

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

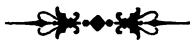
А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, б. проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив.
у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду

КЊИГА VIII

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1928—1929

Љубомир Стојановић

При завршетку штампања ове књиге Јужно-словенског филолога дошла нам је тужна вест да је Љубомир Стојановић, б. министар претседник, академик и проф. В. Школе преминуо у Прагу 16 ов. мес. у 4 часа по подне у Санаторијуму „Подоли“.

Редакција нашег часописа оплакује у њему једног од својих оснивача, свога великог пријатеља и једног од најревноснијих сарадника.

Наука наша изгубила је у њему једног од највреднијих трудбеника, а школа и просвета учитеља којему је благо и напредак наше науке и наше културе било уистину једна од највећих животних брига. Његов се живот прерано угасио, јер је свежина његова духа била још увек нетакнута и његова радна и творачка снага још увек велика.

А његови пријатељи и ученици губе у њему оданог друга и човека нежне и поштене душе који је храбрио, дизао и помагао сваког за кога је држао да може бити од праве користи нашој науци. Успомена о њему живеће вечито у срцима њиховим.

Уредништво Јужносл. филолога.

PH

САДРЖАЈ VIII КЊИГЕ

PGI
J8
v. 8-10
MAIN
СТРАНА

† Љубомир Стојановић I

Расправе.

Љ. Стојановић: Значење глаголских партиципа	1—12
Ђ. Грубор: Етимологије	13—37
P. Skok: O slovenskoj palatalizaciji sa romanistič- kog gledišta	38—64
Б. Милетић: Поводом Егблумових радова из српске фонетике и словенске акцентологије .	65—82
М. Решетар: Посиловићев икавско-јекавски говор	83—87
P. Skok: Leksikologičke studije	88—102
И. Ђорђевић: Трпни придеви у нецеситативној служби	103—108
М. С. Московљевић: О писању руских имена у нашем језику	109—136
А. Белић: Поводом расправе: „О писању руских имена у нашем језику“	137—141
А. Белић: О писању <i>с</i> и <i>са</i> у нашем језику . .	142—145

Прилови.

1. Љ. Стојановић: Нов примерак старе штам- пане српске књиге из млетачке штампарије од 1572 г.	147—150
2. Ст. Станојевић: Лична имена и народност у Србији средњег века	151—154
3. Fr. Hešić: Jedna konstrukcija sa „moći“ i „morati“	155—159

Хроника.

1. А. Белић: Први конгрес словенских филолога у Прагу 1929 г. од 6—13 октобра	160—178
2. А. Б.: Велики губици пољске лингвистике (Јан Лаш, Виктор К. Поржезињски, Ј. А. Бодуен- де-Куртене)	178—183
3. А. Б.: Велики губици руске филологије (А. И. Собољевски, Петар Аљексејевич Лавров)	184—186

Критика.

1. С. Куљбакин: <i>Е. Ф. Карский</i> , Славянская кирилловская палеография. Издательство Акаде- мии Наук С.С.С.Р. Ленинград 1928. XI + 494 . .	187—194
2. С. Куљбакин: <i>Иван Оујенко</i> проф., Памятки старо-словянської мови X—XI віків. Варшава 1929, 493 стр.	194—202

	СТРАНА
3. С. Куљбакин: <i>Г. Иљински</i> , Погодинские киллово-глаголические листки. <i>Byzantinoslavica recueil pour l'étude des relations byzantino-slaves publié par la commission byzantologique de l'Institut slave</i> . Tome I. Prague 1929, 86—117	202—205
4. С. Куљбакин: <i>Николај Дурново</i> , Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов. <i>Byzantinoslavica. Ročník I. V Praze</i> 1929, 48—85	205—210
5. М. Павловић: <i>Д-р Светомир Ристић и Јован Канрига</i> , Речник српскохрватског и немачког језика — израдили — CXVI 1260. Београд, 1928	211—218
6. М. Павловић: <i>С. I. Карцевскиј</i> , Языкъ, война и революція. Русское университетское издательство, Берлинъ 1923. 72. 16	219—225
7. М. Hraste: <i>Povodom g. M. Malečkoga kritike „Bodulskih Pisama“ Pere Ljubića</i> (Šibenik 1927, str. 1—45) u <i>JF IV</i> (1926—1927)	225—226
8. А. Белић: <i>Dr. Václav Vážný</i> , Čakavské nářečí v slovenskem Podunají, v Bratislavě, 1927, <i>Sb. Fil. Fak. V 47</i> (2). 8°	227—229
9. А. Б.: Д-р Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског соја у Банату (<i>Niederlův Sborník</i> , Praha 1925, стр. 285—308)	229—231
10. А. Белић: <i>André Vaillant</i> , prof. à l'École nationale des langues orient. des langues vivantes. <i>La langue de Dominko Zlatarić</i> , poète ragusain de la fin du XVI siècle I Phonétique. Paris 1928. XX. 368. 8	231—242
11. А. Белић: <i>K. H. Meyer</i> , Beiträge zum Čakavischen (<i>Arch 40</i> , 1926, 222—265)	242—248
12. А. Б.: <i>Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika</i> . Napisao Dr. D. Boranić, prof. univ. u Zagrebu. Peto izdanje preradjeno prema propisima Min. Prosvjete. Zagreb. 1930. 243. 8°. <i>Правопис српскохрватског књижевног језика према прописима Министарства просвете</i> . Саставио А. Белић, проф. Унив. у Београду. Друго, прерађено издање. Б. 1930. 168. 8°	248—260
13. А. Белић: <i>Mieczysław Małeckі</i> , Čakawizm, z uwzględnieniem zjawisk podobnych, z mapą. W Krakowie 1929. <i>Polska akademja umiejętności</i> . <i>Prace Komisji językowej. № 14</i> . 8°. 98	261—268
14. О. Колман: <i>André Vaillant</i> , <i>Les Piesni razlike de Dominko Zlatarić</i> . (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves, VIII) Paris 1928, p. 8 + 44	269—272

Значење глаголских партиципа.

Пишући раније чланак за Ј. Ф. о значењу глаголских облика у реченицама осећао сам да се имало још штошта рећи о прошлим временима и о глаголским партиципима и адјективима, и сад то хоћу да поуним о партиципима.

Пошао сам од констатације да партиципи замењују пуну реченицу, те се реченица с партиципом може растворити у две; и обратно, две реченице могу се партиципом сажети у једну. Затим сам побројао — држим све — случајеве у којима то може бити.

Поредећи међусобни однос предиката двеју реченица с односом партиципа према предикату сажете реченице видео сам да је тај однос сасвим различан, да је сажета реченица постала нешто друго, и да поређења не може бити. Према томе сам одредио (углавном већ раније познато) значење партиципа, и рекао који глаголи могу имати који партицип и зашто.

Партиципи су се у целом источном делу народа изгубили и нема их више у народном говору, а уколико се још употребљавају у књижевном језику, не може се о њихову значењу извести поуздан закључак, што их мало књижевника још осећају. Зато сам примере узимао из народних песама и пословица, јер је у њима тачно забележен народни говор; из народних приповедака збирке Вукове и Врчевићеве, јер су се они трудили да верно забележе народни говор, (а имали су и језичког осећања за партиципе); и, напослетку, из списка Даничићевих као признатог најбољег познаваоца нашега језика.

Поред велике већине примера у којима се значење партиципа слаже са овде изнесеним, има их који се или не слажу или се данас у томе значењу више не чују, дајбуди у мени познатом делу народа у коме још живе. Прве сам огласио као погрешне, а друге као архаичне који се као петрефакти налазе у језику.

Примера сам наводио негде повише поглавито зато што им неки граматичари дају разна значења и деле их у групе, а по њома што сам овде изнео, не може бити говора о каквом разном значењу и према томе ни о групама.

1. Сажимање реченица партиципима.

Две реченице могу се сажети у једну кад се предикат (т. ј. лични глаголски облик) једне замени једним или другим партиципом. Н. пр.: Она *седи* сама у двору и сузе *рони*, може се рећи: Она *седи* сама у двору *ронећи* сузе. — Кад чобан то *види*, *нађе* се у чуду: Чобан *видећи* то *нађе* се... — Медведовић седне на лопату, а човек *размахне* њома и *пребаци* га на другу страну:... *размахнувши*.... *пребаци*... — Она, кад га *саслуша*, *рече* му:... *саслушавши* га *рече*... — И обратно, реченице с партиципима могу се раздвојити у по две кад се партиципи замене личним глаголским облицима. Н. пр. *Гледајући* како је крв црвену по белу снегу лепо видети *помисли* у себи, може се рећи: *Гледаше*... и *помисли*... — Зато им говорим у причама, јер *гледајући* не *виде*, и *чујући* не *чују* и не *разумеју*.... јер иако *гледају*, не *виде*, иако *чују*, не *чују* и не *разумеју*. — *Пойевши* се горе *сћане* *ићи* из једне собе у другу: *пойне* се горе и *сћане* *ићи*.... — Старац *дошавши* кући с новцима затече и сина код куће: Старац, кад *дође*... *зашече*....

2. Које се реченице могу сажимати партиципима.

а) Помоћу оба партиципа.

Сажимање двеју реченица у једну може бити у овим случајевима:

1. — Кад је у обе реченице исти субјекат. — Н. пр.: Онде он јадан *сћојећи* чу (место: *сћојаше* и *чу*) у неко доба ноћи где дођоше виле на извор. — *Ужсинајућ'* *омркоше* туде (место: *ужсинали* су и *омркнули*). — *Пијућ'* вино они *беседили* (м.: *пили* су вино и *беседили*). — *Пође* у град *свирајући* у гајде (м.: и *свираше* у гајде). — Ово желе и ишту они људи, који *не знајући* ни шта је правопис славенски ни какав би свакога језика бити морао, *ишћу* да се чини оно што сами нити чине нити могу чинити (м.: ...*не знају* ...*а ишћу*...). — *Осћа* Радул по двору *шећајућ'* (м. и *шећаше*). — Како ти Јеврејин *будући* (м. који *си* Јеврејин) можеш искати. — *Не имајући* (м. како *нисмо* *имали*) никаква посла дању *смо сћавали*, а ноћу *пришведали*. — И тако паша *желећи* и сам (м. како

је и сам желео) пашалук свој распрострањити *ише* у Цариград. — Тимотије или *не знајући* (м. што *није знао*) за ту заповест или *мислећи* (м. што је *мислио*) да је може преступити избаци пушку. — *Накоси* траве где је њему била воља *не чекајући* (м.: а *није чекао*) докле коњ ногом закопа. — Цар *не смејући* рећи да му је не да, *рече* му (м. *не смејаше*... него му *рече*). — Он *не слушајући узјаше* на свога коња и оде. (м. *не слушаше* већ *узјаше*...). — Медведовић гладан *не имајући* куд камо *прекрсти се* (м. *не имађаше*... него *се прекрсти*). — И мени је много пута говорио да *ћу иишући* (м. ако *будем иисао*) овако народним језиком *осиаше* до века само простонародни списатељ. — *Полазећи* (м. кад је *полазила*) даде маћехи доста новаца. — Онда се мати врати кући, и *идући* (м. док је *ишла*) путем *није се осврћала*. — Она му *не смедне казаше бојећи се* (м. јер *се бојаше*) да не би Стојша тумарио у свет. — *Бежећи* (м. док *бежаху*) *обазру се*. — Медведовић *бежећи* (м. док *бежаше*) уз брдо врло *сусшане*.

Срби *не дочекавши* одговора на ову књигу *ударе* на Крушевац (м. *не дочекају*... већ *ударе*...). — Опкладивши се тако *легнемо сиваше не рекавши* (м. и *не рекнемо*) ниједне речи више. — Стане пливати ка крају, и *испливавши* (м. пошто *исплива*) изађе на брег. — Метне ону главу у праћку, па *окренувши* је (м. пошто је *окрене*) неколико пута себи изнад главе *баци* је преко винограда. — Срби пак *осиливши се* (м. пошто *су се осилили*) и већ готово *завадивши се* (м. *завадили*) с царем турским *сшану гледаше* и *шражише* узрока.

2. — Ако је једна реченица без субјекта, она се може партиципом везати за другу са субјектом. Н. пр.: Ово је први манастир, *идући* (м. кад *се иде*) од Чачка уз Мораву. — *Улазећи* (м.: кад *се улази*) у доњи град, с леве стране стоји славна кула Небојша. — Од Рисна *идући* (м.: кад *се иде*) уз отоку око једног сахата је варош и више ње градић Пераст. — *Судећи* (м.: ако *се суди*) по писму, старије је. — Управо *узевши* (м. ако *се узме*), није шири од једног сахата. — Матић, *узевши* (м.: ако *се узме*) једно с другим, има право. — Од цркве југоистоку *пошав* (м.: кад *се поше*), има у по брда један камен. — У доњем граду *ушав* (м.: кад *се уше*) на савску капију, на десно стоји стара црква. — Око двеста корака *пошав* (м.: кад *се поше*) низа Саву, познају се остаци од великога шанца. — *Порадивши* (м.: ако *се породи*), Бог ће дати. — Дедина је породична држава, тако *рекавши* (м.: да *се тако рекне*), колевка и постојбина роду.

б) Партиципом садашњим

3. — Кад су обе реченице без субјекта, може се једна од њих рећи партиципом Н. пр.: *Појући* победну песму (м.: кад *се њоје* победна песма) више *се не стијаје*, него *се иде* у олтар. — Лашње се обући (т. ј. лашње је да *се обуче*) *седећи* (м. кад *се седи*) него *стијећи* (м. кад *се стије*). — Покрај фуруне *седећи* (м. ако *се седи*), ништа *се не добија*. — *Не може се* царство *задобити* (= да *се задобије*) на душеку све дуван *јушећи* (м. ако *се јуши*).

4. — За безличну реченицу са логичким субјектом у dat. може се везати партиципом реченица у којој би, да је пуна, тај dat. био субјекат (у пот.). Н. пр. Веће *ми се младој* досадило *шећајући* (м.: да *шећам*) сама по чардаку. *сћавајући* (м.: да *сћавам*) сама у душеку. — Тешко *вуку не једући* (м.: ако не буде јео) меса, и *јунаку не јијући* (м.: ако не буде пио) вина — Тешко *лонцу (кујусу)* из села зачине *чекајући*. — Тешко *Турком шргујући* (м.: док буду *шрговали*) с Марком. — Тешко *Марку* у злу добра *чекајући* (м.: док буде *чекао*). — Тешко *каши* туђе масло *чекајући* (м.: док буде *чекала*). — *Некоме* се досадило *седећи* беспослену, па отишао кући — *Њему* се већ било досадило онде беспослену *седећи* и мени *јевајући* (м.: да седи *беспослен* и мени *јева*). — Не дај да *ши* се досади *чићајући* (м.: док будеш *чићао*) изабране ове песме.

Тако је у ова два поздрава с очуваним старим облицима и адверба и партиципа: *добре ви сиједе, добре ходе* (= добро *вам седећи, ходећи*).

5. — Ако је у једној реченици субјекат у једнини, а у другој у множини, може се једна скратити партиципом. Н. пр.: И тако *врљајући* (м.: док су *врљале*, т. ј. жене) по планини једна од њих *дође* пред једну пећину. — И тако *шумарајући* (м.: док *смо шумарали*) овамо онамо један од нас срећом *набаса* на једну пећину. — *Кућајући се* (м.: док *се кућаху*, т. ј. виле) *почне једна* другој говорити.

На то је налик и ово: *Видећи* Немци (м.: кад виде *Немци*) да то није шала, него да се читав рат отворио, *дође* у Земун варадински генерал *Ценеј* (т. ј. један од Немаца) — *Излазећи* (т. ј. људи, свет) један за другим — ето ти и браће његове (т. ј. *изиђоше* и браћа његова) (Вук) — *Чујући* народ по околини да носе Јована, скупе се многи на води којој је име Јарман. (Даничић).

6. — Тако и ако је у једној реченици више субјекати, а у другој један од њих. Н. пр. Она *видећи* (м.: кад види) девера и

истога коња *пошрче обоје* и *цар* и *кћер* к њему. — *Идући* они (т.ј. *мајстор* и *шегрџ*) тако поред воде наједанпут *мајстор скочи* у воду и стане пливати. — *Прођу* (т.ј. поп и хоџа) више но по пута, поп *јашући*, а хоџа *пјеше* (Врчевић).

7. — Ако је у једној реченици глагол који значи неко осећање с додатком у акузативу кога се то осећање тиче, може се за тај акузатив везати партиципска реченица, у којој би, да је пуна, он био субјекат, Н.пр.: Да су *шебе* заболеле руке *љуљајући* (м.: док *си љуљао*) нејака унука. — Јер *ме* тешка уморила жеђа *хитро јашућ'* (м.: док *сам јахао*) по гори зеленој. —

Место глагола може бити и именица. Н.пр.: *Несвесџ* га хвата *гледајући* (м.: кад *гледа*) у провалију. — *Сџрах* *ме* обузима *помишљајући* (м.: кад *помислим*) на повратак.

8. — Кад су у обе реченице предикати несвршени глаголи, често пута се може или један или други заменити партиципом. Н.пр. она *седи* сама у двору *ронећи* сузе, или: *седећи рони*. — А он *мучи* као камен *показујући* рукама као да је нем, или: *мучећи показује*. — *Сџушшајући* девојке браћи сваку је *намењивао* чија ће бити, или: *сџушшао је намењујући*. — Точећи воду једнако је у њ гледала, или: *шочила је гледајући*. — *Пролазећи* кроза њ (т.ј. кроз село) *чује* са свију страна певанку и весеље, или: *пролазио је чујући*. — Данас *сам ручао сџојећи*, или: *сџајао сам ручајући*. — Он ваља да нађе како ће оваке речи *исаџи не грдећи* славенске ортографије, или: *ишући неће грдиџи*. — Медвед га *сџане од шога одвраџиџи говорећи* му, или: *одвраџајући га, сџане* му говорити. — Рђави су они Карађорђеви пријатељи који мисле да *се* Карађорђе *не може хвалиџи не кудећи* Милоша, или: да *се не може хвалећи* Карађорђа *не кудиџи* Милош.

3. Значење партиципа.

Ако две несажете реченице упоредимо са сажетом, видећемо да је међу њима велика разлика. Несажете реченице могу једна према другој стајати или као независне или једна као главна а друга према њој као споредна у ма ком значењу (као узрочна, погодбена, допусна, временска итд.) као што се то види у горе наведеним примерима. У сажетој пак реченици не може бити више говора о њихову међусобном односу, јер је од две реченице постала једна. — Временски однос међу глаголским радњама несажетих реченица види се по личним глаголским облицима њихових

предиката. У сажетој реченици ни то се не види, јер партиципи времена не разликују; значе сва три.

У примерима: идем (или пођем) и радујем се; — ишао (или пошао) сам и радовао сам се; — ићи (или поћи) ћу и радоваћу се, имамо три сложене реченице; свака од по две независне, у којима се радње глаголске врше паралелно. — Ако место личних глаголских облика *идем, ишао сам и ићи ћу* узмемо садашњи партицип *идући* добијамо три сажете реченице у којима се радња партиципова опет врши паралелно с радњом предикатовом. — Ако пак место *пођем, пошао сам, поћи ћу* узмемо прошли партицип *пошавши*, добијамо три сажете реченице, али се у њима радња партиципова не врши паралелно с радњом предикатовом, већ је свршена пре ње.

Партицип садашњи, дакле, значи да се његова радња (без обзира на време вршења радње предикатове) врши у исто време кад и предикатова; а партицип прошли, да је свршена пре ње.

Тако је, углавном, одредио значење партиципа П. Будимани још пре више од 60 година рекавши: „садашњи и прошли глаголски придеви служе да ближе објашњавају радњу глагола главне реченице, па ако се та радња догађа у исто време с радњом која се њим каже, долази партицип презенс (садашњи глаголски прилог); ако се радња главне реченице догађа после радње глаголског прилога, онда стоји партицип перфекат активни (прошли глаголски прилог)“, (Синтакса, 72-73, у преводу С. Калика, који, рекао бих, није потпуно тачан). С тим се сложио и Даничић, који приказујући Будманову Граматику особито хвали синтаксу глагола не забављајући ничему: *tu su — вели — glavne stvari, ali je svaka pogodjena sa svijem vjerno*“ (Сит. Списи 399).

Кад партиципи имају само то значење, онда не разумем како се може говорити о прилошком (адвербијалном) значењу њихову, и како се може за њих рећи да у једном случају значе начин, у другом време, у трећем узрок ит.д. То је значење било док су биле две реченице с личним глаголским облицима, али оно није пренесено у партиципе кад су реченице сажете. Њихово је значење временско као и осталих глаголских облика, а не прилошко. Они су назвати прилозима јамачно зато што су *сад* у нашем језику непроменљиви, а не што значе исто што и прави прилози. У примеру: Данас *сам ручао сџојећи* не каже се *како* сам ручао (то би се казало да је употребљен прави прилог: *сџојке* или *сџојећке*), већ да сам у *исто време ручао и сџајао*.

Или: *Чувши* то цар одмах *дозове* онога момка, не каже се *кад* је цар дозвоао момка (то је казано прилогом *одмах*), већ да је цар *прво* чуо, па га *После* дозвоао. Да је то заиста тако, види се кад се партиципи растворе у пуну печеницу: Данас сам *ручао* и *сшајао*; пошто то цар *чује*, *дозове* одмах онога момка. Тако је у свима осталим случајевима.

4. Који глаголи могу имати који партицип.

Да би се нека радња могла вршити у исто доба с неком другом, мора бити несвршена, и зато партицип садашњи могу имати само несвршени глаголи. Миклошић то вели овако: „Како *part. praes. act.* означава истовременост, дакле трајање, то се он прави само од *verba imft.*“, и додаје: „ипак има од овога правила не мали број изузетака“. Али међу примерима из словенских језика које наводи нема ниједног из српског, дакле, у српском нема изузетака. — А да би се нека радња могла догодити пре друге, треба да је свршена, и зато партицип прошли могу имати само свршени глаголи. Миклошић вели: „*part. praet. act. I* који понајчешће означаје радњу свршену пре неке прошле радње, прави се по правилу само од *verba pft.*“ и додаје: „ипак су изузеци од овога правила врло многобројни“. Али међу примерима наводи само један из српског; *не могавши* их раставити.

Оба партиципа могу имати само они глаголи који имају оба значења н.пр. *видети* = не бити слеп, гледати, и *видети* = угледати; *чути* = не бити глув, слушати, и *чути* = зачути, н.пр. пуцањ; *везати* = радити посао везивања, и *везати* свршити тај посао; *ручати* = јести у подне, и *ручати* = свршити ручак, итд. Н.пр. *Видети* (или: *видевши*) га гола и боса одмах му да једне опанке. — *Чујући* (или: *чувши*) Стојша из двора овај разговор изиђе и он пред Змаја.

Сви граматичари почевши од Вука стављају у обрасцима глаголских промена прошли партицип и од несвршених глагола, па тако сам радио и ја, али тражећи и сам градећи примере за њихову потврду, уверио сам се да се нигде не могу применити. Иако се могу градити од несвршених глагола: *везавши*, *писавши* итд., употребити се могу само кад се од тих глагола направе свршени: *повезавши*, *написавши* итд. Кад би он означавао прекид трајања радње као што то код тих глагола означава аорист, онда би се и од њих могао употребљавати, али он то не значи, јер да то значи, јамачно би се и акцентом наслањао на аорист, што он не чини.

5. Неправилна употреба партиципа.

Само овака употреба партиципа може се чути у народном говору у крајевима у којима они још живе, у којима се још осећа њихово значење. Међутим они се доста често употребљавају у књижевном језику у случајевима који не одговарају горњем правилу.

1. — Садашњим партиципом казује се радња која се догодила после друге радње. Н.пр.: Кад видеше слуге *побегоше казујући* цару, а требало би: *и казаше* цару. — Отиду те *пробуде* девојку *казујући* јој (место *и кажу* јој). — Тако је *рекао* апостол Павле... *ојисујући* (место: *и ојисује*) одмах затим како се сам обратио.

2. — Његова радња се догодила пре друге радње. Н.пр.: Али је Господ, пре него *идући* (м.: него што је *пошао*) драге воље да пострада и постави ову тајну, зарана *сиремио* народ да је прими. — *Ошвара се* друга књига Мојсијева излазак из Мисира оштро *забрањујући* (место: *која оштро забрањује*?) да се у њ не враћају.

3. — Партиципом прошлим казује се радња која се у исто време дешавала с другом. Н.пр.: Ја ову страшну муку *ошрџим* не *макнувши* се, нити *јаукнувши* (место: *не мичући се* нити *јаучући*, или: *а не макнем се* нити *јаукнем*). — Навали на мене с укором и псовком које ја све *поднесем не одговоривши* ниједне речи (место: *не одговарајући*, или: *а не одговорим*),

4. — Њиме се казује радња која је дуго трајала Н.пр.: Овај их *изведе учинивши* чудеса у земљи мисирској и у пустињи *за четрдесет година* (м.: *чинећи*, или: *пошто је чинио*).

5. — Њиме се казује радња која се десела после друге радње. Н.пр.: Стојша *легне* мало у хлад да се одмори *покривши* се по лицу једном од оне три мараме (м.: *и покрије се*). — Учини толико других беспослица да ни сад не могу на њих *помислићи* не *насмејавши се* (м.: *а да се не насмејем*) (све у Вука). — А он реп у шаке, а ногама у ледину, *сврајивши се* (м. и *свраји се*) у најближи грм с пута. — Извади из торбице оглав те *да* Циганину *уйишавши* га (м. *давши ... уйиша* га). — Децу стане цика и вика од бабина страха, па сви побегоше у једну ћошу *зачејивши* дланима очи (м. *побегавши ... зачеје* (све у Врчевића). — Како се власт још не беше утврдила и с тога народ још беше слаб, Манујило Комнен *уйошребити* то на своју корист *показавши* да у домаћим пословима српским може више од сваке друге власти (м. *уйошребивши ... показа ... Даничић*).

6. — Употребљава се партицип прошли од несвршених глагола. Н.пр.: *Идавши* (!) задуго почине под једним великим каменом (м.: пошто је задуго *ишао*). — *Ишавши* задуго дође у један царски двор. — Ови узалуд *чекавши* (м.; пошто *су* узалуд *чекали*) до пред зору једва *се измакну* натраг. — У Србији није хтео остати, него је отишао у Букуреш, *говоривши* да у Србију неће доћи да остане у њој без војске руске. (Вук). У старо време говораше ове речи вернима старешина кад би *сѣраживши* (м.: пошто је *сѣражио*) сву ноћ *угледао* зору на истоку. — Онде се (т. ј. у Мисиру) пустиници из далеких крајева *скућљаху* у суботу *самоћовавши* (м.: пошто *су самоћовали*) пет дана. — Свети Василије који је много година *живео* у самоћи *учивши* (мјесто пошто је *учио*) дуго у Атини. — *Владавши* тридесет и седам година . . . *остави* владу старијему сину својему. — Симеун Богопримац, који *чекавши* толико година и најпосле удостојивши се видети месију од радости повика (све у Даничића).

7. Вук понекад за пуну реченицу веже две скраћене, и то једну с једним а другу с другим партиципом, а требало би, јасноће ради, оставити пуну реченицу за себе, а међусобно везати оне скраћене растворивши једну од њих у пуну. Н.пр. *преданивши* ту један дан *разгледајући* како стоји француска војска *узме* пут на десно (место: *предани . . . разгледајући . . . и узме . . .*) — *Досадивши се* некој були *слушајући* сваки дан дервиша где виче: што год ко чини, све себи, *науми* да му докаже да то није истина, (место: *досади се . . . слушајући . . . и науми*). -- Камо ти жена? *зайиша* ме моја мати *зачудивши се* врло *видећи* ме сама. (место: *зайиша ме . . . зачудивши се . . . кад ме види . . .*)

Иако су сви ови примери узети из Вука и Даничића, ја бих ипак, по своме језичком осећању, рекао да партиципи у њима нису употребљени у њихову правом значењу, дакле, погрешно. Даничић је употребу партиципа *научио*, а није је имао од рођења, али зашто то чини Вук, коме је значење партиципа било урођено? Ја не вјерујем да је у његово време (пре 130 година) овака употреба била у народном говору.

6. Старија употреба партиципа.

Некад се садашњи партицип употребљавао и у друкчијим конструкцијама које се сад као петрефакти чују у народним песмама и пословицама, али се данас такве конструкције више не употребљавају, јер је осећај за њих изгубљен, иако их има у Вука.

1 — Садашњи партицип као прирочни додатак именица. Н.пр. Зачу лелек и зачу кукање, стару мајку Јова *кукајући*, мајку „кукајућу“, данас би се рекло где кука Јова (кукати је употребљен као прелазни глагол као што чешће бива у нар. песмама). — И погуби младу Јању *стерућ'* ложницу, Јању „стерућу“, данас би се рекло: док је стерала. — Нађе брата *плачући*, „плачућег“, где плаче. — Спахија потегне из пиштоља њега по сред среде, па оставивши га још *коирцајући се*, побегне у Немачку. — Виде и нас обоје сасвим будне и с прекрштеним ногама *седећи*, (Сва три примера у Вука).

2. — У место за субјекат партицип је везан за објекат. Н.пр. Лонац ћеш познати *звонећи*, а човека *говорећи*, т. ј. како звони, како говори, по звоњењу, по говору. — На то је налик и ово Вуково: Види се да је ово најпре речено *говорећи* зло за Турцима.

3. — Веже се и за датив који би у партиципској реченици, да је пуна, био субјекат. Н. пр. Али су *им* малаксале руке *сијекући* (док су сјекли) по Косову Турке. — Знам да *ши* се уморила рука *сијекући* под Острогом Турке. — Кржаве *им* сабље до балчака *сијекући* царева солдате. — А за чалмом перјанице златне које *му* је султан даровао *сијекући* (што је секао) јадне Херцеговце. — Тако је и у овој мало необично стилизованој реченици: Иструну *ми* јаглуку и марама, у марами грожђе *односећи*, а јаглуком сузе *уширући*, —

Овакве конструкције су код Вука доста честе, и то са оба партиципа, а некад и са субјектом уз партицип. Н.пр. *Гацајући* тако преко снега почне *му* точити крв из носа. — Кад *му се идући* у Рим разбила лађа. — Каже се и за кокош: отрцала се, кад *јој* опане перје *лежећи* на јајима. — Јер *му* је сва глава била смечена *шукучи* се негда с неким Турцима. — Кад *му* је, *молећи се* за допуштење казала. — И тако *она* између народа *провлачећи се* и *бежећи* некако *јој* спадне папуча с десне ноге. — *Возећи човек* веслом пукне *му* гужва. — *Медведовић гледајући* у ручконошу, која је била крупна и здрава и лепа девојка, омили *му*. — А *Исус погледајући* на њ омиле *му*. — А *Ирод видевши* Исуса, би *му* мило. — *Ђаја-џаша дошавши* у Чачак *дође му* народ и донесе хране.

4. — Партицип се веже за пуну реченицу са другим субјектом. Н.пр.: Тако *они* тихо *говорећи*, *чедо* младо паде на земљицу. — Тако *они* тихо *говорећи*, пуче *пушка* из каурске војске.

Ову иначе у нар. песмама врло ретку конструкцију Вук нашироко употребљава, и то више с партиципом прошлим него са садашњим. Н.пр.: Кад сватови већ устану да пођу, онда на кућњем прагу простру струке, и *девојка клекнувши* на њих *ошац* јој даје добру молитву. — *Дошавши (они)* у двор царев — шта *ћеш да видиш*. — И тако онде *погодивши се (ми)* с њом *она скине* с руке своју плетивачу. — *Дошавши ја* својему старом пријатељу *он зайлака* од радости. — Србаља ту није било триста људи, а сад *ошавши* једна добра *шрећина* не остане их више од *двешта*. — Сад *изишавши ја* међу српске списатеље ево и „Данице“ међу читатеље (т.ј. *излази „Даница“*). — Краљ остане при себи, и *меишнувши* на њу руку *она се расшави* с дететом. — *Ја присшавши* радо на то *он дође* к мени у одређени дан са својим колима. — Тако барон *Шилинг враишавши се* к мени *изиђем* и *ја* из кола, те отидосмо. — *Не љуси* у немар дар који ти је дан по пророштву *меишнувши сшарешине* народне руку на тебе. — *Дошавши сунце* на запад, видевши светлост вечерњу *ћевамо* оца и сина и светога духа (Даничић). — Тако *Грамашика изиђе* на свет не само *не Примивши* за труд око ње ни г. *Грим* ни *ја* ниједне крајцере, него још *хвалећи (ми)* Рајнера што је се примио. — Паметни отиде по свету, па *не враћајући се* за толико година, оде они луди да га тражи (Врчевић). — Сад се *развију љешке* и међусобна *пошеривања бацајући* кривицу један на другога. — Приповеда се како је у некаквој краљевини трајала кавга две године *кољући се* између себе народне старешине (Врчевић). — *Не будући присшанишше* згодно за зимовање *савешоваху многи* да се одвезу оданде. У словенском је овде употребљен апсолутни датив; не доброу же пристанищюу соуцоу (Дела ап. 27, 12). Тако би се у слов. казали и ови примери: *имајући Турци* над Србима таку власт и така права, наравно је да се *Срби морају* старати колико је могуће мање да се мешају с њима. — *Коијајући* и *изгрћући* земљу кад ли — *засја му нешшо* као да му све зраке сунчане у очи синусе. — Тако *љушујући (он)* једанпут *дуну* јаки *вештар*, те однесе галију бог зна куда. — И тако *Бошњаџи мислећи* да њих само зато бију што и Београдчићи беже уза њих, а *Београдчићи бежећи* сами за Бошњаџима *разбију* их *Срби* све. —

Сад је питање да ли ове старе конструкције треба оставити да о њима говори историска граматика, или их треба васкрсавати и уносити у књижевни језик. — Ја мислим да их не треба вас-

крсавати, јер ако би то било, и ако би се примери у § 5 огласили за добре, не би се могла поставити никаква правила за значење и употребу партиципа у данашњем језику, нити би било иједног случаја да се две реченице са разним субјектима не би могле једним или другим партиципом сажети у једну, а све то било би, но моме мишљењу, на штету јасноће израза, па и лепоте стила.

Љуб. Стојановић.

Етимологије.

Вѡље, вѡ, ваљање (сукна), вељача.

1. Вѡље, п., у кесу раширени једњак под вратом кокошима и другим птицама, гдје им стоји зрње што позобљу и мекша прије него иде у желудац... *Миклошић* (EW 394. s. v. *volje*) и не покушава етимологије. *Вук* у рјечнику биљежи: „вѡља, f 3) гуша у кокоши или у тице, der Kropf der Henne, des Vogels, guttur“. У западним крајевима говори се понајвише *вѡље*, neutrum, sg: област приморско-крајишка: *Бѡнић* (г. проф. С. Остерман), *Прѡмишље*, (а то су чисти штокавци јужнога говора, нове акцентуације). И *Шулић*: *воље* (vǒlje, che anno gli uccelli a pie del collo). И *Микаља*: „*воље* (voglje) од птица (ventriccio de gli ucelli) ingluvies“; „*воље* (voglje) чељадета, гуша. Оток (citok!) од врата. (Scrofole) struma“. У хрв. Приморју говори се и *вѡља* f (у птица, г. проф. Широла). И Подгорје *вѡља* f. (у кокоши и говечета) (Луково Шугарје, Стариград); а Котари (у кокоши): *вѡља* f. (Пољица) и *вѡље* п. (Горица).

Ова двојакост (п. и f.) биће прасловенска, јер и један и други облик долази у другим словенским језицима; паче и мушки род. *Јунман* има за чешки језик само средњи род: *vole*, -e et -ete pl. -ata, а у словачком је женски род *vola*, у. *Лунде* за пољски језик има на првом мјесту средњи род: *wole*, а, п., али додаје и мушки род: *wól*, *wól*, а, т. *Гринченко* за малоруски има само средњи род: *вѡло*, *ла* а тако и *Носовић* за бјелоруски: *вѡле*, *ля* с. ср. Старословенски, словеначки, бугарски, великоруски и лужичкосрпски немају те ријечи (са вокалом *o* у коријену) (*Миклошић*, *Плетершник*, *Геров*, *Даљ* и *Петровски*, *Пфул*). По писању *Микаљину*: *voglje* може се поставити стсл. облик: *вољѣ (не: *вољѣ), прасловенски дакле: *vol-je (не: vol-ъje), јер се прасл. *lĭ* у Микаљино доба (г. 1649.) говорило *љ* и он га пише: *glj*, *gl*: *voglja* (voluntas), *obigljen* (=обијелен), а прасловенско се: *lĭ*

говорило *лј* и он га пише *лј*: *veselje, kolje, zelje, zeljice*, срчано зелје (*zelje*) *zelje od guja*.¹⁾

Претеже, како видимо, средњи род (по о-декл.) а на то је могла дјеловати тежња за диференцирањем од сасвим друге ријечи по постању и по значењу: *вдља voluntas*.²⁾

Значење је свуда, гдје ријеч имаду, шире него у Вука, барем као у Микаље, али исп. и у нас ријеч *подвољак* од истога коријена.

Линде одређује *wole* овако: „Трбушатост (*wypukłość*) под грлом у животиња, у птица, говеда (*wołow*), свиња и у људи (исп. њем. *Wulst*) *der Kropf*“. И по примјерима види се јасно да им у птица значи оно што и нама; — у људи: *гуша, der Kropf der Menschen, struma; scrophula*; мртва кост, *Überbein, ganglion*; за животиње, осим птица, нема у примјерима потврде (нешто ћемо послије споменути). — *Јунгман* слично: „Трбушатост или *гӯка (wypuklost nebo nábor)* под грлом људи, животиња, птица, *der Kropf*“. Осим Вукова значења: у птица (*ingluvies*), примјери потврђују и *Линде* - Микаљино значење: у људи (*struma*); а осим тога напосе истиче значење: *грџница, die Bräune*, ангина, у свиња; и *грлену жлијезду, оток грла, die Bräune*, у коња (*s. v. hlíza*). — *Носовић*: 1) *зобъ на шеѣ*. 2) *зобъ у птици*. Може се дакле рећи, да се слаже с Микаљом, *Линдом* и *Јунгманом*. — *Гринченко*: 1) *зобъ*, 2) *жирный подбородокъ*, 3) *подгрудокъ (у быка)*. То је најшире значење. Руска ријеч *зобъ* настала је без сумње најприје за воље у птице, јер је у вези с *гл. зобашш*, а онда је по сличности раширено њезино значење и на воље у људи. А малоруски *воле* осим свега тога значи: *подбрадак, подвољак*, што се отегне у дебела човјека (*doppeltes Kinn, Fettwulst unter dem Kinn*) и значи: *подвратник*, што Вук вели: у марве оно дебело под вратом (*die Wamme, palar*), а особито је то у *говеда, волова* (cf. горе *Подгорје*).

Зато би се могло узети, да је одавде ријеч воље и пошла. У говеда је она отегнутост коже стална и свако је свагда може видјети; а у човјека се отегне само у одређеној болести или кад се удебели; у птица само, кад су сите. Зато је могло име ствари

¹⁾ Сасвим консеквентно то није, јер има једном и: *zeglje* као што прасл. *льї* пише редовно *лј* (-лј): *spanje, zadrimanje* ит.д. али *tergne (=трње)*.

²⁾ Тај би моменат требао и код нас да одлучи код одабирања за књижевни језик; а због тога је и покренуо питање о постању те ријечи проф. природних наука г. С. Остерман, незадовољан, што је у школској књизи женски род.

дати оно, у чега је та ствар стално видљива: волж (говече). Премда вѠ и говече није једно исто, а подвратник имају сва говеда, име се може извести од вѠ, као што је: *вѠловскѠ око* (*chrysanthemum leucanthemum* поради сличности с говеђим оком).

Изведена би, у том случају, била ријеч обичним суфиксом: *-иѣ, ѡѣ, ѣ*: *vol-иѣ, *vol-ѡѣ, *vol-је = вѠловскѣ, ѡѣ, Ѡ или вѠлѣјскѣ, ѡѣ, Ѡ. Исп. *govęždъ, kozыljъ, oгыljъ, osыljъ* (*Vondrak* *vergl.* I² 508). Исп. у Акад. рјеч.: орљи; Орље п. и Орља f., топографска имена у Босни, Херцеговини, Далмацији; и Вук Ѡшљи; Никољ-дан, Јовањ-дан, Бања-лука; Нѣкоља као именица име манастиру у Србији (Вук); Нѣкоље = Никољ-дан (Акад. рјечн., у Славонији); Спѡсово = Спѡсов-дѡн (Вук) и = Спѡсова f., нѡ Спасову (Примишље); Ђурђево (име мјестима) и Јурјева = Јурјев-дан (Ак. рјечн.). А у пољ: има баш адјектив: „woli, а, е, od wołu, Ochsen=: Wołowa або wola choroba (болест); Wołowa czyli wola skóra (кожа); Ze skóг wolich; а у значењу: dla wołow, zu Ochsen, für die Ochsen у употреби је само облик wołowу (не: woli).

Особито би, тако схваћену, постању и значењу ријечи *вѠља* (Kropf) одговарала ријеч *кѠжа*, од кѠза, *koz-ја, најприје значење *козја кожа* а онда уопће *кожа* (у грч. φα овчја кожа, истим наставком од ѠѠ овца) (*BEW* 597); најприје *воље воловско* а онда слично у чега било другога. Не одлучује у ствари, који се род узме, јер је наставак по постању адјективни, а ти се адјективи често супстантивирају, уопће у индв. језицима (Бругман *Grund.* II I², 182). И акценатски су односи исти у ове двије ријечи: кѠза, чак. козѡ, рус. козѡ: кѠжа чак. кѠжа рус. кѠжа; *gen. sg.* вѠла, чак. волѡ, рус. волѡ: вѠља, чак. вѠља, рус. вѠло, вѠле. Ни *кожа* ни *воља*, нијесу у прасл. имале првобитни јаки акценат на коријену, премда је кратки вокал, јер да јесу, прешао би по Сосир-ФортунатѠвљеву закону на свршетак.

Како је у чакавском иста ријеч за желудац и за воље: *жебѡлац* — *жебѡлца*¹⁾, тако је и у енглеском: *crop* (по постању одговара њемачкој *Kropf*), па ми се чини, да је тако било и са ријечи *wole* у старом пољском, ако добро схваћам овај Линдов цитат *s. v. wole* из *Thesaurusa* од Кнапскога (1621): „*Wole u człowieka, skóra pod gardłem wisząca, flak, skóra płaska wisząca*“.

¹⁾ Саопћио ми проф. Широла из свога рјечника; он спрема велики акценатовани рјечник свога чакавскога, хрељинскога, дијалекта и већ је свршио знатно већи дио. Ту ми је радосну вијест част јавити свијету наше струке, гдје се таква књига већ одавно једва чека.

Држим да ту Кнапски набраја значења ријечи *wole*: 1. struma у човјека, 2. подвољак у човјека, 3. преживачки желудац (*flak*), 4. кожа што виси волу под вратом (Cf. *flak* у Линда).

*

Тако би стајало питање етимологије ријечи *воље*, кад је узмемо осамљено у облику таквом какав је, не мислећи да би ту могло бити пријевоја и везе с друкчијим ријечима истога коријена у словенским језицима и изван њих; али нас на тражење такове везе сили чињеница, кад нас наједном иза такова нашега разматрања изненади *Павловски* ријечју: „*валѣѣ* s.n. der Vogelkropf“, а *Даљ* му потврди: „*валѣѣ* ср. смл. птичий зобъ, куда пища *валишся* до перехода въ желудокъ“. Најприје ћемо дакако гледати, даде ли се то довести можда у склад с нашим, гдѣре изложеним схваћањем. *Валѣѣ* се говори у *смоленском* нарјечју, а *смоленско* је нарјечје *акавско*; акценат није на коријену, дакле је као *a* могло бити изговорено и *o* (водѣ-вадѣ), а како ријеч није књижевна, није јој *Даљ* знао етимологијскога писања, те је записао с *a* мј. с *o*, као што се уопће пише калачъ, лаптѣ и др. мј. колачъ, лопта (исп. *Соболевскога* *Лекцији* 1907⁴, 76-80). Што је наст. -ѣје мј. -је, то нас не забуњује, јер се та два облика истога наставка уопће у индв. језицима измјењују, исп. си. *pítryas* и *pítriyas*, слав. телећи (-јо) — козја (-ѣја) — кожа (-ја) (*Вондр. Vergl.* I² 508).

Ипак је *Даљево* схваћање толико замамљиво, да нас потакне да не пријеђемо преко њега тек онако. Воли човјек своје схваћање него туђе, али истину најволи, пак не би рад да му се догоди, да је пред њом очи затворио.

Стсл. *валѣ*, *валиши*, *валаши* има *MEW* 377. s. v. *vel* 2 поради лит. *velliù - velti* (walken), и *vilnis*, а тамо је и стсл. облѣ или обѣлѣ (*rund*) (*ob-vl-ъ), лат. *volvo*. Тај се коријен дакле превија, има низину, средину, висину, и ту се лијепо може по облику прислонити и *воље* (*vol-) - *валѣѣ* (vōl-); а може му се и значење тумачити или као *Даљ*: зрње се *сваљује* (у птице), или помоћу ријечи *џвала* долина, (у птице), или *обао* (у птице кад је сита, у човјека). И *Линде* има што амо пристаје: „*walic* па *kurę*, *сураѣ* па *kurę*, auf einen Haufen werfen, *zusammen werfen*“ (птица зрње у воље) или: „*watek* *czego*, *składanina czego*, *faldy grube*, ein *Wulst*, *Wickel*, eine *dicke Falde*“ (воље у човјека, воље у дебела човјека, воље у вола). И *Павловски*: *навѣльный* *angehäuft* (в. у птице, в. у човјека, паче у свим значењима; исп. и: *навѣльная земля*, der *Alluvialboden*). — *Fick - Bezzenger* *EW* I 551 sub 4 *velo-* „*drängen*, *zusammendrängen*

versammeln“ имају лит. *su-valýti zusammenbringen*, ernten *su-si-valýti sich versammeln*, а то баш одговара словенском облику коријена у ријечи *воље*, јер је лит. *a* постало од индв. *ǵ* као и сл. *o* у коријенима, код којих се појављује и *e*; а из тога значења „скупљати се“ даду се извести сва значења ријечи *воље* у сл. језицима. По томе би *воље* било: *набор* коже, *бора*, *сабор* (као у *сукње*); у који *набор* птица *сабира*, *скупља*, *зрње*; то је њезино *сабиралиштие* зрња, њезин амбар, њезина житница. И у *воље* у човјека *сабирају се* којекакови нездравии сокови; а у *дебела* човјека и у *вола* је само *набор* коже. И у преживачком у желуцу *набори* коже. Од истога је коријена *vel* и с истим степеном пријевоја грч. οὐλαρός Gedränge из Φολ-ναρος (BG I² 358); то је за људе, али има и за ствари: ἄ-ολ-λής (ол од Φол): Одис. 14, 432 βᾶλλον δ' εἰν ἐλεοσίην ἄολλέα „и друго разрежу (месо) ситно и натакну затим на ражње; опрезно спеку све и тада с ражњева скину те *све* на даске метну“ (Маретић) „ἄολλέα proleptisch: zu Hauf, *zusammen*“ (Ameis); -ἄολλίω скупљати. Кад се овако схвати *воље*, онда ни код *валѣ* није потребно за *a* сваљивати кривицу на руско акаѣе, јер је коријен и у слов. облику *vol-* и у слов. облику *val-* имао значење скупљати, сабирати, па је лако могао у коме дијалекту превладати који други облик него у осталима (исп. код нас: преносити и пренашати). Како видимо, у ријечи је *вдље* мучно разлучити значење двају коријена *vel* како се данас обично чини, али и признаје да се често слијевају. (Persson, Beiträge 544).

За творбу, и за значење: в. у птице, има *воље-воља*, кад се овако схвати, добру паралелу у ријечи: *ложе-ложја*. Вук: „ложја f. das Lager (z. B. des Hasen), cubile: убио зеца на *ложји*“. Акад. рјечн. у истом или сличном значењу и *ложје* п. „само у књиѣама писанијем црквенијем или мијешанијем језиком и у чакаваца 15. и 17. вијека“: *ложје* од *залих змија* (Комуловић). Словеначки: *lož m. = lóža f. = lóže. n. = das Lager eines Wildes*. Остали слов. језици *lože* (исп. Бернекер EW I 737).

*

2. **Вд**, *вдла* т. Стсл. *кољж, колоу*. MEW 349 има је у свим слов. језицима, а етимологије не поставља никакве. Тражећи везу ове ријечи с којом другом, одмах човјеку пада на памет придјев *вѣлики, вѣльи*. То је велика животиња према овцама и козама, које су мале; у Горњој Крајини: ситно и крупно благо. И Вук s. v. *благ*о 2): „(у Хрв.) жива стока: *ситно благо*: козе и овце; а

крупно: говеда, das Vieh, pecudes“. И у рус. крупный скотъ, grosses Vieh. А у BEW s. v. *malz* II. 14. видимо у малоруском: „*mal*“ Coll. f. junge Schafe“ а од истога коријена наводи Бернекер у грч. μῆλον ‚Schaf und Ziege; kleines Stück Vieh‘; μῆλον може значити и само овцу: Одис. 12, 301 и само козу 14, 105 и једне и друге заједно: Илиј. 9, 184. πολλά μῆλ’ οἷές τε καὶ αἰγες, πίονα μῆλα, и опет у опреци с говедима: Одис. 9, 438 βόες καὶ ἴφια μῆλα (Pape). И ahd. *s-malaz vithu* ‚Kleinvieh, Schmalvieh‘ узимљући да је њем. sch-mal (s-mal) иста ријеч (Бернекер ib.) Weigand EW s.v. schmal има исту везу и из арменскога *mal* ‚Schaf, Widder‘. Истина, Meillet везу с грч. и герм. не држи за сигурну, јер је у грч. μῆλον оно η panhellénique, није у доп. α, а герм. s- такођер смета (Et. 172) Исп. и Schrader, Reallexicon 913.

И Meillet је дошао на исту мисао, да би ријеч *volъ* могла бити у вези с *velikъ*: „peut-être à rapprocher de *veljъ*, velikъ, ‚grand‘ (et lat. ualere? ou gr. Φαλίς v. Solmsen, Untersuch. z. griech laut- und verslehre 228); pour le sens, cf. skr. *mahisah*; cf. skr. *ukṣā* et got. *auhsa*; v. isl. *boli* ‚taureau‘ (si l’on rapproche skr. *bhūri*, etc“ Et. 242). За skr. *bhūriḥ* има сам значење puissant, abondant (378), дакле јак. крупан = бик у исландском старом; а према skr. *ukṣa* et got. *auhsa* ‚Ochs‘ има Бругман Gll² 3,339 „ai. úkṣati ‚wächst heran, erstartet‘, ahd. wahan, got. wahan wōhs, лат. augeo, лит. auksztas ‚hoch“. За *mahisah* имају Cappeller u Böhtlingk (Wb.): gewaltig, der Büffel; máh je gross; а могу додати из Вајрандова EW: *Stier*, urverw. mit. aind. *stháviras* ‚dick, derb‘, ав. staora ‚Grossvieh‘, zigeun. šturno ‚Stier‘.

Сад треба да се осврнемо. Ми ту утврђујемо, да се крупно благо, говеда, према ситноме благу, овцама и козама, у језицима по *величини* често назива, као да је *во* (Ochs) исто што и *говече* (Rind). Али *во* није онако заступник своје врсте као што је рецимо *коњ* заступник своје, јер код коња нема друге ријечи, која би имала само опће значење, а мјесто краве, вола и бика имају сви словенски језици (осим пољскога) опћу ријеч *говеда*, која је старија него *во*, јер је во „sans correspondant exact en dehors du slave“ (Meillet Ét. 242), а ријеч говеда има то значење већ у индв. прајезику: **gwoц* ‚Rind, Ochse, Kuh‘, βοϋς, си. gāūš, лат. bōs, ahd. chuo, nhd. Kuh... дакле *gov-ε-da* (BEW I 338; М.Éт. 323). У грч. βοϋς није вѠ него говече па може значити и вола ó βοϋς и краву η βοϋς. А у сл. језицима *во* стално значи der Ochs, das verschnittene

Rind, или како Даљ дефинира: „волъ, *укроцонный*¹ (кладеный, легчоный) самецъ домашняго крупнаго скота, говядо“. А кад му је то битно обиљежје: *укроцоный* (кладеный, легчоный) (= кастрирани), није тешко доћи на мисао, да би му могло бити и име од тога.

Видјесмо сприједа, гдје Meillet прихваћа Солмзеново извођење ријечи велик од коријена *vel*, од кога је грч. *ἄλις* (= *άλις*) ‚in menge, haufenweis, genug, hinreichend‘ (Solms. Unters. 228). Полази Солм. од адв. *velb-mi* који и творбом одговара грч. адвербу (само што је у грч. низина **ἄλλ-ις* исп. BG. I² 465: *βαλλ-ών*: *βέλ-ος*). Од *velbmi* је дакако лако пријећи на *velbъ* и *velikъ*. Затим Солм. из рус. наводи ријечи, које одговарају нашим: *навалиши* на кога, *ūпровалиши*, *развалиши*, *увала* и др. (дакле висина пријевоја с дуљином *vōl-*). За тај коријен *vel* (*vel* 1) већ су опћенито призната значења „*drängen, pressen, drücken*“ (Solm. 224) и изводи се од њега грч. глаг. *εἶλω, εἰλέω* (од **Ἐελ-νω, Ἐελ-νεω*) с аор. *ἔαλη*, прип. *ἀλεις* (исп. BG. II² 3, 316). А као посебни коријен узимље се *vel-* (*veld*) са значењем: „*winden, wickeln, schlingen, wälzen, drehen*“ грч. *εἰλύω, ἴλω, ἐλίσσω* слов. ваљати (бачву) (Solm. Unt. 229). Раставио их је тако још Curtius. Држи се тога и Бругман. Persson (l. c.) помиње и *Сомерово иденџифицирање* па надовезује: „*Wie dem auch sei, sicher ist, dass sie einander berühren, und das man betreffs mancher Formen in Zweifel sein kann, wo sie eigentlich hingehören*“ па наводи неке примјере, По моме је схваћању то од искона један коријен, јер осим истога облика *vel* и у значењима има једна заједничка црта која их веже, а та је очитија у значењима, која се наводе под *vel* 1, тако да значења под *vel* 2 излазе као неко специјализирање, али праве границе међу њима нема. То је заједничко: *иониши*, тачније изречено њемачким *Drang ausüben* (како Weigand тумачи *drängen*), *силом дјеловаши на ђокреџносџ нечега*; не смијем рећи: силом кретати, јер то је већ посебни случај само (н. п. Ил. 21, 295 *λαὸν ἐέλσαι*) а коријен *vel* може значити и спречавати чије кретање (Ил. 13, 524 *Διὸς βουλήσιν ἐ-ελέμενος*) и нечије дијелове кретати на ближе (уљику) (стискивати), а ако тијело нема еластичности, тиме га смрвити (Од. 7, 250 *ἤα κεραυνῶ ἔλσας*) (то би све било *vel* 1); а ако тијело има н. пр. облик бачве, настаје *ваљање*, премда смо и у том случају само:

¹ BEW I 624 доводи *кροῖиши* у везу с грч. *κροτέω* ‚klopfe, schlage, schmiede‘. Vielleicht war *krotiti* ursprünglich „zähmen von Tieren durch Castration“. А није ни наишао да Даљу у истину значи кастрирати.

силом дјеловали на покретност предмета; ако је тијело на каквој осовини, настаје окретање итд. (vel. 2). Свуда исти *коријен с истим значењем*, а разлика долази од објекта, средства, ситуације, приједлога итд; осим тога у особитим случајевима усталио се посебни облик коријена (пријевој, редупликација, наставак).

Сад да пријеђемо на технику онога посла. У Вука налазимо: *уврнуши* н. п. овна (т. ј. ујаловити) *abdrehen, durch drehen verderben, eneco torquendo (testiculos); увршати* eindrehen, retorqueo, contorqueo; *увршач*, који уврће овнове“; затим: „*ућки* 5) *волове, бикове*, *contundo tauri testiculos; ућки* 2) *вола*, *durch Zerstoßen Kastriren, testiculos contundo; прешукач* н. п. ован, т. ј. утучен, *der Schöps, vervex cf. шкуљ*“. — *Плешершник*: *tôtčič = tötčenes*, *bes. ein Ochs mit gequetschten Hoden; — tötčenes*, ein männliches Thier das durch Klopfen oder Quetschen der Hoden castrirt worden ist: ein solcher Schöps oder Bock. — Weigand: *Klopfhengst...* dessen Samenstrang durch klopfen mit einem hölzernen Hammer von aussen zerquetscht ist, worauf die beiden Hoden oder nur eine vertrocknen.

У књизи: А. Koch: Encyklopädie der gesammten Thierheilkunde und Thierzucht s. v. kastrieren p. 80 описује се метода, која би овамо пристајала: „Das Anlegen von *Kluppen*¹ über den Hodensack. Diese Castrationsmethode wird vorzugsweise bei *Stieren* in Anwendung gebracht, sie bietet den Vorthail, dass die *Compression* nach Bedarf verstärkt werden kann, was bei grösseren Thieren, wo viel Masse *durchgequetscht* werden muss, von grossem Vorthail ist. Die Kluppen... aus Eisen, Stahl oder auch Holz mit Metallbeschlag, sie dürfen nicht zu breit sein da sonst *die Quetschung der Weichtheile* mangelhaft ist. Meistens sind sie flach und berieren sich durch eine *Kante*, statt durch eine Fläche. (На слици: Schraubenkluppe zum *abkluppen* des Hoden-

¹ Weigand: *Kluppe*: Zum Klemmen gespaltnes Holz, Zwangholz, Klemmez; klemmende Zange. Jem. in die Kluppen kriegen ‚in die Klemme‘, er ist in den Kluppen ‚captus est‘. *Klupphengst*: Klopfhengst (gebildet im Gedanken an Kluppe, weil dem Hengste vor dem Entmannen die Hoden in eine Kluppe gezwängt werden). — Ту методу истиче и *руска енциклопедија* говорећи о кастрацији: Методовъ К. самцовъ весьма много; самы́й употребительный — *лещешками*, часто замѣняемый въ новѣйшее время способомъ наложенія *лигашуры*. [Павловски има само: *лещѣдка*, ein an der Spitze gespaltener Stab mit einem Spreizhölzchen (zum Vogelfang dienend), die Vogelklemme]. — У Вука *прѣцијѣа*, der Kloben, lignum ex parte fissum, forceps ligneus: Пишти као гуја у *процијѣау*; — *шкрију* vide процијен: држи га у *шкријуу*; — *шкријуац*, vide шкрип: он је у *шкријуу*. — Mago von Carthago (II Jh. vor Chr.) ist der erste welcher der Castration mittelst Kluppen erwähnt. Encykl. d. g. Thierheilkunde p. 71. У Праћу код Сиска: *кљѣице*; у Затону код Нина: *шкѣило*.

sackes). Die Kluppe wird quer oberhalb des Hodens am eingeschnürten Theile des Hodensackes angelegt und mittelst der Schraube fest zugeschlossen; während zehn Tagen wird die Kluppe nach Bedarf weiter zugeschraubt, dann das Scrotum (= Hodensack) unterhalb derselben *abgeschnitten* oder man wartet, bis die *abgekluppten* Theile von selbst herunterfallen“.

Има и Castration durch *abbinden* des Hodensackes mittelst der *Castrirschlinge* (слика). Hierbei muss nicht vergessen werden, dass die *bedeutende Compression*, welche in den ersten Stunden von der Schlinge ausgeübt wird... (81).

„Die *Bistournage* (nach dem Franz. von *bis* zweimal und *tourner* drehen)“, то је за овнове и јарце (82).

Das *Klopfen* der Samenstränge... besteht in der *Quetschung* des Samenstranges (83) и др. So wird das *Klopfen* der Hoden, das *Brennen* oder *Durchstechen* oder auch das *Zerquetschen* derselben heutzutage von Thierärzten nicht mehr geübt (71).

Кастрацију спомињу Хезиод¹, Ксенофонт, Аристотел, знаду је Римљани, зна већ Мојсије четири методе: 3, 22, 24: „Ihr sollt auch dem Herrn kein *Zerstossenes* oder *Zerdrücktes* oder *Zerrissenes* oder *Zerschnittenes* opfern“. Даничић: „Ујаловљено *увршањем*, *шучењем*, *кудањем* или *резањем* не приносите Господу“. — Грч. Ἰλαδίαν καὶ ἔκτη λιμένον καὶ ἔκτοριάν καὶ ἀπεσπασμένον. — Лат. *Cui sunt testiculi contriti et cui contusi et exsecti et avulsi*. — Најближе је грчкоме тексту њем. пријевод, у лат. је узет обратан ред: *contriti et contusi* мј. *contusi et contriti* или још боље: *contusi et compressi*, утучени и *зињечени*. Усукивања Мојсије не позна; ту се Даничић неоправдано повео за методама Вукова рјечника. Микл. Lex. pal. уз *σχιγίς*тн има и *συν λάν*² и *συν λιβειν*² и *comprimere*. Μέγα Λέξικον биљежи да Curtius за кор. *vel. 1* поставља значење: *συν λιβω*, *συνπιέζω*, τὸ πολὺ εἰς μικρὸν μέρος а коријен *vel 2* му је μετ' ἐννοίας περιστροφικῆς κινήσεως. — Thesaurus linguae Latinae има за оба прва израза Мојсијева један: *animal confractis testiculis*; а цитира из дјела De re rustica, што га је написао савременик Сенекин Columella (6, 26, 1) s. v. castratio: „*fissa ferula* (= расцијепљеним штапом) *comprimere testiculos et paulatim confringere*. idque optimum genus castrationum putat“. BEW I 516—517: од

¹ Паче и Хомер индиректно Ил. 20, 147: „Даћу ти одрезат власе и жртвоват тад хекатомбу свету *нешкојљених* педесет ти овнова бацит“, ἑχορχαστῆλα, testiculatus.

² И Schrader (l. c.) оба глагола преводи са „zerdrücken“.

истога коријена *klēs* од којег су наша *клијештиа* ‚Zange‘ има ч. s-kles-pouti alt ‚zusammendrücken, zusammenpressen‘. r. dial. клесты ‚drücken, pressen, würgen, kneifen‘; ksl. klěštiti ‚πύζειν, *premere*‘; r. dial. клестыть ‚drücken, pressen, klemmen‘; — ч. klestiti, kleštiti ‚behauen; *verschneiden*‘; kleštěnes ‚*verschnittener*‘; p. klešćić, kleszczyć, ‚verschneiden, *wallachen*‘; alt kleszczeniec ‚*Kastrat*‘; klešnić ‚*Kastrieren*‘. И у нас Акад рј. клијештити = стискивати клијештиа. Rank: ч. klestiti (zvíře) *verschneiden, kastrieren, entmannen*. — Кастрирање је паче из индв. заједнице: „Urverwandte Gleichungen für verschnittene Thiere liegen vielleicht in lat. canterius: ahd. *hengist* und in lat. cāpus, cāpo: als. *skorьсь* ‚*Verschnittener*‘ vor“. Schrader Reallex. 919. — Berneker EW I 75 *borvъ *brāv* ‚geschnittenes Schwein‘... urspr. „geschnittenes, kastriertes Tier“ von bor’o borti. lat. ferio ferire, ‚stossen, hauen, stechen, schlagen Wurzl‘. *ber* ‚schlagen, *hauen*‘. По томе баш што шкопац и брав немају у словенским језицима опћег значења *резаши* него у другим језицима види Шрадер (l. c.) велику њихову старину.

Видимо из свега, да усукивање није у употреби код волова, а старина га, колико знамо, уопће не позна. По томе би *vō* био од првога *vel*, кратка висина са наставком *v* (= *us*). Творба така не би била осамљена: *домъ-домоу*, лат. *domus-domus* = оно што је саграђено, од *δέμω* градим *волъ цол-us* оно што је згњечено, кастрирано од **цел-ете* гњечите, кастрирате. Бругман за *domus domъ* не признаје додуше првобитности, колико се тиче и-деклинације због грч. *δῆμος* и си. *dāmas* (G II² 1, 180), али за ријеч *волъ* је доста, да је у вријеме њезина постања постојала ријеч *домъ*. (Исп. BEW I 210.)

За коријен *vel* I редовно биљеже и значење *pressen*, али да се не би мислило, да је то *pressen* можда далеко од оваквога значења, само за дјеловање на људске масе, а не за стискивање ствари, упућујем на Solmsen Unters. 229 гдје се по ‚атицисти‘ Паусанији помиње „Die Verwendung von *εἰλλεῖν, εἰλεῖν* für das *Auspressen von Weinbeeren und Oliven*.“ Не бисмо сада морали ни имати тога коријена иначе, као што немамо ни ми ни Латини коријена *δέμω*, као што немамо глагола лит. *renkù-renkti* од којег је *з жка*, па да ова етимологија ипак буде добра. Али ми имамо тај коријен у сасвим сличној служби н. п. „*одва́лиши* 2) н. п. *їлеће* сјекиром, *weghauen, praecido*“ у Вукову рј., а у Акад. рј. има неколико примјера са значењем: одсјећи главу (нар. пј. 3 пута, Кавањанин, Ластрић, Лучић, Мартић): Он Турету *главу одвалио* (нар. пј.);

притрка Давид и одвали му његовим мачем главу (Ластрић). Значи тај глагол тамо и *ошкинуши*: f. g, Русе главе шћенад оглодала, а дробове влачили гаврани, *одваљени* цјерили се *краци*. Осветн. 7, 26 (то су хусари заплетени у жице потучени из пушака). То је значење и под g. у примјеру: *одвалих лойашице* (ткајући). Љубиша прип. 266. Знама да се говори кад је тешка торба: *одвалише ми ујрше рамена* (= откинуше). Тијем бисмо глаголом могли сасвим добро превести сприједа оно *abklippen*. И у рус. *ошвалишь* значи (Павловски) *wegreissen, absprengen (ein Felsstück); ein grosses Stück abschneiden, abhippen*. *Hippe* је косијер, а BEW I. 566. доводи ту ријеч у везу са сл. *корпје*, грч. κοπίς Schlacht-, Opfermesser и с гл. κόπτω, ‚schlage, haue, hacke‘; а с тијем је зацијело у вези и сл.: *koriti, skoriti, шкопити* (= кастрирати).

Ипак досад није потврђено, да је ико икад ријеч од тога коријена употријебио у значењу: кастрирати. Има и то у рус. јез. Павловски: *валять*: 1. wälzen, 2. walken (Tuch); *filzen* (Wolle); 3. rollen, *kneten* (Teig), *aufschlagen* (Bröte); 5. (vulg) *hauen, keilen, prügeln*; *валять лошадь, бычкá; kastrieren*¹. Weigand за *knēten* биљежи: *urverwandt mit abg. gnesti (gnetā) ‚zusammendrücken, kneten‘* а BEW I 311 исто: *gnetō drücken, г. drücken pressen, klr. drücken kneten, sl. kneten drücken quetschen, skr. kneten drängen klemmen*. Хоћу да покажем, како је глаг. *валять* (обично кор. vel 2) индиректно повезан с једне стране са свим темељним значењима кор. vel 1, с друге с изразима који се употребљавају за кастрирање, а осим тога и сам се за то употребљава.

И Даљ има: „*валъть бычкá, холостить*“ (холостить = кастрирати¹); а онда: „*валъ нвг. пск. неправилно, вм. волъ, кладеный быкъ*. Если волъ отъ валять (холостить), то волъ будетъ правильнѣе“. Да су то акавски говори, могли бисмо опет мислити, да је у ген. волá обични акавски изговор валá, па је а из

1) BEW I 394 рус. глаг. *холостить* *kastrieren* доводи у везу с гл. *хлассѣја*, који у више слов. језика значи *шући* и истиче стародавност те методе упућујући на Шрадера и Хирта. И ако Персон (Beiträge 545) одбија Солмзену, да би коријен *vel 1* (или *vel 2*) значио и ‚*schlagen*‘ ипак је чињеница ту, да ријечи изведене од тога коријена долазе и са значењем *шући* па ни код ријечи за кастрирање, изведених од тога коријена, не можемо значење *шући* искључити. А како смо ми схватили темељно значење коријена *vel 1* (и 2) значење тући није искључено: силом дјеловати на покретност, гонити периферију нечега на ближе, то значи коријен, а што бисмо поради технике извођења тога значења могли кадшто употријебити глагол *шући*, то се коријена *vel* не тиче. Исп. и Одис. 7, 250: *νίε κεραιών έλβας*.

косих падежа продрло и у ном. гдје нема разлога за *a* јер је *o* наглашено већ од прасл. времена; за псковско би се нарјечје још могло с тим изаћи некако, јер је у 14.-16. в. било акање (Собол. Лекц. 80) а сад преко њега иде граница акавско-окавска (К. Meyer Hist. Gram. 13. по Дурнову: Опытъ 11) али *новгородско* је од старине *окавско*. У окавском новгородском нарјечју говори се дакле валъ вала мјесто волъ вола. А како *новгородско*, *псковско* и *смоленско* (исп. вальё под бр. 1.) нарјечје од старине чине посебну групу говорâ као насљедници *Несѣорових Кривича* са заједничком особином од старине да се гласови *ц* и *ч* измјењују н. п. вьсяцьская, коньчъ мј. вьсячьская, коньць (Собол. 34), лако можемо вјеровати, да је то прастара кривичка особина: вальъ, вальё мј. вольъ волье, дакле да ни у смоленском са валье, као старијом појавом, нема акавство, као млађе, никаква посла, како нам се у први мах чинило. Валъ је могло постати од волъ, кад се стао губити глаг. *velti а његово значење (кастрирати) почело прелазити на валити или валати.

Вриједно је истаћи рус. ријеч: „*коновалъ* м. простой, неучонный конскій лѣкаръ; *конавальством*, ремесломъ этимъ промышленяють цыгане и другіе туняеды (= скитнице); *коновалишь*, занимаются и промышленяють коновальствомъ; *коне(о)кладъ*, *конекладчикъ* м. *коновалъ* либо иной *кшо*, занимающийся *кладкою жеребцовъ*“. Чини се дакле да је „*коновалу*“ главни посао кастрирање коња и да му је од тога име а не од лијечења. И у руској енцикл. стоји: Операція эта была извѣстна (ср. *Кастрација*) въ глубокой древности: Египтяне, Израильтяне и Греки знали различные методы ея производства, оставшіеся у *коноваловъ* еще и до настоящаго времени“.

*

3. **Вальати** (сукно). „*Walken, Geweben aus Wolle durch Drücken, Kneten unter Einwirkung von Wärme und Flüssigkeiten eine filzige Oberfläche geben*“ (*Brockhaus, Klein. Konv.-Lex.*) —

Солмзен (Untersuch. 229) и литавско *veliù vélti* (walken) и сл. вальати (walken) доводи у везу са *vel 1* премда у сл. вальати иначе осјећамо у првом реду значење *rollen*: „für das geschäft des walkens ist doch das stampfen, pressen, *drücken der hare* charakteristischer als das wälzen, rollen“.

Persson (Beiträge 544) ријечи које значе ‚walken‘ меће под *vel 2* поради енгл. и mhd. значења ‚wälzen‘ а тумачи значење са „wickeln (*Fäden in einander verschlingen*)“.

Ни Брокхаус ни Солмзен ни Персон нијесу у томе послу споменули главне ствари.

В. *Герамб* (Wörter und Sachen 1929. XII, 1, 37) у чланку „Ein Beitrag zur Geschichte der Walkerei“ најприје дефинира појам: „Mit dem Worte *walken* bezeichnet man die Thätigkeit durch welche das an sich lockere und fette Schafwollgewebe entfettet, gereinigt *und vor allem zu einem festen und dichten Stoff* verfilzt wird“. Египћани, Грци и Римљани су ваљали газећи ногама (στέμβειν, темно од *stembno); у Германији је уведено ударање у сукно у посуди кијачом (stampfen); од њих примили Словени посао и ријеч (stapa). И код ваљања помоћу котача тјерана водом посао је исти, нема никаква ваљања у значењу: wälzen, rollen. Герамб држи, да је у Корушкој открио апарат за ваљање, којему пристаје ријеч walken и ваљати, јер се сукно доиста уздуж сад амо сад тамо ваља потезући по њему назубљени ваљак у назубљеном кориту (има и слике). Зато мисли да је тај апарат био некад на широко познат и према њему настала ријеч.

И Солмзен и Герамб су тумачећи термин узели у рачун само технику посла, која се мијења, и не мислећи, да би термин могао настати и према учинку, који је без обзира на технику увијек исти. Персон је свратио пажњу на учинак, али као ни Брокхаус није гледао на главну ствар него на длакавост. Главну је ствар Герамб добро уочио, само је није искористио. Главни је учинак, да сукно постане у ваљу много краће и уже, али зато дебље и гушће, топлије, *оно уђе у се, сџисне се, згусне се*. И Герамб биљежи и осим онога у дефиницији: bis das Gewebe um ein bestimmtes Mass (etwa gut ein Drittel seiner Länge) *eingegangen* d. h. kürzer und dadurch um so dichter geworden ist“.

То значење има коријен *vel* I н. п. у Илијади 20, 168: (Маретић, Ameis-Hentze): „С почетка около ступа / *Лав*, ал када га ко од брзијех на бој момака / Погоди копљем, тад зине па *савре се* (ἐάλη), њему на уста / Удара пјена, а срце у грудима му јуначко бије, / Репом ошибује леђа и кукове на обје стране / И сам потиче себе на борбу, сијевају очи / Његове, срце га вуче на ловце, не би ли којег / Заклао од њих, ил сам заглавио у вреви првој“; „*zieht sich zusammen, zum Sprunge*“; — или 16, 403: „А Патрокло тад се залети на сина Енопова, на Тестора, који се био у кола глатка своја *шћућупуо*“ (ἀλείς, *contrahi*, sich ducken, niedergeduckt, zusammengekauert); — или 21, 571 ὄς εἰπὼν Ἀχιλλῆα ἀλείς μένεν. (gewöhnlich von Raubthieren, die *den Leib zum Sprung zusammenziehen*, hier vom Krieger, der sich zum Angriff bereit macht).

Ту је свуда непрелазно значење, а код ваљања сукна: *чиниши да се сукно ситисне, згусне*, а не ни ‚schlagen‘ ни ‚rollen‘.

Исп. у Вука: „*увáлаши се* 2) sich einwalken, im Walken eingehen, minui subigendo.“ Сложеница је настала, кад се већ заборавило, да то баш значи и прости глагол.

Да ли онај *-k-* у германском допушта, да се тако схвати и њемачко *walken*, у то се не могу упуштати, али литавски и словенски облик не смета такоме схваћању. Осим тога наше схваћање ваљања сукна не допушта, да се прихвати Персоново тумачење: имам забиљежено ово у Зрмањи: „Носити сукно у *сшўўу* *вáлаши ња* у бучницу да *пўшшї* *влáс* њ(з) себе.“ Ту се пуштање власа из себе и не броји директно у ваљање. И у Плавну сам забиљежио: „ступа (за биљце) и бучница (прије с. онда б.)“

*

4. **Вељача.** а) **Вукова грађа:** „*вељача*, f. (једни говоре и *авељача* и *овељача*) 1) (у запад. прим.) Monat Februar, Februarius: вељача *превршача*; кад вељача не дажди, Марач добра не мисли. 2 (у Србији) *vide бабини укови*“.— „*Бáбини ўкови*, .. оно вријеме кад *на свршешќу Марша* или у *почешќу Ајрила* удари снијег или цигани, etwa Märzschnee, nix cadens mense martio. Приповиједају..., Прц марцу... На то се расрди Март, па узајмивши у Февруарија неколико дана, *навали са снијегом и мразом*, те се *смрзне и окамени* и баба и њезини јарићи...“ — „Кад *веље* не *вељује* *маре* опáкује т.ј. ако у вељачи није зима биће у Марту“ (посл. у Боци).— „*Превршача* (у Дубр.) in dem Sprichworte: Вељача превртача: die Unbeständige, varians.“

б) **Миклошићева грађа и схваћање.** Миклошић је у својој расправи: *Die slavischen Monatsnamen* (Denkschriften 17, 1—32) вељачу метнуо на свршетку међу *Unerklärte Monatsnamen* (28 стр.); ипак је у натпис метнуо адј. *velij*; додаје ономе, што знамо из Вука, још само *veljak* из Јамбрешићева рјечника (= фебр.), а из Насл. Дух. (Посиловић) *велијача*; дознао је од В. Богишића да се говори *велаши* у значењу: *veränderlich sein*: *вељача веља*, der Februar ist *veränderlich*. Он с правом ово *веља* и Вуково *вељује* изводи од вељача, а не обратно, упућујући на тал. *marzeggiare veränderlich sein*, од *marzo*. Спомиње да Ербен *велак* изводи од велик: *velký měsíc*, *der grosse Monat*. Миклошић држи, да је то оправдано, јер тога има и у других народа, „wenn wir auch nicht im Stande sind, den Grund der Benennung oder den Zusammenhang

derselben mit der Sache nachzuweisen“. Сад Микл. наводи у неких народића имена која значе велик или мален (а не каже који су то мјесеци) и из старог франц. за јуни поради дужине дана („juing le grant“) и буг. *golëmin* за јануар (и то мјесто: *golëmi sečko*).¹⁾ —

Миклошић и у EW 378 s. v. *vel-3* има: „*asl. velij magnus... veljača februar, eig. der grosse monat... s. velji gross. veljača februar*“. Ново је ту да је вељача дошла испод *asl.* Јамачно то није прави стсл. споменик него оно што Lex. pal. има: „*величича grom.*“ а то је: „*Gromovnik* (βροντολόγιον) cod. saec. XVII. foll. 201. *serb.*“

в) Маретићева грађа и схваћање. У својој студији о Миклошићу (*Rad* 112, 97. г. 1892) помиње Маретић, да се у књизи *Маџије Дивковића Навк карсџиански 1611.* за фебруар налази Вељаноћ (**велианоћ**) па додаје: „Данашње Вељача очевидно је отуд изведено као ипокористик попут Веље, Маре. Име Вељаноћ по свој прилици је поради поклада, које обично падају у тај мјесец.“

У *Nast. vjesn.* (1897. V. 241—253) написао је Маретић чланак „Народна имена мјесецима“. Наводи да М. *Дивковић* поред велианоћ 1611 има у Науку 1683: *вељлиача* = вељача. Други писци 17. в.: Алберти, Бандулавић, Кашић, Микаља, па 18. в. Маргитић. Дела Бела, Павић, Канижлић, оба Рељковића и др., сви имају: *вељача*. М. Рељковић пише у грам.: „*masculina jesu sva imena miseseva*“). Има (Мар.) цитат из Кућника Ј. С. Рељковића, из којег (цитата) вадим ово: „Вељачи је од старине име... што њом бива, — казат ћу у очи: Ови мисец бивају *покладе*, с којих многи и *гриха* допаде изгубивши и здравје и новце... Добри људи другачије раде и разложно проводе покладе... не облаче на себе утворе, већ проводе мирни разговоре, по старински мед собом *вељају* што одавна ил' од скора знају; отуд мислим да *вељача* поста“. Уз ријеч *вељају* Рељк. биљежи: „*вељам* говорим, разговарам се; стара нашака рич и добра“. Маретић држи да је гл. *вељају* Рељк. сам начинио. — Апендини изводи вељача од *врѣџи variare*, дакле „*a temporis mutatione atque inconstantia*“ М. мисли да

¹⁾ Спријета Микл. (стр. 20) има забиљежено уз *bulg* и: *golëmi sečko. malki sečko februarius*“.

²⁾ Јамачно Рељк. није мислио на вељачу; петого вељаче = петого дана мјесеца вељаче.

ријечи врљати¹⁾ није било. — Оно извођење вељаче од велианоћ (Rad 112) сад се писцу „не чини доста сигурно, јер се с њиме не може двоје лако протумачити: 1. пораба ријечи вељача у значењу Märzschnee, бабини укуви, јер је то значење за цијело старије од значења: фебруар, — 2. што се поред вељача говори такођер авељача и овељача. Може дакле бити и обрнуто, т. ј. да је Дивковићево *веља ноћ* начињено од *вељача* под утјецајем тко зна које језичне силе“ (252—3).

У календару „*Bošković*“ 1920. опет је Маретић написао чланак „Народна имена мјесеци“. О вељачи нема нових података ни промјене у схваћању, ипак ћемо прибљежити: „Кад бисмо пак рекли да је из значења Märzschnee изишло име фебруару, нејасна би нам била свеза имена вељача с придјевом вељи (т. ј. велики), која нам је свеза у имену веља ноћ потпуно јасна; осим тога не бисмо знали одговорити на питање: како се из вељача т. ј. Märzschnee, развило име веља ноћ? Напокон је за тумачење имена вељача велика невоља у томе, што се по свједочанству Вукову говори такођер авељача и овељача, а нитко жив не зна, откле ту о и а“ (130).

У *Акад. рјечн.*²⁾ s. v. овељача пише Маретић: „Да не буде овељача у свези с глаг. овељити се т. ј. мјесец кад се дани мало овеље (одуље)?“ [У Отоку у Славонији: већ ми се овељило чекати (= одуљило) cf. *Акад. рјечн.* s. v. овељити се].

г) **Нова грађа.** У Лици сам и у сјеверној Далмацији у више мјеста чуо: „*мачке се вељају*“ (= соџнт). У Зрмањи имам забиљежено: „Вељање, мачке се вељају“; у *Грабушићу* (Бјелопоље, Кореница). „Кад се мачке вељају онда мјаучу. Оне се вељају у вељачи; зато се и зове мјесец вељача“; у *Плавну* (Плавно, опћ. Книн):)вељати се, вељају се мачке“. У Зрмањи ђед Јаков Прџдановић, у Грабушићу ђед Маниша Орлић, у Плавну ђед Лазо Грубор. Чуо сам то и у више мјеста, тамо је та ријеч у опћенитој употреби и свима је позната. И у Котарима у Надину и Раштевићу, у Подгорју далм. у Стариграду.

¹⁾ Врљати говори се у Лици: врљā, шеврљā, баврљā (пјан и стар). Зрмања. А то је значење близу Апендинијеу и Стулићеву: не иде управ, variat. Осим тога је Апендинија могло завести што Стулић има и *врљача* (= Вукова варјача) па му се наметало: вељача врљача као Вукова вељача превргача (т. ј. он је врљача могао узети против Стулића у значењу variants).

²⁾ s. v. авељача пише Даничић: „прво а биће постало од о, које је у овељача“.

Фран Курелац: *Imena vlastita i splošna domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj. 1867. p. 49: „mačke se pudjaju, frcaju ili veljaju; odfrcati se itd.“* О гдјекојој ријечи Курелац тамо расправља али о овој нема баш ништа.

д) **Вељача од мацјега вељања.** Лако можемо узети, да је вељача изведена од овога глагола, вељати се, а не он од ње, јер је познато, да се мјесецима дају имена по ономе, што у њима бива: *сијечањ*: *сијече* се што се ухвати, воће, грађа, јер снијег замете па се не може у шуму; *коловоз*: *вози се* кући на колима жито пожњевено у српњу и друго; *листопад*: *пада* лист; *просинац*: *просине* сунце једва каткад кроз облачине и густе магле; а сад долази рођени брат вељачин **рујан**: *реву* и *ричу* по шуми јелени, упаљују се, вријеме је њихова парења (Микл. Denksch, 17, 10; EW 279. s. v. rjü; Маретић, Воšković 1920, 430); — (од глаг. је и *ожујак*: лаже, вара нас, доносећи сад овако сад онако вријеме).

А неки, ако и нијесу изведени од глагола него од именице, имају име по томе што у њима бива: *шравањ*, трава расте; *свибањ*, свиб цвате; *липањ*, липа цвате; *српањ*, српом се жање.

Вељача је достојан пандан рујна: вријеме кад се упаљују мачке те уз дерњаву настаје извршивање свију основних значења коријена *vel 1*: „тјерају се, стискују, гњече“ („drängen, pressen, drücken“) па још уз припомоћ коријена *vel 2* (у истину само друга грана истога коријена): „савијају се, смотавају, премећу, котрљају, врте“ („winden, wickeln, schlingen, wälzen, drehen“), једном ријечи: *вељају се*.

„Zwar schlagen sie sich (питоме мачке) auch bei Tage auf dem Dache herum, *zerzupfen* einander grässlich und *rollen* auch, *mit einander sich windend* und *kugelnd* über das Dach und durch die Luft auf die Strasse herunter, sich sogar in der Luft *raufend*; dennoch führen sie am meisten *Krieg* in der Nacht, die Kater unter sich der Weiber willen“. (Brehm, Tierleben I. 433).

Наљути се, дигне реп, „krümmt sie den Rücken in einem ganz bezeichnenden Bogen, dem Katzenbuckel. Ihre Augen glühen Zorn oder plötzlich aufwallenden Mut“ хоће да скочи на непријатеља (432) баш као онај Хомеров лав „савре се“, ἐόλη (Ил. 20, 168) (види под бр. 3.), zieht sich zusammen zum Sprunge, веља се.

„Letzteres (Männchen) übertritt es (Weibchen) der ganzen Länge des Leibes nach und hält sich fest, indem es *die Haut des Oberhalses und Nackens mit dem Gebisse erfasst*. Das Weibchen scheint hiervon nicht eben angenehm berührt zu werden, weil es nicht selten Versuche

macht sich zu befreien. Das Ende der Begattung ist jedesmal dasselbe: Zähnefletschen, Fauchen, ingrimmigcs Knurren und austellen sehr ernst gemeinter Tatzenschläge auf beiden Seiten (488). То је опис американске врсте мачке, пуме, али то је ошћенито у фамилији мачака: „indem die Löwin sich niederlegt und der Löwe sie übertritt und im Nacken packt. Ohne einiges Knurren und Fauchen von ihrer Seite geht es nicht ab... (455). Хтио сам да утврдим да мужјак женку код тога *сџисне* зубима и ногама у тако великој мјери да долази до оштрога протеста те то *сџискивање* постаје карактеристика мачјега парења, а отуда за њихово парење глагол *вељашџсе* од коријена коме је *сџискивање* темељно значење¹. Ihre Liebeszeit (питомих мачака) ist interessant. Der Kater ist alsdann wild... Das Konzert wird immer wilder. Zwischeninnen schlagen sie einander die Fäuste ins Gesicht, und eben die Weiber, die ihn aufgesucht haben, wollen keineswegs, dass er sich ihnen nahe. Er muss alles erkämpfen. In mond hellen Nächten lärmen sie ärger als die wildesten Nachtbuben“ (434). „Die Zeit der Paarung der Wildkatze fällt in den Februar“ (420). „Die Paarung der Hauskatze erfolgt gewöhnlich zweimal im Jahre, zuerst Ende Februar oder Anfang März, das zweite Mal zu Anfang Juni.“ За ово љетно парење наши људи не знаду; они га поричу.

Не смета ништа, што Словени у прасл. доба нијесу по свој прилици имали питоме мачке, јер је била позната дивља мачка и друге врсте мачака на сјеверу Европе, које су се и припитомљавале и за лов служиле (Schrader, Reallex²) 565). А није ни јелен питом па имамо рујан.

Мачјом се увертиром започиње живот године, а јелењим епилогом завршује: вељача-рујан, живот животиња; између тога су мјесеци цвата: травањ, свибањ, липањ, — и дозријевања: српањ, коловоз; а с друге стране, између рујна и вељаче јесу мјесеци мртвила године, стварно и по имену: листопад, студени, просинац и сијечањ.

Осим тога вељача је вријеме месојеђа, покладно вријеме, вријеме прелā, буке и вриске момака и дјевојака, и мени се по ономе писању Ј. С. Рељковића о вељачи чини, као да он и његова околина знаду за личко значење вељања, паче као да се то примјењује и људском животу, па он настоји ријечи вељање дати етичније значење и довести га у везу с глаголом велим. — У ст. рус. има за фебруар и назив: *свадебный* а и у Француској је то био

1) Вељати се од *vel-ti као мељати од мљети (*mel-ti). Исп. BEW II 36.

mois de mariage (février l'analier) (Микл. Denksch. 17, 24). Тако отприлике у вријеме јелење рике пада вријеме женидбе у Горњој Крајини и зове се по томе то вријеме: *џурови* (нема Вук). Има наш свијет дакле према мачјој вељачи поклада, а према јелењем рујну пирове, али је канда за свој „гријех“ свалио одговорност на мачке и јелене и по њима назвао вријеме месојеђа и пирџа, кад је на састајалиштима момака и дјевојака: *џч њ буц* (ука и бука) Неко везање поклада и мачака може се видјети и у томе, што се у Горњој Крајини мјесто Вукова машкаре може чути и промијењено *мачкаре* (јамачно новијега постања). Исп. и чеш. *vlčepes*, *vlčí mėsíc*, децембар „wahrscheinlich die Ranzzeit der Wölfe; — лет. *sunu mėnesis*, пасји мјесец „wahrscheinlich die Zeit, wo die Hündin läufisch wird.“ Микл. о. с. 12; — сл. *kozoprsk*, die Zeit, wo die Ziege bockt (сл. koza se prska) октобар. Микл. 9.

*

Именица на *-ача* изведених од глагола има Даничић у Основама (349 стр.) преко 40 н. пр. дрљача, повџача, удавача од дрљати, повџати се, удавати се. По значењу су оне овакве: а) *potina instrumenti*, оно *чим* се ради оно што глагол значи: вијача, гљгача, грџача, дрљача, завијача (Kopfbedeckung), запљњача, испљгача, набљгача, нагрљгача, огрџача, повџача, покрљвача, потпљгача, прљгача, сапљњача, хљгача, подпљмача, прахача, трџпача (сл. *trepati klopfen*); б) *пасивне*, које су *субјект* онога глагола кад је у *пасиву*: врљача (долина), гљжвача, завијача (*sibi genus*), назљвача, обљрвача, пљљвача, подмљтача, превљгача, примљтача, простљгача, сављгача, (*placentae genus*; колиба), натљгача, премљтача, рљвача; г) *рефлексивне*, које су субјект онога глагола, кад је рефлексиван: врљача (*vortex*), осљпача, преврљача, удавача (може се схватити и пасивно), црџпача (и пас.); — д) *potina agentis*, активне, које су *субјект* глагола кад је у *активу*: дљрвача, нарљгача, пљљскача, тумљрвача, заврљгача, зљјгача; — е) *приједложне*, оне, које уз глагол стоје у падежу с приједлогом: дљљгача, дљљаоница (*Schnitzbank, sella sectoria*); *мљхача* (*māxalka, das Brett auf dem der Hanf abgeklopft wird*, „удара њоме (ручицом) о махалку“); *сављгача* (3. у Боци, „дрво на које се фишеци сављгачу“); *сљдљгача* (у Херц. сталац, *der Gangelwagen, machina qua stare et incedere discunt parvuli*, дљбак, дљбљјка; Даничић дљбак тумачи: „справа у којој се држи дијете да се научи стајати дљпке“; — ж) *неразређене*: задљвача и постљпача.

Вељача, мјесец¹⁾) у којем се мачке вељају; вријеме¹⁾), у које се м. в.; по томе би вељача по своме значењу ишла међу приједложне именице на *-ача* т. ј. под ε); потпуно једнаке јој дружице нема, јер она показује *вријеме*¹⁾), а оне све четири: *дјѣљача*, *мачача*, *савијача* 3) и *сѣдјача* показују додуше, која више која мање, *мјесто* на којем се оно ради, али у свима има и добар дио значења *средства*, *instrumenti*, т. ј. ишле би под α); оне су *справе*.

У овом разматрању значења наставка *-ача* (у именицама од глагола) чини се да није вељача доживјела онаку хомерску „славу“ као у разматрању коријена. Осим тога Вондр. Vergl. I² 610 и Микл. Vergl. II 332 имају наст. *-(а)ча* само у сл. и срп.; у луж. једине двије ријечи: *pjestionča wärterin* и *švalča pähterinn*. По томе се може рећи да вељача није прасловенска ријеч, бар не у овоме облику. И словенске су истога значења. *Нашли смо се скуѣа СХС у наставку -ача*. Само у сл. је једно значење више: „*zviјáča* List, Kniff, Kunstkniff Hinterlist; die Chikane“ дакле апстрактно, помен actionis, од глаг. *zviјati* свијати, готово исто значење што га супонирамо за вељати, паче „*zviјati se pred kom, vor jemandem Katzenbuckel machen*“; биће да и *piјáča* може бити и помен actionis, то допуштају постављена значења „*das Getränk*“, особито „*potio*“ а кајкавци је наши употребљавају и као помен actionis, рече се да је била код кога велика „*пијáча*“; тако се и за „*Katzenmusik*“ чује у градовима „*мачија дерáча*“; по томе није искључена могућност, ако то значење није новије и само овога краја, да је најприје била „*мачија вељача*“ у значењу „*мачије вељање*“ „*мачије стискање*“, *мачија „zviјáча*“ па пренесено на вријеме, у којему се догађа.

ђ) **Вељача од придјева вељѣи**. „*Eig. der grosse Monat*“, како је Миклошић рекао, слабо пристаје мјесецу, који је најкраћи. Да би вељача постала од *вељи мјесец* онако, као што је *бјѣлача* постала од *бијела хаљина*, *сѣвача* од *сѣвѣ водѣница*, *озѣмача* од *озѣмѣ крушка*, *бивољача* од *бивољѣ кожа* и т. д., тешко је допустити већ стога, што именице на *-ача* оvdје стоје мјесто придјева уз именице женскога рода, а вељача би стала мјесто придјева уз именицу мушкога рода. Наставак се овај упорно држи горњег правила. Вук у рјечнику *батина* преводи са: „*der Stock, fustis*, а *штѣи* са: „*der Stab, baculus*“ и према томе му је *клѣновача* „*кленова батина, ein Stock .. fustis ..*“ а *клѣновац*

¹⁾ Види под ε).

„кленов штап, ein Stab . . baculus . .“, *смрѣковача* „смрекова батина Stock . . fustis“; и тако је уз: дрѣновача, глѣговача, крушковача, лѣсковача, вишњовача, брѣзовача, брѣстовача, бѣковача, јасиковача, ђскорушовача, ђеровача, шљивовача, лјповача, трѣшњовача, рѣстовача, свуда *Stock*, а уз јасѣновача, пѣљиковача паче *Prügel* (батина не меће); — док је уз: дрѣновац, глѣговац, лѣсковац, вишњовац, брѣзовац, брѣстовац, бѣковац, јѣбуковац, јѣсновац, јасиковац, крушковача, ђеровац, шљивовац, лјповач, трѣшњовац свуда *Stab*; — само уз *ѡшљача* стоји „орачки *шѣаѣ*“ (der Stachel), а уз рѣстовац и трѣсковац Stock. Тако је *мѣд* лјповач, али *рѣкуја*: јѣбуковача, кѣмовача, ђскорушовача, трѣшњовача.

То правило вриједи и за оне именице на -ача, које су изведене од глагола и именица (види још под е).

Има гдјекоји изузетак, који се само чини изузетак: *крњача* „кукурузан хлѣб у кисело“ исп. „*кукѣрузница* das Kukuruzbrot“; *крњача* „комад од чега разбијенога (*шукве*, суда)“; *ледѣњача* „шпањолски *шалијер*“, исп. *ѣара* „новац уопће“ у Акад. рјеч; тако и *мједѣњача* „eine kupferne Münze“; *ѣзлењача* (у Барањи) онај *ѣијѣац* за који се основа привеже“ кад се почне ткати (ономе у Примишљу не би рекли ѣијѣац него *шѣѣка* (?); *ѣѡшњача* „(на Трѣмеђи) од коже као *ѣојас* . . исп. *шканица* (баш се и (т)каница говори на Трѣмеђи); *ѣриѣашњача* „ . . од коситера искићен *каѣш*“ опет: (т)каница; — *грѣдњача* „оно пртено *ѣјѣдило*“ исп. у Ак. рјеч. ѣјѣтка, *ѣјѣдѣљка*; *мѣрковача* „некакво бијело(?) *грѡжђе*, *vitis genus*“ дакле: *лоза*; *ѣѣшковача* die *Faste* [дакле: *ѣѡш*] zu Ehren der Heiligen Petka (dauert eine *Woche*)“ дакле не пост него: *недѣља*; *рѣштовача* 3) „*брдо* у Велебиту“ (види се по имену да је то *шума* или је била *шума*).

Осталој *сѣѡшѣни* именица на -ача од придјѣва (Даничић Основе 351-2) или сам Вук додаје одмах именицу женскога рода или се посве лако такој домислити или иде‘мало теже али ипак се може. Онда збиља није прилика мислити да је име *вељача* од *вељи* настало за *мјесец* фебруар, кад је ту *мушка* именица *мјесец* тако јасно одређена и наметљива.

Има ипак једна: „*ѣрвача* f. (у Вршцу), *коју* што учини *ѣрви ѣуш*, der Anfänger, tiro“. *Првача* означује мушко лице као што *вељача* означује именицу мушкога рода: мјесец; али придјѣвна ријеч *ѣрви* (број а не придјѣв) није атрибут те именице коју означује ријеч *првача* него именице *ѣуш*, с којом је заједно *ѣрилог* *глагола*, који именица *првача* замјењује. Сасвим други односи

дакле, но можда ти односи у овом питању не падају ни на вагу. Може бити да је главно, што се може рећи, да је именица првача настала за женско лице па служи и за мушко, као што је она Раствовача у Велебиту настала за *шуму* па служи за *брдо*.

Е па још је Миклошић одмах у почетку своје радње (стр. 2.) истакао, да нијесу данашња народна имена за мјесеце била „ursprünglich eigentliche Monatsnamen, d. h. Abschnitte des Jahres mit astronomisch bestimmtem Anfang und Ende“. То се догодило истом кад смо крштени. И Маретић (види сприједа) држи за значење „бабини укови“ да је „за цијело старије од значења фебруар“. Бернекер (EW 759) биљежи: „klr. l'utyj ,grimm, grausam; wild; Monat Februar“; р. „luty ,grausam; kalt; Februar“. А Миклошић (о. с. 14) цитира тумач тога назива у малорус.: „dl'a l'utoji zymy. zwyčajno około jordanskych svjat pajbol'syji morozu, l'ut, *vetyka zyma* byvaje“. И код нас се може рећи и љута и велика: зима, студен, цича. Вук s.v. *цѣч*: „(у Ц.г.) пукао цич, кад је *велика зима*“. У Ак. рјечн. s.v. љут (326 б: е): љута зима, љута сухомраз. (И име засеоку; Љутача¹). *Љушој зими* могло би се сасвим лијепо рећи: *љушача, вељој зими: вељача*. И *веља сшуден* на концу марта (бабини укови) могла би се назвати *вељача*. А да би се назив *вељача* у значењу *веља зима* могао код нас привезати за *фебруар* показује прича о бабиним уковима и можда пословица о вељовању (Вук s. v. вељовати).

Је ли то веља зима, веља студен побиедила мачје вељање? Има нешто што смета. А то је, што *љ* у *вељи* није постало од прасл. *lǫ* него од прасл. *lьlǫ* *кельлѣ*, *кельлѣ*, *кельлѣ* (Лјескин Hndb⁶ 86), а у 17 вијеку још није *lьlǫ*, *пьlǫ* прешло у *љ њ* па ипак *ѣисци 17. вијека* који разликују у писању добро гласове *љ њ* од *лј нј* пишу *вељача* а не: *велјача*. Њих пет. — М. Дивковић: *велјаноћ* али *вељача* (велианоћ: *већлиача*). Исп. у Ђ. С. Ђорђевића: „М. Дивковић“: дреселие 132, жилие 137, (џлиа 122), (прасл. *lьlǫ*) али: *моћлениџ 77*, *дићла*, *дићлие 107* (комп. *дуља*, *дуље*), *шаћлем 111*. (прасл. *lǫ*).²

¹) Биће тамо: љута земља (земља што је тешко копати), па је за њу било прије то име него за село, а у Лици се и Далм. говори: љута земља.

²) Исп. и: „Примери као *осѣћениџ*, *моћлениџ* итд. показују, да се секундарне групе *лј*, *нј* у Дивковића још не сажимају у *љ*, *њ*, као што уопште у њега секундарне групе остају редовно без промене“: *сликование*, *границе 77*, *зламение*, *зламениа*, *пороћение 78*. Тако је и *тј дј*: *родиаке*, *братиа*, *третие*, *на ледиах*, *питие*, *датие*, *расрѣтие*, *пролиетне*, *цветиетне 79* — али старо *љ њ ѣ ѣ* пише: *ћних 109* *маћниа 106* *ћлиџбћлиено 81* *одрећени 122* *нечистоћа 238*. Ипак није ни он као ни *Микаља* без изузетка: *ишашће 130* (*шкѣтѣ*).

Микаља: вељача (vegljaccja) као и voglje, voglja али veselje (види више примјера под бр. 1). — За Албертија и Кашића видимо то из Маретићеве књ. Istor. hrv. prav. Алберти: l=gli, gl, zemglia, gliudi; j=y, 0 veselye. — Кашић: l=gli, gl; j=y, 0; одкупитељу, уфанја. И за Бандулавића видимо у Nast. vj. 244 да прави те разлике: sierciagn, siercgna, sicgna (= сијечња, сичња). — А кад је тако онда оно што је у Посиловића и у „Громовнику“: велјача (велиача) треба схватити као новије довођење у везу с придјевом, можда баш ради одвраћања од везе с глаголом, који је „изгубио сваки стид“. Осим тога „Громовник“ можда и не прави правописних разлика између љ и лј те би Посиловић сам остао, а и код њега треба погледати, да није у Микл. погрешка.

Ad велианоћ. Kirchenlexicon der kath. Theol. (Hergenröther — Kaulen) 1886. књ. IV. стр. 1408 s. v. *Fastnacht* има да су се покладе (*Fastnacht*) звале и *Fastelabend*... „Wie die Feier, so ging der Name zunächst auch auf die beiden vorhergehenden Tage, von denen man den Sonntag den *grossen Fasteltagabend* oder Rinnetag, vielleicht von den daran häufigen *Turnieren*... sodann auch *auf die vorhergehende Zeit über*, insofern dieselbe mit ähnlichen Leistbarkeiten begangen wurde“. — Grimm Wb: *Fastnacht*.. eigentlich *vigilia* quadragesimae, *veille du carême*.. nox autecedens ieiunium. Ријеч *Fasching* развила се из *Fastnacht* (и Weigand Wb). — Tommaseo Diz. it.: *vegli*, quello spazio della serata che si spende conversando con gli amici; — *veglia*, festa da ballo; — *vegliante*, chi è a una veglia per ballare; — andare a *veglia* = andare a casa altrui per passarvi la serata; — andare a *veglia*, dicono i contadini dell andare la sera il giovinetto in casa della fanciulla che deve prender per moglie; — vegliare = vigilare; Du Cange: *vigiliae*, *nocturnae preces*, quibus veteres olim Christiani vacabant, nunc abolitae et in solis fere *monasteriis*... *Vigilia*, dies primus ante festum... *Vigilia*, festum solemne in signum laetitiae publicae. — Tommaseo: *carnevale*, dicesi il giorno che precede il primo dì di quaresima, e anche più spesso di tutti quei giorni precedenti al giorno del carnevale, ne quali si festeggia. Љ. С. Ђорђевић: Матија Дивковић (р. 6—7): „Као пострижник ишао је без сваке сумње у Италију на школовање. То потврђује његово добро знање латинског и талијанског језика“. „Почетком 1611 иде у Млетке да штампа оба та дела“. Мени није била ни мало јасна Дивковићева *велианоћ* сама по себи а још мање у значењу фебруара. Из свега овога је јасно, да она значи: покладну ноћ, покладе, *Fastnacht*, *der grosse Fastelabend*, *Fasching*, *carnevale*, *vigilia*, *le veglie*,

па како су ове ријечи добиле, готово све, значење цијелих месојеђа, а месојеђе се готово покривају са фебруаром, могло се њој дати значење фебруара. Маретићева је слутња дакле, с те стране, била исправна; овим је ствар објашњена.

У Акад. рјечн. s. v. *ноћ* нема ни једнога примјера, да би ко покладну ноћ звао великом. И сам је Дивковић оставио тај назив касније и узео вељача. Није било ни подлоге код нас, да народ покладну ноћ назове великом. Због тога ја држим, да је велианоћ у свему само Дивковићев покушај.

А да су се вељачи изгубиле јаке домаће везе с другим ријечима, видимо, да бисмо лако пали у заблуду да је изводимо од *vigilia* или *veglia* као што је коризма од *quadragesima*.

*

е) **Вељача од вељати у другом значењу.** Вељача у значењу маџега вељања не може се директно употријебити у значењу Вукових бабиних укова. Зато о томе треба нешто рећи. „Мачке се вељају“ рекли смо да је дошло од значења „Мачке се стискују“. Док је коријен *vel* био у употреби са својим првобитним значењем *стискивати*, дакле вељати = стискивати, могла се именица *вељача* употребљавати и независно од маџега вељања за студен, која изненада *наваљује и смрзава, стискује*, као што се баба смрзла, паче окаменила. Исп. у Вука s. v. *пириватра*: „али у том *стегне мраз* а смркне се... и тако он.. обумре од *зиме*;“ — Б. И. s. v. *мраз*: „Како је пас, *скуивши се у клуко на мразу од зиме*, рекао да друге зиме не ће чекати без куће“. А познато је и иначе да зима понајвише стеже, стискује, а топлина раширује. Да је мјесто вељача „стискача“, не би нас ни мало сметало: *стискача: 1) вријеме у које се мачке стискују; 2) вријеме, у које зима стискује. И сасвим је лако разумјети назив вељача бабиним уковима од глагола, јер је то *студен, зима, цича*, именице женскога рода, које тамо лијепо могу замјењавати именицу вријеме.

Највећма је мучило што би вељача у значењу: „вријеме у које се мачке вељају“ означивала именицу средњега рода: *вријеме*. Али ријеч *дбб, ддби* у старини може значити и *вријеме уојће*, а ријеч *ддба* је и женскога рода у чакаваца од старине, ипак и од штокаваца у два славонска писца 18 в: Ј. С. Ратковића и писца Надодања, у рјечницима Бјелостјенчеву, Јамбрешићеву, Волтиђијеву (Акад. рјеч.); у Словенаца, у осталих Словена. Дакле *вељача* = доб, доба (f.) у којој се вељају мачке.

Сад да прегледамо тачно именице на — ача од глаголâ (набројене под д); да се види да све означају именицу женскога рода α) *сѣрава*: вијача, гаргача, гребача, дрљача, огребача, прљача, сапињача, трепача; *марама*: завијача. повезача; *крѣа*: испирача; награђача; *ѵоњава*: покривача; *канѵија*: хајкача; *ралица*: прахача, — β) *долина*: вртача; пита = гужвача, (навијача); *обуѣа*: (у Горњој Крајини нијесу обуѣа само ципеле као у Вука, *Beschuhung*, него све што се на ноге навлачи, не мање чарапе и натикаче него опанци и чизме, како по Акад. рјеч. стоји и у Беле и Волтиѣија и како је у рус.): назувача, натикача; *сѣрава*: обарача; *слина*: пљувача; *колиба*: превијача, с авијача; *кошуља*: приметача; *ѵоњава*: простирача; *ѵиѣа*: савијача; *јама*: ривача; — γ) *лоза*: осипача; *вељача*: превртача; *дјевојка*: удавача; *шљива*: цјепача; *вода*: вртача; *одјеѣа*: премитача; *сѣрава*: зујача; σ) *жена*: нарикача, тумарача, заврзача; *свијеѣа*: тумарача; *крушка*: пљускача; *красѣа*: пљускача; — ε) *кљуѣа*: дјељача; *сѣрава*: махача, стојача. Једину сам потпирачу прескочио, а то може бити: *цјеѣка*, цјепаница, главња, хватљика.

ж) **овељача, авељача**. Држим, како је од **невеш* (ср. ἐννέσ, повет) настало *дешеш* према десет (још у балт. слов. зај.; исп. BEW 189) и још ближе по времену и наликости, како је у нашем језику од *ѣај* постало *оѣај* према *овај* и *онај* од 15 вијека (Акад. рјеч.), тако је и од вељача настало овељача према мјесецу који је одмах иза ње: *ожујак*. Ожујак је познат од 17 в., али *ожица* долази већ у поч. 15 в., дакле је и ожујак морао већ онда имати о- мј. л-. Ова појава, да ожујак долази поред лажак, *ожица* поред жлица, а тако је и *осјен* поред сјен (осјен има свој разлог у осјенити), дјеловала је јамачно, да је и друга која ријеч, без тјешње везе с оваквима, добила о-; тако се у *Зрмањи* говори: *одлјешо* и *олијешо* мј. длијето или глијето, а у *Плавну одлјешо* и *длјешо*. У Плавну се каже и *осен од чељадеша*.

Авељача је могао рећи ко када мјесто овељача, да покаже да у њој има свакаква времена, свашта, *свакога авеља* (види авељ у А. р.).

*

Резулѣаш. Коријену *vel 1, drängen, pressen, drücken; versammeln* припадају још: 1. *воље* ‚Kropf‘: скупљалиште (зрња, нездравих сокова), скупљена (кожа); 2. *волъ* ‚Ochs‘: castratus, compressis (testiculis); 3. *ваљашѣ* (сукно) ‚walken‘ (чинити да) се стисне; 4. *вељача* ‚Februar‘: доб (доба f.) у којој се мачке вељају (соѣunt, стискују се); ‚бабини укуви‘ цича која стискује.

Ђ. Грубор.

O slovenskoj palatalizaciji sa romanističkog gledišta.

G. Ramovš posvetio je u *JΦ.*, VI, 153.—165. opširniji prikaz mojoj studiji izašloj u *ZfrPh.*, XLVI., 586.—410. Ovaj je prikaz napisao mirno i stvarno, tako da se polemika može vrlo lako da vodi, jer nema bojazni, da će prijeći okvir stvarnosti.

Njegovi su nazori, u glavnom, ovi :

1. Sa slavističkoga je gledišta posve isključeno, da su prva i druga slovenska palatalizacija bile aktivne u vrijeme, kad uđoše u južno-slovenske jezike lat. imena mjesta i apelativi, koji sadrže *c g* pred palatalnim vokalima (p. 154). Baš ta imena i apelativi bili su predmet moje studije.

2. Ondje, gdje imamo južnosl. *c z* za lat. *c g* + palat. vokal, radi se o „trenotni (= slučajni) nadomestitvi tujega *k'* z domaćim *c*“. To nije isti pojav s praslov. palatalizacijom, jer je ova palatalizacija bila asimilacijski proces, u kojem je *k' g'* postopoma prehajal v *č ž*“, nego je to „Lautsubstitution“.

3. Ni u slov. tuđicama od got. *skilliggs* nije se, prema tome, vršila ni prva ni druga praslov. palatalizacija (p. 155., 160.), nego je slov. *c* u tuđicama od ove riječi glasovna supstitucija za germ. *k'* (t. j. *k* pred palatalnim vokalima p. 157).

4. *sklęzb* je posuđenica, koja „ne more biti starejša kot IX. stol., kajti pred to dobo je južna slovanščina tuji *k* še substituirala s svojim *c* in še ni mogla artikulirati glasu *k* pred pal. vokalom“ (p. 159., cf. istu misao izraženu također p. 162.).

5. Slov. *č ž* je supstitut za balk. lat. *k'j* ili zap. rom. *č ž* (p. 161., točka 1, 2., 3.); ili se mora tumačiti iz internih slov. sredstava, kao asimilacija od *c z*, ako slijedi *š, ŋ*, i t. d. (p. 161., točka 4, 5, p. 162. s. v. *Žman, tržaški*);

6. *črêša, ocêls, križb* nijesu „isposojenke prvotne južne slovanšćine“, nego su to praslovenske tuđice, koje su ušle u slov. jezike vrlo rano (p. 161., točka 6., 162. i 163.).

7. Slov. *kg* za balk. lat. *k'g'* potječe iz dalmatskoga romanskoga jezika (p. 163. sl.).

Držim, da sam u ovih sedam točaka dao sintezu mišljenja g. autora. U svome odgovoru držaću se istoga poretka.

Odgovarajući g. kritičaru, daću i nadopune svome kritikovanome člančiću prema novijim istraživanjima, koje sam učinio, nakon što je bio objavljen.

I

U prvoj i drugoj točki g. autor pravi veliku razliku između glasovnog zakona (= spontane glasovne pojave kod Meyer-Lübkea i drugih neogramatičara) i glasovne supstitucije.

Kad je riječ o jezičnim pozajmicama, zacijelo je dobro još uvijek držati se starije lingvističke škole i strogo razlikovati opću jezičnu normu (t. zv. zakon) od glasovne supstitucije. Samo svatko mora da prizna, da je to razlikovanje često puta vrlo teško, osobito kad se s g. autorom mora imati na umu, da treba poznavati glasovno stanje oba jezika, i onoga, koji daje, i onoga, koji posuđuje, u vrijeme, kad dotične pozajmice uđu u jezik. Kolike su teškoće kod toga, ne treba na ovom mjestu u pojedinostima spominjati.

Svaka se pozajmica osniva u momentu ulaska u neki jezik na glasovnoj supstituciji¹⁾, t. j. narod, koji posuđuje, ako tuđa riječ dolazi direktnim putem, t. j. ako riječ putuje, što no se veli, od naroda do naroda (i to, ispravnije, preko individua), a ne posredstvom nekoga trećega naroda (= individua), zamjenjuje tuđe glasove najbližim svojim. Tako postupaju danas i naši Amerikanci²⁾, koji nam iz Amerike do-

1) Glasovna supstitucija je isto tako komplikovana pojava kao i ono, što običavamo nazivati glasovnim zakonom. G. autor uzima kao definiciju supstitucije, u glavnom, onu, koja se obično daje, a bila je formulisana od Gröbera (upor. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5. izd., s. 277), koji veli, da je to zamjena tuđega glasa najbližim domaćim. Ali se danas mora računati i ovdje sa momentom prestiža, što ga ima jedan jezik nad drugim, a naročito sa imitativnim sposobnostima, sa mješanjem jezika i kvalitetom saobraćaja, da bi se mogla saznati suština supstitucije. Upor. o tome Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, p. 38 i 79. Upor. osobito Ernst Gamillscheg, *Über Lautsubstitution, Beihefte zur ZfrPh.*, Heft XXVII. p. 162—191.

2) Ja imam u vidu moje zemljake katolike iz Jurkova Sela (općina Sošice, srez Jastrebarsko, oblast zagrebačka), koji su pred jedno 40 godina počeli da idu na rad u Cleveland (Ohio U.S.A.). Nije lako ustanoviti engleski izgovor onoga

nose riječi kao *bürt* „stan i hrana“, *bäksica* „poštanska škrinjica“, *štâp(ov)ati* „zaustaviti posao“, *štôr* „dućan“, za engl. *board, box, stop, store*. Tako je bilo uvijek.²⁾

Pri pozajmljivanju riječi igraju veliku ulogu četiri nelingvistička faktora: a) inteligencija pozajmljivača, b) njegove akustičke i imitativne sposobnosti, c) trajnost simbioze, d) saobraćajne prilike. Neinteligentan pozajmljivač analfabet, koji zna samo svoj jezik, adaptira tuđu riječ u daleko većoj mjeri svojim jezičnim navikama, negoli inteligentan, koji ima jače razvijen smisao za tuđ jezik. Ovi faktori odlučuju uopće u glasovnom razvitku. G. Vossler, koji u velike traži političke, socijalne i kulturne osnovice jezičnim pojavama,³⁾ možda nema krivo, kad goleme glasovne promjene u razvitku vulgarnog la-

društenoga sloja u tom mjestu, koji oni imituju, jer je n. pr. opći izgovor inteligentata u Americi *börd*. Mjesto duljine otvorenoga *o* nalazimo u *bürt* kratak vokal *u*, premda moji zemljaci imaju napola otvoreno dugo *o* n. pr. u *bök böga*. Engl. *-d* je izgubio sonoritet kao i domaće riječi. Prema tome *bürt* svakako dokazuje, da je „glasovni zakon“ gubitka sonoriteta kod krajnjih konsonanata još uvijek živ u svijesti mojih zemljaka. Neće biti na odmet, ako ovom prilikom priložim i druge riječi, što udoše u jezik žumberačkih amerikanaca, koji ne znaju engleski: *bäs* m. „nadstojnik rada“, *däpa* f. „željeznička stanica“, *tiket* ili *tikac* m. gen. *-aca* „željeznička karta“, *péda* f. „radnička plata“, *plés* „mjesto rada“ gl. *čēncāti* „mijenjati“ n. pr. „*dī se mašina čēncā*“ (= gdje se mora promijeniti vlak). Od ovih riječi, izgleda, najinteresantnije su *tikac*, jer pokazuje promjenu sufiksa i *péda*, jer pokazuje semaziološkičku promjenu i potpunu adaptaciju na naša femina pod uplivom domaće riječi *pláca*. Riječ je naime nastala od *pay-day* „plaćevni dan“. Kako Amerikanci iz mojege sela najviše pripovijedaju o „hājrišima“ kao svojim susjedima pri radu, pomislih, da oni u svojim anglicizmima imituju engl. izgovor Iraca. S toga se obratih na američanskog poslanika na našem dvoru g. J. Dyneley Prince-a za obavještenja u ovom pravcu. On je imao dobrotu, na kojoj mu hvala, te mi je dao ovo obavještenje napisano u savršenom srp.-hrv. jeziku (pismo od 12. X. 1928): „Vjerovatno je, da žumberčani, o kojima Vi pišete, ako imaju sveza s Irčima, slijede irski izgovor engleskoga jezika. U takvom bi slučaju podražavanje bilo sasvim prirodno i u stvari neophodno. Izgovor *hājriš* = engl. *ajriš*, čini se, imaju i *Cockney* (= londonski) Englezi tamo. Riječ *bäs* = engl. *boss* „nadstojnik rada“ bila je izvorno holandski izraz *baas*, koji je engleski newyorški narod usvojio od svojih holandskih prethodnika. Izgovor, koji ste zapisali *bürt* mjesto *board*, bez sumnje je irski“.

²⁾ Tu ima ne samo interesantnih refleksa za glasove, nego i prilagođivanja. Tako n. pr. *däpa*, koje je nastalo iz engl. *depot* (izg. *dipo*), pokazuje, kako je englesko dočetano *-o* prilagođeno ne našem *-o* u *selo* i t. d., kako bi se očekivalo na prvi mah, nego deklinaciji *a*, prema riječi *kuća*, *iza* i t. d., jer riječ *däpa* znači „željeznička stanica“, dakle „zgrada“ kao *iza*, *komōra* i t. d. Prema značenju posuđenica je morala slijediti ne deklinaciju riječi *selo*, nego *iza*

³⁾ *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg 1921.

tiniteta sjeverne Galije pripisuje dekadenciji kulture poslije seobe naroda na ovoj teritoriji.

Ja sam pojavu primanja njemačkih riječi opažao kod bosanskih vojnika analfabeta bivše austro-ugarske monarhije i kod jednoga analfabeta u Jurkovu Selu. Za *Urlaubschein* govorili su bos. vojnici iz Alser-Kaserne u Beču samo *urlábišań*, slično kao i vojnici iz Jurkova Sela što govorahu *ürlap* n. pr. (*döša je na ürlap*) za *Urlaub*.

U oba slučaja vidi se, da je zamijenjen diftong *au*, koji ne postoji u jeziku, sa najbližim monoftongom, t. j. sa *a*. Kako ne postoji konsonantska grupa *in* u jeziku Bosanaca, došao je mjesto te grupe najbliži nasalni palatal.

Drugi je slučaj kod analfabeta u Jurkovu Selu, koji je prvi put čuo riječ *Winterrock*. Za ovaj se kaput još nije znalo u Jurkovu Selu, dok ja nijesam pošao u srednju školu. Kad je prvi put čuo, da ja izgovaram dva *r*, on ih je disimilirao i govorio *vñterlok*. Kasnije kad me je duže vremena čuo izgovarati ovu riječ, on se naučio izgovarati ovu riječ sa jednim *r*. Očito je, da je ovaj čovjek mijenjao prvi puta stranu riječ na osnovu jezičnog zakona, disimilacije, koja je još živa u njegovoj jezičkoj svijesti, i da je drugi puta korigirao taj „zakon“.

Za *cipele* možete čuti u Žumberku oblike *štifaléte*, *štiflète* i *štifletne*⁴⁾ već prema intelegenciji onoga, koji govori. U *štifalete* f. vidi se svarabaktičko *a*⁵⁾ u rijetkoj kons. grupi *fl*, a u *štifletne* f. ostatak njemačkoga pluralnog nastavka *-n*.

Sa ovoga gledišta imamo promatrati i naše posudenice šestoga, sedmoga, osmoga i devetoga stoljeća iz balk.-latinskoga jezika. G. autor je sam dva puta ispravno naglasio, da u ovom ranom stadiju južno-slov. jezici nijesu mogli artikulirati velara pred palatalnim vokalom. Za mene je to isto kao i kad sam kazao, da je to adaptacija (= Wiedergabe kann i t. d.) stranih velara slovenskoj prvoj i drugoj palatalizaciji (upor. *ZfrPh*, XLVI, p. 386., redak 19.—12.).

Da se tu radi o onom istom postepenom asimilacijskom procesu, koji se zbivao u praslovenskom, kad su se neposudene riječi razvijale od *i-e*. stanja do praslovenskoga, niti sam rekao, niti mislio, kad sam pisao svoj članak. Zato je bilo posve suvišno, da g. autor u ovom pravcu daje ikakovu kritiku.

⁴⁾ Očito je, da ovi čakavci prekravaju ne tal. *stivaletto* m., nego njemačku tudicu odatle *stiefelette* f.

⁵⁾ Neće to biti ostatak od tal. *stivaletto*.

c č z ž je u posuđennicima tretiranim u mome članku iste naravi kao i srp.-hrv. *a* za njem. *au*, srp.-hrv. *ń* za njem. *ın* u gornjim slučajevima, koje još i danas možemo opažati: adaptacija ili glasovna supstitucija.

U jezičnoj svijesti Slovena 5.—9. stoljeća još postoji zakon harmonije, koji veli, da pred palatalnim vokalom može da stoji samo palatalni konsonant, zakon, koji u neku ruku odgovara zakonu harmonije vokala i konsonanata u arapskim dialektima⁶⁾ ili ugro-finskom i uralo-altajskom zakonu harmonije u seriji vokala neke riječi ili oblika. Romanske tuđice kao *Captat*, *Cres* apodiktički govore za to.

Kao što su pozajmice u mnogo slučajeva važne za ustanovljenje relativne hronologije jezičnih pojava, tako su i ovde⁷⁾. Tako nam romanske tuđice govore, da se prva i druga palatalizacija nemaju smatrati završenim pojavama u praslovenskom jeziku, t. j. da je palatalizacija nakon praslovenskog perioda mrtva, nego da ona djeluje i u historijsko doba slov. jezika. Dokada, to mogu da kažu samo tuđice.

Slov. prva i druga palatalizacija vrši dvije funkcije u jeziku. U osnovama leksikalnim i u nastavcima ona se ispoljava kao gore spomenuta harmonija arapskoga i ugro-finskoga (altajskoga) tipa (*poljem* pored *bogom* i t. d.). U morfološkom pogledu ona uz nastavke u srp.-hrv. književnom jeziku karakteriše pojedine oblike: n. pr. vokativ *vuče*, nom. plur. *vuci* prema nom. sg. *vuk* i t. d.⁸⁾ Kao morfološki elemenat ona živi još i danas⁹⁾ u jezičnoj svijesti, tako da se njoj pokoravaju n. pr. turske riječi, koje udoše u naš jezik od 16 stolj. ovamo: *beg* pravi vokativ *beže* isto kao i *bože*. Kao harmonijski elemenat u leksikonu nju se počelo napuštati vrlo rano, kako pokazuju *sklēdzь* za *skilling* upravo kao i *klak* za *calce*.

⁶⁾ Trombetti, *Elementi di glottologia*, p. 338 sl. § 409 i 410.

⁷⁾ Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*,⁵ § 278.

⁸⁾ Kako su padeži dosta okarakterisani sa samim vokalskim nastavcima, nije čudo, što srp.-hrv. dijalekti počinju da napuštaju karakterisanje padeža s pomoću palatalizacije, t. j. da uvode t. zv. analogički konsonant. Tradicionalna lingvistika kaže, da tu analogija pobjeđuje. Ali valja i slavistima prisapnuti, da je analogija prazna riječ, ako se ne navedu razlozi za nju... I za analogičke pojave valja tražiti uzroke. Upor. moje primjedbe u *Archivum romanicum*, IX, p. 172, br. 22.

⁹⁾ Nijesam doduše čuo vokativ **Běče* od *Beck*. čestog prezimena naših Jevreja. Razlog će tome biti po svoj prilici taj, što se na onim našim teritorijama (n. pr. Karlovac, Zagreb, Osijek i t. d.), gdje ima Jevreja sa njemačkim prezimenima, vokativ već ponajviše ne razlikuje od nominativa. U žumberačkim dijalektima može da se govori još samo o ostacima vokativa sing. (upor. *AfsiPh.*, XXXIII, p. 338 sl.).

Ako je jereza sa slavističkoga gledišta učiti, „da so v času ispoditve teh imen in besedi bile znane praslov. palatalizacije še aktivne“, onda ja otvoreno priznajem, da sam, prema gornjem tumačenju, pristao ove jereze, kako sam, u ostalom, i napisao *ZfrPh.*, XLVI., p. 399.

Za što ovako govorim, vidjeće se iz daljnjega razlaganja.

II

U *ZfrPh.*, XLVI., p. 409. rekao sam izričito, da samo ona grupa naših tudica, gdje nalazimo sačuvano *kg* za rom. *cg* pred svijetlim vokalima, dokazuje, da je postojao velarni izgovor i u romanskoj osnovici, t. j. u balkanskom latinitetu. Naši *cz čž* ne dokazuju sami za se postojanje velarnoga izgovora kod Romana, jer je *ts* za *c^e* dokazano već od 6. stolj. u raznim romanskim zemljama. Međutim mi imamo dva slučaja, gdje je za naš *c* romanski velarni izgovor izvan svake sumnje. To su *Cres* za *Cherso* i *Captat* za *civitate*. Kod prvoga primjera taj izgovor u talijanskome postoji još i danas, a kod drugoga možemo to pouzdano zaključiti iz činjenice, što se *Captat* nalazi na teritoriji južno-dalmatinskoga romanskoga govora, gdje *k* ne palatalizira ni pred dugim *i*,¹⁰⁾ dok se *Cres* nalazi u blizini staroga veljotškoga govora, koji pozna palatalizaciju barem pred *i*:¹¹⁾ upor. velj. *činko* prema *kimak*. Ovaj posljednji oblik mora da je zadirao duboko u unutrašnjost, jer ga je prof. Murko¹²⁾ konstatovao i u Beranima.

Međutim g. autor i za ova dva slučaja veli, da se slov. *c* osniva na glasovnoj supstituciji za rom. *k'*. Prema str. 155. taj *k'* bio je „tuji prevelarni“ glas, koji su „Slovani slišali nekako kot svoj *c*“. Na str. 157. veli, da je „germ. *k'* (t. j. *k* pred palatalnim vokalima)“ u *skilling* zamijenjen također sa *c*¹³⁾. Na str. 163. opet veli, da su južnoslov. jezici zamijenili balk.-lat. *k'g'* i sa *kg*. Prema tome bi za iste prevelarne glasove imali dvije zamjene *cz* i *kg*. Ovu razliku g. autor tumači na osnovu hronologije, t. j. *cz* bili bi stariji oblici iz vremena, dok južni Slov. još nijesu mogli izgovarati velara pred palatalnim vokalima, a drugi kasniji iz staroga dalmatinskoga jezika.

Ovakovo bi tumačenje bilo ispravno, kad bi se dalo dokazati, da su Sloveni najprije posudili *Cres* i *Captat*, a onda ona imena mjesta, koja pokazuju *k* odnosno *g*¹⁴⁾ pred palatalnim vokalima.

¹⁰⁾ Bartoli, *Das Dalmatische*, I, p. 269, II § 428, 428.

¹¹⁾ *ibidem*, II, § 425.

¹²⁾ Po usmenom saopćenju. Upor. i *Rad*, 224, br. 174. bilj. 1. *Krišev do* u Crnoj Gori.

¹³⁾ Misli li i za ovo germ. *k'* da su ga Sloveni čuli kao *c*?

¹⁴⁾ Ja sam ih pobrojao u *ZfrPh.*, XLVI., p. 399. sl. br. 38—42. i p. 404 sl. br. 76—78.

Ja sam predvidio ovakovo rezonovanje, koje uzima u račun samo fonetske pojave, pa sam u svojoj radnji namjerice najprije postavio mjesna imena, a onda apelativa, jer je kod prvih lakše određivati relativnu hronologiju, negoli kod drugih¹⁵).

Da bi se autorovo rezonovanje moralo smatrati ispravnim, on bi morao dokazati, a) da su Sloveni daleko prije kolonizovali *Cres*, koji je dalje od čisto slov. obale, negoli Krk, Rab i druge dalmatinske obale, koje su sasvim blizu slov. obali i gdje imamo *Circinata* > *Krknata*¹⁶) (upor. br. 40 moje studije) i t. d., b) on bi morao dokazati i to, da su Sloveni daleko prije naselili i upoznali kraj oko *Epidaurus-Cavtat*, koji je prema svjedočanstvu Konstantinovom¹⁷) bio u vrijeme provala barbara razoren, negoli krajeve tik uz Dubrovnik n. pr. *Kantafig*, koji se nalazi na obali isto tako kao i *Cavtat*.

¹⁵) *Capite fīcī* > **Карѣъ figъ* > *Kantâfig* je kao posuđenica zacijelo isto toliko stara kao i slovenska denominacija *Dubrovnik* za rom. *Rausa* > *Ragusa*, t. j. i *Capite fīcī* i *Rausa* su predslovenski nazivi, a *Kantafig* i *Dubrovnik* su slovenski, koje možemo prilično tačno datirati. Zna se naime, kada *Rausa* postaje naselje. To je bilo u 7. stoljeću, kada Sloveni razoriše *Πίραυρα*. Romani toga grada ostaviše razoreno mjesto i nastaniše se, kako nam priča car Konstantin (Rački, p. 401.), na pećinama dubrovačkim, koje se zvahu u romanskom dialektu *lau(s)*, upor. *Λεῖωύις Ποῖα Δυκλανίνα*, ed. Šišić, p. 306. Od Romana, kojih je ipak moralo u Konavljju ostati, saznaše Sloveni, koji se među njima, naseliše: 1. da se je razoreno mjesto zvalo jednostavno *Civitate* (t. j. prvi dio složenice *Civitas vetus ragusina*) > *Captat*, upor. u slovenačkom *Mesto* za *Rudolfovo* = *Novo Mesto*, grčki *Πόλις* (odatle prema novogrčkom izgovoru *Stambul*) za *Constantinopolis*, alb. *K'utet* za *Puka*; 2. da se kraj ovoga mjesta zvao *cannabulae* > *Konavlje* (upor. *Nastavni Vjesnik*, XXIX, p. 330; Maver, *Archivum romanicum*, v. VI, p. 246, br. 8). Pećine dubrovačke, na kojima je nastalo romansko naselje *Rausa*, morale su biti zaokružene dubovom šumom tako, da je Slovenima, za koje se u najmanju ruku mora dopustiti, da su isto tako stari u Konavljju kao i u okolici dubrovačkoj, to romansko naselje moralo izgledati kao naselje (grad) u šumi; odatle adjektiv **dubrovъnъ* (sc. *gradъ*) supstantiviran u *Dubrovnik*. Svoj razlog mora imati i to, što kod *Jadra*, *Spaletum*, *Tragura* i t. d. imamo posuđenice *Zadar*, *Split*, *Trogir* i t. d., a ovdje od *Rausa* nemamo. Koji je tome razlog, ne mogu se domisliti, jer se početak i način slovensko-romanske simbioze za svaki romanski grad u Dalmaciji ne da još zasada ustanoviti. Ako se, prema tome, ne da ustanoviti vrijeme, kada je ušla rječ *kriješva* u dubrovački slovenski govor, ono je zacijelo moguće ustanoviti hronologiju za *Captat* i *Kantafig*. To je sedmo stoljeće izvan svake sumnje.

¹⁶) *Krknāš* *ZfrPh*, XLVI, p. 400, br. 40. sadrži zacijelo romanski augmentativni sufiks *-aceu* u veljotskoj fonetici *-as*, cf. *glacie* > *glas* Bartoli, II § 386 i *orćas* > **retiaceu*, *Zfr Ph*. XLVII, p. 406 sl. Prelaz rom. *s* > *š* dogodio se pod uplivom našega sufiksa *-āš*.

¹⁷) *De adm. imp.*, ed. Bonn, c. 29, p. 128. (Rački, p. 40).

Da nam za takov dokaz historija ne pruža ama baš nikakova stvarnoga uporišta i da nema za nj čak ni vjerovatnosti, mislim da ne treba napose isticati.

Nada sve opet valja istaknuti činjenicu, da geografska area za $c^e > k$, $g^e > g$ nikako ne govori u prilog mišljenju autorovu, da je ova zamjena isključivo starodalmatinskoga porijekla. U najviše je slučajeva doista tako, ali nije u svima. *Klak* je raširen i na teritorijama, koje nijesu u neposrednoj vezi sa starodalmatinskim jezikom. *Calce > klak* pokazuje isti refleks za *-e* kao i mlađa mlet. tuđica *prevede > prvad* i starija *Romae > Rim* i t. d. Riječ je bez sumnje isto takove starosti kao i *Scardonae > Skradin*. Kako starodalm. riječi u neksusima *-arda -erna* ne pokazuju u srp.-hrv. jeziku likvidne metateze, upor. *lokarda*, *lukijerna* i t. d., mora se kao izvjesno uzeti, da *klak* ne potječe iz toga izvora, nego iz balkanskoga latinizata, iz kojega se razvio i stari dalmatinski jezik.

Da ovakovi slučajevi dolaze i na bugarskoj teritoriji, to bez sumnje dokazuje ime potoka *Germanštica*^{17a)} na sjevernoj strani planine Rilo, na kome je mjesto *Banja* (oko Kjustendila = Pautalia). Ovamo se ubicira Γερμανή, Γερμανία, rodno mjesto Belizarovo, danas *Dubnica*. *Germanštica* je evidentan slov. supstantivirani adjektiv odatle. Nema traga ni *z* ni *ž* za g^e . Kako se radi o predslovenskom tračkom imenu, kasniji upliv grčke κοινή je isključen. Detaljnije o ovom imenu raspravljam u jednom od idućih svezaka *ZONF*.

Prema tome, nema stvarnoga dokaza za tvrdnju, da je *c z* u primjerima, koje sam dao, starije od analognih primjera sa *k g*; drugim riječima, autor tumači ovu divergenciju jednom fonetskom supozicijom, koja je sama o sebi moguća, ali za koju nema u našim slučajevima ni dokaza vjerovatnosti.

Ali za nju nema u ovim slučajevima ni lingvističke mogućnosti. Uzeti u *Cherso < Crepsa i civitate* eksistenciju prevelarnoga¹⁸⁾ *k'*, koji je Hrvatima zvučao nekako kao *c*, znači tvrditi, da se je kasnije romansko velarno *k* u Dalmaciji razvilo iz *k'*, onako nekako, kao što se je i za sardičko *k* pred palatalnim vokalima jednom tvrdilo¹⁹⁾, da se je razvilo iz opće romanske palatalizacije. Ovakovo tumačenje sardičkih odnošaja zabačeno je. Kao što je na Sardiniji sačuvan jedan lat.

^{17a)} Upor. Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 88 (*Sitzungsberichte, Wiener Akademie*, phil. - hist. Kl. 81, 1. Abh.).

¹⁸⁾ Ispravnije bi bilo reći: prepalatalnoga **k'*, koji se je izgovarao kao tal. *chi* u *marchio, marchi*.

¹⁹⁾ Upor. Bartoli, *Introduzione alla neolingvistica*, p. 51 i bilješke k § 26 na str. 93.

arhaizam, tako je i u Dalmaciji. Za egzistenciju kakova *k'*, koji bi zvučao nekako kao *c*, nema dokaza ni ovdje ni tamo.

Sa romanističkoga gledišta takova supozicija nije nužna, a sa slavističkoga samo onda, ako se sa autorom misli, da je slov. palatalizacija bila svršena stvar (= urslavisch vollendent kod Leskiena) već prije ulaska germanskih riječi tipa *skilliggs*, tako da je rani južno-slov. period uopće ne pozna.

Koliko vidim, g. autorova se nauka osniva na doslovnom shvaćanju Leskiena, *Gramm. altbulg. Spr.*, p. 43. točka 3. Drugi priručnici kao Vondrák, *Slav. Gramm.*, I, 1. izd.^{19a}) p. 268. i Meillet, *Le Slave commun*, § 107., vele, ne upuštajući se u hronološko omeđenje samoga fakta, da na slov. palatalizaciji sudjeluju i najstarije germ. i romanske riječi.

Tumačenje od *Cres* < *Cherso* i *Captat* < *kīvitate* ja sam prenio na sva geografska imena istoga fonetizma na Balkanu i u bližim zemljama, gdje ima Slovena, kao na *Celeia* i t. d. i stvorio isti zaključak kao i kod *Cres* i *Captat*, t. j. da je slov. palatalizacija bila u akciji i u ovim slučajevima u vrijeme dolaska Slovena u ove krajeve.

Za ovaj zaključak daje mi i rumunski jezik neko uporište, koji pozna velarni izgovor od *c g* pred *ī* u nenaglašenoj penultimi, ako je zadnji slog *-inus*: *cearcăn* < *cīrcīnus*, *mesteacăn* < *masticīnus*, *leagăn* < *līgīnus* i t. d. Dakle i ovaj jezik suponira egzistenciju velara pred palatalnim vokalima. Taj se jezik bez sumnje razvio iz latiniteta oko Dunava. Za to sam za *Cebro* > *Cibrica* (br. 1), *Serdicae* > *Srēdecb* (br. 24), *Castellaceus* > *Kostolac* (br. 33) suponirao velarnu osnovicu.

Da li se takva osnovica ima suponirati i za *Celeia* > *Celje* (br. 19), ne može se dakako apsolutno izvjesno znati, jer je romanskoga pučanstva u onom kraju nestalo. Ali kad se može uzeti za *Captat* i *Cibrica*,²⁰⁾

^{19a)} U drugom izdanju, I., p. 355. sl. preradio je Vondrák posvema svoje mišljenje. Prema bilješci I činilo bi drugo stoljeće po Isusu konac slov. zajednice. U to doba bez svake sumnje Slovena još nije bilo ni na Cresu ni u Captatu. Prema tome se ima doba trajanja slov. palatalizacija pomaknuti i opet bez svake s. mnje za nekoliko stoljeća napred.

²⁰⁾ Kako je opet Friedwagner, *Zur Aussprache des lateinischen C vor hellen Vokalen (Hauptfragen der Romanistik, p. 37 sl.)* iz slučaja kao *Coelio Monte* > *Kellmünz* (Bayrisch-Schwaben) i *Kels-Bach* < *Celeusum* (Bayern) ispravno zaključio, da su Bavarci u početku 6. stoljeća u ovim krajevima Vindelicije čuli još *k*, može se uzeti isto i za istočniju provinciju Noricum. Doduše po njegovu tumačenju išao bi *Erlach* = franc. *Cerlier* > **Caerelliacum* (zapadna Svajcarska na području Alemana) u 7. stoljeće, tako da bi se za to doba morao uzeti sa Gastonom Parisom izgovor *ce* > *tse* kao svršena stvar; ali gdje stoji pisano, da je asibilacija izgovora *kei* po čitavoj rimskoj imperiji svagdje jednako stara pojava? U španjolskom i francuskom imademo n. pr. istu pojavu ispadanja od *ce* i pre-

onda se može i ovdje, jer se radi o apsolutno identičnom rezultatu.

Da se u ovim slučajevima ne radi o postepenom prelaženju od *k - k' - k'χ' - t'χ' - t' š' - č* i t. d. sa silesijom drugih prelaznih stadija, kao kod praslovenske i romanske palatalizacije što se ima uzeti postepeno prelaženje od indo-evropskih odnosno latinskih velara u slov. odnosno romanske palatale i t. d., niti sam mislio, niti rekao, a kad je govor o tuđim riječima, nije bilo ni potrebe to naročito reći, jer se svaka lingvistička pozajmica osniva na glasovnoj supstituciji, t. j. na adaptaciji zatečenom fonetizmu. Pozajmica zeteče stanovite izgovorne navike, koje rezultiraju iz jezičnog razvitka i još su žive u svijesti, pa im se prilagođuje i nakon adaptacije dalje se razvija kao svaka druga domaća riječ²¹).

III i IV

A je li u opće nužno misliti, da su slov. refleksi *c z* za balk.-rom. *c g* pred palatalnim vokalima stariji od slov. refleksa *k g* za istu poziciju?

Kako sam predviđao ovakovo rezonovanje (upor. *ZfrPh.*, XLVI., p. 408.), pozvao sam se na str. 380. na tri različita refleksa od got. *skilliggs*, koji u slov. jezike doduše nije ušao na Balkanu, nego sjeverno od Dunava.

Autor uzimlje, da je najstariji slov. refleks ove germ. riječi *scblēdz* i da su ruski oblici sa *šč, št* sekundarni, t. j. da su se ovi fonemi razvili iz *sc*. Kako su ovi fonemi u refleksima gotske riječi geografski omeđeni samo na rusku teritoriju, autor zaista može imati pravo.

Njegove tvrdnje na str. 160., da se ni kod praslov. refleksa *scblēdz* nije vršila ni prva ni druga praslov. palatalizacija, nego glasovna supstitucija, mislim, da ne trebam posebice pobijati, ako je ispravno ono, što sam gore rekao o *Cres* i *Captat*. Ako je u ovim mlađim tuđicama bila još živa slov. palatalizacija, onda to pogotovo vrijedi za praslov. pozajmicu. Da se ne može raditi o postepenom prelazu kao kod riječi iz i.-e. doba, razumije se samo po sebi, kad

nošenja palatalizacije na *t* u: *recitare* > sp. *rezar* REW 7123 i **recentare* > st. fr. *reincier*, danas *rincer*, gdje vidimo, da je na stepenu *ce* > *t'e* prenesena palatalizacija na bezvučni dental slijedećega sloga *t*: **ret'itare* > *retis'are*, *ret'entare* > *retent'are* REW 7110, nakon čega ispadoše u oba jezika intervokalni dentali. Ako se uzme, da se je sonorizacija intervokalnih dentala započela razvijati u 5. stoljeću, moramo uzeti, da je stepen *ce* > *t'e*, t. j. palatalizacija nastupila u Hispaniji i Galiji barem već u 4. stoljeću, dok je velarni izgovor potvrđen u Vindelicii još u 6. stoljeću.

²¹) Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*⁵, §§ 277, 278.

se radi o pozajmici, koja se adaptira ili prilagođuje glasovnim navikama, koje zateče.

Da bi protumačio oblik *skələđzb*, autor postupa na isti način kao i kod slov. *k g* za balk.-rom. *c g* pred palatalnim vokalima. On sponira i u ovom slučaju kasniju pozajmicu iz vremena oko 9. stoljeća, tako da je *skilliggs* dva puta došlo u slov. jezike. Kao što sam gore rekao, tako i ovdje velim, da je ova supozicija sama za se moguća²²⁾, ali ona nije ni lingvistički ni stvarno dokazana.

Prvo i prvo, moram istaknuti, da oblik **skləg* (p. 160), koji autor konstruira, visi u zraku, jer je potvrđen samo *skləzb* (p. 155). Ovaj posljednji oblik pokazuje treću slov. palatalizaciju, koje ne poznaju tuđice na Balkanu. *Pincus* je dao samo *Pek* (dunavska pritoka u Srbiji). Moramo dakle uzeti, da je oblik *skləzb* radi *-əzb < iggs* stariji od 6. ili 7. stoljeća. Nadalje ovaj oblik ne pokazuje prelaza *sk-* u *šk-*, kao st. v. nj. *scado < škoda*, nego je *s* zadržan kao i kod svih drugih posuđenica iz gotskoga jezika²³⁾. Glasovni razlozi ne govore dakle, da je ovaj oblik mlađi od *scələđzb*. *K* mjesto *c* nije dovoljan razlog, jer imamo n. pr. *skrēnja*, *skrēnstvo* scurrilitas, *skrēnivz*²⁴⁾, koje očito stoji u vezi sa germ. *skīrnjan* *RE W* 7999, koje ni u romanskim jezicima ne pokazuje palatalizacije.

Ni stvarni razlozi nikako ne govore za mladu i stariju pozajmicu u *scələzb* i *skləzb*^{24a)}. Ova riječ ide u isti red za *penning > pēnezb*, samo što je riječ *pēnezb* dobila kod Slovena generalno značenje „novac“,

²²⁾ Jedan je locus communis našega lingvističkoga vjerovanja, da se tude riječi mogu dva ili više puta posuditi. Upor. *Paul o. c.*, § 279., gdje se daju primjeri. Kao kriteriji navode se obično različito postupanje sa glasovima. Ali kako se u ovim slučajevima radi i o kulturno-historijskim pitanjima, nije dosta navesti samo glasovne razlike, nego i stvarne.

²³⁾ Upor. got. *skatts > skotz* i ostale ovakve riječi kod A. Stender-Petersen *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*; za tim A. Mayer, *Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen*, p. 26 § 72. Ako se s posljednjim autorom uzme, da je radi labializacije *a > o škoda* ušla u češki prije 9. stoljeća, onda se mora uzeti, da je kud i kamo starije *skləzb*. Ako se ne će misliti na pozajmicu iz gotskoga radi toga, što se sa neogramatičarima vjeruje u beziznimost fonetskih zatona, onda zaista ne bi ništa drugo preostalo nego držati s Oštrom, koji u ovim riječima traži iliro-trački supstrat; ali za nj sjem zvjezdanog neba lingvističkih supozicija ne donosi g. Oštir nikakvih dokaza.

²⁴⁾ Upor. i u ovoj riječi razliku u postupku sa *sk* prema č. *skřině*, srp.-hrv. slov. *škriňa* < st. v. nj. *skrīni*, A. Mayer, *o. c.* § 34.

^{24a)} Ako poluglas *z* nije star, moglo bi se misliti, da je konsonantska grupa *skl* nastala iz grupe *scl* upravo onako, kako je konsonantska gru. a *skr* u *skrbav* nastala iz *šcr* ili *štr*.

dok je *sklēz* zadržala svoje posebno značenje. Obje idu u doba, kad su Sloveni napustili prirodnu izmjenu dobara (Naturwirtschaft), a prihvatili novac kao savršenije sredstvo za kupnju i prodaju (Geldwirtschaft). Obje riječi idu stvarno u isto doba kada i *kaupjan* > *kupiti*²⁵⁾. Taj su viši stepen nacionalne ekonomije oni dostigli pod uplivom Germana već u zajedničkoj domovini sjeverno od Dunava. Nalazeći se na ovom stepenu ekonomskoga razvitka, dolaze oni na Balkan i donose sa sobom sve germ. riječi za izmjenu dobara. Nema dakle stvarnoga razloga, da se uzme kod got. *skilliggs* dvostruko posuđivanje, kad se radi o pojmu istog stepena nacionalne ekonomije.

Pitanje, koje se sada zadaje samo od sebe, glasi ovako: Zašto je germ. *k* doživjelo dvojaku zamjenu u gornjoj riječi? Zašto se ta dvojakost očituje i kod romanskih riječi? Na ta pitanja odgovara g. Ramovš onako, kako se u lingvistici običavalo dosada odgovarati na takva pitanja. Glasovnim su razlikama uzrok hronologičke razlike. Ali što onda, ako se te razlike stvarno i lingvistički ne dadu nesumnjivo utvrditi i ako su one čak i nevjerovatne, kao što je baš slučaj u riječima, koje nas interesuju?

Kako se u ovim riječima radi o tuđicama, držim, da svako tumačenje mora voditi računa prije svega o naravi tuđica. Tuđica može biti direktno čuvena u originalnom izgovoru ili indirektno posredstvom nekoga trećega, koji joj je dao svoj izgovor. U oba slučaja igraju najveću ulogu prilike čuvenja: a) da li je saobraćaj dotičnoga posuđivača ili posredovatelja sa stranim narodom trajao dulje ili kraće vrijeme; b) inteligencija i uho primatelja.

Kako i slavistika stoji ogromnim dijelom pod uplivom njemačkoga lingvističkoga tretiranja, pazilo se dosada pri ispitivanju tuđica ponajviše na formalne fonetske pojave i zanemarivali se stvarni kulturno-historijski momenti, kojise bez ikakve sumnje reflektiraju i u lingvističkom razvitku.

Ja uopće ne razumijem autora, kad tvrdi na str. 154. doslovno ovo: „Manj ali bolj intenzivno občevanje more imeti za posledico le manjše ali večje število isposojenk, ne pak različnega substitucijskega načina pri prevzemanju tujih glasov.“ Ta je tvrdnja apsolutno netačna, jer se na svoje oči možemo uvjeriti o protivnome. Već obično učenje stranih jezika pokazuje, kako se privikivanje stranom izgovoru počinje nesavršenom supstitucijom najbližih glasova, dok se intenzivnijim slušanjem i vježbanjem tuđih glasova te tjesnijim saobraćajem sa čla-

²⁵⁾ Upor. i drugojačiji prikaz kulturne osnove ovih tuđica u Niederla, *Manuel de l'Antiquité slave*. T. II: *La Civilisation*, p. 262.

novima tuđeg jezika postiže savršena supstitucija, koja naliči na potpuni identitet sa stranim glasom.

Kada bi stajala g. autorova tvrdnja, onda bi nam bilo nejasno, kako je moguće, da jezici posuđuju nesamo leksikalni materijal, nego čak i glasove, koje nemaju, n. pr. francuski *h aspirée* iz germanskoga, a rumunski *h* iz slovenskoga. Latinsko *h* nestalo je još u vulgarnolat. periodu. Za posuđivanje glasova potrebna je bezuvjetno dugotrajna simbioza^{25a}).

Ne znam, zašto bi bilo nevjerovatno uzeti, da su got. *skilliggs* u mjestima osobito živog trgovačkog saobraćaja između Slovena i Gota Sloveni savršnije izgovarali ovu gotsku tuđicu, nego li ondje, gdje trgovački saobraćaj između jednih i drugih nije bio tako živ ili gdje se vršio ne posredstvom Gota, nego drugih, koji su se služili gotskom riječi pri trgovanju.

Kad bi nam danas geografski bilo moguće omeđiti *sklēzē* na osnovu živoga govora ili tekstova, mi bi mogli možda i nešto поблиže kazati o mjestu, gdje je saobraćaj između Gota i Slovena bio najintenzivniji.

Ali što nam nije moguće učiniti za ovu riječ, moguće nam je učiniti za *Kessa* > *Čaška*, *Cherso* > *Čres*, *Cres*, *Cris* i za *kīvitūte* > *Captat*. Ovdje nam je moguće otkriti historijski razlog, za što je kod ovih riječi lako moglo doći do adaptacije slov. palatalizaciji, a kod drugih slučajeva nije. Car Konstantin je za Κισσα izričito zabilježio, da je to pust otok dalmatinskih Romana²⁶). Sloveni su ga dakle kolonizovali. Njegovo su ime morali dakako čuti od obližnjih Romana. Kako na samom otoku nije bilo Romana, nije se mogla razviti onakva simbioza slovenstva i latinstva kao recimo na Krku, gdje su se dalmatinski Romani uzdržali do najnovijeg vremena. U desetom stoljeću znade za njih Car Konstantin. Rezultat je posljednjeg fakta taj, da mi na ovom otoku zaista nalazimo sačuvan velarni izgovor od *c^ei* i kod Slovena (cf. br. 39), dok na Pagu imademo provedenu palatalizaciju: *Čaška*.

Isti taj car javlja nam,²⁷) da je nakon provala barbara opustjela Πίτραυρα = Captat i da su njeni romanski stanovnici osnovali novi grad Ράβσα = Dubrovnik. U Captatu prema tome nijesu Sloveni našli

^{25a}) Kod Aromuna posuđivanje novogrčkih glasova ide još i dalje. Zna se, da su školovani Aromuni veliki Grkomani. *nt* > *nd* i interdentalne spirante *th* i *dh* u arnautskom i aromunskom jeziku pripisujem novogrčkom uplivu.

²⁶) *De adm. imp.*, ed Bonn cap. 29. p. 140 (Rački 404).

²⁷) *Ibidem*, p. 136 (Rački 400).

Romana, kad se u onom kraju naseliše. Nije se tu mogla razviti onako tijesna slovensko-romanska simbioza, kao što se razvila u Dubrovniku, gdje imamo vijesti o posebnom romanskom dialektu još s konca 15. stoljeća. Rezultat je i ovdje isti kao i kod *Ke:sa* > *Čaška*; *kivitate* > *Captat*²⁸⁾ pokazuje kod Slovena palatalizaciju, dok dubrovačka imena *Kantafig*²⁹⁾, *Lakljan* (br. 38, 41) zadržase romanske velare.

Za *Cherso* nemamo doduše nikakvih vijesti kod Konstantina. Ali on veli, da u zatarskom arhipelagu imade i više nenastanjenih otoka, osim onih, što ih navodi³⁰⁾. Može se dakle misliti, da je i taj otok bio u njegovo vrijeme nenastanjen^{30a)}, t. j. da na njemu nije bilo Romana. Prema tome nije bilo ni slovensko-romanske simbioze. Radi toga je bila moguća supstitucija na osnovu palatalizacije.

Da se vidi, kako kod posuđivanja stranih riječi veliku ulogu igra intenzitet općenja sa strancima, inteligencija primaoca i jakost njegova sluha te imitativna sposobnost, navodim pored gornjih još ove primjere. Na Kordunu, u bivšoj Vojnoj Krajini, u mjestu Divuši, u kraju analfabeta i gdje nema Nijemaca ni za lijek, postaviše graničarske vojne vlasti branu za prelaz, koju su prozvali: *Alarmstange*, jer se je odatle davao znak za dolazak Turaka. Naš narod onoga mjesta prozva ono mjesto, gdje je ta brana bila, *Lemūštrānga*³¹⁾. U promjeni se vidi metateza od *r*, koja je nastala, jer postoji riječ *štrānga* < *Strang*, a vidi se i svarabhaktički vokal *u* radi *m*. Očito

²⁸⁾ Slovenski se naziv osniva na prvom elementu trosložnog romanskoga naziva: *Civitas vetus ragusina*, kako se mjesto zvalo u srednjem vijeku, dok današnji Talijani uzeše dva posljednja elementa, koji se djelomice također upotrebljavaju u srednjem vijeku: *Cita vecla* i t. d. > *Ragusavechia* kao i *Zara Vecchia* za Biograd na moru. Upor. za potvrde Jireček, *Romanen*, I, 60.

²⁹⁾ Kod ovoga bi imena g. autor mogao primjetiti, da su Sloveni zatekli romanski oblik bez *-ī*, pa da prema tome *-cī* nijesu mogli palatalizirati. Kao razlog mogao bi navesti činjenicu, što car spominje *lābe* REW 4806 > λαῦ upravo kao i pop Dukljanin (ed. Šišić, p. 320) i jedan dokumenat iz Splita u 1080. (Rački p. 129). Bilo bi to u skladu sa veljotskim, koji u *Kimp* < *campī*, *krauk* < *cruce* pokazuje također izpadanje dočetnoga *-e*, cf. Bartoli II § 320. Međutim u Dubrovniku kao ni u ostaloj Dalmaciji nije bilo tako, upor. *Meçalave* u Dubrovniku (Jireček, *Romanen* I, 60) i Bartoli II § 323. Izgleda, da je u ovom pogledu bilo razlika u pojedinim romanskim gradskim dialektima.

³⁰⁾ καὶ ἕτερα πάμπολλα ἄν τὰ ὀνόματα οὐ νοοῦνται, ed. Bonn, c. 29, p. 140 (Rački, 404).

^{30a)} Može biti, naravno, i to, da car supsumira ovaj otok pod Ὀψαρα = *Osor*. Ali on ni danas nije jako napučen. Na njemu su Sloveni od davnine poljoprivrednici i pastiri. Većih gradskih naselja na njemu nema. Dalmatinski su Romani gradsko pučanstvo par excellence.

³¹⁾ Saopćenje prof. dr. Frana Tućana, koji je rodom odanle.

je, da je u svijesti narodnoj bio živ zakon, koji ne dopušta konsonantsku grupu *-mstr-*, u vrijeme kad je ova riječ ušla u njegov govor.

Kako su u bivšoj Vojnoj Granici oficiri bili dobrim dijelom naši ljudi, dolazile su njemačke riječi u narod ne direktno od Nijemaca, nego oficirskim posredovanjem. Nije čudo, što su u tim slučajevima ove riječi, uza sve što su hronologički veoma mlade, doživljavale adaptacije našem izgovornom i leksikalnom sistemu u daleko većoj mjeri negoli mnoge naše najstarije tuđice. Kao primjer navodim *Feldweibel*. U Lici glasi *vèlbaba*, u Žumberku kod katolika *felbâbin* a kod Unijata *felbâvlen*, t. j. posvuda je zamijenjen njemački diftong *ai* najbližim našim monoftongom *a*; zatim je ispušten srednji konsonant u konsonantskoj skupini *-ldw-*, što sve odgovara zakonima naše jezične svijesti itd. Sve to nije spriječilo Ličanina ili Žumberčanina, da ispravnije nauči izgovarati ovu riječ, kad je dulje vremena bio u vojsci: *Feldwebel* sa (*l*) na kraju.

Kad je prvi put prošao automobil kroz Jurkovo Selo, svi su mu govorili *lètrika*, jer su tu riječ bili udomili t. zv. Amerikanci. Danas su već svi naučili govoriti *tomobl* ili čak i *auto*, ma da u jezičnoj svijesti nema diftonga.

Ovako tumačim i slučajeve konserviranja velara u našim posuđenicama. Činim to namjerice, da bi se i slavistika jednom riješila slijepog jahanja na fonetskim zakonima, onoga lingvističkoga apstraktizma, kojega se već prilično riješila romanistika, a vojuje protiv njega u Njemačkoj Vosslerova škola³²⁾.

V.

Dosadašnjim izvođenjem odgovorio sam i na tvrdnju g. autora, da je *č* supstitut za balk.-lat. *k'i*. Detaljniji moj nazor o tome može se čitati u mome članku *Zum Balkan-Latein*, *ZfrPh.*, XLVII., p. 398. sl., gdje osobito upozorujem na različito tretiranje latinskoga *cj* u alb. *kuk'* i srp. - krv. *Kuč*.^{32a)}

Da *hlače* može da pokazuje isto tretiranje od *cj* kao i *pogača*, o tome nema sumnje i da bi to tretiranje moglo biti identično sa furlanskim i mletačkim i o tome neću da sumnjam. Ja sam možda pogriješio, što to nijesam istakao, naročito radi toga, što moj članak mogu da čitaju i slavisti neromanisti. Ali ja sam i jasno kazao³³⁾,

³²⁾ Upor. Vossler, *Der Kampf gegen den Abstraktismus in der heutigen Sprachwissenschaft, Die neueren Sprachen*, v. XXXVI, p. 322—333.

^{32a)} Kako je *Kuč* staro ime, ne smije se misliti na današnji sjevero-albanski (skadarski etc.) izgovor *č* za *k'*.

³³⁾ P. 390: Das Alter bezeugt das Vorhandensein der Liquidametathese.

za što sam unio ovu riječ ovamo, a nijesam unio *pogača*. U posljednjoj nam riječi sonorizacija od $\text{vc}^v > g$ jasno govori, da se radi o zapadnoj mletačkoj tuđici, dok nam likvidna metateza u *hlače = klašna* govori opet jasno, da se radi o istoj starosti kao u *Albona > Labin* ili *Scardona > Skradin*, dok kasnije mletačke tuđice kao *kalcet, Kaldir* (mjesto u Istri) ne pokazuju više likvidne metateze.

Isto tako je kod *čomož čemež, čamža* ispravno, što veli g. autor p. 161. i „Bartoli o. c., I § 148, 1 da su to izposojenke iz benešćine“. I ja nijesam govorio ništa protivno tome u mome članku³⁴⁾. Odlučno se protivim njegovu mišljenju, da se tu radi o mlađim („mlajše“) posuđenicama. Mlađe mletačke posuđenice ne pokazuju prijelaza *ī ī* u poluvokale. Upor. i *scodella > zděla*. U pogledu zamjene *ī ī > b* mogu ove riječi biti isto tako stare kao i *kīvitate > Captat*, a znamo, da veze između Mletaka i naše obale počinju već u devetom stoljeću i da su oni ostavili brojnih tragova i u imenima naših otoka, što udoše i u naš jezik³⁵⁾.

Za *križ*, gdje imamo apsolutno isti palatal, kao i u *čemež* i t. d. i sam autor kaže, da nije „isposojenka prvotne južne slovanščine“, nego da bi to mogla biti praslovenska posuđenica (p. 163.)

Pitanje, koje usko suvisi s našim, jeste u tome, da li su Mlečani govorili u vrijeme naših doticaja s njima velarno *g* u ovoj poziciji ili nijesu. U romanistici, koliko vidim, ovo pitanje još nije ni postavljeno, a nijesam ga postavio ni ja u svome članku prosto radi toga, što nemam dovoljnog materijala za njegovu soluciju. Moje je mišljenje, koje nažalost još ne mogu nesumnjivo utvrditi, da su govorili velarno *g*. To mišljenje osnivam na tome fakti, što retoromanski, španjolski i francuski jezik, koji poznaju sonoriziranje nepalatalnih intervokalnih konsonanata upravo onako kao i mletački u vc^e posvema odstupaju od mletačkoga: *dūce > mlet. doge* sa $\text{c}^e > ge$ a starofranc. *doiz*, retorom. *paš*, španj. *paz < pace* sa palataliziranim *ce*.

Prema tome ima se uzeti, da su u mletačkom (i akvilejskom) dialektu postojala dva stadija: najprije sonorizacija kao i na Sardiniji³⁶⁾,

³⁴⁾ P. 392. su navedeni primjeri *Vizinada, duž(d), čemež* i t. d. kao dokazi, da je mletačka sonorizacija od vc^ei isto tako predslovenska kao i $\text{vt}^v > d$.

³⁵⁾ Upor. *Starohrv. Prosvjeta*, n. s. I, p. 162 § 3, p. 164 § 5. *Zadra > Zara*; za tim moj članak *Ortsnamenstudien zu de administrando imperio des Kaisers Porphyrogennetos, ZONF*, IV, p. 217, *Držičev Plakir, Razprave*, V, p. 5, bilj. 10 i moju recenziju Pragine publikacije u *Starohrv. Prosvjeta*, n. s. II, p. 154 sl.

³⁶⁾ Upor. (*k*)*ruge, elige* kod Meyer-Lübke, *Zur kenntnis des altlogudoresischen (Sitzungsberichte, Wiener Ak., phil.-hist. Kl. CXLV)*, p. 27, 7, *boge, dege, doigi, biginu*, Gröber's *Grundriss*², I, p. 697. sa velarnim izgovorom od *g*.

pa onda palatalizacija i da su Sloveni još zatekli prvi nepalatalizirani sonorni stepen i onda postupali po svojim glasovnim navikama, t. j. oni su lat. *g^e* tretirali kao i u γρῦός > *Žir* ili *Žirje* (br. 18a). Ako ovo uzmem kao ispravno, onda bi i *Čedad* bio morao unijeti među primjere pod 1—4. Ja toga nijesam namjerice učinio, jer nijesam bio onda, kad sam pisao onaj članak, a ni danas nijesam na čistu u ovoj stvari. *Crūce* > *croge* sam naprotiv unio u raspravu, jer svi smatraju ovu tuđicu za veoma staru.

Glede oblika *močira* < *maceria* moram sada da izrazim svoju sumnju, da li taj oblik uopće postoji. Ja sam ga uzeo iz Bartolia, koji ga navodi za Rab. *Ak. Rj.* nema ovoga oblika. Kad sam g. 1927. putovao Rabom, nijesam ga mogao konstatirati.

Što veli g. autor o *Trst* p. 162. sl., da ne potječe od **trbžbstb*, kako sam mislio, držeći se slov. adjektivne izvedenice *tržaški* i t. d., nego iz **Trbzbstb*, t. j. da je -s- nastao iz *zs*, a ne iz *žs*, moram izjaviti, da će po svoj prilici imati pravo i da će *ž* mjesto *z* u *tržaški* biti asimilacija, jer zaista za *žs* > *s* nema primjera.

Moglo bi biti i to, da je *Žman*, kako veli g. autor, nastalo iz **zmān* (p. 163.) i to radi toga, što grupa *mā* daje u srp.-hrv. *mj* > *jm* u tuđicama isto kao i u domaćim riječima, upor. *Domnius* > *Dujam*, *sumā* > *sujmā* (u Žumberku), dakle **zjman* > *Žman*.

I glede *Čres* (p. 161.) da je nastao iz *Cres* može g. autor da ima pravo. To su sve detalji, u kojima se mogu složiti s njime.

Upozorio sam u *ZfrPh.*, XLVII. p. 399. bilj. 1. [cf. *Razprave*, III, p. 43. bilj. 2.], da se i *č* u *Čaška* može da osniva na okretanju dialektičkoga izgovora *c* u *č* književnoga izgovora. A može da stoji i razlog autorov, da se ovdje radi o asimilaciji, i to tim prije, što grupa -*sbsk*- daje redovito *šk* u srp.-hrv.: upor. *vrbaški* od *Vrbas*, *Raška* od *Ras*, *viški* od *Vis*, dakle **Caško* > *Čaška* kao n. pr. *šušań* za **sušań* od *suh* u Žumberku.

G. autorovo tumačenje od *Trbzbstb* > *Trst* sa *g^e* > *z* primam tim radije, što u vrijeme, kad sam pisao svoju studiju, nijesam imao primjera za taj prijelaz, pa sam ga *ZfrPh.*, XLVI, p. 392., 398. stavio sa upitnikom. Sada međutim uz ovaj mogu da navedem i jedan jasniji, a to je *Genta*, sredovječno ime Konstantinove Διοκλεία, kojemu odgovara naše *Zeta*, kao ime rijeke (utječe kod Duklje u Moraču) i zemlje. Tu imamo za *e* još nazal; *g* će biti bez sumnje velar, jer ima paralelu u ilirskom ličnom imenu *Genthios*³⁷). Upor. glede veza

³⁷) Možda je od kakove važnosti za saznanje veze između *Zeta* < *Genta* i *Genthios*, činjenica, što je Gentijeva tvrđava bila *Medeon* u blizini ove rijeke.

između ličnih i mjesnih imena u ovim krajevima *Teuta* i *Tivvat*, *Tivta* = tal. *Teodo*. Time je potvrđen prijelaz *gei* sa tri primjera iz toponomastike^{37a)}.

VI.

Za riječ *črêša* veli g. autor p. 161., da je „nikakor ne smemo staviti med isposojenke naše dobe; je to praslovenska beseda, ki je prišla k Slovanom že zelo zgodaj (morda sploh ne iz latinščine) in se je zares udeležila procesa prve praslov. palatalizacija“. Ovdje g. autor govori po svoj prilici u ime sviju slavista, jer ova gospoda sva tako misle, dok germaniste barem drže njem. *kirsche* vrlo ranom posuđenicom „durch Vermittlung des Lateinischen“ (Weigand—Hirt, *D. W.*, s. v.) iz vremena pred 7. stoljećem (Kluge, *Etym. Wbch d. deutschen Sprache*, 8 izd.) i to baš radi sačuvanog velara. I ovdje moram da izjavim kao i pod I, da sam pristaša jereze, koja odstupa od općega mišljenja.

Ja umujem ovako. Prvo i prvo, ne vidim razloga, koji bi govorio za to, da je slov. *črêša* starija posuđenica od germanske. Ako se posljednja meće u vrijeme prije 7. stoljeća, mora se i prva.

Ako je jedna tuđica raširena u svim slovenskim jezicima, ne znači još, da je praslovenska, t. j. uzeta u vrijeme praslovenske jezične zajednice. Riječi *katolik* i *papa* nalaze se u svim slov. dialektima, pa ipak ne će nikome pasti na pamet da tvrdi, da su to praslovenske posuđenice.

Da se ustanovi praslovenska posuđenica, nije dosta konstatovati jedino to: a) da je riječ raširena u svim slovenskim jezicima, b) da ima stanoviti praslovenski fonetizam (ovdje prvu palatalizaciju i likvidnu metatezu), nego je odlučan i kulturno-historijski momenat, ovdje čak i biljna geografija, pored, dakako, lingvističkih razloga.

Sa germanistima se bez sumnje moramo složiti, kad vele, da za germ. jezike valja uzeti „lat. Vermittlung“, jer je to biljka, čija se kultura dade dokazati samo za zemlje oko sredozemnog mora³⁸⁾. To vrijedi i za slovenske jezike. Razlog je pored navedenog stvarnog prije svega morfološkog.

Da ne može biti grčkoga posredovanja kao kod Latina (Walde²⁾), dokaz je za germ. jezike prema ispravnom umovanju Klugeovu *o. c.* okolnost, što osnovica germ. riječi može da bude samo lat. izvedenica na *-eus*: *ceresea* > *kirsa* (sa *e* > *i* radi *i* u *si*). Izvedenice sa

^{37a)} Detaljnije o ovim imenima u nastavku mojih ilirskih toponomastičkih studija, što će izaći u splitskom *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*.

³⁸⁾ Upor. Schrader, *Reallexikon*¹ p. 429.

„Stoffsuffixom“ *-eus* pozna samo lat. jezik kod imena drveća u izobilju. Ova tvorba sačuvala se i u romanskim jezicima³⁹. *ceresea* (sc. *arbor*), *ceresea* (sc. *fructua*) romanskih jezika REW 1823, 2 mjesto *cerasus* REW 1824 zapravo je adjektiv, koji je postao supstantiv upravo onako kao kod nas što adj. ž. r. *bəzova* > *zova*³⁹ a postade ime-nica, koja je na štokavskom području potisnula primitivnu *bəzə*. Ovaj lat. adjektiv ž. r. osnovica je svegermanskoj i sveslovenskoj tuđici. Ne može dakle da dođe za germ. jezike u obzir grčko *κέρασος* = lat. *cerasus* (sačuvan donekle u rom. jezicima) ili grčka dem. izvedenica odatle *κεράσιον* ili *κερασέσ*, — *ια*.

To vrijedi i za slov. jezike, koji svi predstavljaju prije svega *š*. Slov. *š* nije moglo nastati ni iz lat. *s* ni iz germ. *s* ni iz grč. *σ*, jer se ovi konsonanti u staro doba ne mijenjaju u slov. ustima. *š* je moglo da nastane jedino od *si*, upor. *Sanctus Cassianus* > *Sukošan*, *Sukojišan*, *Pasiano* > *Pojišan*⁴⁰ u Dalmaciji.

Srpsko-hrvatski akcenat *trěšňa* u svim dialektima predpostavlja *-eré-*, dakle uzlaznu intonaciju. Ta se intonacija može da osniva opet samo na akcentu lat. oblika *cerésea* (upor. rus. *voróna* = srp.-hrv. *vràna*, Vondrák, *Sl. Gramm.*, 2. izd. I, p. 223), a ne na naglasku grčkih izvedenica.

Ako bi riječ bila praslovenska posuđenica, onda je prosto s historičkog gledišta neshvatljivo, kako bi mogla doći iz latinskoga jezika, kad praslovenska jezična zajednica nije dolazila u doticaj sa Latinima, sve ako i uzmemo početak dolaska Slovena na Dunav vrlo rano već u drugom stoljeću po Isusu. A nije baš vjerovatno misliti, da su stari Sloveni u svojoj pradomovini bili tako željni crvenih trešanja, da su ovu riječ posudili odmah u vrijeme između od 1.—3. stoljeća, čim su u većim masama počeli dolaziti na Dunav.

Likvidna metateza ne sili nas, da smatramo ovu posuđenicu kao praslovensku, jer se ova pojava nalazi također i kod riječi pozajmljenih na Balkanu (cf. *Skradin*, *Labin*, *Cres*).

³⁹) Upor. veliku listu kod Thomas, *Essais de philologie française*, p. 50—58. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, II, § 403.

^{39a}) Adjektivna je izvedenica i mač. *bozej*, gdje je *j* mjesto *v* (*f*) dobiveno prema izvedenici *bozoina*. Mijenjanje sufiksa *-ov* > *-ev* upor. u *alev* „crven“. Na putu po Mačedoniji zabilježio sam još i druge različite oblike ove interesantne riječi, o kojima drugom zgodom. Ovime dopunjujem i donekle ispravljam ono što sam rekao u *Гласнику скоп. научног друштва*, V, p. 332.

⁴⁰) Upor. *Nast Vjesnik*, XXIII, p. 346 br. 10. Upor. potvrdu iz g. 1260 (Smičiklas V, p. 155) ad Sanctam Mariam de *Pasano*.

Od važnosti je za ustanovljenje hronologije, kada je *črēša* posuđena, svakako *kriješ(v)a* u južnoj Dalmaciji. Riječ je potvrđena i u ikavskom obliku *kriš(v)a*. Autor izvodi (p. 162.) ove oblike iz dalm. **kresja*, „kjer je vokal predtoničnega zloga že sinkopiran“. To bi prema velj. *kris* (upor. Bartoli, *Dalm.*, II. § 316) bilo zacijelo i veoma vjerovatno. Da je ta sinkopa vrijedila i za južnodalmatinski romanski⁴¹ jezik, za koji apsolutno pouzdano znamo, da se nije u svem slagao se sjevernom., mogli bi, prema tome, zaključivati samo iz srp.-hrv. tuđice *kri(je)š(v)a*. A to nije direktan dokaz. Ali i ne mora da je u tom rom. dijalektu postojala ova sinkopa, jer imademo primjera i za likvidnu metatezu kod posuđenica iz dalm. rom. jezika, n. pr. **Speleti* > *Spaleti* > *Split*.

Kako rom. dalm. s ostaje nepromijenjeno u slov. posuđenicama n. pr. *rusa*, *rusalje*⁴² i t. d., moramo radi *š* < *sj* uzeti, da je *kr(ij)eš(v)a* iste starosti kao i *črēša*, u najmanju ruku iz iste dobe, iz koje i *Sukošan* i t. d., t. j. barem iz sedmoga stoljeća.

Zašto je jednom *črēša*, a drugi put *krēša*^{42a}) ima se tumačiti na isti način kao *scblęzb* pored *skblęzb* ili *Captat* pored *Kantafig*. Geografija oblika *kr(ij)eš(v)a* govori za to. Ovaj je oblik daleko bliži Latinima nego li *črēša*. On je nastao u njihovom neposrednom susjedstvu. Geografijski je dokaz isto tako jak i važan kao i fonetski.

Gdje stoji, da su fonetski dokazi važniji i jači od stvarnih? Ta oni su i onako apstrakcija, što je čini naše umovanje na osnovu upoređenja.

U novije doba došao je g. E. Schwarz na zaista ludu misao, da sveslov. riječ označi kao pozajmicu iz starobavarskoga **chersse* *AfsIPh.*. XL, p. 287, br. 2. Ovu misao zaista ne treba pobijati ^{42b}),

⁴¹) Upor. Bartoli, o. c., I, § 151,

⁴²) Upor. Bartoli, o. c. I, p. 261.

^{42a}) Posebno je pitanje, da li treba zajedno sa g. autorom i sa Klugeom o. c. suponorati za alem. oblik *Kriese*, za veljotsko *krls* i za naše *kriješva* istu vulgarno-latinsku osnovicu **krēsia*, gdje bi se, doduše, dalo opravdavati ispadanje prvoga *e* (zaradi disimilacije?) kao u *cerebrun* > *crebrum* > rum. *crier*, arn. *krüe*. Arnautski oblik *k'erši* ne govori za takovo ispadanje. Ovome ću pitanju posvetiti posebnu pažnju u nastavku svojih studija *Zum Balkan-Latein* III, što će izaći u jednom od idućih svezaka *ZfrPh*. Ono je, međutim, važnije za romanista nego li slavista.

^{42b}) E. Schwarz veli, da nam vulgarno-lat. osnovica *cērēsia* ne može da protumači ispadanje vokala u drugom slogu, koje ispadanje pretpostavlja staroslov. likvidna metateza. Kad bi se morali držati ovoga umovanja, onda bi morali uzeti staro-bav. posredovanje i kod *Spalatum* > *Spaletum* > *Split* i kod *Colapis* > **Colepis* > *Klpa* > *Kulpa*, *Kupa*, *Curicum* > *Krk* i t. d. Absurdne stvari:

kad imamo uz Dunav tri rane romanske teritorije, na koje dođoše Sloveni: romansko-balkansku, noričko-romansku i panonsko-romansku.

Tu su Sloveni vrlo rano došli u doticaj sa mediteranskim Romanima, pravim kultivatorima trešnje.

Biljna geografija ovih teritorija odlično potvrđuje našu tezu. Tu ima kultivisanih trešanja koliko hoćeš.

Što gospoda slaviste ne mogu da shvate ovako jednostavne i jasne činjenice, razlog je u tome, što ne mogu da se otresu germanistike i njemačke lingvistike. Svoje zaključke odviše osnivaju na mistici fonetskih zakona. Sa jezičnim zakonima postupaju kao sa figurama kod igre šaha bez obzira na historijsku i kulturnu realnost. Pristaše su, što reče onomadne Vossler, lingvističkoga apstraktizma.

Ako se sa čisto lingvističkih razloga i može dopustiti misao, da da je *črēša* praslovenska posuđenica, kod *ocēlš* se na to ne može misliti nikako. Na str. 162. veli g. autor, da je i ova posuđenica praslovenska radi toga, jer pokazuje 1. regularnu supstituciju $k > c$ i 2. $ja > ē$. Ako bi ovi razlozi stajali, onda bi morale biti praslovenske posuđenice i *Cres* < *Cherso* i t. d., *patriarcha* > *podreka*, *Adriano-polis* > *Drēnopol'je*, njem. *Draht* > shr. *dretva*, njem. *Latte* > shr. *letva*.^{12a)} Na osnovu ovih razloga može riječ biti posuđena i na Balkanu, daleko od praslovenske zajedničke domovine. Dok je *črēša* barem sveslovenska posuđenica, pa se barem radi ovoga kriterija prema starijem lingvističkom shvaćanju može misliti, da se nalazila već u slov. prajeziku, dotle je *ocēlš* bila valjda od uvijek čisto regionalna slov. riječ. Ruski je i poljski uopće ne poznaju. Niti na čisto zapadnoj slovensko-hrvatskoj teritoriji nije generalna. Ovdje se znade samo za domaću riječ *nado* (Berneker 193), riječ, koja je deverbarna imenica od glagola *nadēti*, t. j. turati željezo u vodu, jer je to najprimitivniji način čeličenja željeza¹³⁾.

Istočna srpsko-bugarska teritorija poput Arnauta, Novogrka i Aromuna znade samo za tursku riječ *čelik*, koja je vrlo živa, jer imamo i izvednice odatle *čeličan*, *očeličiti*. Veliki je Miklosich regbi slutio problem ove riječi, kad je pored *ocēli* zabilježio i tuđice *bulat* < turski, novopers. *pūlād* (Berneker 100), *čelik*, *charalug* < turski *karalek* (Berneker 385), *stalb* (Et. sl. Wbch, p. 219).

^{12a)} Zamjena $-(i)a$ sa $š$ dolazi odatle, što se je $š$ izgovarao na čitavoj južnoslov. teritoriji kao *ja*, nesamo u bugarskom dijelu. Upor. *Гласник Скоу. научно друштво*, V, p. 339 i Baričev *Архив за арб. сѣпаруны* i t. d., sv. IV.

¹³⁾ Upor. Schrader, *Reallexikon*, p. 795.

Kako su kovači u slov. zemljama bili cigani, oni su u slovenskim balkanskim i ruskim zemljama raširili i orientalne nazive za čelik.

Jedino germanski jezici poznaju zajedničku riječ za ovaj pojam (cf. Schrader, *Realexikon*, 2. izd., p. 444 § 2), pa se jedino kod njih može za njihov prajezik suponorati postojanje zajedničkog termina i poznavanje pojma, koliko se iz lingvistike uopće može zaključivati o kulturi. Ali i k njima dolazi kultura željeza s juga, od Romana retoromanskih i onih apeninskoga poluotoka: *aciale* REW 103, 2 > st. v. aj. *ecchil*.

Iz istoga vrela dolazi ova kultura i Slovenima, kako glasovi baš kod ove riječi pokazuju, nezavisno od Nijemaca. Da iz ovoga vrela nije mogla dolaziti kultura željeza u vrijeme, dok su još Sloveni bili u zajedničkoj domovini, mislim, da ne trebam posebice isticati.

Da li je *aciale* postojala i u balkanskom latinitetu, ne može se pouzdano znati, jer Rumuni poznaju samo slovensku riječ *ožel*, *oželārie* „tvornica čelika“, *ožele* „zapor puške“, glagol *oželi*, *oželire* „čeličiti, čeličenje“.

Postojanje slovenske riječi u rumunskome valja ipak podvući. Ovaj nam fakt jasno kaže, da je na teritoriji prvotnoga južnoslovenskoga jezika postojao samo naziv *ocēl̥s* i da je teritoriju ovoga naziva istom kasnije uništio turski *čelik*.

Ovaj nam fakt opet veli, da je vrlo lako moguće, da su Sloveni riječ *ocēl̥s* posudili baš na latinskoj teritoriji balkanskoj. Bilo je dakle posve ispravno, što sam ovu riječ metnuo u moju studiju o balkanskom latinitetu zajedno sa *črēša*.

Ako su *črēša* i *ocēl̥(ʒ)b* posuđenice iz balkanskoga latiniteta, a ne praslovenske tuđice, onda se pogotovo ne može tvrditi za *križb*, da ne spada „med izposojenke prvotne južne slovanščine“ (p. 163.), kad je ovo čisto kršćanski termin, koji je došao Slavenima zajedno sa kršćanstvom i to u doba, kad je ovaj znak bio visoko štovan⁴¹⁾. Ne može nikako biti stariji od 7. stoljeća.

Prema Oštiru, *Архив за арб. сѣ., јез. и еѣн.* I, 98., na koga se g. autor poziva za misao, da je ova riječ možda još starija, praslovenska, došle bi u slovenske jezike i *Rim̥s* i *židovins* i *papežb* i *kaležb* kao i *križb* ili-ro-tračkim posredovanjem, kao da rimske pape, akvilejski i carigradski patrijarsi nijesu imali nikoga drugoga za širenje kršćanstva među Slovenima, negoli ili-ro-tračke kršćane, od kojih su u 6. stoljeću jedva Besi (lingua Bessorum) govorili domaćim jezikom. Evo dokle dovodi zvjezdana mudrost lingvistička. Svi oni oblici

⁴¹⁾ Upor. moju studiju u *Revue des Études slaves*, VII, 195.

ilirsko-trački, koje suponira g. Oštir kao osnove za slov. riječi, nose dakako obligatnu zvjezdicu.

Mi znamo baš u primjeru sv. braće Ćirila i Metoda, kako su se ovi Grci jezično divno spremili za svoju misiju, baš kao što se i dandanas misionari lingvistički odlično spremaju za svoj posao u zemljama, gdje se nikako ne govore njihovi materinski jezici. To mi je potvrdio franjevac misionar, koji je radio mnogo godina u Kini (prov. Hunan), padre Giulio Baina u Turinu, i turinski Salezijanac Don Tonelli, koji je radio među Indijancima Bororo u Brazilu i u Vatrenoj zemlji u Patagoniji. G. 1928. naročito sam ih interwiewirao o jezičnoj spremi misionara. P. Baina mi reče, da misionari uče prije svoga rada jezik, u kojem će evangelizirati, u sredini dotičnoga naroda. O misionarskom metodu za vrijeme sv. braće valjalo bi praviti historijske studije.

Ja idem čak i dalje u svojoj jerezi i tvrdim, da su sveta braća i njihovi pomagači adaptirali grčki arhaistički izraz κϵϛι(α)κή > *crōky*, *cerky*, **cirky* slovenskim fonetskim navikama. U gotskome ova riječ nije postojala, jer Ulfila poznaje samo *gud-hūs* (Feist, *Etym. Wörtbch d. got. Sprache*, 164. sl.), kojom se odlično prevodi jevrejsko *bet-Jahvae*.⁴⁵⁾ Iz gotskoga nije mogla doći Slovenima; a iz st. v. nj. *chirihha*, kako misli Meillet, *Le Slave commun*, p. 82., ne može da potječe radi vokalâ i radi toga, što st. vis. njem. *hh* nikada ne daje slov. *k* i jer je na osnovu staro-visoko-njemačkom nemoguće protumačiti slov. *ū*-deklinaciju^{45a)}. U ovoj riječi imademo zaista drugu slovensku palatalizaciju, t. j., kao i dosada, prilagođivanje slovenskih riječi na izgovor, koji je proizišao iz te palatalizacije.

Što se je *križ* raširio u više zapadno-slovenskih jezika i to baš pravcem od Oglaja (Aquileia) na sjever, to je sasvim naravno, kad promotrimo, da Rusima, koji se krste u 9. stoljeću, dakle razmjerno vrlo kasno, dolazi također terminologija s juga, često u južnoslovenskoj formi bez polnoglasija i t. d.; t. j. bez adaptacije na govorne navike, kao što kasnije opet, obratno, i balkanskim pravoslavnima bez iste adaptacije: *opšti*, *sveštenik*, *svjati bože*, *odežda* i t. d.

VII.

Na tvrdnje g. autora pod ovim brojem (cf. p. 163.—165.) nemam što da odgovorim, jer se posvema poklapaju s mojim nazorima, koliko ne izvodi hronologičke zaključke, t. j. da je kategorija slov. riječi, koja je sačuvala velar, mlada.

⁴⁵⁾ Upor. moju studiju, p. 177. sl.

^{45a)} Glede posljednjega momenta upor. *ZfslPh* II., s 397 sl.

Glede *Krkar* imam da primjetim samo to, da pored Konstantinova oblika, koji pokazuje *u*, postoji još i *Corcera* a. 1185. (Jireček, *Romanen*, I, 83), koji bi također mogao biti starodalmatinski, jer reflektira grčko *υ* sa *e* kao tal. γύψος > *gesso*⁴⁶) i t. d.

Pored toga valja imati na umu, da veljotski jezik i dalmatinski primjeri, koje navodi Bartoli, II, § 317., poznaju u penultimi sinkopu nenaglašenoga vokala.

Svakako *Corcera*, koja je domaći oblik, i tal. *Curzola* pokazuju, da se radi o refleksima neodređenog grčkog palatalnog vokala. A i Novogrci zamjenjuju starogrčko *υ* sa *u* ili *ju*.

Nikako se odatle ne može zaključiti sa autorom p. 164., da su Starodalmatinci a preko njih Hrvati zadržali staroilirsko ime **Korkura*, t. j. sa vokalom, koji nema palatalnoga elementa, a da su kod Talijana ovo ime raširili Grci.

Da li su Talijani trebali baš Grka za upoznavanje istočne obale Jadrana, vrlo je malo vjerovatno, kad se zna, da kompaktnije grčko stanovništvo dalmatinske obale u Solinu iščezava već u 1. stoljeću poslije Isusa.

Radi se bez sumnje ovdje kao i u *Kurjak*, *Kuril* o refleksu grčkoga palatalnoga vokala.

Baš u Dalmaciji imademo još jedan slučaj, koji eklatantno govori, da su se i grčki κ γ pred palatalnim vokalima, koji se u novogrčkom palataliziraju i spirantiziraju, ovdje velarno izgovarali baš kao i latinski *c g^e t*. To je grčki αἰγιαλός „obala“ > *Igalo* „morska obala, kraj mora“, i ime mjesta u Boci (*Ak. Rj.* III, 769).

Da se u *igalo* ne može raditi o disimilatornom ispadanju drugoga *i* kao u *parohija*, *metohija* i t. d., dokazuje: 1. αἰ > srp.-hrv. *i* se u novogrčkom reflektira monoftongom, t. j. ovdje nemamo starogrčkoga diftonga *aj*, nego monoftong *e*, koji srp.-hrv. reflektira sasvim pravilno sa *i* kao i lat. zatvoreno *e*; prema tome između *e* — *ia* nije moglo doći do disimilacije; 2. što postoji druga posuđenica *žal*, *žalo* „morska obala, pijesak na njoj“, gdje imamo sasvijem pravilnu slov. palatalizaciju⁴⁷).

Kako ova grčka riječ nije ušla u romanske jezike, ne može se raditi o lat. *j* > slov. *ž* kao u *raja* > *raža*, *majus* > *maž* i t. d., t. j.

⁴⁶) O raznim romanskim refleksima za grčko *υ* vidi moju studiju u *Archivum romanicum*, VIII, p. 153. br. 7.

⁴⁷) G. Meyer, *Etym. Wbch. alb. Sprache*, p. 480. izvodi slov. riječi iz alb. *zat* < lat. *sabulum*. Iz stvarnih je razloga ovo nemoguće, jer u srp.-hrv. ima arnautskih termina samo u pastirskoj terminologiji i to na ograničenoj teritoriji. Arn. *z* u *zat* mjesto **šat* može da se uporedi sa *z* u tal. *zavorra*.

o tome, da je grčko γι bilo izgovarano u dalmatinskom romanskom na novogrčku, kao *j*.

Ako u tumačenju oblika *Krkar* ne mogu g. autoru dati pravo, moram mu dopustiti mogućnost kod tumačenja oblika *Sisak*, *Bag*. Kako gosp. kritičar u ovom članku stalno provodi tendenciju, da što više smanji slučajeve, gdje ja uzimljem palatalizaciju, t. j. adaptiranje na izgovor nastao iz palatalizacije, što je in ultima analisi isto, što i g. autorova supstitucija, on drži, da je lat. nom. *Siscia* dao slov. lokativ **Siscē*, odakle je stvoren novi slov. analogički nominativ *Sisak*. Isto je tako dao lat. lok. *Bigi* u slov. ustima nom. **Bbz̄z̄*, odakle je opet nastao slov. analogički nom. *Bag*. Zacijelo je tako i moglo biti, jer sam takav postupak suponirao kod *Celje*⁴⁸⁾ i *Bibinje*⁴⁹⁾

Samo što to ništa ne govori protiv mojega suponiranja velarnoga izgovora od *kj* i *gi* u ovim slučajevima, kad smo i onako u *Cherso* > *Cres*, *Kivitate* > *Cantat*, *Genta* > *Zeta*, *Tergeste* > **Trzst* > *Trst* nesumnjivo konstatirali reflekse slov. *c z* za lat. *ce' ge'*.

Rezultat bi g. autorove korekture bio taj, da bi oba primjera prešla iz treće grupe u drugu.

Ja se na ovakvo tumačenje ne mogu odlučiti radi toga, što uopće držim, da su imena lat. gradova došla k nama u lokativnom obliku (cf. *ZfrPh.*, XLVI., p. 386.), t. j. naš se nominativ osniva u najviše slučajeva na lat. lokativu, jer se inače fonetski ne da objasniti gubitak dočelnoga *-a*.

G. Ramovšev nazor samo komplicira tumačenje, kad jednom od lat. lokativa pravi slov. lokativ, a drugi put od nominativa slov. lokativ.

Za nenaglašeno rom. *-ia* nema nigde dokaza, da je dalo slov. *ī*. Postoje samo dokazi za naglašeno *iā*. Zna se, kako golemu ulogu igra naglas u razvitku romanskih glasova.

Kod prelaza *Bbz̄z̄* — lok. **Bbz̄z̄* > nom. *Bag* prema deklinacionom tipu *bogz̄* — *boz̄z̄* pitamo se u čudu, zašto nije bila mjerodavnija deklinacija riječi *bz̄z̄* „sambucus“, koja bi bila sačuvala prvotni refleks *g' > z'*? Znamo, da je baš *bz̄z̄* veoma čest slovenski topomasticum. Kakva psihologijska veza postoji između *boga* i *Baga*? Ne vidim, prema tome, nikakva razloga, da napustim svoje mišljenje, koje je jednostavnije.

Imam da odgovorim još na pitanje, za što Talijani i danas Hrvati pokazuju u *Curzola* > *Korčula* palatal, dok Konstantinovi oblici i stari hrvatski pokazuju velar *Krkar* = Κοῦρκ(ου)ρα ἱεροῦ Κίκερ.

⁴⁸⁾ *Časopis za slov. jezik*, III, 28.

⁴⁹⁾ *Nast. Vjesnik*, XXIX, p. 326.

G. autor veli, da se današnji tal.-hrv. oblik, koji bi imao biti hronologički kasniji, osniva na ilirskome (p. 164). Gore sam rekao, da stvarnih historijskih dokaza nema za tu tvrdnju.

Do ispravnog ćemo tumačenja doći, ako promotrimo analogne tal. slučajeve. Pored *Cherso* postoji u Dalmaciji kod Dubrovnika još jedno mjesto, gdje su Talijani sačuvali do dana današnjega stari dalmatinski velar. To je *Gionchetto*⁵⁰⁾. Sloveni su ovu riječ zamijenili jednom novom, koja fonetički ne stoji u vezi s lat. osnovicom: *Šumet*⁵¹⁾. Lat. je osnovica sasvim jasna, to je *juncetum* od *juncus* > tal. *gionco*, srp.-hrv. *žuka*. *Juncetum* je bio toskaniziran samo u početnom i dočetnom konsonantu: *gion-che-tto*. Glede raddoppiamenta upor. književno-tal. *Caporetto* za furl. *Čaured*.

Pita se, za što su u *Cherso* i *Gionchetto* Talijani zadržali dalmatinski velar, dok su *Corcyra* potpuno adaptirali svojim jezičnim zakonima. Razlog je isti, koji i kod slov. palatalizacije u *Čres-Cres*, *Captat* i t. d. *Gionchetto* i *Cherso* neznatna su mjesta (ostrva), dok je *Corcyra nigra* = *melaina* bila već od davnine poznato i važno ostrvo, nesamo radi historijskih događaja, koji se tu odigraše, nego i radi gustih šuma, radi kojih ga cijene i Mlečani⁵²⁾. Predikat *nigra* = *melaina* odnosi se na šume. Da nije bilo ovih razloga, možda ne bi imali danas palatala u ovoj riječi ni Talijani ni po njima Hrvati. Mleci opet veoma rano imaju posla sa gusarskim Neretljanima, kojima pripada Korčula. Nijesu dakle mogli zaboraviti rimsko-grčkog oblika i nijesu ga trebali kasnije ponovo učiti ni od dalmatinskih Romana ni od Grka.

Dalmatinski Romani a po njima i stari Hrvati zadržaše dakle pravilni velar: Κούρκρα > *Krkar*, dok Mlečani pravilno palataliziraše lat. *kju* kao i u drugim svojim riječima: *Curzola* > *Korčula*^{52a)}. Kako nema hronologičke razlike između njih, tako nema ni razlike u bazi.

Ima još jedan primjer, gdje se dalmatinski romanski velar sačuvao sve do danas.

Od lat. *bucca* dolazi geografski naziv kraja *Bđka*. Slov. *o* za lat. *o* začuđuje. Očekivali bi samo *u* kao i u bezbroj drugih primjera s istim vokalom. Može da se pod slov. *o* krije troje: 1. ili neki južnodalmatinski romanski fonetizam, koji nam je nepoznat, 2. ili slov.

⁵⁰⁾ Potvrde vidi kod Jirečeka, *Romanen*, I, p. 60.

⁵¹⁾ *Nast. Vjesnik*, XXX, p. 130 sl.

⁵²⁾ Patsch u *PW*, IV, 1219 sl. Citat iz Fortisa glede važnosti otoka radi šuma u doba mletačke republike donosi Cons, *La Province romaine de Dalmatie*, p. 244.

^{52a)} U ovoj riječi imademo još i opće poznatu tal. disimilaciju *r-r* > *r-l*

pučka etimologija, koja je dovela lat. *bucca* u vezu sa *bòk*, veoma raširenim našim toponomastičkim terminom, ili 3. upliv talijanskoga naziva *Bocche di Cattaro*. Ova je zadnja mogućnost veoma vjerovatna, jer je srp.-hrv. adj. *bòkēškī* zapravo hibridna izvednica od tal. adjektiva *bocchese* > *Bòkēz* + slov. -*bsk*. Prema tome bi *Boka* bila isto onakova posuđenica kao *Korčula* mjesto starijega *Krkar*.

Od *Boka* imademo naziv stanovnika *Bòkēļ*.

Da je ovo romanska, a ne slovenska, izvedenica, izvan svake je sumnje, jer deminutivni sufiks *-ellus* služi kod Romana često za izvođenje etnika: upor. franc. *Tourangeau* „stanovnik provincije *La Touraine*, *Manceau* stanovnik grada *Le Mans* i t. g. U Italiji imademo *Romagnuolo* „stanovnik *Romagne*“, gdje mjesto *-ellus* imamo drugi deminutivni sufiks *-olus*.

Sloveni ovakova sufiksa za tvorbu etnika nemaju. Na izvedenicu, naime, sa sufiksom *eļ* kao *bâdelj*, *smdelj* etc. (upor. Maretić, *Gramatika i stitistika hrv. ili srp. jezika*, p. 309 § 328 n) ne može se pomišljati radi toga, što nema drugih etnika sa sufiksom *-eļ* od domaćih osnova.

U *Bokeļ* imademo sačuvani velar baš kao i na Sardiniji u campidanskom dialektu *bukkedda*. Ovdje imamo čak i više. Kao u *Kampelje*⁵³⁾ na otoku Krku što imamo slov. *-eļ* mjesto rom. diftonga *-iel*⁵⁴⁾ (**campiel* < *campellus*), moramo i ovdje uzeti, da je prvi element diftonga u **bukielu* prenesen na *l*, konsonanant, koji se, poslije *n*, najlakše palatalizira. Pored *Bòkēļj* potvrđeno je i *Bòkijeļ* (*Ak. Rj.* I., p. 521), koje odgovara dalmatinskom diftongu *ie* < lat. *ē*.

Što su Sloveni ovdje vrlo lako sačuvali romanski velar, razlog je zacijelo u tome, što postoji uska veza sa nazivom zemlje *Boka*. Primjer ide dakle u kategoriju *mâjkin*, *bânkin* i t. d.

Nikakovih hronologičkih zaključaka nije prema tome dozvoljeno povlačiti iz egzistencije velara u ovoj riječi. Da li je ovo mlada ili stara posuđenica, mi naprosto ne možemo znati iz samih lingvističkih momenata. Za hronologiju u ovom slučaju mogu da budu mjerodavni samo stvarni razlozi, a ti vele, da su Sloveni na dalmatinskoj obali sačuvali u premnogo slučajeva i najstariju predslovensku romansku toponomastičku nomenklaturu. *Bòkēļ* ili *Bòkijeļ* može, prema tome, da bude isto tako star kao i *Captat*.

P. Skok.

⁵³⁾ O ovome mjesnom imenu uporedi moju studiju *Studi toponomastici sull' isola di Veglia* § 24, što izlazi u *Archivio glottologico italiano*.

⁵⁴⁾ Upor. Bartoli, II § 292.

Поводом Егблумових радова из српске фонетике и словенске акцентологије.

Једно од видних места међу испитивачима балтиско-словенских акценатских проблема заузео је последњих година професор упсалског универзитета г. *R. Ekblom* својом новом хипотезом о развоју акцената у балтиским и неким словенским језицима. За разлику од осталих акцентолога он обрађа више пажње физиолошкој страни акцената у живим словенским и балтиским језицима, нарочито резултатима до којих је у том правцу дошла експериментална фонетика. Његова хипотеза добија тиме много у вероватности, а то нам објашњава чињеницу да ју је — са мање или више резерве — прихватио велики број научника (међу осталима: Меје, Хујер, Шелд, Лер, фан Вејк). Критичари су се задовољили већином тиме да оцене унутрашњу могућност Егблумове хипотезе, која је на први поглед одиста велика, а само су узгред додирнули и питање о њеној основици: о тачности његових посматрања на живим језицима. Покушају да у овим редовима проверим истинитост тих Егблумових претпоставака уколико се односе на наш језик. Како је он своја испитивања започео студијом о неким појавима српске фонетике говорићу најпре о расправи: *Beiträge zur phonetik der serbischen sprache*. *Le Monde Oriental*, XI (1917) стр. 1--77.

I

Рађена је 1916 године у штокхолмском физиолошком институту. Објекат испитивања био је београђанин М. Младеновић, студент, православне вере. И отац Младеновићев је родом из Београда, мајка из ближе београдске околине (из Глогона).

За предмет својих испитивања одабрао је аутор: 1 *квантитет* (стр. 5—27), 2 *звучност гласова* (стр. 27—39), 3 *интонације*,

којима посвећује највише пажње (стр. 40-59) и 4 *кретање експира-торног пришиска у акценшованим вокалима* (60-65). Пошто се објекат у Штокхолму задржавао врло кратко време, писац није био у могућности да прикупи сав потребни материјал — регистрована је укупно 161 реч — услед чега има извесних неуједначености. Док н. пр. за акценат \sim има 60 примера, број употребљених речи са акцентом \backslash износи свега 24; недостатак материјала осећа се нарочито у глави о квантитету.

При регистровању нису речи биле изговаране изоловано, него увек са уводним „*шо је*“, чиме је г. Егблум хтео да избегне утицај реченичке мелодије који се несвесно појављује при набрајању целог низа речи макар и без међусобне логичне везе. Управо су, дакле, бележене мале реченице, које у неким случајевима немају смисла (исп. н. пр. „*шо је сѝш*“ „*шо је бѝцим*“ „*шо је ѡрса*“), што сигурно није повољно утицало на природност објектовог изговора.

Како се сви закључци до којих је г. Егблум дошао оснивају на његовим експериментално-фонетским испитивањима, морамо се пре свега задржати на техничкој страни рада. Да испита горе побројане појаве у изговору свога објекта регистровао је г. Егблум ваздушну струју која пролази кроз уста помоћу Мареј-Хиртловог добошића на Лудвиг-Балцаровом цилиндру, а истовремено је бележио и рад гласних жица мањим добошићем. Из неколико репродукција се види да су записи доста груби и да се не могу мерити с регистрацијама помоћу фонографске мембране. Мембрана коју је употребио г. Егблум бележи само основни тон, а не бележи т. зв. горње тонове, који помажу да се на усној линији лепо примећује прелаз од једног гласа ка другом, јер се при том мења и сам облик периоде. У вези с тиме је и то да су колена на периодама регистрованим обичном каучуковом мембраном, какву је употребио г. Егблум, тупа, што знатно отежава тачно мерење (то признаје и сам Егблум, исп. стр. 40—41). Писцу би још више олакшала рад, нарочито ограничавање звукова, истовремена регистрација носне струје. То ће се уосталом видети при посматрању његових резултата.

Квантитет. Резултати мерења квантитета зависиле пре свега од тога како се суседни гласови у речи ограничавају. Поводећи се у ограничавању гласова — као и у многим другим стварима — за *Е. А. Мајером*, рачуна г. Егблум у вокал и експлозију претходног консонанта. Ја се с оваким ограничавањем не могу да

сложим из неколико разлога¹⁾: 1. На овом делу записа појављују се врло често ситни таласи карактеристични за сугласник; баш мерењем тих таласића покушао је *Херман* да одреди карактеристичну ноту експлозива 2. Урачунавањем експлозије у самогласник свела би се експлозива на затвор, што сигурно није тачно. — При ограничавању консонаната имамо неслагање у тексту: на стр. 5 се тврди, да прелазни делови од самогласника ка сугласнику и обрнуто („*anglitt und abglitt*“) нису урачунавани у консонант, насупрот томе на стр. 12 каже г. Егблум да је прелаз од вокала ка консонанту (дакле имплозију „*anglitt*“) рачунао у консонант. Према објављеним сликама видимо да је (пред експлозивама) имплозија одиста урачунавана у сугласник што, по мом мишљењу, опет није тачно, јер затвор у то време још није проведен. Поређење са фрикативом у истом положају увериће нас о нетачности Егблум-Мајеровог дељења. Разуме се да ће услед овог рђавог ограничавања и Егблумови резултати бити донекле нетачни.

Од *консонанаша* (стр 5--12) објављује Егблум мере само за експлозиве (*ц, ш, к; б, д, з*); за остале консонанте нема довољно материјала, а некима (*с, з, л, в*) није на својим записима могао тачно да одреди границу. О међусобном односу консонаната по трајању не можемо, дакле, говорити, јер за већину од њих мере нису објављене, а и за експлозиве је број примера и сувише мали, да би се могло доћи до поузданијег закључка. Као опште констатације, познате и из других језика, можемо напоменути: 1. Да су мукле експлозиве дуже од звучних (несумњиво у вези са јачом артикулацијом код првих). 2. Сугласник је иза кратког акцентованог вокала дужи него иза другог (*д* у *kăd* дуже него у *răd*). 3. У тросложним речима је (ненаглашени) сугласник нешто краћи него у двосложним, а у двосложним краћи него у једносложним. 4. На (апсолутном) почетку речи је консонант обично краћи него на (апсолутном) крају, а у средини речи опет краћи него у оба поменута положаја (сем у случајевима кад се налази иза кратког вокала), али разлика у трајању није велика. 5. Неку константну разлику између *ц: ш: к*, односно *б: д: з*, није приметио. Сва ова опажања могу се примити као тачна, а позната су, како сам споменуо, и из других језика.

¹⁾ Исп. чланак *J. Хумскога: La Question du passage des sons. Revue de Phonétique, 1912, 80* и моју студију: *O srbochrvatských intonacích v nářečí štokavském, 1926, стр. 6.*

Што се тиче трајања *вокала* (стр. 12—27) г. Егблум пре свега констатује да природа вокала у српском језику не утиче приметно на квантитет, као што је то случај у другим језицима. У енглеском, немачком, мађарском, па и у чешком, дужина вокала је пропорционална са положајем језика: ниски вокал (*a*) је најдужи, средњи (*e, o*) су нешто краћи, а високи (*y, u*) најкраћи. Ово Егблумово тврђење биће потребно проверити; за мој изговор на пример горње правило вреди. — Насупрот томе утицај консонанта који следује за вокалом чини се јачи: испред мукле фрикативе вокал је дужи него иначе. И то се мора проверити. Можда је разлика коју је констатовао г. Егблум само последица недоследног ограничавања које прелазне вибрације пред експлозивом рачуна у консонант, а пред фрикативом у вокал, исп. више. У сваком случају та разлика неће бити тако велика, као што је нашао г. Егблум. — Сумњу изазивају речи са интервокалним *c, z, l, v*, за које, како смо горе видели, сам г. Егблум вели да их није могао ограничавати. У том случају не може дакако бити тачна ни граница претходног вокала. — Нарочито је јако продужавање вокала на апсолутном крају речи — опет појав познат и из других језика. — Разлика у звучности консонанта остаје, чини се, у једнословним речима без утицаја на дужину вокала који им претходи, док је у двословним речима вокал пред звучним консонантом дужи него пред муклим (*a* у *kāda* дуже него у *šāša*). Узмемо ли све ово у обзир, онда је однос у дужини између Младеновићевих акцената (у двословним примерима где се акценатовани вокал налази пред сонорним сугласником) према г. Егблumu овај:

Кратак вокал са интонацијом $\overset{\curvearrowright}{\smile}$ = 12·8, са $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$ = 11·7.

Дуг „ „ „ $\overset{\curvearrowright}{\smile}$ = 23·2, са $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$ = 20·6.

(Све у стотинама секунда).

Према томе изгледало би да су примарне интонације ($\overset{\curvearrowright}{\smile}$ и $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$) дуже од секундарних ($\overset{\curvearrowright}{\smile}$ и $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$). По мом мишљењу овај резултат је случајан. Он је и доста слабо мотивисан: оснива се свега на 24 примера (8 за $\overset{\curvearrowright}{\smile}$, 2 за $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$, 4 за $\overset{\curvearrowright}{\smile}$ и 10 за $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$), иако се и већина осталих слично понаша. Према мојим досадањим испитивањима у београдском говору разлике у трајању између $\overset{\curvearrowright}{\smile}$ и $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$ готово и нема, а ако је има, пре бих рекао да је $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$ нешто дужи од $\overset{\curvearrowright}{\smile}$. Додуше, примери које је узео г. Егблум (двосложне речи) нису, како ћемо доцније видети, баш најсрећније изабрани. — Оно што сам рекао за разлику између $\overset{\curvearrowright}{\smile}$ и $\overset{\curvearrowleft}{\smile}$ вреди, по мом мишљењу, и за дуге акценте, само што је код њих варијација у

трајању врло велика: $\hat{\sim}$ траје у изговору г. Раше Плаовића, несумњиво доброг претставника београдског изговора, $23-30\frac{1}{2}$ стотина секунда, а $\acute{\sim}$ $=20\frac{1}{2}-32\frac{1}{2}$ ст. сек. За коначно решење овог интересантног питања потребна су нова испитивања на већем броју примера. Сасвим је међутим погрешно кад г. Егблум тврди да поменути тенденција изговарања примарних акцената са већом дужином иде тако далеко да је $\grave{\sim}$ у $k\grave{u}i\grave{u}i\grave{u}i$ дуже од $\acute{\sim}$ у $k\acute{u}i\acute{u}i\acute{u}i$ (исп. стр. 20). То би се противило свему што знамо о нашем квантитету. Ја сам нашао да у изговору г. Плаовића $\grave{\sim}$ у $k\grave{u}i\grave{u}i\grave{u}i$ траје 7 ст. сек., а $\acute{\sim}$ у $k\acute{u}i\acute{u}i\acute{u}i$ $16\frac{1}{2}$ ст. сек., дакле да је $\acute{\sim}$ скоро два и по пута дуже. Према томе за мене нема сумње да је Егблумов објекат реч $k\grave{u}i\grave{u}i\grave{u}i$ рђаво изговорио.

У тросложним, и још дужим речима, настаје скраћивање вокала, редуција позната и из других језика, већ према опсегу говорног такта. — Тросложне речи с акцентом на другом слогу (*кајџџан*) показују, што се тиче квантитета, исте односе као и двосложне речи.

Од резултата до којих је г. Егблум дошао у испитивању квантитета *ненаглашених вокала* вреди споменути да се повећањем броја слогова највише крати вокал који се налази у слогу непосредно иза наглашеног, док је дужина вокала на апсолутном крају речи у том случају константна. То опажање је интересно, јер нам показује пут којим иде редуција вокала; штета само што је број Егблумових примера и сувише мали. — Према Егблумовим мерењима не утиче у двосложним речима интонација на дужину ненаглашеног вокала; мислим ипак да је вокал иза $\grave{\sim}$ обично нешто дужи од вокала иза $\acute{\sim}$. Потврду за то видим у чињеници да се у неким нашим говорима (и у београдском) дужина иза $\acute{\sim}$ боље чува. — За *ненаглашену дужину*, уколико ју је његов објекат заиста изговарао, нашао је г. Егблум да има отприлике средње трајање између кратког и дугог наглашеног вокала ($17\frac{1}{2}$ ст. сек.).

Како се види, доносе Егблумова испитивања српског квантитета доста интересантних опажања. Имају међутим један велики недостатак: мали број примера. За сва ова питања, која је г. Егблум тако рећи само додирнуо, потребна су потања испитивања, која ће истом показати шта ће од Егблумових резултата остати, а шта треба одбацити.

О звучности. Да рад говорних органа није потпуно прецизан, да прелаз од једнога гласа ка другоме није моменталан, него да

реч можемо поредити с лзнцем у коме једна карика прелази у другу, опште је позната ствар. Зато ће урачунавање оваквих прелазних делова једноме или другоме гласу увек остати донекле произвољно; главно је да се у тим случајевима поступи доследно. Али г. Егблум, како смо видели, иде чак тако далеко да и делове који несумњиво припадају једноме гласу урачунава у други. Последица тог рђавог ограничавања је Егблумово откриће једне нове врсте вокала у нашем језику: то су вокали са муклим почетком који се јављају, ако се у речи нађе вокал иза муклог експлозивног консонанта. Исто тако постаје мукли консонант који долази непосредно иза вокала у свом првом делу звучан. Ни једно ни друго — ни мукао почетак вокала, ни звучан почетак мукле експлозиве — не постоји стварно ни у нашем, ни у другим словенским језицима, него само у мерама г. Егблума. Разуме се да услед тога отпада свако поређење са германским аспиратама, како то чини г. Егблум на стр. 36—7.

Нас у овом одељку иинтересују само случајеви кад се вокал или звучни консонант нађу на апсолутном крају речи. У изговору свога објекта нашао је г. Егблум да се звучни консонант у том положају састоји из два отприлике једнака дела; први део је звучан, а други мукао. Ипак карактеристика оваквог гласа остаје углавном „*lenis*“. — И крај вокала у истом положају обично је мукао.

Експираторни акценат. Да би добио приближну слику о промени експираторног притиска у нашим „акцентима“, мерио је г. Егблум притисак ваздуха у усној дупљи по методи Виксовој. Објекат је држао међу уснама уску стаклену цевчицу која је била спојена са добошићем за записивање. Да би се добивени записи могли међусобно поредити, био је добошић калиброван помоћу манометра с водом. На овај начин не да се директно мерити промена експирације за време изговора којег вокала, него само индиректно: по притиску који влада у усној дупљи за време оклузије лабијалних експлозива које окружују наглашени вокал. У ту сврху употребљена је реч *iaia* чији је први слог изговорен сваки пут с другим акцентом. Две овакве речи постојале су у објектовом говору (*iaia* и *iaia*), а две (*iaia* и *iaia*) конструисане су вештачки. Ако и примимо као тачну Егблумову претпоставку да је експираторни притисак у првом консонанту бар приближно једнак са притиском на почетку акцентованог вокала — не смемо међутим заборавити да се између ове две

тачке налази експлозија — и да је то исто случај са крајем вокала и другим консонантом, ипак ова метода има неколико великих недостатака:

1. Број речи које се на наведени начин могу да испитују врло је ограничен: сведен је свега на 4, или, управо, на 2 речи.

2. Употребљавање вештачке комбинације гласова за оваква танана и тешка испитивања не може се никако одобрити. Што г. Егблум наводи да је интонација у употребљеним комбинацијама била задовољавајућа, то није довољно јемство да је исти случај и са експирацијом, јер подражавати музичкој страни акцента је сразмерно много лакше од подражавања експираторној страни.

3. Из Егблумових резултата можемо, у најповољнијем случају, закључити какав притисак влада на почетку и на крају акцентованог вокала, али о оном што је за нас најинтересантније — о *кретању експирације у самом вокалу* — не сазнајемо из Егблумових испитивања ништа.

После свега овога не може нас зачудити што и мршави резултати до којих је г. Егблум по овом питању дошао нису, по мом мишљењу, потпуно тачни. Према њему се експираторни притисак у акценту " углавном пење, у ^ опада, у ` се притисак осетно не мења, а при ' се снажно пење¹⁾ Резултати до којих сам ја дошао мерећи физикални интензитет, за који се може узети да је паралелан примарном ваздушном притиску у устима, разликују се у многоме од Егблумових. Слагање је једино при акценту ^, у којем и по мојим мерењима експирација према крају опада, иде дакле паралелно с мелодијом. Исто такав паралелизам нашао сам и код акцента " : експираторни притисак се (у београдском говору) осетно не мења. Код секундарних интонација тај паралелизам није потпун: експираторни притисак у почетку расте, а према крају опада. Моји резултати слажу се у том правцу потпуно с опажањима г. Белића.²⁾

Остаје нам још да прегледамо најважнији и најинтересантнији део ове књиге: партију о *интонацијама*. И овде морам да учиним једну замерку Егблумовој техници. Да одреди тон који одговара појединим периодама записа, служио се г. Егблум Маје-

1) С овим описом слаже се донекле и схема наших експираторних акцената коју даје Брокъ (исп. *Очеркъ физиологии славянской речи*, стр. 207.)

2) Исп. и напомену г. Ј. Хлумскога (*Česká kvantita, melodie a přízvuk*, стр. 175), који је за чешке примере с узлазним акцентом констатовао исто што г. Белић за српске.

ровим апаратом познатим под именом „*Tonkurvenzeichner*“. Тим апаратом мере се периоде записа, које он уједно графички приказује. Сам Егблум признаје да апарат није потпуно тачан, па се редовно догађа да се једна периода измери сувише кратка (висока), а друга сувише дугачка (ниска). Тиме настаје место континуиране линије, која одговара нормалном изговору, кривудаста линија, коју је г. Егблум настојао донекле изгладити тиме што није снајао примарне тонске тачке, него средишта њихових спојница. Ипак и после ове коректуре остаје мелодија на његовим дијаграмима кривудава, што се никако не слаже с акустичким утиском. До данас је мерење под микроскопом једини начин да се тачно одреди дужина сваке периоде. Што г. Егблум тврди да је на тај начин тешко измерити већи број речи, то није тачно. Ја сам н. пр. измерио за 3 месеца преко 1000 речи, дакле 7 пута више него што он уопште има примера.

Као код квантитета морамо се и овде пре него што пређемо на описивање музичког акцента позабавити једним принципским питањем. Г. Егблум — и опет према Мајеру — тврди да суседни консонанти јако утичу на ток мелодије у вокалу. Звучни консонант снижава мелодију вокала, док ју мукли диже; непромењена мелодија јавља се само онда кад се вокал налази између сонорних и већине прострујних консонаната, које он стога назива „неутралнима“. Морам истаћи да Мајер не приписује том свом открићу велико значење и да је тек г. Егблум од тог тобожњег утицаја консонаната направио средство које првобитну мелодију обрће по милој вољи. На срећу по акцентологе утицај консонаната није тако опасан као што то г. Егблум претставља. Већ његова напомена, да вокали с низлазном интонацијом јаче подлежу утицају суседних консонаната од вокала са узлазном интонацијом, мора нас мало зачудити. Јер откуда то да има, ако се сме рећи, привилегованих акцената, којима консонанти не могу ништа, као што је то н. пр. случај с нашим дугим узлазним акцентом, док на другој страни наш несрећни акценат „ под њиховим утицајем постаје сад низлазан, сад раван, па чак и узлазан? Заиста чудна аномалија! Кад би тај утицај збиља постојао, он би се морао увек показати. Ја сам се у својој поменутој студији овим питањем опширније позабавио. Износим овде резултате до којих сам дошао за акценат „, дакле за акценат на који, према Егблumu, суседни консонанти највише утичу: иза звучне експлозиве нисам нашао само пењање мелодије (13 примера), како би морало увек

бити, да је Егблумова теорија тачна, него чешће и равну мелодију (29 примера), па чак и пад (15 примера). Слично сам нашао и за мукле и „неутралне“ консонанте. Нарочито је поучан пример *бйшќа*, који у изговору г. А. Обреновића из Горњег Милановца има сва три могућа почетка: падање, раван и дизање мелодије, исп. сл. б у поменутој студији. О неком утицају консонанта који се налази *иза* вокала може се још мање говорити: у огромној већини случајева пада мелодија према крају вокала без обзира да ли за њим следи мукао, звучан или „неутралан“ консонант. Из свега овога јасно је да се Мајер-Егблумова теорија о утицају консонаната на мелодију суседних вокала не може одржати. То уосталом потврђују и неки Егблумови примери (исп. *Beiträge* сл. 18, 19 и др.). Тиме не мислим потпуно да оспорим утицај консонаната на мелодију вокала. Он заиста постоји код консонаната који стоје *испед* акцентованог вокала, али тај утицај је незнатан, износи свега 1—2 вибрације и не може осетно да промени целокупан ток интонације. По мом мишљењу, које сам детаљније образложио у цитираном раду, ови разни почечи вокала су последица јачег или слабијег изговора. Сам Егблум говори о том утицају, али док га он ограничава на екстремне случајеве (врло јак акценат, истицање, и потпуну ненаглашеност), моја мерења показују да овакве промене интонације може произвести и мања разлика у притиску¹⁾.

Узевши у обзир различне утицаје, г. Егблум овако карактерише наше интонације:

Мелодију у *акценћу* “ означава као „слабо низлазну“ (стр. 43), али његови примери нам показују да интонација може бити и равна, па и (слабо) узлазна. Из ових наоко супротних констатација можемо закључити само толико да се мелодија у акценту “ не мења осетно. Долазимо дакле до карактеристике г. Белића који за београдски “ претпоставља равну мелодију, а то потврђују и моја мерења.²⁾

1) За чешки је то констатовао г. Хлумски, исп. његов чланак: *La mélodie des voyelles accentuées en tchèque avec une mention de l'état en serbe et en allemand, Slavia IV*, стр. 14.

2) При опису акцента “ изненађује једна ствар. Како сам споменуо, описује г. Егблум у свом првом раду (*Beiträge*, стр. 43 и 54) мелодију у акценту “ као „*schwach fallend*“; у расправи *Zur physiologie der akzentuation langer silben im slavo-baltischen*, стр. 26, описује се “ друкчије: „*es zeigt sich, dass das tontragende phonem bei dieser akzentform oft dahin tendiert, einen steigenden oder wenigstens mehr ebenen tonverlauf zu erhalten, als es im allgemeinen in anderen*

Код осталих акцената мелодија је константнија.

Акценаш \ одликује се углавном узлазном интонацијом, ређе је мелодија равна, а врло ретко низлазна (стр. 49). Како су Егблумови примери у великој већини двосложне речи, могло би се посумњати да ли његов објекат у овом случају претставља типичан београдски изговор, јер, као што је познато, у београдском говору прелази тип \cup \cup у тип \cup \cup (исп. изговор *жѣна, вѣда* и сл.). Пошто дакле у оба акцента, " и \, мелодија може бити узлазна, равна и низлазна, намеће се само по себи питање у чему се та два акцента разликују. Остаје нам као главна карактеристика " оно што је већ Вук истицао и по чему је тај акценат добио име „оштар“: јак експираторни притисак на наглашеном слогу.

Акценаш \cup има мелодију низлазну; само на почетку може један дужи или краћи део бити раван или чак и узлазан (стр. 46). Код неколико примера примећена је тенденција ка два врха мелодије¹⁾.

Најсталнија је мелодија у акценту ' : она увек расте (један део, обично крај, може да буде раван) и тај основни карактер се јаче не мења ни под којим условима (стр. 51). Са овим описом ' у београдском говору слажем се и ја, само под дизањем не разумем апсолутно повишавање тона него *релативно*, у односу према идеалној реченичкој интонацији.

Дужина иза акценша има према г. Егблumu (стр. 53) исту интонацију као и \cup (већ је Даничић скренуо на то пажњу). Ја мислим да ту ипак има мале разлике: мелодија у вокалу под \cup састоји се обично из два дела од којих је први равнији, а у

sprachen bei betontem kurzen phonem der fall ist“. Најпосле у чланку *Zur čechischen und serbischen Akzentuation*, Slavia III, стр. 40, каже отворено да се просечна мелодија у акценту " може сматрати за „wagerecht (in Wirklichkeit ein wenig steigend)“. Напомињем да су ови противуречни описи рађени на основу *истог* материјала. Тако велика промена мишљења могла би оставити нетачан утисак да ју је диктирала потреба хипотезе. Разуме се да овакви међусобно супротни резултати могу изазвати неповерење према експерименталном раду уопште.

¹⁾ Г. Егблум погрешно приписује *Gauthiot*-у тврђење да се у нашем \cup редовно појављују два вршка мелодије. Готјо на цитираном месту (*Étude sur les intonations serbes*, M S L XI (1900) стр. 338.) говори о *експирацији*, а не о мелодији, што се јасно види не само из текста него и из приложене слике. О два вршка мелодије у нашем \cup говорио је *Sievers* (исп. *Grundzüge der Phonetik*, стр. 170², 1881).

другом је мелодија јаче низлазна; у ненаглашеном лугом вокалу пада међутим мелодија од почетка до краја. — И *краш*ки *ненаглашени вокал* има мелодију (мање или више) низлазну.

Како је за потпуну карактеристику наших акцената важан и однос по музичкој висини (интервал) између наглашеног слога и слогова за њим, додирнуо је г. Егблум и то питање. На стр. 57 формулисао је правила за изговор свога објекта:

1. Последњи слог тежи увек ниском тонском положају независно од карактера интонације у наглашеном слогу.

2. Ако иза наглашеног слога има више од једног ненаглашеног, држе се сви послетонски слогови — сем последњег — отприлике на висини краја наглашеног слога, ако овај има узлазну интонацију, (при чему претпоследњи слог може да буде слабо низлазан), али ако наглашени слог има интонацију низлазну, мелодија у ненаглашеним слоговима је прогресивно низлазна.

Из овога изводи г. Егблум закључак да мелодија у ненаглашеним слоговима речи са интонацијом \backslash и $'$ мора бити јаче низлазна него што је то случај у речима са интонацијом “ и “ . Мислим да ова констатација, ако је уопште тачна, није од велике важности. Много је важније питање *интервала* између слогова, које г. Егблум непрестано меша са правцем мелодије. На основу дијаграма које је дао г. Егблум, правило за интервале у Младеновићевом изговору могло би се овако формулисати:

1. У двосложним речима разлика у висини између првог и другог слога увек је велика (интонација наглашеног слога не утиче на интервал).

2. У тросложним и вишесложним речима са акцентом “ или “ слогови су према крају уједно све нижи; у таквим речима са акцентом \backslash или $'$ сви слогови — сем последњег — су отприлике на висини наглашеног слога или чак и више; последњи слог је увек нижи.

Према мојим (у том правцу малобројним) испитивањима имао бих да додам толико: мислим да се у београдском говору мора издвојити тип “ — “ од типа “ “ , “ “ . Код прва два типа је почетак мелодије у ненаглашеном слогу на висини краја акцентованог вокала или је чак и виши (што се тиче интервала приближују се дакле типу “ “ , “ “), док се друга два типа изједначају са типом “ “ , “ “ .¹⁾ Само с тим ограничењем може

¹⁾ Узрок што та разлика није за ухо упадљивија је у мелодији ненаглашене дужине: она нагло опада и уху је тешко одредити музичку висина слога.

се познато Мазингово правило применити на београдски говор. Баш у интервалима речи са секундарном интонацијом влада међу нашим диалектима велика разлика и слика коју су нам о томе дали разни испитивачи прилично је шарена.

За слокове *ис̄пред* наглашеног констатује г. Егблум да су у средњем тонском положају, а не у ниском, како мисле Мазинг и Ковачевић. Неслагање је овде само привидно и истина је, како се често дешава, на обема странама. За своје примере (на крају реченице) има право г. Егблум, а за своје (изоловане речи) опет Мазинг и Ковачевић.

На крају описује г. Егблум гласове свога објекта по утиску који су оставили на његово ухо. Код консонаната истиче познато предње образовање наших дентала: артикулацију *ш̄*, *д* назива највероватније апико-субденталном, док се *н* по његовом мишљењу артикулише нешто даље у усној дупљи. Ово последње је, можда, само привидно, јер се при артикулацији *н* врх језика збиља повлачи, али главно место артикулације остаје исто, чак се у нашем језику обично помера мало унапред. — *л* (испред *и*, *е*) било је преалвеоларно или, можда, и надзубно, блиско немачком *л* у сличном положају, само што су „рубови језика били чврсто напрегнута и изваншарни звук био је гласу својствен“. Пред осталим вокалима било је *л* апико-алвеоларно и по боји врло блиско руском „тврдом“ *л*, али задњи језик се при артикулацији није уздизао¹⁾. — *х*, у речима у којима га је објекат изговарао, било је нешто између веларног и ларингалног спиранта. — Код осталих консонанта не примећујемо ништа од важности. Изненађује нас само транскрипција коју употребљава за африкату и која је гора од обичне, јер у нашем су језику африкату гласови једноставни, док би према г. Егблumu биле сложени. Та транскрипција га је завела да и *њ*, које је несумњиво једноставан глас, преписује са два слова, т. ј. тако како га чује Герман. Даље говори о „какуминалном“ *к*, *г*, т. ј. о *к*, *г*, испред предњих вокала; то ће бити неспоразум, јер какуминали се образују с *врхом* језика према непцу, док у нашем случају имамо јасну артикулацију *леђима* језика.

¹⁾ Сличан појав — два *л* која акустички отприлике одговарају описанима — приметио сам код једног објекта из Шапца, али услови под којима се које *л* јавља нису ми јасни. У изговору мог објекта могло је и једно и друго *л* стајати пред свим вокалима. Сигурно је међутим да се у оба поменута случаја не ради о дијалекатској црти, него о индивидуалној особини.

Што се тиче вокала, ту је нарочито тешко нешто казати, јер се ради о једном објекту па су наведене ниансе могуће, можда са изузетком *и* (*дѣм*) које г. Егблум уврштава међу лабаве вокале, *у* у (*дуб*), које идентификује са немачким *у* у *Mutter*, дакле са *у* отвореним. Такође мислим да се српско *а* (*мален*) разликује од тамног немачког *а* у *fallen*. Разлика у интонацији није приметно утицала на квалитет вокала.

На артикулационој бази није приметио ништа нарочито. Дистингован, напрегнут изговор консонаната са склоношћу ка ненапрегнутом образовању вокала и у наглашеном положају, јасно се разликовао од бугарског са његовим лабаво образованим консонантима и напрегнутим образовањем наглашених вокала, малом покретљивости језика ит.д.

Завршетак студије чини једна кратка прича необичног текста¹⁾ забележена на кимографиону. Незнатан материјал не допушта нам да изведемо богзна какве закључке:

1. Под јачим акцентом продужује се трајање вокала.

2. Иако се основни карактер интонације није у везаном говору осетно мењао, ипак је реченичка интонација деловала на интонацију појединих речи: на почетку реченице пењање се у речима са узлазним акцентом појачава, а на крају реченице слаби. Исти је случај и у речима са низлазним акцентом: на почетку реченице мелодија постаје равнија, па чак и узлазна, на крају реченице мелодија опада јаче.

То би били у главним цртама резултати ове марљиво рађене студије. Што они нису онолики и онакви какви би се могли пожелети да буду, није кривица до писца него у првом реду до околности под којима су рађени. Далеко од наше земље, аутор је имао на расположењу само једног претставника нашег језика, а и њега за кратко време. Услед скучености материјала био је дакле присиљен на уопштавања која иначе сигурно не би чинио.

Међутим, важност ове студије, која је у првом реду историска, јер је то *прва већа експериментално-фонетска студија о нашем језику*, знатно се још увећава тиме што је, заједно с другима, дала основ за једну оштроумну хипотезу о развоју акцента од времена балтиско-словенских па до данас.

¹⁾ Та прича гласи: *Једна мџва сѣѣјаше на рѣи једног вѣла љ рече му: „Ако сам ја шѣби шѣшка, одлѣшећу“.*

II¹⁾

Незадовољан досадањим покушајима да се реши балтиско-словенски акценатски проблем, писац поставља себи задатак да испита прозодиска својства дуге акценатске фонеме (дугог вокала, дифтонга и семидифтонга) у неким живим балтиским и словенским језицима, и да на основу тих испитивања приступи новом решењу проблема. Под својствима акценатске фонеме разуме г. Егблум целокупност тонског положаја, експираторног притиска, а, донекле, и унутрашњих квантитетских односа фонеме, али обрадио је само једну страну: мелодију.

Да би ток његових мисли био јасан, учинићу неколико физиолошких напомена:

У неком језику може се десити да се — било с којег разлога — пењање мелодије у узлазном акценту појача. Оваквим претераним повишавањем тона може се лако доћи до горње границе прсног регистра и приближити се фалсету²⁾. И обрнут случај је могућан: у низлазном акценту мелодија пада још ниже тако да дође до доње границе регистра. При том је важан тонски положај у ком се говори, јер не само поједини људи, него и читави дијалекти и језици, употребљавају неки високи, а неки ниски регистар. Могућа је, дакако, и средина. Сем тога, ако се који елеменат у реченици хоће да истакне нарочито, може се то учинити на два начина: или да се изговори повишеним тоном (то је, по г. Егблumu, случај у нашем језику) или да се истакне спуштањем гласа (тако, по Егблumu, раде Чеси, исп. и *Брокъ, Очеркъ физиологии славянской рѣчи*, стр. 249).³⁾

Ако се у језику који употребљава висок регистар једна реч хоће нарочито да истакне повишавањем тона, дешава се да глас пређе доњу границу фалсета. Пошто се фалсет у обичном говору избегава, тражи глас у таквом случају излаз из необичног положаја. Излаза има, међутим, три:

1. Ако је на истакнутом слогу јак експираторни акценат, настаје за моменат потпун затвор гласних жица који се завршава

¹⁾ Своју хипотезу изнео је г. Егблум у студији: *Zur physiologie der akzentuation langer silben im slavo-baltischen*. Uppsala 1922. Доцније је у чланку: *Zur čechischen und serbischen Akzentuation* (Slavia III, 35-44) објавио чешки и српски материјал који је ту хипотезу требао да потврди.

²⁾ Регистром се назива музички опсег људског гласа. Разликује се прсни регистар који је нижи и фалсет који је виши.

³⁾ На то да се северни немачки дијалекти у томе разликују од јужних, скренуо је први пажњу *Sievers*, исп. *Rhythmisch-melodische Studien*, стр. 63, 86 и д.

ларингалном експлозијом. То је физиолшки супстрат познатог данског *stofd-a* (*stosston*) који налазимо и у летском језику.

2. Ако експираторни притисак није тако јак да би проузроковао експлозију у гласници, настаће, услед склапања гласних жица, пауза. Како се међутим пауза не осећа као саставни део вокала, вокал се крати. Акценат који тако настаје зове г. Егблум *високи крајњи акценат* (").

3. Најпосле се може догодити да се, после јаког пењања, тон понова спусти, при чему средњи део вокала обично остаје у фалсету; то је т. зв. *ломљени акценат* (лит. *vārpa*).

Ако се насупрот у језику који се служи ниским регистром реч истиче снижавањем тона, може се врло лако доћи до доње границе регистра. У том случају могућ је само један излаз: образовање ниских тонова изискује много ваздуха, реч се мора кратити, а тиме дакако и њени вокали. Тако постаје *ниски крајњи акценат* (^).

За све ово наводи г. Егблум опажања из живих језика и свакидашњег говора. Доцније могу кратки акценти који су постали на један од горе описаних начина заузети мање или више хоризонталан положај, јер кратки вокали обично теже ка индиферентном тонском правцу. Г. Егблум ипак мисли да у мелодији наглашених кратких вокала има још и данас разлике међу словенским језицима.

То би биле физиолошке напомене.

Поредећи словенске језике, нарочито словеначки са руским, долази г. Егблум до прасловенског облика: **vōrnъ*, **vořna*. Исто тако на основу старопруског и летског језика добија прабалтиски облик: **vārnas*, **vařna*. Из ових облика лако се да реконструисати балтиско-словенски праоблик: **vōrnos*, *vořnā*. ^ (= акценат I) био је низлазан, а ' (= акценат II) узлазан.

Развитак акцената I и II у појединим језицима замишља г. Егблум овако:

Балтиска група: Летски језик (северни дијалекат, Ендзелинов) : Акц. I = **vārnas*, (низлазан); акц. II = *vařna* (узлазно) раван. Сем тога имамо још *stosston* који је увек секундаран. *Старојпруски*: I: *wārnis* (низлазан), II: *wařne* (узлазан); оба акцента остају дакле (према Фортунатову) непромењена. *Литавски* (централни високолитавски): I: *vařnas* (узлазан = нашем '), II: *vārna* (ломљен, исп. више). Југоисточно од Ковна прелази акц. II у низлазни; ту је

дакле однос између акц. I и акц. II управо обрнут: услед високог регистра и опште узлазне тенденције.

Словенска група: Српскохрватски језик: Акц. I (*воџн*) остаје непромењен, Акц. II (*врџна*) се скрађује = постаје високи кратки акценат. *Словеначки:* Акц. I *vrān* и II *vrāna* остају непромењени, само што је кретање мелодије слабије него што се претпоставља за праоблике. *Чешки:* Акц. I (*ha-vran*) се скрађује и јаче је низлазан него наш $\grave{}$, Акц. II (*vrāna*) је равнији од нашег \frown . Другим речима, г. Егблум мисли да су се у словеначком, чешком и нашем језику сачували бар остаци некадањих различних интонација.

Претпоставке потребне за описани развитак акцената биле би:

1. *За српскохрватски:* високи регистар и општа узлазна тенденција тона у наглашеној фонему.
2. *За чешки:* ниски регистар и низлазна тенденција тона.
3. *За словеначки:* средњи регистар и слаба тенденција за промену интонације.

Претпоставка да се српски, чешки и словеначки говоре (или да су се говорили) у разним регистрима, мени се чини произвољна. Ја прилично познајем сва три језика, али неке опште разлике међу њима не могу да приметим. Исто тако чини ми се произвољна и претпоставка о различитој тенденцији при промени интонације; да се она не може *доказати* у то сам уверен. Баратати с неким имагинарним паралелизмом међу старим интонацијама, како то чини г. Егблум на стр. 31: „Bei den oben behandelten sprachen (т. ј. летском, старопрусском, литавском, српскохрватском и словеначком) zeigt es sich, dass der winkel zwischen den Tonbewegungen der ursprünglichen akzentarten, wenn auch mit gewissen modifikationen bezüglich der Grösse, sich zäh erhalten hat“ није допуштено, јер до данас се тај „угао“ није сачувао ни у једном од поменутих језика, а да не идемо до пољског у којем су се оба акцента стопила у један. Али ако и примимо обе претпоставке као тачне, ипак у данашњим језицима (узимам у обзир само словенске језике, нарочито наш) има доста чињеница због којих морам посумњати у тачност хипотезе г. Егблума:

1. У живим словенским језицима нема ни трага од разлике у мелодији старих \frown и $\acute{}$:

а) Међу српскохрватским \frown и $\grave{}$ постоји потпун паралелизам. У крајевима где се они типично изговарају мелодија је у оба низлазна. Г. Егблум сматра београдски изговор $\grave{}$ (мелодија равна) за архаичнији, а изговор истог акцента с низлазном мелодијом за

новији. Истина биће међутим управо обрнуто: акценат " имао је на целом подручју низлазну мелодију, али како је био везан са јаким експираторним притиском, на неким се местима његова мелодија изравнала. Свакако је вероватније да је равна мелодија у овом акценту његова секундарна особина, а не примарна, као што мисли г. Егблум. Неће бити случајно да се " изговара с низлазном мелодијом баш у дијалектима који и иначе добро чувају акценатске разлике.

б) Исти такав паралелизам влада међу чешким наглашеним дугим и кратким вокалом. Исп. н. пр. дијаграме у поменутом чланку г. Хлумскога, *Slavia IV*, стр. 1-25 и, нарочито, у студији *Česká kvantita, melodie a přízvuk*, сл. 4-48.

в) За словеначки језик би најпре требало доказати да ли је заиста тако верно сачувао балтиско-словенске односе, као што мисли г. Егблум. Већина научника је мишљења да се и у словеначком стари акут кратио (постао „höher kurzakzent“ по Егблумовој терминологији), а да је данашња дужина и мелодија секундарна. Мислим да словеначки језик, у коме су интонације на умору, није баш погодан да подупре неку хипотезу о словенским интонацијама.

2. Нека принципска разлика између чешког дугог наглашеног слога и нашег \frown , односно чешког кратког наглашеног слога и нашег ˘ , у оним дијалектима у којим се ˘ типично изговара, не постоји, сем разлике у експираторном акценту. Разлог што је тонски опсег у чешком језику евентуално мањи треба тражити у већој једноликости чешког говора, а то је опет без сумње у вези са slabим експираторним притиском и разликом у темпераменту између Чеха и нас.

3. Тако исто је неоправдано говорити о неком нарочитом паралелизму између чешке акценатске дужине и нашег ˘ , односно чешког кратког наглашеног слога и нашег \frown . Између сва четири акцента паралелизам је потпун: о евентуалној разлици која нема везе са разликом какву види г. Егблум, исп. више.

4. Ако прихватимо Егблумову хипотезу, морала је у нашем језику разлика између старих кратких наглашених слогова и слогова под ˘ бити врло велика. Не разумемо како се она могла на целом подручју без трага изгубити, и то тако да су кратки наглашени слогови примили све особине од нових ˘ , који су се физиолошки толико истицали од осталих наглашених и ненаглашених слогова.

5. Егблумовом хипотезом се објашњава, у најповољнијем случају, развитак акцента само у три словенска језика; на остале се његово тумачење не може применити.

Све су то разлози због којих сумњам да ова нова хипотеза претставља дефинитивно решење овог тешког и замршеног проблема. Ипак се мора признати да је сама идеја врло оштроумна и да знатно отскаче од свих досадањих покушаја да се реше често супротне чињенице које нам даје материјал појединих језика. Нарочито треба подвући настојање да се све протумачи појавима из живих језика; то је пут којим ће морати да пођу сви који о тим питањима буду писали. Друго је међутим питање да ли са тумачењем г. Егблума можемо свуда изаћи. Развитак словенског акцента, како га он замишља, даде се применити само на српско-хрватски, односно словеначки и чешки, *књижевни* језик, а није сигурно да ће слика остати иста, кад се тачно проуче квантитетски односи у чешким и нашим дијалектима. (Онда ће се н.пр. показати да и у чешком имамо изговор акцента II као ").

Бранко Милетић.

Примедба. Како оцена Егблумове прве расправе о српским акцентима није на време могла изаћи у овоме часопису, г. Б. Милетић је замољен да уједно изнесе погледе Егблумове и из старијих и новијих његових расправа, утолико више што се они налазе у вези.

А. Б.

Посиловићев икавско-јекавски говор.

У V књизи *Јужнослов. филолога* ја сам изнио, као најстарији мени дотада познат примјер да се код једног истог писца мијеша икавски и јекавски говор, Бачванина Михаила Раднића, који је у оба своја опсежна дјела, што их је издао г. 1683 у Риму, мијешао оба говора, али опет тако да у кратким слоговима одлучно превлађују икавски облици, док напротив у дугим слоговима исто тако одлучно превлађују јекавски, — дакле онако како сам констатовао да бива данданас и у Жепчу у Босни и у Јабланици у Херцеговини. Него проучавајући сада *Цвијеш од кријосџи* босанскога фрањевца Павла Посиловића*) из Гламоча, опазио сам да и он мијеша икавски и јекавски говор, и то баш како каже натпис тога његова дјела — с јекавским облицима у дугим слоговима (*цвијеш*), а с икавским у кратким (*кријосџи* а не *кријосџи*), тако да сада то мијешање у томе смјеру можемо одмакнути од краја XVII вијека (г. 1683) до краја XVI-ога када се је Посиловић родио. *Цвијеш* је наиме први пут штампан, и то ћирилицом, г. 1647 (Kukuljević, Hrv. bibl. 12), а други пут, дуго послије пишчеве смрти († око г. 1653—58), опет истим словима г. 1701; од првога издања чини се да се није сачувао ни један егземплар — Кукуљевић га није видио, а у *Рјечнику* Југослав. академије цитати су узети из другог издања, па сам и ја имао само егземплар од г. 1701 што ми га је позајмио проф. Колендић из Скопља. Не може се дакле казати да је мјешовити икавско-јекавски говор другога издања баш Посиловићев, јер би могло бити да је нама непознати издавач у језику Посиловићеву штошта мијењао према својему говору; али опет, према ономе каква су посмртна издања Дивковићевих дјела, ја бих рекао да је у глав-

*) О њему в. Колендићев чланак у 206. књизи *Рада* Југославенске академије.

номе језик Посиловићев остао без промјене, а да је само у појединим случајевима јекавски говор окретан на икавски, или можда и наопако. Свакако, и овакво какво је изашло издање од г. 1701, оно нам даје ново свједочанство за оваки мјешовити говор који се без сумње оснива на Посиловићеву изговору из краја XVI вијека, а можда је само нешто дотјериван г. 1701.

Као што сам учинио за Раднића, тако ћу и овог пута за Посиловића дати само оглед његова изговора, што је тим више оправдано што, ко хоће да темељито проучи његов говор, треба да узме и друго његово дјело *Наслађење духовно* од г. 1639 и да нађе прво издање *Цвијеша*. Ја сам дакле прегледао само првих 50 страна Колендићева егземплара који је непотпун, тако да сам морао узети стране 15—26 и 33—86. Посиловић пише претежно икавски, нарочито у кратким слоговима гдје сам ја међу равно 240 примјера у којима се је могао узети и икавски и јекавски облик — не узимљем дакле оне примјере гдје је *ѣ* пред *ј* или *о* (*гријашти*, *видио* итд.), јер ту и чисти јекавци имају *и* за *ѣ* — нашао да Посиловић само у 4 примјера има јекавски изговор: *човиек* 35 (а 26 пута *човик* у разним падежима), *лицѣмираец* 44 (а *лицѣмирци* 46), *некием* 37 (а 2 пута *ники*), *нейошребнишием* (и *йошрибнишием*) 83, рачунајући дабоме и ова два посљедња примјера међу јекавске, јер је код њих *е* постало од старијега *је*. Напротив, у дугим слоговима превлађује, ако се броје баш примјери, јекавски изговор: према 137 јекавских облика ја сам набројио само 78 икавских, али тај размјер излази тако само стога што у једној многобројној категорији случајева одлучно претеже јекавски изговор. То су флексивни завршеци са *ѣ* на крају основе, нзиме локатив множине именица на *-ѣх* (3 примјера), па инстр. једине те ген., дат., инстр. и лок. множине замјеница и придјева на *-ѣм*, *-ѣх*, *ѣм*; ту сам нашао 81 пут јекавски изговор, а само 14 пута икавски, при чему не бројим међу икавске примјере облике *њим*, *њих*, *њима*, јер, како је познато, ту и нема никада јекавског изговора. Ако пак одбијемо ту категорију, остају опет 53 јекавска облика према 64 икавска, дакле готово половина. Из тих јекавских облика (број уз примјер каже страну, број у заградама — колико се пута односна ријеч налази у разним облицима): *биели[x]* 50, *вриеме* 52 а *вриме* (7), *две* (3) а *двие*(3), *диели* 50 а *дилиши*(2), *диеше* 63, *иниездѣ* 43 а *иниздо* (2), *грихе* мјесто *грѣје[x]* 36. 41. 48. 49 а *гриха* ит.д. (12), *ниесѣ* 58 а *нисам* (5), *пиештелѣ* 46, *подниешти* 65, *послие* (4) а *посли* (5), *свиеш* (27, узевши амо и *свешѣ* 85) а *на*

свиџ 54. 82, *џиело* (6), *џиесно* 46 а *џисан* (1), *џмие* 86, *џмрие* (3 једн. аор.) 53 а *џмриџи* (2); а само с икавским изговором: *виран* (1), *виносџ* (ако је *виџносџ*, 1), (*иесџ*) *донила* (1), *гнив* (1), *зайовидиџи* (1), *никаџи* (1), *одришение* (ако је *одришенје*, 1), *осиче* (1), *џокриџиџи* (1), *џривара* (т. ј. *џрџвара*, 2), *џриџовидаџи* (1), *џроциниџи* (2), *расиче* (1), *рич* (2), *саџриџиџи* (2), *слиди* (1), *срида* (1), *џвридиџи* (4), *циниџи* (1); не бројим пак у дуге икавске облике *џроливаџи* (1), јер ту *и* може бити и примарно, а ни ген. множине *џџџриџба* (2) и *зџсџда* (1), јер је тај падеж удешен према осталима с кратким слогом (*џџџриџба* према *џџџриџа* итд.).

Сасвим је сигурно дакле да и Посиловић има много чешће јекавски изговор у дугим слоговима неголи у кратким, па је с те стране поучно да има 27 пута *свиџ*, само 2 пута *свиџ* а 6 пута *свиџовни* (-ћни), 6 пута *џиело* а 5 пута *џилесни* а 1 пут *џилесина*. Али већ из ово неколико примјера што сам ја навео види се још нешто: прије свега, и Посиловић највише употребљава јекавски изговор у флексивним завршецима, а онда регби да га и он воли на самом крају ријечи: *двие* (3) а *двиеџ* (3), *грихе* т. ј. *грџје[x]* (4) а *гриха* ит.д. (12), *послие* (+) а *џосли* (5); овамо би пристајало и *џмрие* (1) а *џмриџи* (2), па *џмие* (1). По свему дакле може се слободно рећи да се Посиловић и Раднић у главноме добро слажу, само што би требало узети да је Раднић пошао у процесу „јекавизације“ својега негда по свој прилици чисто икавског говора за један корак даље од Посиловића, што би њему, који је за каквих 50 година млађи од Посиловића, добро и пристајало, премда је та разлика међу њима двојицом могла врло лако зависјети о разлици у говору крајева одакле су они били родом.

Осим Посиловића и Раднића требаће у погледу на мијешање оба изговора проучити и остале старије писце, нарочито босанске, у којих такога мијешања уопће има. Досада је то учинио само за Дивковића пок. Ђ. Ђорђевић у својој студији о њему у *Гласу* LII и LIII, али ова ствар није рашчишћена ни за Дивковића, јер је Ђорђевић код израђивања имао при руци од три дјела Дивковићева само једно (велики *Наук крсџјански* са *Што чудеса*) у оригиналном издању, па је зато његов приказ овога мијешања код Дивковића у *Гласу* LII, 89 и д. непотпун, јер примјере из *Бесједа* узимље из другог издања од г. 1704 а мали *Наук Крсџјански*, не знам зашто, није за овај посао уопће ни употребио, премда га је имао у издању од г. 1682, које је дакле старије од другог издања *Бесједа*. Ако се дакле ослонимо само на велики

Наук крстијански са Сѣо чудеса, по Ђорђевићу излази да је Дивковић, који је из тузланскога краја у сјевероисточној Босни, готово чист јекавац, само што има као и други јекавци (н. пр. Дубровчани) *при-* (1 пут *приеѣросѣа*), *прид*, *прико*, *исѣовидјеши*, *зайовидиеши* и *сидиеши* (уз *сиедиеши*), па онда редовно *иди* уз *идиѣ* (5), *овди*, *онди*, *вазди* (3), *доли*, *годи*, а онда још 20 примјера у 9 разних формација — све у кратким слоговима, којим примјерима не прибравам *грихоѣа* (5), јер, како Ђорђевић добро каже, како Дивковић није изговарао *х*, то је управ *гриоѣа* са *и* мјесто *ѣ* пред *о*, дакле као у *дио*, *видио* итд. Напротив у дугим слоговима у томе Дивковићеву дјелу имамо само (*наи*)*при* (5) уз редовно (*наи*)*приѣ*, *ѣило* (1) уз редовно *ѣиело* и *одриѣиѣи* (3) уз *одриѣиѣи* (1); дакле, колико у томе Дивковићеву дјелу има мијешања оба говора, и у њему икавски су облици и апсолутно и релативно многобројнији у кратким слоговима неголи у дугим. Исто ће то бити и у оригиналном издању *Бесједѣ*; бар у оном комаду што је из њега Ђорђевић прештампао у *Гласу* LIII, 121—133 има 19 разних икавских облика у кратким слоговима а ни једнога у дугим, премда је 69 примјера с дугим *ѣ*, од којих је 31 примјер у флексивним завршцима. Ђорђевић, добивши доцније у руке прво издање малог *Наука крстијанскога*, у додатку (*Глас* LIII, 111 и д.), навео је све разлике међу њим и издањем од г. 1682, али нам то не помаже за овај посао: знамо само гдје је познији издавач, који није био готово чист јекавац, као што је био Дивковић, замијенио који јекавски облик Дивковићев својим икавским (нема ни један случај да је наопако замијенио икавски облик јекавским!), али не знамо који су икавски облици првога издања остали без промјене; само се види да је издавач од г. 1682 врло често узимао икавске облике мјесто јекавских: Ђорђевић је набројио 212 случајева, од којих су 124 у кратким слоговима а 88 у дугим, по чему би се рекло да је једнако волио икавски изговор и у кратким и у дугим слоговима, а можда и био чист икавац.

Овај оглед из Посиловићева говора даје нам дакле нов доказ да је квантитет слога врло важан моменат за развитак старог *ѣ* у нашем језику, нарочито што се тиче „јекавизације“ негда чисто икавских говора, јер ја и за Посиловићев мјешовити говор узимљем оно исто што сам узео за Раднићев, то јест до је то некад био чисто икавски говор који је почео прелазити у јекавски, и то најприје у дугим слоговима гдје јекавски изговор јаче избија.

Него тиме нећу да речем да су на тај начин постали *сви* јекавски говори, — напротив, у томе погледу ја остајем чврсто при томе да се је наш јекавски изговор развио непосредно из старога *ѣ*, дакле из вокала за који се данданас узимље да је при крају „пра-славенске периоде“ гласио као *ʼe*.

М. Решетар.

Leksikologičke studije.

P. Skok.

(Upor. Č S J K Z, IV, 38. sl., *Rad*, knj. 222., p. 114. sl., *Razprave*, III., p. 33.).

4. Slovenec.

Svrha je ovoj studiji da pokaže, zašto je sufiks *-bc* nadomjestio u riječi *Slovenec* stariji *-in̄*.

Kako je upotreba sufiksa *-bcb* u ovom etnikonu sa gledišta logičkoga pleonastička, studija imade još i zadaću da pokaže, odakle nastaje pleonazam u upotrebi sufiksa. Tretira se, dakle, i jedno pitanje, koje zasijeca u generalnu (integralnu) lingvistiku.

Sa čisto formalnoga gledišta ovu je pojavu dobro protumačio već g. Ramovš (Stanojević, *Narodna enciklopedija*, IV, 2, p. 220.), rekavši u članku *Slovenački jezik*, da je raširenje u „*Slovenec*, *Slovinci* postalo od *Sloven*, *Slovene* uz *Slovenka*, prema odnosu *sivec* — *sivka*, kao *gorjanec*, *gorjan* uz *gorjanka* i t. d.“.

Ostaje, prema tome, da se pronađu lingvističke paralele u drugim slov. jezicima i dialektima i da se utvrdi psihologička i sociologička baza inovacije. Treba pronaći lingvističku i sociologičku areu, ishodište i raširenje, koliko je to moguće prema slabim današnjim sredstvima informacije.

*

Na zapadnim se rubovima slovenskih jezika opaža, da je domaći i najstariji generalni naziv za Slovence *Slovēnin̄* izgubio sufiks *-in̄*, koji označuje muški individuum u singularu*) i da je taj gubitak bio nadomješten drugim *-bc*.

*) Ovaj je slov. sufiks istoga porijekla kao i lat. sufiks *-īnus*, koji u romanskim jezicima imade i diminutivno značenje, upor. Meyer-Lübke, *RG.*, II § 452. Ideje individualnosti i diminutivnosti dodiruju se. S toga se jezična sredstva, koja ih izražavaju, zamjenjuju. Tako nastade u srp.-hrv. kuriozna pojava, da diminutivni sufiksi par excellence, kao što su *-ić*, *-bc*, označuju u ličnim imenima ne diminutiv, nego individuum: *Mārковиć* — *Markovac*, *Jaković* — *Jakovac* i t. d. Upor. i Trombetti, *Elementi di glottologia*, p. 631.

Da pronađemo uzroke ovoj pojavi, treba ponajprije da geografski ograničimo samu pojavu i da joj, nakon toga, potražimo paralele.

Najjužniji se slučaj dogodio južno od rijeke Cetine, u Konstantinovoj Paganiji i Zahumlju. Kačić-Miošić, rodnom iz Zaostroga, pozna adjektiv *slovinški*. Dubrovčani prave od njega *Slovinac*.¹⁾ Talijski dokumenti nazivaju ovaj kraj *Schiavonia*.²⁾ Značajno je, da se ovaj naziv upotrebljavao južno od Konstantinove Hrvatske.^{2a)}

Drugi sjeverniji slučaj je kod Slovenaca i današnjih Hrvata-kajkavaca.³⁾ Romanima je poznat i ovdje samo stariji oblik bez

¹⁾ Značajan je konstantan ikavski oblik u Dubrovniku, gdje se samo u literarnim djelima upotrebljavaju ikavizmi promiscue sa jekavizmima, i to samo u lirici. Zabilježiti je nadalje, da *š* pišu i najstariji njemački latinizatori sa *a*, i to baš za Slovence: generatio *Sclavanorum* a. 770 (Kos, *Gradivo*, I., p. 274), a 970 curtem ad Vduleniduor lingua *sclavanisca* sic vocatum, theodisce vero Nidrinhof nominatam (*Salzburger Urkundenbuch*, izd. Hauthaler, II., 96, danas možda Altenmarkt kod Leibniza u Štajerskoj, prema Pircheggeru), dakle slično kao i Bizantinci (upor. *Starohrv. Prosvjeta*, I, p. 170. § 17.). Zabilježiti treba, da se *Slovinci* zovu i oni uskoci, koji su ostavili Dalmaciju oko g. 1525., naselili se u Istri oko Buje i govorili su prvotno prelazni dialekt između štokavskoga i čakavskoga (upor. Rešetar, *AfslPh.*, XIII, p. 173 i 175 i Tesnière, *Atlas linguistique pour servir à l'étude du dialecte en slovène*, p. 37 i carte № 1). Nijesam obaviješten o raširenosti ovoga imena danas u narodu u Dalmaciji.

²⁾ Upor. trgovački ugovor između Jakina i Dubrovnika Sm. VII, 88., gdje se kao *Sciavonia* označuje zemlja između Gabele u Hercegovini i Lješa u Albaniji

^{2a)} Ima se još ispitati, kada, kojim povodom i radi kojih socioloških i historičkih faktora kod balkanskih Slovena počinju da zamjenjuju prvotni opći naziv *Slověninъ* pojedini plemenski i lokalni nazivi *Hrěvatъ*, *Srěbinъ*, *Blęgarinъ*. Kod posljednjeg se može zaključiti u pogledu datuma, da se zamjena morala dogoditi poslije 10 stolj. a prije 13. ili 14. stolj. Ovo se može zaključiti odatle, što kopija poznatog Hrabrovog traktata *O ѱисменехъ* (Jagić, *Разсуждение* p. 297.) učinjena u 13. ili 14. stolj. (*ibidem*, p. 303—5) upotrebljava *народъ словеньскѱи*, ali *книга блęгарска*. И *лиѱурѱа словенска* i *блęгарска* su sinonimi: Kako su Arnauti i Rumuni upoznali bugarske Slovene još prije 10 stolj., oni naziv *Blęgarinъ* upoređ ne poznaju za Slovene.

³⁾ Za kajkavce Hrvate upotrebljavaju naziv *Slovinac* Frankopan (a. 1526) i Belostenec, upor. *ČSJKZ* VII., 18 sl. i Mažuranić, *Prinosi*, 1330 s. v. *slověnin*. Adj. *slovinški* za *slovenski* (= *slavonski*) u potrebi je n. pr. g. 1484. Na srp.-hrv. i slovenačkoj teritoriji imade i adjektiva izvedenih s pomoću sufiksa -ju od *Slověninū*: *Slovenj-gradec* = *Windisch-Grätz* (deklinuje se samo drugi dio: v *Slovenjgradcu*), *Slovenski* ili *Slovenji Plajberk*, možda i u *Sluñ* < *Slovin* (?) potvrđen od g. 1492. v *gradu našem Sluñi* (Šurmin, *Hrv. Sp.*, 361). Glede mogućnosti, da se je *Sluñ* zvao *Slovin*, kako je mislio Trnski po svoj prilici radi patriotizma, upor. Modestin, *Narodna enciklopedija* s. v. Ali ako je i glasio *Slovin*, moguće je da je to adjektiv od veoma raširenoga našega imena u staro doba *Slovinia*. Nikako ne mislim, da bi na osnovu ovoga imena valjalo tumačiti ime karske visoravnj,

dalje derivacije sa *-bc*. Na rijeci Meduna blizu Pordenone (upor. Niederle, *Ss.*, II., 2., p. 352 karta) nalazimo n. pr. ime mjesta u furlanskom pluralu *Sclavons*.⁴⁾ Očito se ovo ime odnosi na nekadašnje Slovence ovoga kraja. Ne treba da spominjem noviji talijanski naziv *sloveno*,⁵⁾ koji je neologizam, niti njem. *Slo-*

koja se nalazi jugozapadno od Hrbljine i istočno od sredine Glamočkoga Polja. Ova se visoravan zove prema vrhovima: *Veliki Slovin* (1669 m.) i *Mali Slovin* (1536). Nemamo nikakvih potvrda, da današnje *-n* stoji mjesto starijega *-ñ*. A pored toga imade se računati i sa mogućnošću, da naziv *Slovin* stoji u vezi sa nazivom druge karsne visoravni, koja je u blizini: *Slovič*. Adjektiv *slovenji* nalazi se danas u Koruškoj, Štajerskoj, i u Goričkoj, upor. Ramovš *l. c.* Kao adjektiv srednjega roda dolazi sam bez apelativa *selo* kao ime mjesta (*Slovinje*) u Staroj Srbiji. Nada sve je pak od interesa opaziti, da se stara Slavonija oko Zagreba, dakle današnja Hrvatska, zove u adj. sr. roda baš onako kako Slovenci običavaju praviti imena zemalja (*Hrvaško*, *Koroško* i t. d., za Žumberak upor. *AfsiPh.*, XXXIII., 349. bilj. 1): *Slovinje* (= *biškupu Hrvatom i Slovinju*, cit. kod Mažuranića, p. 1330., gdje ima i netačnosti, tako, kad veli, da acc. pl. u *čes Slovine i Hrvate* može biti i *Slovinje*). Gen. sg. *Словиние* g. 1543. i *Slovinia* a. 1541. (Kukuljević, *Acta croatica*, p. 241, 243) sadrži lat. sufiks *-ia* kao i današnje *Srbija*, *Slovenija*, *Rusija* i t. d. Vrlo je vjerojatno, da je na ovaj način bio latiniziran prvotni adj. sr., koji je služio kao imenica za oznaku zemlje: *Slovinie* > *Slovinia*. Od ovoga hrvatskoga latinizma nastao je mađarski oblik *Slavonia* (upor. *Zagrabia*, mađ.-lat. oblik), koji je došao u sveopću upotrebu nesamo u slovenskim nego i u svim neslovenskim jezicima. Upor. lat. dodatak *-ia* na slov. izvedenice na *-én* kod Rumuna: od *Muntean* imamo *Muntenie* kao ime zemlje, od *Oltean* *Oltenie*.

⁴⁾ G. B. Della Porta, *Toponomastica storica della città e del comune di Udine* (1928) bilježi na str. 216. jedan trg u Videmu (Udine) *Plazze dai Sclàs* ili *Sclavons*, nazvat radi toga tako, što je u gostinju sv. Jeronima, koji se nalazio na tom trgu, bilo sjedište bratovštine „degli Schiavi o Schiavoni“. Iz istoga djela bilježim iz g. 1589. „pratum vocatum del *sclaugnat*“ kod Cussignacco, gdje se očito radi o ličnom imenu izvedenom od slovenačkog narodnog s pomoću *-attus* (cf. Meyer Lübke, *Rom. Gram.*, II. § 506). Ovo bi moglo biti „Suffixtausch“ za *-ec* u *Slovenec*. Ali valja istaći, da mletački Slovenci (prema Ramovšu *l. c.*) ne poznaju raširenoga oblika *Slovenec*.

⁵⁾ O odnosu sufiksa *-icco*, *-esco* u adjektivima furl. *sclavonicco*, mlet.-tal. *schiavenesco*, koji dolaze u imenima mjesta (upor. Niederle, *ss.*, II., 2, p. 343), spram *-bc* u *Slovenec* nijesam još na čistu. Posljednji je došao, izgleda, na *Schiavone* prema *tedeško* (upor. Meyer-Lübke, *Rom. Gram.*, II, § 520) i po svoj prilici nije ni u kakvoj vezi sa slov. *-bc*. Ne radi se, dakle, ni o kakvoj promjeni sufiksa. Ali se može raditi o takovoj promjeni u furlanskom adjektivu, jer za sufiks *-iccus* ima potvrda u retoromanskom (upor. *o. c.*, § 449). I ovdje je ista pojava kao i u tal. *Schiavone*, gdje je *-én* > *on* (upor. *Mélanges Thomas*, p. 414. sl.) bio identificiran sa lat. sufiksom *-one*, premda je to zapravo casus obliquus od nom. *Sclavus*. Furlanski je naziv za Slovence, kako me izvješćuje, dr. J. Koštial, danas samo m. sg. *sklaf*, pl. *sklaš*, f. sg. *skláva*, pl. *sklávis*.

vene, slovenisch,⁶⁾ koji su također noviji nadomjesci za *Wenden, windisch*.

Treći je slučaj na krajnjem sjeveru kod *Slovinaca* (polj. *Stowienicy*) na ušću Visle između delte i Łebskoga jezera (njem. *Slovinzen, slovinzisch*), posljednjih ostataka Slovena u Pomorju⁷⁾ (Pommern, Pomerania): *Slóvjinc* u značenju „evangelisch-slavisch“.

*

Od paralela valja navesti prije svega onu nepotpunu, koju nalazimo u riječi *Slovák*, gdje je čitav sufiks *-ěnině* nadomješten drugim sufiksom, koji služi za pravljenje etnika, sa *-áko*, a nalazimo ga n. pr. u *Pražák, Hanák, Prušák* i t. d., uza sve što se prvotni sufiks *-ě-* sačuvao i u češkom i u slovačkom femininu i adjektivu *Slovenka, slovenský, Slovensko*, dakako prema slovačkoj, a ne češkoj fonetici.

Za tim treba navesti *Poljak*, gdje je prvotno *-janině* nadomješteno istim sufiksom kao i u *Slovák. Poljanině, Poljane* (Nestor) je osnovica i njemačkome *Pole* i srednjo-latinskome *Pol(j)anus-Polenus-Polonus*.⁸⁾

Za konglutinat *-ěn + -bc* nalazimo, međutim, bolju paralelu u srp.-hrv. i slovenačkim dialektima u drugom veoma raširenom konglutinatu *-jan + -bc > -janac, -janec*, koji se nalazi u kteticima od imena mjesta i u prezimenima, koja nastadoše od ktetika: *Piročanac, Roviščanec, Bednjanec, Sesvečanec, Krašičanac*⁹⁾ i t. d. od *Pirot, Rovišće*,

⁶⁾ *i* mjesto *ž*, koji se nalazi u lat. nazivu *Sclavinia* za današnju Slovenačku, osniva se na njemačkom Brechungu *e-i > i-i* kao i u *windisch*. Upor. *slovinzisch* na sjeveru i bilješku br. 7. Ovo *i* nije isto što i *i* za *ž* u bizantinskim grafijama, gdje imamo iznajprije zamjenu sufiksa *-ě-* grčkim ktetičkim *-ης* u *λαμψακτινός, Κυξικνός* i t. d. Za tim se ovo *η* čita na novogrčki *i* (*Σθ(κ)λαβίνοι Σκλαβίνοι*) i opet nastaje zamjena sufiksa, ovaj puta sa nenaglašenim *-ινος*, kojim se označuje *boja*: *Σθλ.αβίνοι, Σκλαβινοί*. Ovaj posljednji oblik nije nikako učen, nego je morao postojati i u narodu, jer je došao u upotrebu i među Arnauts: *Škinike* < *Σκλαβινικά* (arnautski naziv za Mačedoniju i Bugarsku).

⁷⁾ Niederle, Ss., III., 179. O imenu potvrđenom od g. 1586. upor. Lorentz, *AfsiPh.*, p. 70. i *Slovinische Gram.*, p. 2. Čudno je, što Česi zovu danas Slovence *Slovinci* ikavskim nazivom, koji je potvrđen za kajkavce Hrvate, ne za Slovence.

⁸⁾ Filljacija ovih oblika nije mi sasvim jasna. *Polanus* ie, očito, latinizacija domaćega naziva, a *Polenus* njemačkoga oblika, dok mi je *-onus*, mjesto *-anus, -enus* posve nejasno. Upor. data kod Niederle, Ss., III., p. 219. Nehring, *AfsiPh* III, p- 463—7, Jagić, *ibidem*, VI, 140.

⁹⁾ Potpunog popisa ovakovih izvedenica iz naših dialekata jošte nema. O geografskoj arei i areama, prema tome, jošte se ne može govoriti. Zabilježiti ipak treba činjenicu, da se ovakovo sufiksarno *-(j)an-* osjećalo katkad kao pleonazam, pa se ispuštalo upravo onako kao *-ica* ispred *-isk* (upor. *Rad*, knj. 222. i p. 126. sl.): upor. *buški*, adj. od *Bužani*. Na ovaj način treba tumačiti današnj,

Rednja, Sesvete, Krašić, i t. d. Ovdje je potpun identitet između sufiksa *-ěn + -bc* u *Slovenec* i *-jan + -bc* i ovim kleticima.

Paralela za ovakovo „pleonastičko“ dodavanje sufiksa nije teško naći. Lijepu nam paralelu za to pruža, također i riječ *kùmek*, koji upotrebljava kajkavac građanin (u Zagrebu, Varaždinu, Jaski, i t. d.), da označi seljaka uopće. Dodatak sufiksa *-bks > -ek* potječe odatle, što se za seljakinju hipokoristički govori *kùmica*. Da dobije sufiks *-ica* paralelu u muškom rodu, pleonastički je dodat *-ek*. Obje izvedenice, i *kùmek* i *kùmica* zadržase ipak afektivnu vrijednost. To su riječi od mila, koje se ne upotrebljavaju onda, kad građanin grdi seljaka ili kad mu se ruga. Vidi se, dakle, da ovo pleonastičko dodavanje imade i afektivnu funkciju.

Mjesto *kum, kuma* upotrebljavaju se ove izvedenice i radi toga što su simpleksi rezervisani za značenje duhovnoga srodstva (cognatio spiritualis). Sufiksi, dakle, označuju i sematičnu diferencijaciju. Naziv sam *kum* generalizirao je građanin za seljaka radi sociologičkih razloga. Kod seljaka, naime, mnogo veću ulogu igra *kumstvo*, negoli kod građanina.

*

Zašto je u gornjim slučajevima nastao gubitak 1. od *-inъ*, 2. od *-janinъ*, *-ěninъ*, koji je ranije nadomješten 1. sa *-bc*, 2. sa *-āk*? Vondrák, *Vergl. slav. Gram.*, 1², p. 542., 611. bilj. konstatira samo ovu pojavu riječima: „Im Westslav. wurde das Suff. dann häufig von *-ak* verdrängt“ i daje kao primjere *Krakowianin > Krakowiak, Stowianin > Stowak, Polanie* (15 st.) *> Polak*. Ne tumači, dakle, nikako ovih pojava. To je po svoj prilici radi toga, što se u današnjoj lingvistici veoma rado operiše floskulama kao „Suffixtausch i t. d.“ i misli se, da je takvim konstacijama dano već tumačenje. U redovima, što slijede, ja ću pokušati da dam pravo tumačenje pojave. Koga ne zadovoljava, neka nađe bolje. Dok se floskule kao „Suffixtausch, Analogie, Suffixverkennung i t. d.“ upotrebljavaju kao brahilogija, dobre su. Samo se ne smije misliti, da je s njima sve objašnjeno.

naš ethnicum *Korošec = Kòrušac* (*Ak. Rj.*, V., p. 349) prema ispravnome *Korutanac* (*ibidem*, p. 350) < *carantanus* prema a. 811 *Karantana provincia*, a. 860 *ad Carantanam* (v. za potvrde Pirchegger, *Die slav. ON in Mürzgebiet*, p. 107, br. 399). U adjektivnoj je izvedenici ispušten sufiks *-an* kao i u *buški: Korot'vsko > Koroško* (Ramovš, *Hist. gr.*, II., 262). U supstantiviranom adjektivu odatle **Korošček > Korošec* imamo istu pojavu kao u imenima *-ščak > -šek* (upor. Ramovš, *Hist. gram.*, § 170., 171.).

Gubitak od *-inš* nije teško protumačiti. Dogodio se je u recentnije doba na golemoj teritoriji zapadno-slovenskih jezika, u zapadnim srp.-hrv. dialektima i u slovenačkom kao i u česko-slovačkim, dijelom u poljskim, lužičko-srpskim i u „slovinačkom“¹⁰⁾. Ovaj je gubitak skrivio ponajprije t. zv. „Systemzwang“. Sufiks *-inš* bio je naime ograničen samo na singular. U pluralu ga nije bilo. Za jezičnu je svijest morao postati suvišan, jer je individuum dovoljno označen i sa samim singularom.

U mome dialektu u Jurkovu Selu veli se u sg. *Turčìn*, a u pluralu *Turčìni*^{10a)}. Analogija je ovdje provedena u drugom pravcu, negoli n. pr. u českom *Slovan*, gdje je sing. napravljen prema pl. *Slované*. *Turčìn* je u Jurkovu Selu posuđenica iz okolnih štokavsko-ijekavskih dialekata. Kako za sufiks *-in* jezična svijest mojih sumješšana nije više vezala predodžbu individua, nego samo predodžbu imena naroda, kojemu je pridodan, jasno je, da se je morao zadržati i u pluralu.

Drugi je jak neprijatelj sufiksa *-inš* bila mocija. On je ograničen samo na oznaku muškoga individua: *graždaninš*. Za oznaku ženskoga individua služi, odkad se zna za slov. jezike, pored ostalih sufiksa još *-bka*. Ovaj se sufiks deklinuje nesamo u sg., nego i u dualu i u pl. On ne pozna nikakvih raširivanja pred sobom. „Systemzwang“ mogao je, dakle, ukloniti raširivanje sufiksa *-žn-* sa sufiksom- *inš* i po analogiji izvedenica sa sufiksom *-bka*. Za jezičnu su svijest muški i ženski individui dovoljno jasno označeni sa, recimo, *vāròšćan*, *vāròšćanka*, da spomenem samo primjer iz Jurkova Sela.

Treći je neprijatelj sufiksa *-inš* bila derivacija. U adjektivnim se izvedenicama on nikako ne pojavljuje: *slovenski*, *slovinški*, upravo kao ni u *građanski* i t. d. „Systemzwang“ je i s ove strane dobio potporu.

Nije, dakle, nikakvo čudo, da je propao, kad je za jezičnu svijest i onako postao suvišan.

*

Zašto je ipak došlo do nadomještavanja sufiksom *-bc*?

Kad bi se u ovoj čestoj pojavi radilo samo o logičkoj svijesti, onda bi kod Slovenaca i kod Slovinaca morali postojati oblici bez

¹⁰⁾ Upor. Vondrák, *Vgl. sl. Gram.*, 2. izd., sv. I, § 496—7.

^{10a)} Upor. isto tako *Rūsin*, *Rusini* (Broz-Iveković, *Hrv. Rj.*, II, p. 362), gdje je *-inš* generaliziran i u pluralu, jer je postao konstitutivan elemenat imena i jer se je zaboravilo, da ovaj sufiks izražava individuum iz neke narodne cjeline.

-bc, kao što postoji kod Čeha *Slovan*, koji je za jezičnu svijest potpuno jasan. Sa dodatkom -bc jasnoća zaista nije ništa dobila. Princip jasnoće, koji doista vlada u mnogim slučajevima jezičnoga razvoja, nije ovdje po srijedi.

A da koji je to onda drugi princip?

Kako sufiksi -*ženinž*, -*janinž*, -*žnška*, -*janška* označuju onaj dio pojmova, gdje je neophodno potrebno razlikovati muške i ženske individue, jasno je, da će mocija biti na djelu kod novih kreacija od ovih sufiksa upravo onako, kako je bila na djelu kod razaranja, t. j. kod gubitka sufiksa -*inž*.

Za oznaku ženskih individua imademo, u glavnome, dva sufiksa istoga postanja: ^{10b}) -*ica* -*bka*, ne uzimajući za sada u obzir drugi srp.-hrv. konglutinat -*kinja* < *bk* + *yñi* (< *y* + *ñi*, Zubatý, *Afsl Ph.*, XXV., p. 355—65) u tipu *Dùbròvčanin* — *Dubròvkinja*, *Srbín* — *Srpkinja* ^{10c}) i t. d. (upor. Maretíć, *Gram. i stil* § 339e). Ova dva ženska sufiksa imaju svoje korespodente za muški rod. Sufiksu -*ica* odgovara u muškome rodu ili -*bc* ili nula: *Krañac* — *Krañica* pored *Hrvat*^{10d}) — *Hrvatica*.

U oba se slučaja radi zapravo o istom *ko* - sufiksu samo sa različitim vokalizacijom. Prema „zakonu“ treće palatalizacij postao je *c* od *ko* poslije *b* isto kao i poslije *i*. U drugom slučaju je ova t. zv. treća palatalizacija djelovala samo u muškom rodu, a nije djelovala u ženskom.

^{10b}) Držim naime, da su ovo dva sasvim identična sufiksa, gdje -*ika* > *ica* odgovara trećoj palatalizaciji, koja ni u srpsko-hrv. dialektima nije bila generalisana, već je dozvoljen promiskuitet (up. *mikati* - *mīcati* u Jurkovu Selu). Kod palatalnog poluglasa -*b* mogao je spriječiti palatalizaciju idući tamniji vokal: -*bkž* = *bka*. Kod *i* kao jačeg i punog palatalnog vokala *a* nije imao tolike snage, da bi mogao spriječiti palatalizaciju.

^{10c}) Postanje ovoĝa konglutinata zasada mi je još prilično nejasno. Izgleda, da je nastao iz više razloga. Jedan je n. pr. potreba supstantiviranja adjektiva ž. r. i semantičke diferencijacije između adjektiva i imenice. Tako za rusko *Русская* „Russin“ kažemo danas *Ruskinja* očito radi toga: 1) da bi supstantivirali adjektiv f. g. *ruska* (žena, zemlja, država i t. d.), 2) da bi se učinila morfoloĝička varijacija za adjektiv i imenicu. Ali se ima uzeti i analogička tendencija, t. zv. Systemzwang, da bi se konsonant *k*, koji je karakterističan za muški rod, sačuvao i u ženskom. Tako imamo u Jurkovu Selu za m. *težák* „nadničar“ f. *težakīna* „Taglöhnerin“ kao i u *seljākinja*. Upor. još i bilj. 24. Iz ovakovih slučajeva analogički se prenašao na ostale slučajeve, gdje imamo -*bka* za izražavanje ženskoga roda.

^{10d}) Analogno mociji *Krañac* — *Krañica* imalo bi i ovo ime dobiti -*bc* u muškome rodu. I zaista nalazimo u Stulićevu rječniku *Hrvatac*. Ali *Ak. Rj.*, III., p. 713. kaže za ovaj oblik, da je nepouzdan. Međutim mora se ipak reći, da je postojao, jer imamo u Dalmaciji ime mjesta *Ervace*.

-*bc* i -*bka* su potpuno identični sufiksi, veoma sposobni za izražavanje mocije. Princip variacije, koji stvara u jeziku ekspresivne i za život sposobne oblike, bio je u ovom slučaju jači od t. zv. treće palatalizacije.

Mocioni je paralelizam m. -*bc*: f.-*bka* započeo svoje djelovanje u jezicima, gdje je „Systemzwang“ ubio -*in̄*. Svagdje, gdje je postojao femininum na -*bka*, stvorio je „Systemzwang“ novi maskulinum na -*bc*, sve ako za logičnu jezičnu svijest i nije bila potrebna ova reforma. Tako nastade od f. *Slověnbka* novi m. *Slověnbcb*, kao što nastade od *Krašičánka*, *Jaskánka*, *Vīvđdinka* i t. d. u jurkovoseoskom dialektu *Krašičānāc*, *Jaskānāc*, *Vīvđdinac* i t. d.

Ovdje je ženski „Systemzwang“ bio jači negoli kod Čeha, gdje logična svijest nije dopustila nikakovih reformi: *Slovan* — *Slovanka*, po svoj prilici radi toga, što je u ovom jeziku veoma rašireno stvaranje ksetika i etnika s pomoću sufiksa -*āk*.¹¹⁾

Kako se s vremenom razvija potreba za izražavanje paralelne mocije s pomoću sufiksa, i to ponajprije za jedan rod, a onda ovaj povlači za sobom paralelni sufiks i za drugi rod, uza sve što sa gledišta logike ovo posljednje i ne bi bilo potrebno, vidi se najbolje u riječi *mūž*, koja je u kajkavskom dialektu dobila značenje „kmeta, seljaka“ (cf. *Ak. Rj.*, VII., p. 188), analogno grčkoj riječi μέροψ, koja u srednjegrčkome znači kmeta. U ovom se značenju upotrebljava *muž* i danas u kajkavskom saobraćajnom govoru bez ikakova sufiksa. Ako se hoće da izrazi femininum odatle, upotrebljava se sufiks, -*ača*: *mužāča* (cf. *Ak. Rj.*, I. c.). Ovaj je oblik općenito prodro u kajkavski govor. Paralelni sufiks -*āk* za izražavanje muškarca nije općenito prodro. Potvrdu za *mužāk**) u značenju „kmeta, seljaka, pāura“ iz bivše provincijalne Hrvatske, za razliku od graničara, imam samo iz Žumberka. Oblik mora da je i drugdje raširen, jer je Jambrešić zabilježio ženski rod odatle: *mužakinja* (*Ak. Rj.*, I. c.).

U ruskome, kako se zna, ova je riječ dobila isto značenje kao i u kajkavskome: *мужѹкѹ*. Ali ovdje sufiks -*ik̄* nije bio dodan iz istoga razloga kao i -*āk* u kajkavskome, jer nema korespondencije za femininum, nego se tvori od maskulina *мужѹчка*. Ovdje je -*ik̄*

¹¹⁾ Kako u češkome postoji između *an* i *āk* promiskuitet, dobiva *āk* stiličnu vrijednost. On postaje sufiks za pejorativna ksetika, upor. Vondrák *o. c.*, p. 543 za *Videňāk* i *Videňan*.

*) Od riječi *seljak*, *težak* prelazi ovaj sufiks na adjektiv *prost̄* > madž. *paraszt* „seljak“ (odatle u Vojvodini *pěrasnik*), gdje služi za supstantiviranje: *prostāk* m. *prostāča*, kajkavski gradski izraz za „neotěsanca, čovjekabez društvenih gradskih manira“.

bio radi toga pridodan, da bi se izrazila semantična diferencijacija za *мужъ* u značenju 1. masculus, 2. glebae adscriptus.

Da je ovo tumačenje jedino ispravno, dokazuje upoređenje s *Poljak*. Od feminina *Polka*¹²⁾ stvoren je novi maskulinum ne s pomoću poluvokala *ь* kao u slučaju *Slověньць* : *Slověňka* nego s pomoću vokala *ā* : *Polák*, analogno varijaciji vokala u mociji - *ьць* : *ica*.

I ova poljska reforma dogodila se na osnovu gubitka sufiksa - *janinъ* isto onako kao reforma *Slověньць* : *Slověňka* što nastade na ruševinama sufiksa - *inъ*. Gubitak toga sufiksa nastao je u derivacijama. Na osnovu principa štednje ekspresivnih sredstava u slovenskim se jezicima često događa, da prvotne izvedenice gube u daljim svojim izvedenicama svoj prvi sufiks. Tako je od *Toplica* nastalo novo ime *Topusko*¹³⁾, od *Polešovice* je adjektiv *Polešovský*, a od *Poľaninъ* : *polski*, *Polska*. Od *polski*, *Polska* nastade opet nova mocija *Polak*, *Polka*.

Ova je mocija daleko mlađa od starih njemačko-poljskih veza, jer, kako rekosmo, osnovica je njemačkome *Pole* i srednjevjekovnom lat. *Polanus* = *Polonus* ne *Poljak*, nego *Poľanin*. Talijani saznadoše za Poljake istom u novoj mociji: tal. adjektiv i imenica *polacco*. Na istoj se mociji osniva i židovsko prezime *Pollak*.

Sa mocijom *Slovák* pl. *Slovaci*, f. *Slovenka*, adj. *slovenský*¹⁴⁾ ne možemo doduše da kontrolišemo gornje tumačenje. Jedino što se može pod izvjesno kazati, jest to, da je i ova inovacija kao i *Poľanin* : *Poljak* vrlo mlada. Ona se daje potvrditi istom od 14. stoljeća.

*

Kako se vidi iz f. *Slovenka* i iz adj. *slovenský*, evidentno je, da je ovdje zamijenio sufiks - *ěninъ* drugi sufiks - *āk* samo u muškome rodu i da se, prema tome, ovdje ne može raditi o istom slučaju kao u *Slověньць* i *Poljak*. Mocija nije prouzročila ovu inovaciju. Mora se tražiti drugi faktor. Koji?

Prije nego pristupimo rješenju ovoga problema, valja učiniti neke konstatacije. Prije svega valja istaknuti, da se je ova inovacija dogodila na teritoriji, gdje *ѣ* daje *a*. *Slověninъ* je ovdje dao prema tome *Slovan*. To je jedno.

Za tim valja konstatovati, da se je slična promjena dogodila i kod još jednoga susjeda Čeha, a to je kod *Slězane*¹⁵⁾, koji se od IX. do XI.

¹²⁾ Kao ime plesa ova je riječ postala internacionalna.

¹³⁾ *Nastavni Vjesnik*, XXI, p. 242; *Rad*, knj. 222., p. 126 sl.

¹⁴⁾ Niederle, Ss., III, p. 211 sl.

¹⁵⁾ Niederle, Ss., III, p. 221 sl.

stoljeća zovu ili sa čistim slovenskim sufiksom *Sleenzane, Zlazane* ili je ovaj slovenski sufiks latiniziran prema tipu *-ensis: Silensi, Cilensi*. Pored *Slęzaninŕ* > *Slęzan* kaže se č. danas i *Slęzák*, osobito u prezimenima polj. samo *Ślęzak*. I ovdje je *-janinŕ* > *-an* nadomješten sa *-ák* radi toga, što radi principa ekonomije ekspresivnih sredstava u daljoj izvedenici isčezava *-janinŕ: slezský = p. śląski, Slezsko = p. Śląsk*.

Ovaj se potonji naziv zemlje prevodi na latinski na taj način, što se slov. sufiks *-bsko* zamjenjuje latinskim nenaglašenim *-ia*, koji služi za tvorenje imena zemalja: regio *zlezi(ensis), Zlesia = Slezia* ili *Silezia* sa svarabhaktičkim vokalom *i* za olakšanje izgovora konsonantske grupe *sl*. Od novolatinskoga *Slesia* nastade njemačko *Schlesien* kao i od *Serbia, Bulgaria - Serbien, Bulgarien* i t. d.

Pored ovih lingvističkih činjenica valja istaći i sociologičku. Susjedi Slovaka *Moravane*¹⁶⁾ sačuvali su u ispravnom stanju sufiks *-janinŕ* i nijesu ga zamijenili sa *-ák*, inače vrlo običnim sufiksom u njihovim etnicima: *Hanák, Hanáček* i t. d., a zamijenili su ga u *Slovan* > *Slovák*. Zašto?

U Moravaca kao naroda, koji je zapadniji od Slovaka, mogla se poroditi u danom momentu¹⁷⁾ po prilici onakova iluzija kao danas kod Hrvata u odnošaju spram Srba. Hrvati se drže kulturnijima od Srba i tu svoju veću „kulturu“ veoma rado ističu svakom zgodom i često na svoju štetu. Da razlike u religiji ovakove iluzije hrane i pojačavaju, ne treba posebice isticati. „Političari“ su u posljednje vrijeme govorili čak o dva različita svijeta i mentaliteta. Ova iluzija kulturne superionosti našla je kod njih svoj izraz i u jeziku. Hrvati u običnom govoru daleko radije upotrebljavaju pogrđan izraz *Vlah* za Srbina, nego li Srbin, koji je izraz čisto narodan. To je doduše žalosno, ali je tako. Lingvistika kao nauka ima da računa i s ovakim faktima, jer se iluzije veoma često odražavaju u tvorbi riječi.

Sličan osjećaj kod Moravana dao je povoda promjeni sufiksa u *Slovan* > *Slovák*. Kako je *Slovak* bio smatran za nešto niže od *Moravana*, našao je taj osjećaj svoj izraz u sufiksu *-ák*, koji ima i pejo-

¹⁶⁾ Latinizovano već g. 822. legati *Marvanorum* kod Einharda. Glede čestog latinizovanja sufiksa *-janinŕ* sa lat. *-anus* upor. *Rad*, knj. 224, br. 27, 29, 75, 80, 90, 94, 110, 145; J. Φ., VI. p. 66, 73, 82. Ostale veoma čudne oblike latinske za *Moravan* v. kod Niederlea, *Ss.*, III., p. 210. Filijaciju će im trebati ustanoviti. *Morav(b)i* = Μωράβιοι osnivaju se kao i Σέβεροι, Ζαχλούμοι kod Konstantina na slov. lokativu **Moravahŕ* (upor. поганьскъ книжь седи къ Виесѣхъ od *Vislane* u životu sv. Metodija, *Starohrv. Prosvjeta*, I., p. 185.).

¹⁷⁾ Za ovu misao nemam striktnih dokaza.

rativno značenje (upor. Vondrák, Vgl. sl. Gr. I², p. 543.) kao u *da-rebák, hudák*.

Pored toga ne smije se smetnuti s uma, da su Slovaci oduvijek živjeli ponajviše kao siromašni seljaci. Njihovi gradovi bili su već rano puni Nijemaca. Oni uopće nijesu dolazili u račun kao gradsko pučanstvo¹⁸⁾. Nije stoga čudo, što je ovdje mocija *Slovèninъ - Slovènska* bila reformirana prema tipu *sedlák* = slov. *sedliak* — *sedlanka* u *Slovák* — *Slovenka*.

Ovu posljednju tvrdnju možemo verificirati drugim opažanjem kod riječi *sedlák*. Kao što se od ove riječi pravi deminutiv *sedláček*¹⁹⁾, koji je veoma često česko prezime, tako imamo već od 15. stoljeća i deminutiv *Slowaczek* (a. 1495.)

Ovo je potonje tumačenje vrlo važno s metodologičkog gledišta. Ono nam naime veli, da lingvističke inovacije nastaju nesamo iz nutarnjo-lingvističkih razloga, kao n. pr. u *Slovènsъcъ* (— *Slovènska*) što se dogodi inovacija radi lingvističke mocije, nego i radi vanjsko-lingvističkih faktora, radi sociologičkih razloga.

Kako je jezik sociologički fenomen upravo onako kao i druge sociologičke tvorbe, mora se uzeti, da svaka lingvistička inovacija odgovara stanovitom sociologičkom korelatu, sve ako se i ne može za svaki slučaj reći, da je povod za inovaciju došao baš iz sociologičkih motiva. Potražimo dakle sociologičku bazu za konglutinat *-en + -bc* odnosno *-jan + -bc*.

Ja je nalazim u sociološkoj strukturi našega sela. Kako to mislim, pokazaću na primjerima iz svoga rodnoga sela (Jurkovo Selo, gdje stanuju dijelom čakavci — ikavci²⁰⁾ u Žumberku). U ovome selu postoji jedan strog i nepisan zakon, koji se bezizuzetno održava. I ja ga se još i danas držim, premda sam postao gospodin i odmakao od seoskoga načina života, kad god dođem u svoje selo, da provedem dio praznika. Taj je zakon u tome, da svaki mlađi mora zvati starijega susjeda krštenim imenom u hipokorističkom obliku na *-a* zajedno sa naslovom *strlc*. Kako se ovaj način upotrebljava ne samo onda, kad se govori s nekim drugim o tome susjedu, nego i

¹⁸⁾ Upor. i njem. ime grada *Rosenberg*, koji se slovazira u *Růžomberok*, dok se njem. naziv na mađ. prosto prevodi *Rózsahegy*.

¹⁹⁾ Paralelizam, koji se često izražava u sufikslnim izvedenicama, često je vrlo značajan za grupe riječi, koje se stvaraju u našoj svijesti.

²⁰⁾ Upor. *AfsI Ph.*, XXXII., 363—383, XXXIII., 338—375. G. Kelemina mi javlja, da Slovenci iz Kostanjevice zovu stanovnike Oštrca, Črnéče Vási, Vrtáče i Vrble *čačarje*, jer govore među sobom *ča*.

kad ga se dozivlje, razumljivo je, da je riječ *strīc* sačuvala vokativ: *strīče* (*Mīja, Pēra, Mīka, Jōža, Toma, Jūra, Pāval* i t. d.).

Isto tako svakoj starijoj udatoj susjedi moraju govoriti mladi, bili oženjeni ili ne, *strīnka*, u vokativu *strīnko*²¹⁾, sa hipokoristikom na *-a* (*Māra, Mīla, Kāta* i t. d.).

Zašto se u oba slučaja upotrebljavaju baš hipokoristici na *-a*, i to imade svoj razlog. Tonalitet se hipokoristika u Jurkovu Selu još živo osjeća. Hipokoristici na *-a* odaju dignitet, poštovanje. Ozbiljni su. Drugi hipokoristici, koji se svršuju na *-e* (*Pēre, Māre, Jōže, Jūre, Kāte, Ane* i t. d.), imaju karakter tepanja i daju se djeci. Hipokoristici na *-če* pejorativne su prirode i uvredljivi. Daju se nevaljaloj djeci i odraslim ljudima, kad se o njima govori s prezirom (*Jōšče*,^{21a)} *Pērče, Katúnče, Mārče, Ānče*). Od svakog se krštenog imena mogu da tvore ove tri vrste hipokoristika, već prema namjeri onoga, koji govori.

Za naše je pitanje, međutim, od osobite važnosti činjenica, da se mjesto ozbiljnoga hipokoristika na *-a* kod žena uz titulu *strīnka* može u svakom slučaju upotrebiti ktetikum, koji označuje, odakle potječe udata žena. To se potjecanje izražava mocionim sufiksima *-ica*, *-bka*, koji se dodaju porodičnom imenu ili nadimku udate žene ili imenu sela, gdje se rodila.

Kako su žumberačka sela mahom familijska naselja, koja se razviše iz zadružnog sistema, ove su dvije kategorije u stvari isto, jer je ime sela u najviše slučajeva identično sa porodičnim imenom u pluralu.

Sufiks *-ica* dodaje se u ovim slučajevima. Udata žena, koja potječe iz familije s nadimkom *Regetáši*, zove se *štrīnka Regetašiča*, iz familije *Klepac*: *Klepčica*, *Kovači*: *Kovačica*, *Sokači*: *Sokačica*. U svim se ostalim slučajevima dodaje *-bka* na jednostavno ime: *Naosël*: *Naosëlka*, *Balabàn*: *Balabánka*, *Rèlici*: *Rèlička*, *Mīlici*: *Mīlička*, *Šīnkovići*: *Šīnkovička*, *Vūkovići*: *Vūkovička*, *Markušiči*: *Markušička*, *Zurètići*: *Zurètička*, *Kōlici*: *Kōlička*, *Slobodnāki*: *Slobodnāčka*, *Rvatīn*: *Rvatīnka*, *Feletār*: *Feletārka*.

Ako se osnova svršuje na *-k*, *-g*, dodaje se *-bka* na genitiv plurala: *Bēđaki*: *Bēđakovka*, *Gōrniki*: *Gōrnikovka*, *B(e)rdiki*: *B(e)rdikōvka*, *Skōki*: *Skōkovka*, *Bēgi*: *Bēgovka*, *Jūreki*: *Jūrekovka*, *Rte*: *Rtōvka* (prema ovome i maskulinum *Rtōvác*).

²¹⁾ O vokativu u Žumberku upor. *AfslPh.*, XXXIII., p. 339 sl. Kako vokativ izumire, vidi se odatle, što se u Jurkovu Selu još veli *strīnko*, dok u Milićima samo *strīnka* sa različitim akcentom prema nominativu *strīnka*.

^{21a)} Govori se i *Jošče*,

U jednom se slučaju raširuje osnova: *Žamarìje: Žamarínka* (prema ovome i maskulinum *Žamarínac*). Ovo je širenje dobiveno prema tipu *Kuvčìna* (selo i potok) *Kuvčínac: Kuvčínka*, zacijelo radi toga, što selo *Žamarìje* leži na potoku *Kupčina*, a selo *Kupčina* nije daleko od *Žamarìja*. Ali se ne smije smetnuti s uma, da je ovo isto širenje, koje imamo i u *Dalmatínac — Dalmatínka*²²⁾. Ne mora da se radi o jednom lokalnom tipu kao *Kuvčínac — Kuvčínka*, koji se imituje (upor. *Maretić, Gram. i stil.* § 339a).

Ovaj način tvorbe ktetika za oznaku udate žene tako se uvriježio, da se prenio i na sam tituo. Prema mociji femininum od *stryj* sa sufiksom *-bna* ima da glasi *strìna*, upor. *ujna > ûna*. Ovako se obično i govori, kad je riječ samo o srodstvu; ali kad se upotrebljava kao službeni tituo za žensku, udatu susjedu, *strìna*²³⁾ se raširuje sa *-bka* i glasi samo *strínka*, vok. *strínko*.

Ovaj ženski sufiks *-bka* povlači za sobom i *stryj*, pa je i on dobio uslijed ove mocije muški mocioni sufiks *-bc: strìc*.

Ovaj oblik, jer je ekspresivniji od prvotnoga *stryj*, koji bi u ispravnom obliku *strì* sasvim ispaao iz naziva za srodstvo, kao što je *ùjac*, književno srp.-hrv. *ùjak*, imao je neobičnu sreću, blagodareći ovom faktu, i raširen je na velikoj teritoriji, dok za ženski oblik *strínka* nijesam zasada još u stanju da odredim geografsku areu.

Ono što se je dogodilo kod *strìc — strínka*, dogodilo se je kod *Sloveninb* kod Slovenaca i kod Hrvata: *Slovenec — Slovenka, Slovinac — Slovinka*. Prema ovome tipu se stvara onda *Slavónac: Slàvõnka, Bosánac: Bòsànka*²⁴⁾, *Hercegovac — Hèrcegõvka, Crnogorac — Crnogorka* i t. d.

Kod tipa *Hercegovac — Hercegovka*^{24a)} opažam gore spomenutu ekonomiju ekspresivnih sredstava: ispuštanje prvotnoga sufiksa *-ina* u

²²⁾ Ovdje je zapravo došao sufiks *-bc* na tal. *-ino*.

²³⁾ Štokavski je akcenat *strìna*. Kratki se silazni akcenat govori u Jurkovu Selu.

²⁴⁾ Masc. *Bòšnjàk* povlači za sobom promjenu mocionog sufiksa za fem *Bošnjàkinja*. Kako je konglutinat *-kinja* puniji od *-bka* i radi toga ekspresivniji, nije čudo, što se pleonastički prenosi i na slučajeve, gdje i sam *-bka* dostaje. Tako imamo za fem. od *Àrapin* pored *Àrapka* (*Ak. Rj.*, I., 100) još i *Àrapkinja*, za fem. od *trgovac* pored *trgõvka* i *trgõvkinja*, za fem. od *boljarin* pored *bòljàrka* i *bòljàrkinja* i t. d. Postoji čak i *Pèštankinja* „žena iz Pešte“, gdje su tri sraštena sufiksa.

^{24a)} Mora se naime uzeti, da je ovaj ethnicum izveden od *Hercegovina* = *zemlja hercegovca*, a ne, kako na prvi pogled može da izgleda, da je *Hercegovac* supstantivirani adjektiv *hercegov*, jer bi ova riječ onda značila „hercegov čovjek“ a ne, „stanovnik Hercegovine“. Na posljednji se način kod nas obično tvore imena mjesta kao *Petrovac, Uroševac, Kragujevac* i t. d., a ne ethnica.

daljoj izvedenici. To isto opažamo i u Jurkovu Selu, gdje od *Vivōdiña*²⁵⁾ (= *vojvodinǝ + ɓja*) imamo ispadanje sufiksa *-jɓ* u ktetičima: *Vivōdinac*, *Vivōdinka*. *strínka Vivōdinka* zvala se i *strínka Šáli(n)garka* prema familijском imenu.

Isto se ovo ispadanje vidi i u *Gorinǝc*: *Gorínka*, ktetici od *Gorìña*, selo, koje se službeno zove *Gorìña vǝs*, kao i u *Dolinǝc* — *Dolínka* od *dol(i)ñi*.

-ɓka je, prema ovome, kao mocijoni ženski sufiks daleko jače zastupan negoli *-ica*. Sa muškim korelatom *-bc* > *-ǎc* nalazim ovaj posljednji u Jurkovu Selu samo u *Krañǝc*: *Krañǝca*. Inače sufiksu *-ɓka* odgovara *-bc* gotovo redovito kod sufiksa *-janinǝ*: *Krašičǝnǝc*: *Krašičǝnka* (*Krašiči*), *Mavličǝnǝc* — *Mavličǝnka* (*Mavliči*, gornji dio župe Oštrc), *Pribičǝnǝc* — *Pribičǝnka* (selo *Prìbiči*).

Od ovakih je tipova stvoren novi sufiks *-ǎnǝc*, koji ne aficira prethodni velar: *Jaskǝnǝc* — *Jaskǝnka*. A postoji i čisti *-bc*: *-ɓka*, ako se u osnovi već nalazi *-an*: *Svetojǝnǝc*: *Svetojǝnka* (*Svèta Jǝna*.)

Čisti *-janinǝ* > *-an* rijedak je u Jurkovu Selu. Zabilježio sam ga u četiri slučaja: *vǝrǝšǝcǝn* „građanin“, *Sošičǝn* — *Sošičǝnka* od *Sošice*, *Sǝpocǝn* — *Sǝpocǝnka* od *Sǝpote*, *Prǝkrìšǝcǝn*: *Prǝkrìšǝcǝnka* od imena sela *Prǝkrìže*, koje se službeno piše Prekrižje.

Kako se vidi, golema masa pokazuje konglutinat m. *-jan + bc*, f. *-jan + ɓka*, koji je nastao u sociologičkom milieu-u sela, gdje je valjalo upotrebljavati ktetika uz titulu udatih žena.

Kako žene u združnom životu igraju veoma važnu ulogu, nije čudo, što su ženski ktetici na *-ɓka* izazvali muški korelat na *-bc*. Iz seoskog milieu-a prenio se ovaj način tvorbe ktetika i etnika i na ostala naša narodna imena, koji prelaze teritoriju sela, a odnose se na čitave krajeve i zemlje.

Kako se je to događalo u pojedinostima, ima se još studirati u vezi sa sociologičkom konstitucijom našega sela. Opet jedan lijep primjer, kako se sociologija i lingvistika mogu naizmjenice da popunjuju.

*

Sa gledišta generalne (integralne) lingvistike²⁶⁾ izlaze iz ove studije ovi zaključci:

²⁵⁾ Postaje od adj. *vojvodina*, upor. Mažuranić, *Prinosi za hrv. pravno-povj. rječnik*, p. 1581, upor. č. *vévoda*.

²⁶⁾ Integralnom lingvistikom zovem onu, koja pored historijske fonetike i poredbenog metoda upotrebljava za tumačenje jezičnih pojava sociološke, psihološke i druge stvarne momente kao ravnopravne internojezičnim razlozima. Kako sebi zamišljam dialektologiju osnovanu na ovim trim bazama, pokazaću u preradi moje studentske radnje *Mundartliches aus Žumberak*, *AfsiFh.*, XXXII., p. 363—383, XXXIII., 333—375., koju već odavna spremam.

1. Pleonastičko dodavanje sufiksa nastaje u pojedinim slovenskim jezicima ponajprije iz potreba mocije. U jezicima, koji izražavaju „muško“ i „žensko“ ne sufiksima kao slovenski i drugi indo-evropski jezici, nego dodavanjem apelativa, koji znače „čovjek“ „žena“ (upor. mađ. *magyar-ember*, *magyar-nő*, estonski *Vene-lane* „Rus“, *Vene-naine* „Ruskinja“ i t. d.), ovakovo je pleonastičko dodavanje nemoguće. Stoga i posuđenice, koje u ishodnim jezicima sadržavaju mocione sufikse, moraju ih da napuste u ovim jezicima. Tako u mađ. *koma* služi za oba roda, dok u južnoslov. -*ъ*, -*a* u riječi *kumъ*, *kuma* izražuje potpuno jasno mociju.

2. Ovo pleonastičko dodavanje vrši se analoški na osnovu paralelizma, i to prema tipovima, gdje muškom sufiksu odgovara određeni ženski i obratno.

3. Ovaj pleonazam ima određenu sociološkičku bazu.

4. On može da služi i za izražavanje afektivnosti (tip *kumek-kumica*), za supstantiviranje (tip: *Ruskinja*) i za semantičku diferencijaciju (tip: *mužača*).

Primjedba. Ad. p. 94. *Dubrōvčanin*, *Dubrōvčić* — *Dubrōvka*, *Dubrōvkinja*, adj. *dubrōvački* nije izvedeno od *Dubrovnik*, nego od **Dubrova* ili **Dubrovo*. Današnja *Dubrava* u Poljicima (Dalm.) zvala se a. 1662. *Dubrova* za o mjesto a. Upor. druga naša imena mjesta kao *Dubrovina*, *Dubrovica*, *Dubronica* (valjda za *Dubrovnica*). Sve u *Ak. Rj.*, II., 150. Upor. nadalje naziv *Dubrava* za *Dubrovnik* u dub ovačkoj pastorali (*Ak. Rj.*, II., 848 cc). Kako je *Dubrovnik* supstantivirani adjektiv **dubrov* (upor. polj. adj. *dąbrowy*), mora se, na osnovu gore spomenutih kritika, zaključiti i, da je najprije postojao adjektiv kao ime mjesta, a istom kasnije da na nj došao sufiks -*nik*. Upor. *mitrovački*, adj; današnjega imena mjesta *Mitrovica*. Ovaj je potonji adjektiv načinjen u vrijeme, dok se mjesto zvalo *Dimitrovci* (upor. *JΦ*, III, p. 74). Da je supstantiviranje adjektiva u imenima mjesta mlada pojava, potvrđuje nam i car Konstantin (upor. *Starohrv. Prosvjeta*, n. s. I., p. 175., 178., 185.). O tome, kako je nastao konglutinet -*čanin* < *съ* + *janinъ*. drugom zgodom (upor. zasada *ČSJKZ*, VII., 19.).

Трпни придеви у нецеситативној употреби.

У црте које су нарочито значајне за старословенски језик спада и употреба трпних глаголских придева у значењу могућности, способности или неопходности. У последње време посветио је специјалну пажњу таквим случајевима г. Б. Хавранек и то у чланку „Přspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských. (Adjektiva s významem latinských adjektiv na *-bilis*)“ Slavia VII, 4 стр. 766—784. Тај чланак унеколико стоји у вези с већом расправом г. Хавранека о глаголском роду, јер се аутор на неколико места у своме чланку позива на то своје дело. Међутим то не значи да се тиме може добити потпуна слика о глаголском трп. придеву у нецеситативној служби, специјално у старословенском, јер нам позивање г. Хавранека на расправу о глаголском роду нимало не помаже: онај део који нас занима све досада није угледао света.

Г. Хавранек је обратио пажњу на једну језичку црту која је, по његову мишљењу, карактеристична само за књижевни језик, а не и за простонародни. То има да буду придеви латинског типа на *-bilis* као *visibilis*. У своме чланку писац је покушао да изнесе све начине како се такво специјално значење исказује у данашњим књижевним словенским језицима.¹⁾

Као један од многобројних начина да се изрази нецеситативност служе трпни глаг. придеви. Г. Хавранек се не упушта у генезу тих појава, него даје само материјал; ма да писац сам тврди да је хтео „ukázati na vnitřní příčiny toho proč tyto typu

¹⁾ Могло би се приметити да у целом чланку нема спомена о словачком и белоруском језику. Када је већ хтео да пише о словенским књижевним језицима, онда би било сасвим умесно да је писац споменуо и та два језика, које он може сматрати за дијалекте чешког односно руског језика, али мора признати да та два језика као *књижевни* постоје.

vznikaly“, то се из самог чланка не види. Намеће се према томе питање како је дошло до тога да трпни придеви добивају, или боље, да су добивали споменуто нијансу у значењу? Да се олговори на ово питање, ја сматрам да треба поћи од основног значења трпних придева и уопште глаголских придева. Једна од главних особина партиципа јесте способност да обележавају време. Тако и трпни глаголски придеви својом особином да се у њима садржи појам времена у вези са свршетком или трајањем какве радње или стања дају нам могућност да ту радњу или стање посматрамо у границама времена. И ништа не смета да такви облици добију модално значење, да обележе радњу односно стање које је и *могуће* у времену. С негацијом постаје значење тих облика временски неограничено, то јест оно може бити везано не са завршетком или *извесним* трајањем у времену, него са сталном особином предмета која остаје не само вечно непромењена него се и не може променити.

У словенским језицима сретамо такву особину трпних глаг. придева врло давно, и то пре свега у старословенским споменицима. У грчком оригиналу за ту сврху употребљавао се глаголски придев -τός који је исто тако као и словенски глаг. трпни придев прошлог времена имао двојако значење:

1. да је радња извршена (λύτός 'одрешен') и
2. да се радња може, мора извршити ('одрешљив').

Док се у грчком јављају само такви облици, дотле у старословенским споменицима има неколико начина да се такав грчки облик преведе. Најчешће у тој функцији долазе глаголски придеви, и то трпни, и садашњег и прошлог времена. Овај последњи особито у Синајском молитвенику.

Испитивањем порекла таквих партиципа дошао сам до оваквих закључака: ако је за означену сврху служио партицип сад. врем., онда је могао да се употреби како од несвршених глагола тако и од свршених. Како је пасивни партицип сад. времена био етимолошки везан с основом садашњег времена (одатле је он и добио име), то је он морао да изражава радњу која се догађала у исто време када се о њој говори. То вреди за партицип с трајним видом. Ако је такав партицип имао у основи свршени вид, тада је по значењу био сасвим близак придеву, а јављао се, скоро искључиво, у нецеситативној употреби. То је значење постало на тај начин што се подразумевало да радња која

има свршетак, да га према томе и *може* имати. С речцом за одрицање добива се значење да извесна радња *не може* имати свршетак.

Када је основа била несвршена, пажња се могла обраћати на то да нешто што траје може трајати као такво и даље у будућности и увек, а с негацијом таква особина могућности која вечно траје мења се само утолико што од могућности постаје немогућност. На пр. како *вз гробъ невѣмѣштанѣмзи вѣмѣштанѣмзи вѣмѣштанѣмъ* Супрас. 459, 6—7 или *нпрѣходима вѣстѣства прѣходима авиша сѣ* Син. Молитв. 3, 7.

Код тога новог значења била је разлика између партиципа с несвршеним видом и свршеним скоро минимална. Одатле и потиче колебање у употреби вида пасивних партиципа сад времена.

Пасивни партиципи прошлог времена који су се градили првобитно само од корена односно од основе неодређеног начина или прошлих времена — значили су радњу која се раније догодила од радње глагола који стоји у реченици. Али када су се почели додавати суфикси **no/to* и основи садашњег времена, доспели су глаголски придеви, који су постали на тај начин, у сличну сферу зависности и односа као и споменути партицип на **-mo-*.

То је било правило за основе с несвршеним видом.

У старословенским споменицима трпни глаг. придеви од основе са свршеним видом кад долазе с негацијом одговарају грчким глаг. придевима на *-τος* с нецеситативним значењем.

Старословенски материјал претставља на 100 случајева употребе нецесит. партиципа једва пет сигурних примера са партиципом без негације. Сви су остали примери с негацијом. Позитивни облик јавља се ретко и због тога што би се његово значење у таквом случају мешало са значењем обичног партиципа. Ако се он и јавља, то углавном долази уз облик с негацијом као његова антитеза. Примери су већ дати. То би био и једини спољашњи знак по коме можемо каквом трпном глаголском придеву, ако је без негације, приписати нецеситативну нијансу у значењу. Неће зато бити много чудно што Хавранек у своме чланку није свакад тачно погодио нецеситативно значење.¹⁾

¹⁾ Али ипак можемо му замерити што за један исти случај — само у два различна језика — допушта два значења. Та недоследност огледа се у примеру где за старочешки *slyšitedlný* не допушта нецес. значење, а паралелни

Г. Хавранек (стр. 770) сматра да типа *видимъ — невидимъ* нема у старословенском језику најстарије епохе и да је тај тип постао тек у доцнијој елоси старослов. језика. Најархаичнији језик, по г. Хавранеку, имају јеванђеља и псалтир. И, заиста, ту има свега два примера за партицип сад. врем. у оном специјалном значењу (*игасимъ* у Остром. јеванђ. и *оудова посимъ*; ту је нецеситативно значење морало да се појача прилогом *оудова*).¹⁾

Г. Хавранек не даје објашњење зашто су у најстаријим споменицима такви случајеви толико ретки. Ја мислим да је то стога што је у најстарије доба пасивни партицип сад. врем. био у живој употреби као саставни део глаголске системе, а да се доцније, уколико је губио своје првобитно, основно значење, ограничавао, а и пре тога кад је био с негацијом, на оно специјално значење могућности, неопходности. С друге стране, могло би се узети у обзир и чисто филолошко објашњење. Ствар је у томе што таквих облика нема много ни у грчком оригиналу, па зато није било потребе да се односни старословенски облици појављују у већој мери.

Да је то тако, нека послужи као доказ Вуков превод Новог завета. Ту Вуку није требало да гради нове речи, у нашем случају нецеситативне придеве, за превод јеванђеља, где их скоро и нема, него их је начинио преведећи посланице апостолске: *неиспѣшљив*, *неиспѣражив*, *непоколебљив*, *неразумљив*. (Вук Карацић, Грам. и полем. списи III₂, стр. 267). Није сасвим сигуран ни пример који наводи г. Хавранек из јеванђеља *пријатѣнъ* Лука IV₁₉. Вук то преводи са: „и да проповиједам *пријатѣнъ*“²⁾ годину Господњу“, из чега се не види нецеситативно значење.

Према Хавранеку изгледало би да су већ у старословенском језику нецесит. придеви били скоро увек неологизми. То би се најмање могло да односи на такве придеве који су постали од

старословенски облик *сѣшѣнъ* он узима као нецеситатив (стр. 773 и 767). Исто тако чешки *pitedlný (kvas)* стр. 774 има му „*jíný význam*“ него што има пољски „*pitny miód*“ (стр. 777) са нецес. значењем.

¹⁾ Други пример таквог „појачавања“ налази се у Супрас. *оудова неѣлимъ* 533₁₉ 522₁₆.

²⁾ Вук придев *пријатѣнъ* убраја у оних 47 речи „које су од славенскијех покрбљене“, управо полупокрбљене.

трпних глаг. придева који могу бити прасловенског, па и праиндоевропског порекла.

Г. Хавранек излаже даље систематски и друге облике који у словенским језицима имају значење могућности. Позната је чињеница да је руски књижевни језик између многобројних црквено-словенских црта примио и образовања ових придева као у црквеном језику: *недвижимый, неизгладимый, низвѣжимый*. Тачно је да је нови бугарски књижевни језик позајмио из руског таква образовања. Али нимало не одговара стварности тврђење да су пољски облици: *richoty, nierichoty, jadoty* руског порекла. Оставимо на страну невероватну претпоставку да је чак старопољски позајмио такве придеве од руског, а да су они, на пример, у чешком језику исконски. Сама историја говори против мишљења г. Хавранека, јер с руским језиком Пољаци, или боље, пољска књижевност сусреће се тек под крај 18 столећа. И онда када би тај утицај у историји заиста постојао, ипак је мало чудновато зашто се такви облици нису обилно сачували до данас. То утолико више када се зна да пољски књижевни језик има своју *непрекинуту* традицију, као, можда, ниједан од осталих словенских језика.¹⁾ Уопште се не може без извесне резерве усвојити и Хавранекова закључна мисао да су нецеситативни придеви примани лако из каквог готовог словенског језика у језик који се тек стварао. Јер онда би остало необјашњено како је дошло до тога да је украјински језик *самостално* развио свој тип тих придева, а није позајмио ни из руског, нарочито из пољског чијем је утицају он био вековима изложен.

Исто се односи и на старословенски језик, где су такви придеви морали бити већ у основи оног народног говора који је у основици старословенских споменика. Ту се, дакле, не може узети у обзир неки туђи тип образовања, нити говорити о „*prostředcích kterých lidová řeč nemá*“ (с. 766). Најзад, после свега овога, немогуће је сложити се са г. Хавранеком кад тврди да је својим чланком, с негативне стране, показао да би било погрешно само упоредном методом реконструисати прасловенски тип споменутих придева. Напротив, врло је ве-

¹⁾ Ауторова несигурност у питањима пољског језика огледа се и у навођењу примера из пољског, као *jadalny pokój*, место *pokój jadalny*, што је одлика специјално пољског језика.

роватно да је за најстарији тип нецеситативних придева служио партицип, особито пасивни. Већ по своме основном значењу он је могао лако да преузме на себе придевску особину. То истиче и из тога што се он као такав јавља — како је сам г. Хавранек изнео — у најстаријим епохама словенске писмености.

15 XI 1929.

П. Ђорђевић

О писању руских имена у нашем језику.

При употреби туђих особних именица уобичајено је да се оне пишу онако како се изговарају у језику из кога су узете, н. пр. *Шекспир, Иго, Ешјен, Бордо*. Дешава се, истина, да се туђа имена у текстовима штампаним латиницом остављају онако како се пишу у језику из којег се узимају, нпр.: *Shakespeare, Bordeaux, Goethe* и сл., што је врло незгодно за оне који не знају туђих језика, па читају како је написано. Али, док се у транскрибовању презимена и географских назива, углавном, подједнако поступа, дотле код личних (крштених) имена има доста размимоилажења. Јер једни транскрибују н. пр. *Luis* са *Луј*, други са *Лудвик*, а трећи са *Људевиӣ*; *Étienne* ће једни оставити као *Ешјен* (или *Ешијен*), други ће га посрбити у *Шеван* или *Сшјейан*; енглеско *George* ће једни транскрибовати као *Џору*, други ће га превести у *Ђорђе*, а трећи ће направити од тога име *Ђуро* (н. пр. енглески краљ *Ђуро VI*!).

Не мислим се овде задржавати на транскрибовању несловенских особних именица, тачније речено особних именица узетих из несловенских језика. Мене више интересују словенска имена, при чијој се транскрипцији мора нешто друкчије поступити, као што ћу показати у даљем излагању о транскрибовању специјално руских особних именица, о чему мислим овог пута говорити.

I

Посматрајући употребу руских имена у говору и штампи и прегледајући раније и садашње преводе с руског видео сам да нема једног принципа, којег би се сви држали. Не, него свако на свој начин транскрибује иста имена, па чак и исти писци не показују никакву доследност у томе. Једном речју, у транскрипцији руских имена налазимо праву анархију.

Ипак се у транскрибовању руских имена могу назрети три тенденције. Најстарији наши преводиоци већином су се трудили да руска лична и географска имена посрбљавају, не водећи рачуна о руском изговору. После тога, највећи број наших преводилаца,

и српских и хрватских, нису начисто како треба писати руска имена, већ или их транскрибују фонетски, према руском изговору, не увек успешно, или их пишу као што се пишу у руском, или их посрбљавају, гдегод је то могућно. И већином исти преводилац употребљава сва три начина. У најновије време опажа се код преводиоца тенденција да се имена пишу према руском изговору, али се и код њих могу наћи и примери етимолошког писања и посрбљавања. Овако шаренило прешло је из преводне књижевности и у живи говор и штампу, па се уобичајила употреба имена знаменитих личности и места било према фонетској било према етимолошкој транскрипцији.

Ово шаренило и недоследност у транскрипцији јасно се види из најкарактеристичнијих примера које овде наводим, нарочито из упоредног прегледа имена у истом делу а у разном преводу.

Код *Вука Караџића* у његовим делима сретамо овака руска имена: *Ђорђеје, Никола, Констаншин, Павловић, Арсенијевић, Надеждин, Державин, Малиновски, Оболенски, Смоленск, Могиљев, на Дњепру, Вимица, графа Толстога.*

*М. Ђ. Милићевић*¹⁾ овако преводи: *Ињаш, Тирило, Методије, Андрија, Гаврило, Манојло, Аксенџије, Текла, Нада, Јевђеније, Андријевић, Алексијевна, Ињашовић, Николајевић, Крујејева, Усшимевка, Мишко, Мајрена, Кулик, Глушџенко, али: Јевсјавђевна, Каљужњев, Тургењев.*

Код *Милована Ђ. Глишића*²⁾ налазимо овака имена и презимена: *Павле Ивановић, Ашанасије Васиљевић, Насјасија, Андријуска, Денис, Андреј, Тенџејњиков, Селифан, Савелије, Собакевић, Фјодоровна, Свињин Мањилов, Канајаћев. Којјејкин,* Видимо, дакле, да се у једним случајевима умекшано *л* и *н* не обележавају, а у другим се случајевима не само они транскрибују као *љ* и *њ*, већ се и умекшано *ш* транскрибује као *ћ*, а умекшано *к* као *кј*.

Упоредићемо лична и географска имена из дела *И. С. Тургењева* „Записки охотника“ у преводу *Мирка Дивковића*³⁾ и *Јована Максимовића*⁴⁾. Латиницом штампана узета су из Дивковића.

¹⁾ Истинска служба. Написао *И. Н. Патапенко*. Превео — Српска Књиж. Задруга. Београд 1892.

²⁾ *Никола В. Гогољ, Мртве душе*. С руског превели *Милан Ђ. Глишић* и *Станка Ђ. Глишићева*. Забавник *С. К. Задруге*. Београд 1921.

³⁾ *Ivan S. Turgenjev. Izabrane pripoviesti Sv. III. Zagreb 1897. Izdanje Matice Hrvatske.*

⁴⁾ *Ловчеви записи од Ивана Тургењева, с руског превео — Срп. Књиж. Задруга књ. 118 и 124. Београд 1908 и 1909.*

Хор — *Tvor* (рус *Хорь*), *Полушкин* — *Polutikin*, *Феђа* — *Fedja*
Аћим — *Akim*, *Васја* — *Vasja*, *Никола Кузмић* — *Nikolaj Kuzmić*
Калинић — *Kalinić*, у *Желтухиној* — и *Želtuhini*, *Тимофјејевна* —
Тимофејевна, *Бјељево* — *Vjeljevo*, *Звјерков* — *Zvjerkov*, *Алексеј* — *Alek-*
sej и *Алексије* — *Aleksej*, *Савелије Аљексејевић* — *Savelij Aleksjee-*
vić, *Сћоушка* — *Scoriška* (рус. *Сщѣушка*), *Илић* — *Iljić*, *Кинџиљан*
Сјемјонић — *Kintiljan Sjetonic*, (на другом месту има *Setjonic*)
Филиј — *Filip*, *Валеријан* — *Valerijan*, *Трифун* — *Trifun*, *Фјодор*
Михјејућ — *Fjodor Mihjejić*, *Ола* — *Oljga*, *Овсјањиков* — *Ovsja-*
nikov, *Александар Королев* — *Aleksandr Korolev*, *Порфирије* — *Por-*
firij, *Марџа Димијријејевна* — *Marfa Dmitrevna*, *Василије* (у gen.
Василија и *Васиља*) — *Vasilij* (у gen. *Vasilja*), *Ташјана Илињична*
(на другом месту *Илињична*) — *Tasjana Iljinična*, *Мића* — *Mića*,
Борка (рус. *Борька*) — *Borjka*, *Микуљино* — *Mikulino*, *Сергеј Пехтерев*
— *Sergiej Pehterev*, *Афанасије* — *Afanasij*, *Косџа* и *Косџа* — *Kosca*,
Красна Брда (*Красны Холмы*) — *Crveni Hum*, *Павле* — *Pavel*, *Ав-*
дјеј — *Avdej*, *Акуљина* — *Akulina*, *Фјоклисија* — *Feklista*, *Красива*
Мјер (име места) — *Krasiva Meč*, *Јерофеј* — *Jerofej* — *Пјеночкин* —
Rjepočkin, *Пјеров* (место) — *Perov*, *Већеслав* — *Vjačeslav*, *Љебеђањ*
(име места) — *Lebedjanj*, *Беневољенски* — *Benevolenski*, *Пољежјајев*
— *Poležajev*, *Круијањиков* — *Krupjanikov*, *Филофеј* — *Filofej*, *Усџуг*
— *Ustjug*, *Јеремејућ* — *Jeretjejić*, *Панђељеј* — *Pantelej*, *Малеќ-Адељ*
— *Malek Adelj*, *Аксиња* — *Aksinja*, *Василиса Васиљевна* — *Vasilisa*
Vasilijevna, *Безсељендјејевка* — *Bezselendjeevka*, *Свјашојегорјејевске* —
Svetogeorgijevske, *Великокњажевске* — *Velikoknezovske* и т. д.

Као што се из наведених примера види, ова два писца слажу се увек само у употреби *ћ* место руског *ч* у називима по оцу („отчеству“), а у обележавању умекшаних сугласника врло се ретко слажу међу собом и, што је најгоре, никад се не држе доследно једног начина транскрибовања.

Исто ћемо наћи ако упоредимо преводе Толстојеве Ане Карењине *Милоја Срећеновића*¹⁾ и *Марџина Ловренчевића*²⁾. Код њих има оваких примера:

Сћејан Аркадијевић — *Stjeran Arkadjević* (код њих у оваким случајевима увек *ч-с*), *Василије Фјодоровић* — *Vasilije Fedorović*, *Грињевич* — *Grinević*, *Алексије* — *Aleksěj*, *Сергеј* — *Sergej*, *Љовин* — *Levin*, *Теренџије* — *Terentij*, *Тиш* — *Tit*, *Аљоша* — *Aleša*, *Васка*

1) Лав Н. Толстој, Ана Карењина. Превео Милоје Сретеновић, Б. 1908—10.

2) Lav Tolstoj, Ana Karenjina (Hrvatska Biblioteka 786 796) — Zagreb 1915.

— *Vaska, Фомин — Fomin, Косџа и Косџа — Kostja, Серјожа — Sereža, Никола и Николај — Nikola i Nikolaj, Маџија — Matvėj, Семјон — Semen, Марија — Marja, Агаџија — Agafja, Аркадијевна — Arkadjevna, Евгенијевна — Evgenijevna, Карењин — Karenin, Махоћин — Mahotin, Екаџерина — Каџарина, Кознишов — Koznyšev, Вронски — Vronskij, Облонски — Oblonskij, Голицин — Golycin, Тверска — Tverskaja, Шџал и Шџал — Stahl, Сигоњин — Sigonin, Рјабињин — Rjabinin, и т. д.*

„Војна і мир“ Ј. Толстоја, у преводу А. Харамбашића (Загреб 1889) има примера с именима остављеним као у руском, без умекшавања сугласника, има их с фонетичком транскрипцијом, најзад има имена којима је дат српски изглед. „Отчества“ су увек на ћ. Ево неколико примера.

С етимолошком траскрипцијом *Liza, Vasilij, Andrej, Kiril, Nikolaj, Mitinka, Semenovna, Tihon, Denisov, Aleksejević, Magnicki, Fedorovna, Danilovna, Smolensk, Kreml,*

С фонетичком транскрипцијом: *Borja, Sonja, Vjera, Bjelov, Semjon, Fedja, Matrjona, Jljinišna, Petja, Jljn.* Не може се знати да ли овде *lj* и *dj* значе *љ* и *ђ* или *лј* и *дј*.

Посрбљена имена: *Katarina, Natalija, Dimitrijevna, Julija, Pavle, Sokolnik, Jelisava, Jgnjatijevna, Mitka, Danilo, Jlija.*

Харамбашић има: *Bezuhaја, Drubeckaja*, а у ген. чак *Drubeckaje! J. Скерлић*¹⁾ овако транскрибује руска имена: *Никола Гогољ, Николај Доброљубов, Гаврило Державин, Михаило Љермоншов, Димиџрије Голицин, Дмиџриј Писарев, Алексије Писемски. Изњаџије Поџајенко, Глигорије Поџемкин, Каџарина II, Марија Маркович, Теофан Прокојович, Тимоџеј Левандовски, Фјодор Досџојевски, Бођански, Љејкин и др.*

Код проф. Р. Кошуџића²⁾ има, прво, примера да су имена написана онако како се у руском изговарају, бар донекле:

Бјелкин, Бјелински, Васиљевна, Викенџијевич, Герасимович, Сергејевич, Фјодор и др. Али има и посрбљених имена:

Петџар Аџанасијевич (само се ч увек чува), *Аџим, Алексије, Тимоџије, Тома, Теофан, Вера, Марџа.* Чак су и нека имена од мила (хипокористика) посрбљена:

Колечка = Никица, Сонечка = Сојка, Манечка = Мара, Каџа = Каја, Каџенька = Каџица, Каја и др.

¹⁾ Историја нове српске књижевности. II изд. Београд 1921.

²⁾ Примери књижевнога језика рускога. Београд 1910 и Граматика руског језика, Ia Петроград 1919. II Београд 1914.

Сви ови случајеви посрбљавања узети су из Граматике, где је потребно било тако поступити, да би се дало што тачније значење деменутива од мила.

Што се тиче транскрипције имена с меким *л* и *н*, у једним случајевима ти сугласници су транскрибовани као *љ* и *њ*, а у другим су остављени непромењени. На пример:

Љенски, Обољенски, Пољевој, Љермоншов, Бјељински, Корољенко, Њекрасов, Жемчужњиков, Оњегин, Оловјашњиков, Јевгењевич; али:

— *Александар, Валерије, Милије, Илија, Паншелејева, Алексејевич, Никола, Никишин, Евгеније, Несћорович.*

У преводима с руског које издаје „Народна Књижница“ налазимо оваке примере: *Александр, Стейанович, Јаковљев, Максимович, Игњатије, Њиночка, Бјелокљуцки, Бјелојарје*, али и: *Вавилиха, Федор, Павле, Јевђеније Павловић, Сергеје Сергејић.*

У часопису „Руски Архив“, који у последње време излази у Београду, налазимо врло разнолику транскрипцију, јер сваки преводилац транскрибује на свој начин, који није увек сталан. Тамо, прво, налазимо примере да су имена остављена онако како су у руском написана (разуме се са заменом *й* са *ј* и *ы* са *и*): *Александар* (али и *Александр*) *Николај, Сергеј, Алексеј, Леонид, Валерије, Лидија, Федин, Бели, Весели, Ајухшин, Архангелски, Мелникова, Лебедев, Слоним, Сшалински.*

Али, с друге стране, тамо налазимо и фонетичку транскрипцију, бар делимичну:

Фејин, Јесењин, Фађејев, Буњин, Љермоншов, Корољенко, Одињец, Слоњим, Евгењев, Јелењев, Буђени, Лењин, Сшалин, Сшалински, Даниљевски, Љесков.

С једне стране имамо „отчества“ и презимена на *ич*: *Сергејевич, Васиљевич, Павлович*, и др., а с друге стране: *Михајиловић, Ивановић, Лелевић, Шершењевић*, и др. С једне стране презимена на *-иј*: *Волниј, Горкиј, Писемскиј*, а друге стране: *Бели, Досћојевски, Михајловски, Сшалински* и т.д.

Могло би се навести још безбројно примера из разних писаца и преводилаца са многобројним варијацијама у транскрибовању, али мислим да је и оволико довољно да се види колики је код нас хаос у томе. Али, да би са нашао неки ред у овом нeredу и добила јаснија слика недоследности, сврстају случајеве у неколико категорија.

I Транскрибовање имена узетих у целини

а) Или је остављен руски облик :

Фјодор, Фома, Gavriil, Vjačeslav, Koznyšov, Anpenkov, Семјон, Ignatij, Evgenijevna, Фјокла, Николај, Нађа, Васја, Matvêj, Kostja, Вјера, Аким; Хор. (рус. Хорь), Морјач, Бирјук; имена места: Бјежин Луг, Красна Брда (Красные Холмы), Красива Меч, Свјашоје-горјевски и др.;

б) или је именима дат српски облик или су преведена :

Већеслав, Манојло, Гаврило, Никола, Тома, Игњаш, Текла, Аџим, Машија, Vera, Нада, Васа, Kosta и др.; надимци: Tvor, Žmira, Мрјуд или Курјак (рус. Бирюкъ); имена места: Vježina Livada, Crveni Нит, Камена Греда (Каменная Гряда), Svetojur-jevski и др.

II Транскрибовање завршетака

1. Завршетак код имена :

а) или се оставља руски завршетак : *Филофеј, Terentij, Пан-ћелеј, Pantelej, Јеремеј, Василиј, Aleksêj, Серијеј, Николај, Matvêj, Marja, Александр, Андреј, и други;*

б) или је дат српски облик : *Игњаш, Ђурило, Никола, Андрија, Манојло, Марија, Серије, Савелије, Машија, Павле, Равао, Гаврило, Vasilije;*

2. Завршетак код имена по оцу и презимена на — ич :

а) или је остављено — ч : *Сергејевич, Vasiljevič, Герасимович, Григорович и др.;*

б) или има -ћ : *Игњашовић, Собакевић, Аркадијевић, Ivanović, Григоровић, и др.*

3. Завршетак на-скиј,-ска :

а) или је остављено као у руском : *Vronskij, Dostojevskij, Горкиј, Писемскиј, Bezuhaја, Volkonskaја, Drubeckaја, Sineckaја и др.;*

б) или је узет наш наставак : *Досшојевски, Облонски, Вронски, Volkonski, Benevolenski, Болконска, Синецка, Тверска и др.*

III Обележавање меких сугласника

1. Умекшано л :

а) остаје као л : *Селифан, Pantelej, Malek, Aleša, Levin, Васу-лица, Алексеј, Леонид, Лебедев, Lenočka, Kuzovlev, Вавилиха, Јеле-њев, Архангелски, Мелникова, Илић, Лидија, Валерије, Сџалински, Лелевић, Лермоншов, Ленин и др.*

б) транскрибује се са љ: *Иљић, Маљек-Адељ, Панћелеј, Аљоша, Љишка, Љовин, Гољењишчев, Корољенко, Љермоншов, Љесков, Љенски, Жељезов, Сшаљин, Даниљевски, Васиљевич, Бјељински, Сшаљински* и др.

2) Умекшано н:

а) остаје као н: *Каренин, Grinevič, Sigonin, Prjačnikov, Pletnev, Апенков, Никишин, Леонид, Voznicin, Мелникова, Слоним* и др.;

б) транскрибује се са њ: *Карењин, Свињин, Мањилов, Јевењјевич, Грињевич, Рјабињин, Сигоњин, Сишњиков, Сњешков, Турењев, Јелењев, Њекрасов, Шешерњевић, Одињец, Слоњим* и др.;

3) Умекшано ш:

а) већином остаје као ш: *Terentij, Pantelej, Тиш, Pehtereв, Тереншије, Маhotin, Никишин, Сшејан, Екашерина* и др.;

б) понекад се транскрибује са шј, већином кад има у руском ш̄ + е, я, ю: *Ташјана, Пушјашов, Реја, Катја, Костја, Усшју, Устјуг, Стјеран, Потјехин* и др.;

в) врло ретко се транскрибује са ћ (већином у случајевима где се транскрибује и са шј.): *Таћана, Пећа, Каћа, Канаџаћев, Јевсџаћевна, Панћелеј, Косћа, Махоћин, Ђурин, Пехћерев, Скоџушка*, и др.;

4) Умекшано д:

а) већином остаје непромењено: *Державин, Fedin, Денисов, Погодин, Одињец, Лебедев, Adelj, Димишријевна*;

б) ређе се замењује са ђ (у случајевима кад и ш̄ са ћ): *Феђа, Феђин, Фађејев, Буђени, Лебеђејев, Љебеђањ*;

в) најређе се транскрибује са дј: *Arkadjevna, Lebedjan, Безселендјејевка, Fadjeev*, (у латиници се не може знати да ли овде дј значи дј или ђ.)

5) Умекшани уснени сугласници:

а) Уснени сугласници *б, в, м, њ, ф* најчешће се остављају без ознаке умекшаности: *Бели, Вера, Perov, Fedin, Круџејева, Тимофејевна, Savelij, Pavel, Јерофеј, Semen, Меџ, Јеремејић, Fedor, Феђин* и др.;

б) После њих пише се *ј*, и то најчешће кад у руском после њих долази *я, ю, ѳ* или акцентовано *е (ѐ)*: *Бјели, Вјелово, Бјелински, Бјелкин, Звјерков, Невјеров, Вјера, Оловјашњиков, Јеретјејић, Сјемјонић, Пјеров, Круџјањиков, Тимофјејевна, Фјодор, Фјоклисџа, Мјеч* и др.

б) Умекшани *р* и *с* остају без измене, само се пред *ѳ, я* и ретко пред *е* транскрибују као *рј* и *сј*: *Рјејин, Рјавињин, Кудрјавцев, Сјеров, Сјемјонић, Vlasjeva, Aleksěj, Васја, Серјожа*.

Овде у ствари и не може бити речи о некој замени умекшаних сугласника *p* и *s* већ о транскрибовању сложених руских слова *e*, *ѣ*, *я*, *ю*, у којима има елеменат *j*.

7) Умекшани задњенепчани сугласници *z*, *k* и *x* испред *e* никад се не обележавају: *Евгенијевна*, *Собакевич*. Испред *ѣ* има примера да се *z* транскрибује са *zj*: *Серџеј*, *Sergjej*.

II

Што оволику разноликост и недоследност налазимо у транскрибовању руских особних именица, не треба се чудити. Није у питању обележавање гласовних појава нашег језика, које је фиксирано нашом фонетичком азбуком, већ прилагођавање гласова туђег али ипак сродног језика нашем изговору и нашем правопису. А у томе нити је било каквих прописа, нити је освештана употреба могла бити руковођа за све случајеве. Све је зависило од преводилачког познавања једног и другог језика, од језичког осећања и од угледања на уобичајене сличне случајеве. Али, пошто су ти чиниоци били врло разнолики, морали су и резултати испасти разнолики.

Први пут, бар колико је мени познато, налази се упутство за писање словенских имена у *Правопису* проф. А. Белића, који каже да за имена и називе узете из словенских језика вреди исто правило које и за све друге туђице, т. ј. да их у *духу нашег фонетског правописа треба писати онако како се изговарају у народу из кога се узимају*¹⁾. На другом месту²⁾ каже да имена позајмљена из словенских језика треба, уколико се више може, оставити у оригиналном облику, а за пример наводи имена на *-ски*, за које каже да их треба мењати као придеве, на пр. *Жуковски-Жуковскога*; женском роду на *-скаја* ваља дати облик на *-ска*: *Жуковска*, *Жуковској* (а не *Жуковскаја*, *Жуковскају*) Даље вели да руска, пољска, бугарска и сл. презимена на *ч* треба писати са *ч*, на пр. *Григорович*, *Мицкевич*. Имена као *Толстој* треба мењати као *Миливој*, дакле: *Толстоја* а не *Толстога*.

Ове идеје ушле су и у званично „Правописно упутство“ од 15 јуна 1929 г., па су из њега, нешто разрађене, унете у II издање

¹⁾ Правопис српскохрватског књижевног језика. Београд 1923. Стр. 122.

²⁾ Ibid. стр. 125.

Правописа. Ту се о транскрибовању словенских имена говори у два параграфа¹⁾.

У § 249 каже се да се руско *ы* и пољско *у* транскрибују нашим *и*; пољско *s', z', ł* и руско тврдо *л* нашим *ш, ж, л*. „Иначе ће се бележити нашим знацима онако како се имена изговарају: *Њекрасов, Лођ, Бођански, Мицкјевич, Дрђина* и сл“.

Даље се каже да не треба посрбљавати таква имена као *Григорович, Грегорчич, Милешич*, већ их оставити са *ч*; тако исто треба оставити *Водойвиец, Јиречек*, у гер. *Водойвиеца, Јиречека* и сл.

У § 250 каже се да имена као *Жуковская, Ясная Поляна, Царское Село* и сл., на против, треба посрбљавати у *Жуковска, Јисна Пољана, Царско Село*; за наш језик необична имена као нпр. *Толстој* треба мењати као *Миливој*, дакле; *Толстоја, Толстоју*, а не *Толстога*.

То је све што се може наћи у „Правопису“ као упутство за транскрибовање словенских имена уопште. Налазим да ово није потпуно нити се може употребити за све случајеве, којих има много више, као што смо раније видели, и који су много сложенији него што би се рекло према примерима наведеним у „Правопису“.

Основно начело „Правописног упутства“ о транскрипцији туђих имена, да позајмљена имена треба писати онако како се изговарају у језику из кога су узета, не може се у потпуности, без ограничења и без модификација, применити на словенске језике. Разлози за то видеће се ниже, а овде напомињем да се то начело не примењује у потпуности ни на речи из других језика, н. пр. на латинске и грчке. Јер нико не каже *Тетис, Менелаос, Андромаке, Аристидес, Јуно, Аугустус, религио, премијум* и сл. што се, уосталом, констатује и у Правопису, а да и не спомињем туђа имена која су постала наша народна, са сасвим друкчијим изговором него у изворном језику, као што су нпр. *Јован, Ђорђе, Досићије, Илија* и др.

Кад се, дакле, отступило код позајмљених имена из несловенских језика и учинила концесија духу народног језика, не само у погледу завршетка већ и у погледу изговора гласова, утолико више се сме и мора допустити отступање од оригиналног изговора словенских речи. Кад би се горње правило стриктно примењивало,

¹⁾ Правопис српскохрватског књижевног језика. Према прописима Министарства Просвете саставно А. Белић. Друго, прерађено издање. Београд 1930. Стр. 91.

онда би пољско име *Włodimierz* требало писати *Влођимјеш*, што би била најприближнија фонетска транскрипција. А ко би у овоме могао назрети име *Владимир* и дали се може тако далеко ићи, иако сам недавно заиста нашао у једним престоничким новинама написано *Влођимјез* ?

При транскрибовању словенских имена¹⁾ мора се водити рачуна о многим стварима, а поименце: 1) о томе да ли су нам заједничка и да ли се образују на исти начин као код нас; 2) о гласовним особинама нашег и словенског језика из кога се име узима; 3) о већ уобичајеној употреби сличних имена; 4) о језичком и акустичком осећању. Ово већ показује да се транскрипција словенских имена не може обухватити једним простим правилом, заједно са позајмицама из свих других језика, већ да се у свима категоријама случајева, морају применити горња четири обзира, па за сваку од њих прописати начин транскрибовања.

Основно правило за транскрибовање имена гласи:

*„И лична имена, презимена и географска имена, била она словенска или несловенска, треба писати фонетски, шј. онако како се изговарају у дошћичном језику“.*²⁾

Проф. Белић није унео ово правило посебице у II издање свога Правописа, већ уопште за све позајмице. А шта у духу њега каже о транскрибовању словенских имена, видели смо мало раније. Али он сам допушта отступање од њега, јер на крају § 240 вели:

*„Сем тога, треба особиту пажњу обратити и на писање и промену личних и географских имена, јер шју могу бићи нарочити обзир“*³⁾. Који су ти обзир у погледу на словенске језике видели смо мало пре, али они су, као што сам рекао, недовољни, а у даљем излагању покушаћу да то и докажем, изневши претходно и све друге обзире који, по моме мишљењу, морају утицати на прописивање правила за транскрибовање словенских имена.

По моме мишљењу ово су ти обзир који се морамо држати при транскрибовању руских имена.

1) Овом речју означавам, ради краткоће, лична имена, презимена и надимке, и географске и типографске називе.

2) Правописно упутство. Београд 1929. Стр. 38, § 147.

3) Правопис, стр. 88. Курсив је мој.

1. При превођењу с руског језика ми руске речи или замењујемо својим или их остављамо непреведене, давши им само српски облик и прилагодивши их нашем изговору. У другом случају имамо две врсте речи: а) или су то наше заједничке речи, само можда с друкчијим акцентом, изговором неких гласова и обликом; б) или су то чисто руске речи, макар и страног порекла, које се, као технички термини или русизми, не преводе, али се и оне морају прилагодити нашем језику. Узмимо примере за то:

І *сѣранá* > *земља*, *сайбѣгъ* > *чизма*, *хорѣшій* > *добар*, *земляніка* = *јагода*, *сѣрок* = *чешрдесет*, *здѣсь* = *овде* и сл.

II а) *ледъ* (*лед*), *сердце* (*срце*), *ночь* (*ноћ*), *корова* (*крава*), *швоя* (*швоја*), *десять* (*десет*), *зачѣто* (*зашто*) и сл.

б) *самоваръ* (*самовар*), *кафѣанъ* (*кафѣан*), *онодворец* (*једнодворац*), *юродивый* (*јуродив*), *баѣюшка* (*баѣушка*), *рубль* (*рубља*) и сл.

Члан 149 „Правописног упутства“ гласи:

„Заједничке именице позајмљене из словенских језика, уколико се не жели да се наведу у оригиналном изговору, добијају у нашем језику гласовни облик као да су у њему поникле. Напр. *сујѣтан*, *обиље*, *жерѣвошти*, *скрушен*, *савршенство*, *искушење*“.

Горња класификација речи и ово правописно правило, које потврђује оно што сам рекао за групу II б), могу се применити и на особне именице, а не само на заједничке. Јер кад преводимо нешто с руског ми догађаје, ствари и људе означавамо нашим речима. Па као што при том неке руске заједничке именице замењујемо сасвим другим нашим истог значења, неке скоро и не мењамо, зато што се појмови које оне означају и код нас казују истим речима, и, најзад, неке остављамо непреведене, зато што су то русизми који се не могу превести, — тако исто морамо радити и с именима. Као што *совершенный* и *жерѣва* нису превођене већ само добиле наш гласовни облик, да би постале „саставни део нашег књижевног речника“¹⁾, тако се и од *Рюрик* добило *Рурик*, јер код нас већ није било умекшано *р*, као што га је нестало и у *мору* (рус. *морю*), тако ћемо *Александръ*, *Марья*, *Василій* транскрибовати као *Александар*, *Марија*, *Василије*, јер та иста имена код нас имају тај гласовни облик. Уосталом и у „Правописном упутству“ и у „Правопису“ говори се о гласовним изменама, својственим нашем језику, које се врше на именима узетим из туђих језика, па то, дабоме, вреди и за руска.

¹⁾ А. Белић. Правопис, II изд: стр. 90.

2. Принцип да се имена транскрибују онако како се изговарају у језику из кога су узета нико не примењује на руска имена у *погледу на самогласнике*. Јер док се нпр. енглеско *Jack* или *Smuts* транскрибује као *Џек* и *Смајтс*, дотле нико не каже и не пише *Масква*, *Адеса*, (ако баш не *Ађеса*), *Талсџој*, *Арлоф*, *Арјол*, *Жердеџки*, *Шейшал*, и сл., како се изговарају у нормалном књижевном руском језику имена *Москва*, *Одесса*, *Толсџој*, *Орловз*, *Орелз*, *Жардеџкиј*, *Шайшалз*¹⁾. Да и не спомињем да самогласници *е* (*ѣ*) и *я* из уста млађег поколења московског звуче пред акцентом, нарочито испред меког сугласника, као *и* (после *ж* и *ш* као *ы*)²⁾, те би имена *Черџковз*, *Петрџовз*, *Чисџяковз*, *Чернџовз*, *Шенџинз*, *Жемџужниковз* требало код нас писати *Чирџкоф*, *Пиџроф*, *Чисџикоф*, *Чирноф*, *Шиншин*, *Жимџужникоф*³⁾.

3. Познато је да се у руском јасни сугласници на крају слога изговарају мукло, међутим се код нас руска презимена на-*овз* никад не пише на-*оф*, како се у руском изговарају и која се чак и у несловенским језицима пишу на-*off* или-*eff* (*Petroff*, *Turgenjeff*). Овде, дакле, такође отступамо од фонетске транскрипције и поводимо се за аналогјом наших презимена на-*ов*, па остављамо онако како се у руском пише, а не како се изговара⁴⁾.

4. Акценат је саставни део фонетике једног језика. Ако стране речи треба писати онако како се изговарају у језику из ког су узете, то значи да их треба тако и *изговарати*, а акценат је битан елеменат изговора. Међутим ми не изговарамо *Москва* већ *Мџсква*, изговарамо *Петрџоград* а не *Петрџоград*, *Иван* а не *Иван*, *Тџлсџој* а не *Толсџџој*. И овде се, дакле, отступа од фонетичности, само, ако се хоће да задржи руски изговор, мора се акценат нарочито означити, нпр. *Корџнин*, *Сџџојунин*, *Турџџев*, *Никиџшин*.

1) Упореди Р. Кошутић, Грам. тика рускога језика Iа, стр. 29—39 и Б. А. Богородицкиј, Опытъ физиологји общерускаго произношенія. Казань 1909, стр. 62.

2) Ibid. стр. XIII—XVI и 36 (Напомена) и Б. А. Богородицкиј, *ibid*.

3) Да је ова гласовна појава одавно захватила и московски књижевни говор, а не да је донета из јужновеликоруског, види се по речима као *диџя*, *мизинеџ*, *свидџшель*, *свирџџни* и др. (упор. са *џџи*, срп. *мџзимаџ*, *сведџок*, ст. слов. *сверџиџ*), где се место неакц. џ и пише *и*.

4) Ово отступање утолико пре се може допустити што се и у нашим речима *в* на крају слога не изговара као јасно *в* већ као глас између *в* и *ф*, управо у почетку звучи као *в* а на крају као *ф*. То је у дијалекту који лежи у основи књижевног говора, а већ зна се да се у неким дијалектима *в* у таком положају изговара као *ф*.

5. При превођењу с руског врло често наилазимо на насловенска имена: грчка, латинска, француска, енглеска, немачка и др. Како их транскрибујемо? Онако исто као кад их узимамо из тих језика непосредно, *а не онако како их Руси изговарају*. Ми не транскрибујемо *Гѣше* као *Гјоке*, *Гюго* као *Гуго*, *Альберш* као *Алберш*, *Гольбеин* као *Голбејн*, *Дюма* као *Ђума*, *Дюрои* као *Ђурјуи*, *Золя* као *Золя*, што би најприближније одговарало руском изговору, већ пишемо *Геше*, *Иго*, *Алберш*, *Холбајн*, *Дима*, *Дири*, *Зола*, како се једино може изворни изговор обележити нашим словима.

Кад се отступа од фонетске транскрипције руског изговора неруских имена, утолико пре се може отступити кад се тиче имена која су нама и Русима заједничка, било да су народна, дакле словенског порекла, било да су календарска: грчка, латинска и јеврејска. Зато је потпуно оправдано писати *Василиј* као *Василије*, а не *Васиљиј*, *Александръ* као *Александар* а не *Александр*, *Иља* као *Илија*, а не *Иљја*, *Никишинъ* као *Никишин* а не *Њикишин*, (јер је првобитно значило *Никишин син*), *Малининъ* као *Малинин* а не као *Маљињин*, (јер је постало од речи *Малина*).

6. Ових пет досад изнетих и употребом освештаних случајева отступања од фонетичке транскрипције имена довољни су и сами да покажу немогућност апсолутне примене тога принципа на транскрибовање руских имена. Остаје да размотримо још једну важну категорију случајева, који највише и долазе у питање, стварајући највећу забуну и изазивајући шаренило и недоследност у употреби. Мислим на транскрибовање руских *меких сугласника*, који су нарочито обележје руског језика, далеко изразитије него других словенских језика.

Ако узмемо у обзир примере које је проф. Белић навео у свом „Правопису“ (у „Правописном упуству“ нема тих примера): *Њекрасов*, *Лођ*, *Бођански*, *Мицкјевич*, *Дрђина*, видимо да би све умекшане руске сугласнике требало транскрибовати нашим меким или непчаним сугласницима, у колико их имамо, иначе умекшаност означити сугл. *ј*. Овде, истина, нема примера за све умекшане сугласнике, али би се по аналогiji могло закључити да и све друге треба на исти начин транскрибовати. Међутим пољско *ђ* у *Lodz* разликује се од руског меког *д* у *Бодјански* или рецимо у *Појодинъ*, као што је меко *н* у *Њекрасовъ* друкчије него наше *њ* у *Њејош*. Зато је потребно да о овоме детаљније проговоримо.

III

На примерима узетим из разних преводиљаца и писаца, а које сам у почетку навео, видели смо да се руски умекшани сугласници на разне начине транскрибују: ни један се од њих не транскрибује увек нашим непчаним сугласником, већ се, неки чешће неки ређе, или транскрибују као тврди сугласници или замењују било нашим најсличнијим меким сугласницима било додавањем сугл. *j* после тврдог сугласника (*l'* = *л* или *љ*; *n'* = *н* или *њ*; *d'* = *д*, или *ђ*, или *дj*; *š'* = *ш*, или *ћ*, или *шj*; *z'*, *c'* = *з*, *с* или *зj*, *сj*; *p'* = *р* или *рj*; *b'*, *v'*, *m'*, *u'*, *φ'* = *б*, *в*, *м*, *џ*, *ф* или *бj*, *вj*, *мj*, *џj*, *φj*). Из наведених примера види се да су исте сугласнике више пута исти преводиоци на разне начине транскрибовали, а ретко има случајева да су сви преводиоци један умекшан сугласник на исти начин транскрибовали. То значи или да се они из неких разлога нису увек придржавали фонетске транскрипције, или да нису познавали добро природу руских умекшаних сугласника, или да наши „меки“ (непчани) сугласници не одговарају потпуно руским. Шта је уствари, видећемо ако прегледамо природу тих руских умекшаних сугласника.

Сви руски сугласници, сем *й*, *ш*, *ж*, *ц*, *ч*, *щ*, могу се изговорити тврдо и меко. Меко се изговарају кад после њих дођу самогласници *e* (*ѐ*), *ѣ*, *и*, *я*, *ю* и *ѝ*. Природа свих ових меких сугласника је иста, јер им је начин артикулације исти: *код свих се средњи део језика пришисне уз тврдо неће као кад се изговара j¹*). То долази отуда што је после њих долазио глас *j* (који се научно обележава *j̣*), за који се не употребљава засебан знак већ заједнички са самогласницима који иза њега долазе. Ове руске меке сугласнике, који се научно обележавају: *l'*, *n'*, *t'*, *d'*, *s'*, *z'*, *r'*, *b'*, *v'*, *m'*, *p'*, *f'*, *k'*, *g'*, *h'*, нашим словима за невољу најприближније изговору бисмо означили као: *лj*, *њj*, *шj*, *дj*, *сj*, *зj*, *рj*, *вj*, *мj*, *џj*, *фj*, *кj*, *гj*, *хj*, само с том напоменом да се ту не чује никакво *j*, већ да једино језик треба наместити тако као да ће се после ових сугласника изговорити *j*, како се чује у речима као *моје*, *који*.

Ако сад упоредимо руске меке сугласнике с нашим меким или непчаним, видећемо, прво, да у нашем језику нема толико меких сугласника као у руском, друго, да ми немамо увек мек

¹) Ср. В. А. Богородицкіј, *op. cit.*, стр. 37 и 42—46; О. Брокъ. Очеркъ физиологіи славянској рѣчи, (Енциклопедія славянској филологіи. Выпускъ 5.2). С. Петербургъ 1910. на стр. 29; Р. Кошутѣ. Руска Граматика Iа. стр. 7-17.

сугласник, ако га у опште имамо онде где је у руском мек, и, треће, да је природа наших меких сугласника друкчија него у руских. Ово долази отуда што сви руски меки сугласници нису истовременог порекла и што се природа неких наших првобитно меких сугласника изменила.

Прасловенску палатализацију скоро подједнако су наследили и руски и српски језик, с том разликом што руски за неке палатализоване сугласнике наслеђене из прасловенског језика има нарочита слова, као и српски: — *zj > ж, *sj > ш, *gj > ж, *kj > ч, *tj > ч (срп. ћ), *dj > ж (срп. ђ), — јер су се добили потпуно нови сугласници, који и нису палатални, а друге обележава истим словима којим и тврде, а то су л', н' и р', за које српски има љ и њ, док је р' одавно отврдло. Доцније су се у руском скоро сви сугласници па и л и н, почели изговарати меко пред и, е, ђ, я, ю, њ, тако да су се ови нови л' и н' изједначили са старим, а у српском овог новог умекшавања није било (изузевши случајеве као *веселје, знање*, где имамо специјално српску, нову палаталазацију од *веселје, знанје*). Овим путем добили су се у руском од свих сугласника (сем ј, ж, ш, ч, ц, џ) њихови парњаци умекшани или „палатализовани“, док су у српском само љ, њ, ћ и ђ „меки“ или „непчани“, према нашој граматичкој терминологији. Али ћемо разлику између наших и руских меких сугласника најбоље уочити ако редом прегледамо све те сугласнике.

1. *Меко л'*. Изговара се испред е, ђ, ђ, я, ю, и (i) њ тако што се место додире језиковог врха приближи више средини тврдог непца него при изговору нашег л. С гледишта физиолошко-форметског руско меко л' није умекшано тврдо руско л¹⁾ већ умекшано европско т. зв. „средње“ l, како га изговарају Французи, Немци, Пољаци и др., и с којим је и наше л скоро једнако. Наше пак љ се изговара друкчије него руско меко л', јер је врх језика лабаво отпуштен и додирује доње зубе, а горњи део језика широко додирују тврдо непце са жљебастим улегнућем, кроз који бочно пролази ваздушна струја (код мене с десне стране). Према томе руско меко л' стоји на средини између нашег л и љ, те би се с подједнаким правом могло транскрибовати и са л и са љ. Да наше л није далеко од руског меког л' види се по томе што европско l, које је готово истоветно с нашим л, Руси транскрибује

¹⁾ Слично тврдо л може се чути по Босни и Лици у речима као *лојсв бела, луд* и сл.

са *љ*, т.ј. изговарају га као меко *л'*, нпр. *Mill* — *Миль*, *Zola* — *Зоља*, *Voltaire* — *Вољџер*, *Lutter* — *Лјуџер* и др.

Раније смо видели да се при транскрипцији из руског узимају у обзир и други разлози сем фонетичности; и етимологија има утицаја на транскрибовање. Јер је руско меко *л'* у неким речима одвајкада меко и одговара нашем *љ*: *воля* — *воља*, *далѣ* — *даље*, *люблѣнѣ* — *љубљен*, *учиѣлѣ* — *учиѣљ*, а у неким се доцније умекшало и ту је код нас обично *л*: *ледѣ* (*л'ош*) — *лед*, *лѣшо* — *лешо*, *гледѣшѣ* — *гледаши*, *арханѣлскій* — *арханѣлски*. Неоспорно је да у свима речима узетим из руског с меким *л'* треба место њега писати *љ*, ако се те или сродне речи нашег језика пишу са *љ*. Према томе, треба транскрибовати са *љ* имена као што су: *Любомирскій*, *Кљочевскій*, *Земљаникинѣ*, *Василѣв*, (јер и ми имамо *Василѣ*, *Василѣв*), *Бѣлинскій* (јер и ми имамо *Бѣлин*), *Зелинскій* (јер и ми имемо *зеља*, *зељин*), *Полевой* (јер и ми имамо *поље*). *Данилевскій* (јер код нас суфикс *-ев* (м. ов) долази само после непчаних сугласника, а овде је *л* меко од старине као и у нашим речима *Никољдан*, *Михољдан*).

У случајевима где руском меком *л'* одговара наше *л* имамо да се одлучимо како ћемо га транскрибовати, као *л* или као *љ*: *Лидија* или *Љидија*, *Алексадров* или *Аљександров*, *Железнов* или *Жељезнов*, *Малинин* или *Маљнин*. По моме мишљењу место меког *л'* у њаквим случајевима треба писати *л*. Ево зашто. 1) Сва страна, несловенска имена са *л* које Руси меко изговарају ми при превођењу с руског транскрибујемо са *л* а не с *љ*, нпр. *Либек*, *Лийкнехѣ*, *Најолеон*, *Зола* и сл., а не *Љубек*, *Љибкнехѣ*, *Најолеон*, *Зоља*. 2) Крштена имена су код Руса скоро сва календарска — грчка, латинска и јеврејска. Та иста имена имамо и ми, и ако у њима има *л* које Руси изговарају умекшано, ми ћемо га, наравно, при превођењу с руског, писати као *л* а не као *љ*, нпр.: *Илија*, *Јелена*, *Валерија* и др., а не *Иљја*, *Јељена*, *Ваљерија*. То исто вреди и за имена по оцу и презимена изведена од оваквих имена: *Илић*, *Јелењев*. 3) Логично је да се тако исто ради и кад се тиче имена (већином презимена и имена места) која су изведена од општесловенских основа, кад год нас таква имена потсећају на сличне наше речи. као нпр.: *Лѣсковѣ* (срп. *леска*), *Желѣзновѣ* (срп. *железни*), *Плеханов* (срп. „плех“), *Поливановѣ* (срп. *поливаши*), *Полежаевѣ* (срп. *полежайши*), *Левѣцкій* (срп. *левица*).

Али има доста руских речи које или немају сродних у нашем језику, или су толико промениле облик да мало личе на наше

сродне речи, или су туђег порекла. Ако такве речи имају меко *л'*, не може се правити паралела с нашим, да би се видело како их треба транскрибовати. У том случају мислим да треба овако поступити:

Где се *л* налази пред *ѣ, я, ю, ъ* треба га као и код сродних речи заменити са *љ*, нпр.: *Коля* — *Коља*, *Лёля* — *Љоља* (јер се својим обликом удаљила од нашег *Лела*), *Галя* — *Гаља* и уопште сва имена од мила која се и код нас свршавају на *-ља* (исп. *Веља*, *Беља*, *Смиља*; *Лёва* — *Љова*, (јер се крштено име *Левъ* изговара *Л'ов*, а име животиње *левъ* изговара *л'ев*), *Гольцев* — *Гољцев*, *Јельницкiй* — *Јељницки*, *Лядовъ* — *Љадов*, *Ляцкiй* — *Љацки*, *Мујжель* — *Мујжель*, *Баљмонiи* — *Баљмонiи* и сл.

Кад се у оваким речима *л* налази пред *е, ѳ, и*, треба га транскрибовати са *л* а не са *љ*, што би било доследно транскрипцији меког *л'* пред тим самогласницима код заједничких и сродних имена. Горе смо видели психолошко-етимолошке разлоге за тако транскрибовање, а овде ћу истаћи физиолошко-фонетске. Рекао сам већ да се руско меко *л'* подједнако разликује и од нашег *л* и од нашег *љ*, а напоменуо сам и да се руско тврдо *л* (на крају речи, пред сугласницима и пред *а, о, у, ѡ*) и начином артикулације и акустичким утиском разликује од нашег *л*. Па кад ми тврдо руско *л* замењујемо нашим *л* у именима као *Лавров*, *Луначарскiй*, *Лойаишинъ*, *Полшава*, зато што немамо другог слова за тај сугласник, можемо њим заменити и меко руско *л'* у именима као *Ленин*, *Лебедев*, *Ленски*, *Сџалински*, *Лишвинов* и др., јер и за меко *л'* немамо слова које би било његов тачан фонетски знак. Јер кад Руси имају једно слово *л* и за тврдо *л* и меко *л'*, међу којима је велика разлика, зашто ми не бисмо могли руско меко *л'* транскрибовати нашим *л*, кад су они један другом много ближи? Тиме се не бисмо огрешили о релативну фонетичност, а сачували бисмо етимологију.

2. *Меко н'*. Све што је казано за меко *л'* вреди и за меко *н'*, јер је начин њихове артикулације исти, као што сам већ напоменуо на стр. 17. Према томе, излишно је да понављам све разлоге за једну или другу транскрипцију, већ ћу само навести примере за сваки случај.

а) Туђа имена и презимена. Меко *н'* треба транскрибовати као *н*: *Нерон*, *Нелсон*, *Николсон*, *Вагнер*, јер их тако транскрибујемо и кад их узимамо из језика којима припадају носиоци тих имена.

б) Календарска имена и од њих изведена „отчества“, презимена и имена места. У њима треба оставити *н* као што је и код нас: *Никола, Николајевић, Никишин, Леонид, Неонила, Аничков, Нешторовић, Николаев* и сл.

в) Презимена, надимци и географски називи изведени од заједничке словенске основе. Ако је у сродним речима код нас *њ* или би било, треба га писати у руским именима. Нпр. *Сшейњакъ, Свињин, Коневъ, Каменев, Тургеневъ, Еленевъ, — Сшейњак, Свињин, Коњев, Камењев, Турењев, Јелењев*, јер се и код нас завршују речи на *њак* (*горњак, предњак*), *-ев* може стајати само после *њ* а никако после *н* (*џањеви, Сшењевац*), а *Свињинъ* је постало од *свињя* т.ј. *свиња*. Кад у српским речима које су сродне с руским именима са меким *н'* има *н*, треба те речи и транскрибовати са *н*, а не са *њ*. Нпр: *Незеленовъ, Нелидовъ, Нечаевъ, Немировицъ - Данченко* (све сложене с одречном речцом *не*, која се у српском не изговара као *ње*); *Бунинъ, Дружининъ, Сшојунинъ, Мечниковъ, Посѣтниковъ, Плошниковъ, Сшранникъ*, (јер се и код нас сродне речи свршују на *нин*, и на *ник* и *ников*, а не на *њик* и *њиков*: *пашник, гласник, мучеников, Посниковић* и сл).

г) Чисто руска имена. Код њих треба поступити као што је казано за меко *л'* у таквим случајевима. Дакле, ако се *н* налази пред *ѣ* *я*, *ю*, *ѣ* треба га транскрибовати са *њ*, јер се у таком случају *њ* пише и у сродним речима. Н.пр.: *Плешнѣв, (Плешњов), Аноѣа, Буњаковъ, Аня, Маня, Соня, Каѣењка* и сл. *Њ* треба писати и пред *е* код имена од мила кад су изведени од оваких имена на *-ня*, као што су: *Сонечка, Манечка* и др.

3. *Меки д' и ш'*. Ови меки сугласници много се више разликују од наших „непчаних“ *ђ* и *ћ* него што се разликују меки *л'* и *н'* од наших *љ* и *њ*. Јер *д* и *ш* у руском постају умекшани на исти начин као и *л* и *н*, па су као и ови чисти палатални гласови, док су наши *ћ* и *ђ* давно већ постали фрикативни. Руски *ш'* и *д'* су затворни, тренутни гласови као и *ш* и *д*, само са елементом умекшаности т.ј. с приближавањем језика за изговор *ј*, а наши *ћ* и *ђ* нису више затворни, тренутни гласови као *ш* и *д*, од којих су постали, већ експлозивни, продужни и фрикативни т.ј. са елементом шума. Руски меки *ш'* и *д'* могу се научно-фонетски обележити са *т'* и *д'* или *тј* и *дј*, а *ћ* и *ђ* са *т'^с* и *д'^з* т.ј. као сложени сугласници чији је први део умекшано *ш* одн. *д*, а други део умекшано *ш* одн. *ж*. Руско *ш'* много личи на чакавско *ћ* или *ћ* како га изговарају Пироћанци, у чијем се дијалекту место *ћ* и *ђ*

изговара *ч* и *џ*. Истина, и у руском меки *ш'* и *д'* могу имати разне нијансе, па им се изговор може понекад доста приближити изговору нашег *ћ* и *џ*, али нас се тиче само нормалан, московски књижевни изговор.

Иако умекшаност руског *ш* и *д* постаје на исти начин као и умекшаност *л* и *н*, за које смо видели да се у неким случајевима по пореклу поклапају с нашим *љ* и *њ*, ипак руским меким *ш* и *д* никад не одговарају наши *ћ* и *џ*. Јер од прасловенског *tj* и *dj*, од којих су постали наши *ћ* и *џ*, добило се у руском *ч* и *ж* (од *дж*), а где у руском има *ш* и *д*, били тврди или умекшани, и код нас има *ш* и *д*. Према овоме, јасно је да руском меком *ш'* и *д'* не одговарају наши *ћ* и *џ*, ни фонетски ни етимолошки, па се не би могли ни замењивати узајамно при транскрибовању. Међутим, ми смо видели да према Правопису проф. Белића подједнако треба транскрибовати са *ћ* и руско *Бодянский* и пољско *Lodz'*, а са *ћ* чешко *Dršina*, иако се пољско *dz'* изговара скоро исто као наше *џ*, а *д* у *Бодянский* као *д'*, онако како смо горе објаснили. Што се тиче чешког *t* у *Dršina*, оно се исто тако изговарао меко као руско меко *ш* н.пр у *Никишинъ*.

Како, дакле, треба транскрибовати меко *ш'* и *д'*? Према природи њиховој не би се могли транскрибовати са *ћ* и *џ*, али има случајева кад се не могу транскрибовати ни са *ш* и *д*. Пример *Бођански* код проф. Белића је добар за те случајеве, али се по њему не види да ли са *ћ* треба транскрибовати и свако друго меко *д'* нпр. у *Надеждинъ*. То би се могло закључити, судећи по примеру *Dršina* — *Дрџина*, јер се чешко *t*, као што смо малочас рекли, изговара исто као руско меко *ш'*.

Према свему што је казано о овим меким сугласницима, а у вези с оним што је казано за *л'* и *н'*, мислим да *ш* и *д* треба транскрибовати са *ш* и *д* кад стоје пред *е*, *ѣ*, *и*, (*і*), н.пр. у именима као: *Демидовъ*, *Андерсонъ*, *Авдѣевъ*, *Денисъ*, *Владимировъ*, *Погодинъ*, *Димиѣриевна*, *Тишъ*, *Пехѣеревъ*, *Махошинъ*, *Никишинъ*, *Тихонравовъ* и др. Ипак *Лебедевъ* треба писати *Лебеѣев*, јер *-ев м. ов* не долази после *д*, а *Рѣдько* као *Реѣко*.

У случајевима кад после *ш'* и *д'* долази прво *ь* а после ма који вокал треба их транскрибовати са *шј* и *дј*, јер *шья* и *дья* значи *ш'ја*, *д'ја*. На пр.: Татъяна (скраћ. од *Ташіяна*) *Ташјана*, *Аркадѣевна* (од *Аркадјевна*) — *Аркадјевна*, али ипак *Дьяконовъ* — *Ђаконовъ*, јер се *дьяконъ* каже српски *ђакон*.

Најзад, кад *д* и *ш* долазе пред *я*, *ю*, а то је већином у именима од мила, треба их транскрибовати са *ћ* и *ђ*, јер је тако већином и уобичајено. Н.пр.: *Федя*, *Пешя*, *Чисшяковъ*, *Башюшковъ*, *Бердяевъ*, *Пушяшовъ* и др. Ипак имена као *Тючевъ*, *Тюмень* треба транскрибовати као *Тјучев*, *Тјумењ*, јер ако би се транскрибовале као *Ђучев* и *Ђумењ*, много би се својим изгледом удаљиле од оригинала.

4. *Меки с' и з'.* И *с* и *з* могу на исти начин постати умекшани као и раније поменути сугласници. Али док смо код других сугласника видели да се понеки пут могу транскрибовати нашим најсроднијим „непчаним“ сугласницима, дотле се то не може никад учинити са *с'* и *з'*. Јер од *сј* и *зј* у нашем језику су се развили *ш* и *ж*, који немају никакве везе с „меким“ или „непчаним“ сугласницима, док су руски *с'* и *з'* заиста меки. У неким говорима нашег херцеговачког дијалекта чује се врло слично меко *с'* и *с'* у речима као *с'екира* м. *сјекира* и *з'еница* м. *зіеница*. Па као што немамо никаквог засебног слова за те наше меке сугласнике тако не можемо ни руске *с'* и *з'* друкчије транскрибовати него са *с* и *з*. Н.пр. *Се.чѣнъ*, *Сергѣвичъ* *Алексеѣвна*, *Зелинскій*, *Незеленовъ*, *Кузинъ* — *Семјон*, *Сергејевић*, *Алексејевна*, *Зелински*, *Незеленов*, *Кузин*.

У случајевима где после меког *с'* и *з'* долазе *а*, *о*, *у* (т.ј. *ся*, *сѣ*, *сю*) транскрибоваћемо *с'* и *з'* као *с* и *з*, а *ѣ*, *я*, *ю* као *јо*, *ја*, *ју*. Н.пр.: *Ася*, *Вася*, *Овсяниковъ*, *Ксюнинъ*, — *Асја*, *Васја*, *Овсјаников*, *Ксјунин*.

5. *Умекшани б', ѿ', м', в', ф'.* Овим сугласницима код нас у истим именима, или у сродним речима од којих су изведена имена, одговарају тврди сугласници, и тако их треба и транскрибовати. Н.пр. *Трубецкој*, *Пашайенко*, *Пеширов*, *Веневишин*, *Лебеђев*, *Феђин*. Преводиоци обично транскрибују ове умекшане сугласнике испред *ѣ* са *ј* после њих, н. пр. *Бјели*, *Вјера* и сл. Али пошто се *ѣ* у руском одавно изједначило са *е*, то се и сугласници пред њима подједнако изговарају, те нема разлога да се различно транскрибују. У *Трубецкој* и *Бѣлий* *б* се потпуно исто изговара, па га на исти начин треба и транскрибовати. Кад нико неће руско *Елена* транскрибовати са *Јељена* или *Јелјена*, тако исто нема никаквог разлога да се *Вѣра* транскрибује са *Вјера*. То би се једино могло можда допустити у јужном изговору. Према томе, треба писати: *Бѣлий* — *Бели*, *Еѣлинскій* — *Бељински*, *Побѣдоносцевъ* — *Победоносцев*, *Вѣра* — *Вера*, *Невѣровъ* — *Неверов* и сл.

Али ако ови уснени сугласници стоје пред *ѣ*, *я*, *ю*, онда се они, разуме се, пишу са *ј*. То је најчешћи случај кад стоје пред *ѣ*, које треба транскрибовати са *јо*, остављајући сугласник непромењен. Н. пр. *Семѣнѣ* — *Семјон*, *Фѣдорѣ* — *Фјодор* и сл. Само ваља имати на уму да тако треба учинити ако је то чисто руско име или толико измењено заједничко име да се доста разликује од нашег. Иначе треба оставити као код нас, н. пр. *Пѣшрѣ* — *Пеѣшар*.

6. *Умекшани сугласници k, г, х*. Треба их транскрибовати као тврде пред *е*, *ѣ*, *и* (*i*), т.ј. *ке*, *кѣ*, *ки* и сл. као *ке*, *ки*, јер и у нашем језику се у *ки* па и у *ке* *k* изговара мекше, али се у писању не разликује од *k* у *ка*, *ко*, *ку*, (док се у пољском меко *k, г* и *х* пишу *ki, gi, hi* н. пр. *Sienkiewicz.*) Једино ако се *k* налази пред *ѣ*, *я*, *ю* у именима којих ми немамо, мора се транскрибовати као *кјо*, *кја*, *кју*, а то вреди и за *г* и *х*. Н. пр. *Ашевски*, *Боѣкин*, *Лункевић*, *Маркевић*, *Серѣѣѣ* — *Серјејев*, *Сѣанкевић*, *Јушкевић* и сл.

7. *Умекшано р'*. Наш језик је, истина, имао некад меко *р*, али се оно одавна изједначило с тврдим. У руском, обрнуто, прасловенско меко *р* сачувало се и изједначило с новим умекшаним *р* испред *е*, *ѣ*, *и* (*i*), *ѣ*, *я*, *ю*. При транскрибовању руских имена обележићемо меко *р'* нашим *р*, н.пр. *Андрејевић*, *Јеремија*, *Кресѣовски*, *Кривенко*. *Милер*, *Погорелов*, (*Погорѣлов*), *Горки* (*Горѣкиј*), *Решѣников* (*Рѣшеѣниковѣ*). Разуме се да ћемо *ря*, *рю*, *рѣ* транскрибовати као *рја*, *рју*, *рје* н.пр.: *Прядкинѣ* — *Прјадкин*, *Брюсовѣ* — *Брјусов*, *Бирјуковѣ* — *Бирјуков*, *Лурѣ* — *Лурје* и др.

На крају овог излагања о транскрибовању руских умекшаних сугласника да напоменем да је код нас готово уобичајено замењивати их било нашим непчаним било са тврдим *ј* ако стоје пред *ѣ*. Тако се обично пише *Бѣлий* — *Бјели*, *Бѣлинскій* — *Бјељински*, *Сѣровѣ* — *Сјеров*, *Рѣѣинѣ* — *Рјејин*, *Желѣзновѣ* — *Жељезнов*, *Нѣмцович* — *Њемцовић*, *Пѣшковѣ* — *Пјешков*, *Лѣсковѣ* — *Љесков*, *Поѣѣхинѣ* — *Пошјехин*, *Вѣра* — *Вјера*, *Серѣѣ* — *Серјеј*, *Пѣѣуховѣ* — *Пјеѣухов*, *Карѣѣѣ* — *Карјејев* и сл. Пошто се у руском словом *ѣ* обележава потпуно исти самогласник као и словом *е*, са подједнаким умекшавањем претходног сугласника, то нема никаквог разлога да се та умекшаност код нас обележава само у случају пред *ѣ*, тим пре што и у нашем језику (у екавском) нема никакве разлике у изговору *е* које је постало од *ѣ* и оног *е* које је од старине. Овако транскрибовање сугласника испред *ѣ* може се објаснити утицајем црквенословенског и ранијег нашег књижевног језика из времена пре Вука, у којима су сугласници испред *ѣ* изговарани са *ј*.

Видели смо да се сугл. -ч у именима по оцу и презименима час транскрибује као *ћ* а час као *ч*. Према „Правопису“ треба оставити *ч*, што мислим није оправдано. Ево зашто.

Прво, физиолошко-фонетски руско *ч* није једнако српском *ч*; прво се изговара мекше него друго. Графички се руско *ч* може обележити као $\widehat{t\check{s}}$, наше *ч* као $\widehat{t\check{s}}$, а *ћ* као $\widehat{t\check{s}}$ тј. рус *ч* = $\check{s} + \check{s}'$ (меко *ш*), а наше *ћ* = $\check{s}' + c'$ (меко *с* које се мало разликује од меког *ш*). Акустички руско *ч* се поклапа са оним гласом каквим код нас људи који не разликују *ћ* од *ч* изговарају оба та гласа. Друго, етимолошки руском *ч* не одговара наше *ћ*, јер је од прасл. **tj* постало у руском *ч* а у српском *ћ*. Најзад, и семантички *ћ* у нашим презименима потпуно одговара гласу *ч* у руским презименима и „отчествима“, јер су и наша презимена првобитно била „отчества“.

Остаје нам још да видимо како треба писати руске сугласнике, који се при изговору изједначају по звучности или по начину образовања. Да ли их треба писати онако како их изговарамо или етимолошки т. ј. извршити просту транслитерацију? По моме мишљењу ни у овом случају не може се увек чувати фонетски принцип, јер би се често изглед имена деформисао. Зато се *Волжскій* мора писати *Волжски*, а не *Вољшки*, *Надсонъ* као *Надсон* а не *Најсон*, *Прядкинъ* као *Прјадкин* а не *Прјашкин*, *Рѣдъко* као *Ређко* а не *Рећко*, *Безселендѣвка* као *Безселендејевка* а не *Беселендејевка*, *Безсоновъ* као *Безсонов* а не *Бесонов*, *Мережковскій* као *Мережковски* а не *Мерешковски*, *Шмидѣъ* као *Шмидић* а не *Шмић* итд.

IV

Према досадашњем излагању, практична упутства за транскрибовање руских имена овако би изгледала:

I Транскрибовање у погледу облика

1. Лична имена (кришћена)

а) Ако су нама и Русима заједничка, треба их говорити и писати онако како се код нас употребљавају:

Аврам, Гаврило, Михаило, Василије (Васиљ), Јелена, Јевѣније (Јевђеније), Марија, Илија, Олга, Лидија, Александар, Пејтар, Сергеје, Кашарина, Игњаш, Павле, Аџим, Паншелија.

б) Календарска имена која су изменом неких гласова добила у руском нарочит изглед, тако да мало личе на иста наша имена, треба писати онако како се у руском изговарају:

Семёнъ—Семјон, Фёдоръ—Фјодор, Филофей—Филофеј, Авдошья—Авдошја, Феклисџа, Прасковья—Прасковја, Осий и др.

Али *Фома* треба писати *Тома*, јер је то грчко име обично код нас, а разлика је само у томе што се у руском грчко Θ изговара као *ф*. Име *Фадей* није ништа друго него наш *Тадија*, па се може, према укусу, транскрибовати и овако и онако.

2. Деминутивна имена од мила (хипокористика)

а) Ако су то чисто руска образовања, треба их тако оставити и у нашем језику:

Оља, Коља, Љоља, Саша, Сашењка, Серјожа, Шура, Андрјуша, Вања, Вањуша, Волођа, Иљуша, Марусја, Најаша, Њура, Пећа, Мића, Маша, Даша и сл.

б) Неки од ових деминутива се врло мало разликују од наших, па би се могли транскрибовати двојачко: и по нашем и по руском изговору:

Боря: Бора и Борја, Вася: Васа и Васја, Надя: Нада и Нађа, Аня: Ана и Ања, Каџа: Каџа и Каџа. Косџа може само као *Косџа* јер се *Косџа* не осећа као деминутив.

3. Имена по оцу („отчества“) и презимена на -ич

У нашем језику треба их писати на *-ич*:

Ивановић, Пејровић, Григоровић, Лињевић, Сџасуљевић, Немировић-Данченко и др.

Женска „отчества“, разуме се, треба оставити без измене:

Пејровна, Осийовна, Кириловна, Сџейановна, Илинишна, Никиџишна и др. При промени ових имена у 3 и 7 п. јед. треба да се завршују на *-и*, као именице, а не на *-ој*, као придеви, јер се код нас не осећају као придеви. Дакле: *Пејровни, Осийовни, Никиџишни* и др.

4. Презимена

При транскрибовању, у главном, задржавају свој руски облик. Према томе, ако су изведена од календарских имена, не треба их, као имена, подешавати према облику тих имена код нас.

На пр.: *Иванов, Пеџров, Васиљев* (а не *Василијев*), *Григорјев, Сергејенко, Јелисејев, Семјонов, Дмитријев* и др.

Ова презимена, иако су пореклом присвојни придеви, мењају се као именице, јер се у нашем језику (као и наша таква презимена) не осећају као придеви: с *Ивановом*, с *Тургењевом*, с *Пушкином*, с *Никиџином*, а не с *Ивановим*, с *Тургењевим*, с *Пушкиним*, с *Никиџиним*, како је у руском.

Презимена на *-скій, -цкій* треба да се при транскрипцији завршују на *-ски, -цки*:

Досџојевски, Вронски, Левицки, Поџоцки, Коџљаревски, Љацки, Никољски, Тарновски и др.

Женска презимена на *-ская, -цкая*, треба да се завршују на *-ска, -цка*:

Кохановска, Левицка, Лохвицка, Трубецка, Жадовска и др.

Овака презимена се осећају као придеви, па их и у нашем језику треба тако мењати: *Досџојевској(а), Досџојевском, Досџојевским, Трубецке, Трубецкој* итд.

Презимена на *-ој* треба транскрибовати са *-ој*, а не са *-и*: *Толџој, Трубецкој, Пољевој, Луговој* и др. Ако је тако име изведено од речи која се у нашем језику не употребљава, оно се мења као да му се основа свршује на *-ј* т.ј. као н.пр. наше *Миливој*, дакле: *Толџоја, Толџоју, Толџојем*, а не *Толџога, Толџом, Толџим*. Али се већ *Трубецкој* не може рећи *Трубецкоја, Трубецкоју*, већ треба *Трубецкој(а), Трубецком*, па можда чак и у 1. п. *Трубецки*, према женском презимену *Трубецка*, јер се осећа да је то присвојни придев на *-цки*. То се исто може рећи и за *Луговој, Пољевој*, па ће лепше бити рећи *Луговога, Пољевога*, него *Луговоја, Пољевоја*.

5. Надимци

Надимке, било људске било животињске, треба преводити.

На пр.: *Хорь — Твор, Туманџ — Магла, Сучокџ — Гранчица, Блоха — Бува, Моргачџ — Мигало, Бирюкџ — Мруд* итд.

6. Географски називи

Имена мора, језера, река, планина, заселака, шума, њива и сл. треба преводити, ако се могу превести.

На пр.: *Жёлшое Море — Жушо Море, Ладожское Озеро — Ладошко Језеро, Уральскія Горы — Уралске Планине, Красный Ярѣ Црвени Вир, Черный Холмъ — Црни Брег, Бѣжинъ Лугъ — Бежина Ливада* итд.

Имена вароши и села не треба преводити, чак и кад су састављена из две речи, од којих је прва придев.

На пр.: *Красноуфимск, Орехов, Верхњеуралск, Белозерск, Новгород, Славјаносербск, Славјанск, Дорогобуж, Бородино, Бологоје, Звенигородка, Белгород, Холм*. Једино оваким именима треба дати наш наставак, ако је у руском друкчији.

На пр.: *Черный Ярѣ — Чорни Јар, Красный Холмъ — Красни Холм, Красное Село — Красно Село, Царское Село — Царско Село, Бѣлая Церковь — Бела Црква, Великія Луки — Велике Луке, Жишковићи, Јурковићи, Јурјевићи, Сухинићи, Никольское — Никольско, Алексѣвская — Алексејевска, Рождестѣвенское — Рождестѣвенско, Каменская — Каменска* и др.

Ако су географска имена женског рода на *-ь* у српском се мењају као именице мушког рода. На пр.: *Казань: Казан — Казана, Тверь: Твер — Твера, Сызрань: Сизран — Сизрана, Пермь: Перм — Перма* и др.

Географска имена (и презимена) на *-ецъ* треба оставити с тим наставком; јер и у нашем кајкавском дијалекту има тај наставак место *-ац*, н. пр.: *Бобринец, Олонец, Торойец, Черейовец, Јурјевец, Козелец, Јелец, Одинец* (презиме) и сл.

Пошто је *е* у наст *-ецъ*, као и наше *а* у *-ац*, „непостојано“, т.ј. испада у другим падежима, могло би се у промени оваких имена и изоставити. Ако су таква имена постала од обичних речи, које су и код нас у употреби или се завршују на *-овец, евец*, у осталим падежима *е* треба избацити, као да је у 1 п. *-ац*. На пр. *Лийовец — Лийовца* а не *Лийовеца, Козелец — Козелца, Јурјевец — Јурјевца*, и сл. Али *Олонец — Олонеца, Торойец — Торойеца, Бобринец — Бобринеца*, јер нам је основна реч непозната, па се за нас основа свршује на *-ецъ* у свима падежима.

II Транскрибовање у погледу на гласове

1. Самогласници

Самогласници се не транскрибују онако како се у руском изговарају, већ како се пишу т.ј. врши се проста транслитерација, причем се *ы* замењује са нашим *и*.

На пр.: *Москва, Одеса, Сызрань (Сызрань), Белгород, Салтшиков (Салтшиковъ) Могиљев, Смоленск, Орел, Новгород, Пейшров, Подин* итд.

2. Сугласници

И сугласници се у већини случајева остављају без измене, тј. и код њих се врши транслитерација. Зато се при транскрибовању не води рачуна о једначењу по звучности и по месту образовања и о прелазу јасних сугласника у мукле на крају речи и слога.

На пр.: *Безсонов, Надсон, Мережковски, Борисољебск, Рјажск, Новгородцев, Коробка, Безбородко, Зубков, Жињевски, Волжски, Крилов (не Крилоф), Крачковски (не Крачкофски)* итд.

Зато мислим да би било оправдано чак и удвојене сугласнике остављати при транскрипцији, нпр.: *Анненков, Введенски, Коллоншај, Дрожжин, Россов, Поссе, Будде, Гийишнс, Соллогуб, Сшраник* и сл.

Меки сугласници се различно транскрибују. Или се остављају без измене, или се замењују сличним меким сугласницима нашег језика, као што се види из овог прегледа за све такве сугласнике.

Меко л

1. Транскрибује се као л:

а) У именима где је код нас *л* или где би било:

Лидија, Александров, Филишов, Сухово — Қобилин, Плеханов, Слейцов, Малинин, Сухомлинов, Јелисејев, Илин (Иљин), Архангелск, Красноселски, Гавриленко, Железнов, Поливанов, Полежајев, Левишов, Лесков, Јелец, Смоленск, Паншелејев и др.

б) У именима чисто руског или туђег порекла:

Ленин, Лермоншов, Ленски, Лебејев, Сшалински, Лишвинов, Венелин, Секулин, Кавелин.

2. Транскрибује се као љ:

а) У именима где је код нас *љ* или где би било:

Васиљев, Васиљевић, Бељински, Земљаникин, Љубомирски, Кључевски, Зељински, Пољевој Даниљевски, Доброљубов, Шчегољев, Могиљев, Бељски, Никољски, Вољски.

б) У именима руског образовања (пред *ь, ё, я, ю*):

Миљуков, Пейљура, Қораљов, Кошљаревски, Љацки, Некљудов, Љадов, Љова, Шабелјска, Пиљски, Емељјанов, Кољцов, Мељников, Баљмонш, Аљбов, Гогољ, Мујжељ и др.

Меко н

1. Транскрибује се као н:

а) У именима где је код нас *н* или где би било:

Никола, Николајевић, Никишин, Аничков, Несиеров, Даниљевски, Неверов, Немировић-Данченко, Јесенин, Дружинин, Сшрунин, Нижњи,

б) У именима руског образовања:

Гарденин, Корнилов, Ленин, Сшојунин, Бакунин, Чернилов, Звенигород, Овсјанико-Куликовски, Плошников, Минин, Мечников, Нежин (Нџжинџ), Нелидов, Нечајев.

2. Транскрибује се као њ:

а) У именима где је у основи код нас *њ* или где би било:

Коњевски, Свињин, Камењев, Тургењев, Сањин (од Сања), Јелењев, Сшейњак, Нижњи.

б) У именима руског образовања:

Плешњов, Ања, Ањуша, Њура, Соња, Соњечка, Мања, Мањечка, Буњаков, Срезњевски, Мењшиков.

Меки т и д

Обично се остављају као *ш* и *д*; *ь* после њих се изоставља а самогласници *е, ђ, и* се пишу и читају као *е, и*. Једино се *шя, дя, шю, дю*, транскрибује као *џа, џа, џу, џу*. На пр. *Сшейанов, Тихонов, Тершиоров, Сшейњак, Кайусшин, Дијесиеров, Ајухшин, Пошихин (Пошџхинџ), Надеждин, Јудин, Ташјана.*

Али: *Пеџа, Феџа, Берџајев, Пуџашов, Баџушков, Чисџаков, Баконов, (Дџяконовџ), Реџко (Рџдџко), Тоџма (Тошџма).* Ипак: *Тјумењ, Тјучев, Усшјуј, Усшнарoвск.*

Остали меки сугласници

За остале меке сугласнике ми немамо слова чија би гласовна вредност бар приближно одговарала руском изговору. Зато се при транскрибовању имена с тим сугласницима врши проста њихова транслитерација. При том се *ь* изоставља, а *е, ђ, и* транскрибују као *е, и*, а *ѣ, я, ю* као *јо, ја, ју*. На пр. *Авсејенко (Авсѣенко), Алексејев, Грузински, Кузин, Озеров, Седов (Сѣдовџ), Серошевски (Сѣрошевскій), Писемски, Гусев, Бесшужев, Белозерска, Белински, Вербицка, Венгеров, Весновски, Вешрински (Вѣшринскій), Медведски (Медвѣдскій), Науменко, Неведомски (Невѣдомскій),*

Нефедов, Пешров, Пешухов (Пѣшухов) Сѣерански, Победоносцев (Побѣдоносцевъ), Пошаѣенко-Кирѣичников, Никишин, Сергејев (Сергѣевъ), Сѣанкевић, Јушкевић, Феѣ, Андрејевић, Борисов, Гарин, Пешков (Пѣшковъ), Горки (Горькѣй), Карелин, Карејев (Карѣевъ), Кресшовски, Лазаревски, Погорелов (Погорѣловъ), Решешников (Рѣшешниковъ), Середа, Орешков (Орѣшковъ).

Васјуков, Денисјук, Алфјоров, Вјазма, Вјашка, Вјаземски, Семјонов, Хомјаков, Соловјов, Мјакошин, Помјаловски, Брјусов, Бирјуков, Григорјев, Прјадкин итд

У свим другим случајевима, уколико овде нису поменути, нека одлучи језичко осећање по коме изнесеном пропису да се поступи.

Милош С. Московљевић.

Поводом расправе: „О писању руских имена у нашем народу“.

Нема никакве сумње да транскрибовање руских имена, као и чешких и пољских, о којима г. Московљевић исцрпно не говори, претставља велику неуједначеност у савременом књижевном језику. Зато је похвална и природна жеља г. М. да ту неуједначеност покуша да сведе на мању меру. Али, као што је читалац из горњег могао видети, тешко да је у томе успео. То не значи да и даље не треба чинити такве покушаје, а тако исто да у разлагању г. М. нема и добрих напомена које могу бити корисне за даљи развитак овог питања.

Ја ћу показати само, зашто се предложени начин од г. М. у његовој целокупности не може примити.

Основна је његова мана — његова произвољност. За руска имена са умекшаним сугласницима (са *л, н, ш, ђ* и др. испред *ь, е, и, ђ*) г. М. вели да их треба писати на пр. са *л* и *љ, н* и *њ* према томе да ли има сличних речи у нашем језику, па ако има, или *ако би их могло бићи*, онда треба писати онако како се пишу код нас, са *л* или са *љ, н* или са *њ*. На пр. *Лидија, Илин* (= *Иљинџ*), *Смоленск, Јасенин, Неверов, Нижњи, Ленин, Лишвинов, Нежин, Бакунин, Нелидов*; али: *Васиљев, Мошљев, Даниљевски, Шчегољев, Коњевски, Сањин, Сџујњак*, — зато што у тим речима би или могло бити *љ, њ* у нашем језику или се ти гласови у нашем језику у сличним речима налазе. То је лако рећи, али ко би умео то правило применити. Када се у руском пише подједнако *Смоленскџ* и *Даниљевскій*, а у нашем језику имамо *смола* и *Данило*, колико људи знају да у *Даниљевскій* имамо стари присвојни придев *Даниљ* (као у *Никољ дан* и сл.), тако да може погодити да треба писати *Даниљевски*, а *Смоленскџ* према *смола* — *Смоленск*; у руском имамо *Соня* и деминутивно *Сонечка* и г. М.

због *Соња*, које је код њега транскрипција руског *Соня*, тражи да се пише *Соњечка*, а не *Сонечка*, како би он иначе тражио; али по чему тражи да се пише *Бакунин* када је оно постало свакако од *бакуня*, а такве именице код нас нису у обичају. Или код календарских имена: он тражи да се *Фома* пише *Тома*, *Фадей*, — *Тадија* и сл.; *Фёдоръ* — он пише *Фјодор*, *Филофей* — *Филофeј* итд. Али ако ћемо грчка имена писати у нашем изговору, онда зашто то да чинимо са именима *Фома* и *Фадей*, а да не чинимо са *Фёдоръ*, *Филофей* и др.? Зашто свугде да не пишемо: *Тома*, *Тадија*, *Теодор*=*Тодор*, *Филошеј* итд. Ко ће ту знати како код којих имена да пише. То не може ни сам г. М. одредити. Јер кад он пише *Тадија* од *Фадей*, које је ређе име, зашто да не пише *Фёдоръ* — *Теодор*=*Тодор*, које је знатно код нас обичније. Па ако хоћемо тако, зашто да оставимо и *Осийъ*, а не *Јосиф*, *Семјон* (= Семёнъ), а не *Сима*, *Прасковја*, а не *Параскева* итд. итд.

Ја бих могао из предлога г. М. да наведем још много знакова потпуне произвољности која се овде допушта. Г. М. иде тако далеко да тражи да пишемо *Рурик*, а не *Рјурик* зато што је старо прасловенско *р* (*р* умекшано, исп. *море*=*мође*) очврсло у нашем језику; али зар није наше ново *рј* (исп. *борје*, *иверје* итд.) ближе рускоме *р* неголи *р* тврдо. Таквих и сличних ствари има у размишљањима г. М. доста.

Ни под којим условима оваква се произвољност не би могла допустити. Транскрибовање није ни *ѵосрбљавање* ни *ѵревођење* речи. Оно треба, колико средства једног језика допуштају, да претставља верну слику туђег имена. Само је питање: да ли та слика треба да је што вернија према ономе како се имена изговарају у једном језику или како се пишу, да ли имена треба гласовно транскрибовати или их треба према начину писања — „транслитеровати“. И г. М. је имао да се одлучи за једно или друго. Он се одлучио за средину. Неке се речи код њега гласовно транскрибују, а друге се „транслитерују“. Као што смо горе видели има код г. М. и треће категорије речи које се удешавају према нашим речима („адаптирају“).

И у примени овог другог принципа влада код г. М. извесна произвољност која његовом начину, ако се и засебно узме, знатно смањује вредност. Пре свега није добро то, што се г. М. није одлучио за једно: или за транслитерацију или за транскрипцију; а затим, друго, није добро што *ѵод исти.м објектив.ни.м условима* — он примењује час једно час друго.

Уопштим цртама (иако и ту има и нејасности и колебања) г. М. предлаже да се испред *ь, е, ђ, и* врши транслитерација (тј. да се сугласници не умекшавају), а пред *я, ю* да се врши транскрипција са умекшавањем. Али и ту се неки пут то врши, а неки пут се не врши, напр. *Пеџа (Пешја), Феџа (Федя), Берџајев (Бердяевъ), Чисџаков (Числяковъ)* и др.; али се у исто време предлаже: *Тјумењ (Тюмень), Устјуг (Устюгъ)* и сл.

Према овоме види се да би примање предложеног система од г. М. стварало врло велике тешкоће и хаос убудуће не би био мањи него што је био досада, а од писаца би се тражило филолошко знање које они обично немају и које и убудуће неће имати.

Дакле, да сведем. Систем г. Московљевића не може се примити са ових разлога:

1. Што се не ограничава самим именима. Сваки писац мора у начину како су имена написана на страном језику наћи све што му треба да правилно транскрибује име које му је потребно транскрибовати, а не да врши испитивања о њима у српскохрватском језику.

2. Принцип транскрибовања мора бити сасвим прост и доследно спроведен. Или транскрипција или транслитерација. „*Фадей*“ може бити или *Фаџеј* или *Фадеј*, тј. или транскрибовано или транслитеровано, а никако *Тадџа* или слично. Друга је ствар кад се ствари прерађују. Тада се могу узети и друга имена.

3. Избор принципа не може бити један за руски језик, други за пољски, трећи за француски итд. Већ он мора бити у складу са духом нашег правописа и мора бити једнак за све језике. Пошто је наш правопис фонетички, то се тим самим и одређује начин којим *се морају* вршити транскрибовања. Цело ово разматрање г. М. уверило ме је у тачност овог принципа који је примљен и за наш званични правопис.

Али то не значи да транскрибовање страних речи у нашем језику не може бити упрошћено. Заслуга чланка г. Московљевићева у томе је што се и из њега то сасвим јасно види. Али начин на који је г. М. хтео то да изведе, довео би још до знатнијих компликација.

Уосталом неко упрошћавање транскрибовања руских имена већ је и досада било извршено у томе што се није водило рачуна о колебањима руских вокала која се налазе, у главном, под утицајем места акцената у речима. Оно се није вршило и зато

што је било немогуће сачувати у нашем језику руски акценат и што је изговор вокала претстављао различне преливе (нијансе) које је било немогуће предавати азбуком нашег књижевног језика. Ја мислим да се у овом правцу може и даље ићи и предложити и упрошћавање бележења сугласника пред умекшаним вокалима (на пр. испред *и*); али правила и ту морају бити проста и обухватати све случајеве који се налазе под истим гласовним условима. Ја мислим да се та правила када се прими фонетски начин транскрибовања имена могу лако утврдити за све словенске језике. И то је потребно урадити што пре, да би се општем принципу фонетичности, који прописује наш државни правопис, дала довољно исцрпна примена. Његови општи прописи дају за то све потребне услове.

Поводом горњег чланка морам се задржати још на неким тачкама у којима се такође никако не могу сложити са г. М. Он предлаже да се у страним речима не врши једначење и редукција сугласника. На пр. он пише *Безсонов, Коробка* и сл. Ја сматрам да се то не може примити. Кад г. М. пише *Пеџа м. руског Пеџа, Феџа м. Федя*, не разумем зашто не пише *Бесонов, Коройка, Волшски* и сл., пошто и Руси сами тако изговарају те речи. Може се не ићи тако далеко да се м. *Волшски* пише *Волшки*, али се никако не може писати *Волжски*. Тако радимо при транскрипцији имена и других народа, тако радимо у своме језику, — па тако морамо поступити и у овом случају. Тако исто када транскрибујемо руска презимена као *Григоровић, Адамовић* која ми можемо изговорити како их Руси изговарају (са *ч*) и за које имамо довољно знакова у нашем језику, ја не знам коме је потребно да се пишу *Григоровић* и сл. када она гласе *Григорович* и када их Руси тако изговарају, а ми их тако можемо изговорити!

Тако се исто не могу сложити са г. М. и у промени имена. Када се неко име прими у наш језик, оно постаје у промени својој саставни део нашег језика. *То бива по неопходности*. И досад су имена као *Јуречек* остајала са нашом променом *Јуречка, Јуречку* и сл., а не *Јуречка, Јуречку* и сл. зато што *е* у нашем језику у основи није никада непостојано. То исто вреди и за руске речи. Њихово „*кружок*“ када се у нашем језику мења, има — *кружока* итд., а не *крушка*, како би гласило према руск. *кружка*, јер ми не можемо *принципе ишћуће промене уносићи у свој језик*. Име треба да се прими у облику номинатива једнине што верније и што ближе према изговору дотичног језика; али његова про-

мена припада даље нашем језику. У презимену *Трубецкој* осећа се придевско *-ки*, те га мењамо *Трубецкога* и сл.; и тако увек. Према томе, ја не могу допустити да се руска имена на *-ец* мењају по руском начину, на пр. *Олоњец* (или *Олонец* како пише г. М.)— *Олоња*, а не *Олоњеца* итд.

Из овога се види колике су тешкоће онога начина који предлаже г. М. Али је такође несумњиво да се за обичну употребу принципи фонетске транскрипције за све туђе језике морају ближе одредити него што је то било досада урађено.

А. Белић

О писању *s* и *sa* у нашем језику.

Често се код нас појављују чланци и расправице у којима се нашироко и надугачко расправљају различна правописна питања, иако су она сама по себи и довољно јасна и довољно расправљена. Једна од таквих расправица јесте и књижица под насловом: О предлозима „s—sa“ и „su“. Kad se piše s, kada sa a kada su. Raspravio Nikola Stambuk, učitelj, 1928 (Splitska društvena tiskara. 8° 32 стр.).

По моме мишљењу, досада није постојало никаквог спора о писању тих предлога. Међутим овај писац жели да нормализира оно што у језику још није нормализирано, полазећи од нетачно формулисаних појава код проф. Маретића. Истина, писац вели да није „посизао за компаративном граматиком словенских наречја; а компаративно испитивање славенских наречја дало би обилне грађе за оваку радњу“ (Predgovor). Сумњам.

Ја мислим да се писац вара, ако мисли да ово питање претставља икакву нејасност са научне стране. Он, истина, даје нека објашњења, али у њима нема научних разлога појавима. Он сам вели да у расправи нема „научне системе“, али ње нема ни у објашњењима која он ипак даје. Можда је он сматрао да она, да су научнија, — не би била јасна онима којима је ова расправица са практичним циљем упућена.

И ја због ове књижице и ње ради не бих писао ове ретке. То чиним због тога што се писац позвао на Маретића и што је, можда, Маретић и заиста на њ утицао. Писац вели да се „највише окористио Маретићевом великом граматиком. Она је, душа ваља, продужује писац, и надахнула ову расправицу, јер је у њој указато на правилну примену предлога *s—sa*“. Ја хоћу да говорим о тој правилној примени предлога „*s—sa*“ Маретићеве велике граматике.

Маретић сасвим тачно вели да се у два случаја *мора* употребљавати *sa*, а не *s*, и то испред инструм. јд. *мноме* и испред речи које се отпочињу сугласницима *s*, *з*, *ш* и *ж*. Довде је све тачно. Затим, вели он, имају два случаја у којима *sa* долази *врло* радо: испред речи које се почињу групом сугласника и испред бројева и различних бројних израза. Истина је да у оваквим случајевима може доћи *sa*, али, у ствари, као што ћемо видети, испред њих се може употребљавати и *s*. Од писца зависи да ли

ће употребљавати чешће једно или друго. Према томе, *обавезна* је употреба *са само* у она прва два случаја. Зато *само* тако треба и разумети Маретићево правило и његово „врло радо“.

Пред речима које се почињу појединачним сугласницима и самогласницима употребљава се *обично* код Вука и у Маретићевим изворима предлог *с*; али, као што ћемо и то ниже видети, *може* се употребљавати и *са*. И ту зависи од писца, да ли ће и колико ће употребљавати једно или друго. Понеко, као што рекох, употребљава у овим случајевима *с*; тако чине и Вук и Даничић: али и Вук и Даничић знатно чешће него што изгледа на основу примера које Маретић наводи (на стр. 58—59 издања од 1899 г.) имају поред *с* и *са*. Зато ја употребу *с* не бих назвао ту „правилнијом“ као што је код Маретића него „обичнијом“, и то само код неких писаца, и зато сматрам да нико, а најмање Стамбук, не би имао права проглашавати једно за правилно, а друго за неправилно (исп. ниже и о правим научним разлозима једне и друге употребе). Од писца зависи шта ће и у којим ће приликама употребити једно или друго. На основу тога одређивати каква нарочита *правила* било би бесмисленс.

Из колекције примера која није купљена нарочито са обзиром на употребу *са* и *с* навешћу употребу *са* тамо где би се очекивало *с*, према Маретићу, код писаца у току целог XIX века. Испред вокала: *са евројском цивилизацијом* Јак. Игњатовић, Дјела I, 1874, 48, *са изгубљене Катиче* К. Руварац, Скупљени списи I 61, *са овога свешта* Нов. Срб. 1838, 175, *са облачењем* Ђ. Поповић, Приповетке Николе В. Гогоља I, 1864, 149, *са оружјем* К. Руварац Скупљени сп. II 176, Б. Кнежевић, О херојима, 1903, 119, *са ума не смећњемо* Петар Руњанин, Теофрон, 1813, 255, *са удицом* С. Матавуљ, Прим. обличја 1899, 13 итд. Испред појединих сугласника: *са бисџра извора* К. Рув. Скупљ. сп. I 56, *са Богојем* Андра Гавриловић Деспот. власт. 1896, 153, *са великом својом штењом* Вук, Даница 3, 168, *са вином* М. Медаковић, Жив. и обич. Црног. 1860, 45, *са врло незгодни околности* К. Руварац Скупљ. сп. I 468, *са више шешкоћа* Ђ. Радић, О производњи раног поврћа 1901, 93, *са газеламa* Ј. Игњат. Дјела I 140, *са доброга својега ђамђења* М. Ђ. Милићевић, Педаг. поуке 1870, 11, *са Јелицом* Ј. Игњатовић, Патница 1888, I 40, *са једнога погледа* Св. Вуловић, Глас XIV, 1889, 96, *са јунацима* Ј. Игњатовић Дјела I, 1874, 65, *са кога је шо* Ст. Новаковић, Турско царство, 1906, 50, *са којима имамо посла* Е. Јосимовић, Основи нацртне геом. 185, *са лаке и слабе стране* К. Руварац, Скупљ. сп. II 58, *са Мариним грлом* В. Врчевић, Нар. приповијести

1890, 121, *са неколика човека* Вук, Прип. 1853, 216, *са ње је свешлила кућа* Ј. Веселиновић, Сlike I, 1896, 140, *са њо једном шубаром* М. Ђ. Милићевић, Прич. П. Јокића, 1891, 6, *са ротовог* Мijat Stojanović, Šala i zbilja, 1879, 61, *са робовима* Нов. срб. 1838, 87, *са разбијеном главом* Ј. Игњатовић, Дјела II, 1878, 25, *са шамбуром* Ст. Сремац, Поп Ћира и поп Спира 1911, 108, *са ше кобне бишке* К. Руварац, Скупљ. сп. I 39, *са шого звања* Дим. Поповић, Златотворно село, 1870 133, *са Турцима* Ј. Радонић, Ист. Срба I, 1911, 354, *са четири стране* Вук, Срп. нар. послов. 1849, 123 итд. То исто вреди и за групе сугласничке у почетку речи: иако се пред њима често употребљава *са*, у истим се приликама може употребити и *с*. Исп. код Вука и код горњих књижевника: *са њсима, са њсовком, са књижевничком средином, са дна, са другим, са њпредасудама, са њравом, са крујним, са благодарности, са њвога оца, са два ока* итд. и: *с њвозденим шшайом, с клешвом, с главе, с враша, с њразном, с њробља, с њрошком, с њређеџ њода, с бријега, с њрага* и сл. Ова је двојака употреба тако обична да нисам сматрао за поребно да наводим писце и њихова дела.

Може се коме учинити да сам ја нарочито бирао примере који би показивали потпуну помешаност *са* и *с* у поменутом положају. Зато ћу узети неколико савремених писаца код којих ћу, на извесном броју страна, показати однос употребе предлога *са* и *с* у поменутом три положаја: испред самогласника, испред једног почетног сугласника и испред почетне сугласничке групе. Ту ћемо видети да се код једнога писца употреба тих предлога врши више у корист *са*, а мање у корист *с* или обрнуто или да се она врши подједнако; али једнакости у том правцу међу њима нема. Тако, ако узмемо првих четрнаест глава (стр. 1—59) књиге Слободана Јовановића Вођи француске револуције (Београд, 1920), видећемо овакве односе: пред простим сугласником *подједнако* се употребљава *са* и *с* („са“ 44 пута, а „с“ 43) — *са најдоњега југа* 1, *са нечим необузденим* 1, *са њоме* 3, *са материним* 6, *са каквом* 6, *са госпођицом* 7, *са грдном* 10, *са Мирабоом* 10, *са њером* 15, *са више вештине* 26 и сл.; *с његовим* 6, *с њиме* 8, *с великим* 10, *с једним* 20, *с Мирабоом* 11, *с којом* 18, *с новцем* 24, *с више душе* 25, *с њомођу* 27 итд.; на седам случајева испред вокала употребе „с“ — има четири употребе „са“: *с основима* 8, *с оном* 5, *с оцем* 25 и сл., али и: *са учешћем* 36, *са рђавим* 42, *са увећаном* 24, *са обиљем* 16; на 10 случајева употребе *са* испред групе сугласника има *с* четири пута: *са властелинским* 1, *са младом* 10, *са*

много 16, *са књишким* 39, *са практичним* 39—40 и сл. али и: *с другим* 21, *с краљевима* 38, *с друге стране* 49, *с двором* 57. И на овом малом тексту види се да је код Јовановића употреба *са* знатно већа неголи код Вука. Али је оно још у знатно већој мери у употреби код Скерлића. Ако узмемо из његових Писаца и књига, на пр. VII књ., првих 113 страна (издање од 1922 год.), то ћемо на 53 случаја употребе *са* испред једног сугласника наћи свега 3 случаја употребе *с* (*с нама* 32, *с Турцима* 63, *с рањеницима* 103), на 12 случајева употребе *са* испред самогласника (*са исшovesћима* 112, *са усшехом* 112, *си искључењем* 28, *са извесним* 8, *са аманешом* 53 итд.) свега два пута *с* (*с исшочним* 42, *с искреношћу* 95); и, најзад, на *дешћ* случајева употребе *са* испред групе сугласника (*са много* 110, *са хладовишћим* 109 итд.) нисам забележио ниједан случај употребе *с*. Код њега је употреба предлога *с* сведена на минимум, тако да се готово искључиво употребљава *са*. Сушту противност Скерлићу претставља др. Н. Велимировић. На 88 страна његових Беседа под гором (Београд, 1912) ја сам забележио овакав однос између употребе *са* и *с*: пред једним сугласником на 6 случајева употребе *са* (*са новорођеним* 12, *са које* 8, *са висине* 4, *са црном* 26 итд.) има 28 случајева *с* (*с немом* 14, *с мислима* 14, *с шшйлом* 12, *с лица* 8, *с целом* 39 итд.); пред вокалом: на два случаја употребе *са* — три случаја употребе *с* (*са осуђеницима* 77, *са одгурнушћом* 83; *с облацима* 34, *с обе сшрвне* 42, *с ушшћим* 77), пред групом сугласника — налазимо седам пута само *с* (*с шрахом* 27, *с шланине* 5, 27, *с два* 60, *с краљевске висине* 62, *с грешницима* 82, 83).

Ако се може рећи за Слободана Јовановића да мање или више подједнако употребљава *са* и *с* (ако узмемо као мерило њихове употребе положај испред једног сугласника), онда се слободно може рећи за Скерлића да употребљава искључиво *са*, а за Н. Велимировића да употребљава готово искључиво *с*. Кад бисмо узели друге књижевнике, видели бисмо да је и код њих та употреба различна. То долази отуда што је употреба *са* и *с* у свима другим случајевима изван горе поменути два (испред *мноме* и испред сугласника *с*, *з*, *ш* и *ж*, у чему се сви писци слажу) — ствар стила и књижевне навике. И код Вука и Даничића та је употреба ствар стила или нарочите жеље тако да ставе. Према томе, оно што је стилска особина појединих писаца и у чему мора бити разлике према индивидуалности њиховој не може се нормирати на основу нетачно дефинисане употребе њихове код ма како крупних писаца наших.

Као што сви наведени примери сведоче — а они би се могли до миле воље увећати — не може се рећи да је искључива употреба предлога *с* испред речи које се почињу самогласником или једним сугласником *правило*, а употреба *са* — *нешто неправилно*. То не одговара ни стању које је у књижевном језику, а не одговара ни научим разлозима.

Ја мислим да је мишљење о „правилности“ и „неправилности“ поникло на основу нетачног схватања услова и узрока употребе *с* и *са* у различним положајима у савременом нашем језику. Није ни за кога тајна како се дошло до двојности овог предлога. Од старог *сѣ* у *јаком положеају* чувао се полугласник, дајући у нашем језику *а*. То се сачувало у потпуности само у изразу *са мно* до данас (исп. ст. слов. *сѣ мѣноѣ*); зато и имамо увек *са мно*. Из других случајева где је *сѣ* било или у јаком или у слабом положају добивено је: *са ѿишцом* (*сѣ ѿишицеѣж*) или *с ѿѿом* (*сѣ ѿѿомѣ*), дакле, два предлошка облика: *са* и *с*. Ти облици предлога, без икаквог утицаја старих прилика, а према осећању језичком самих писаца, и згодности или незгодности употребе, како их је свако од њих осећао, — сасвим су се слободно почели употребљавати. Тако је дошло да се пред почетним сугласником *с*, *з*, *ш* или *ж* употребљава *са*, а не *с*, јер је функција предлога јаснија језичком осећању када се предлог не губи испред тих сугласника, — иначе *сѣ зѣбомѣ*, *сѣ сесѣромѣ* или сл. дало би *з зубом* (са дугим *з*), *с сесѣром* (са дугим *с*) и сл. у којима се у нашим старим споменицима обично и писало једно *з* или једно *с*; тако је дошло да се пред групом сугласника, ма којег порекла била оне (било да је *ѣ* било у јаком положају: *са ѿсом*, *са ѿишцом* или слабом: *са главом*, *са ѿрага*, *са клеѣвом* и сл.), употребљава чешће *са* него *с*, а испред самогласника и једног сугласника — чешће *с* него *са*; али то не значи да је *са* неправилно и да се у свима тим случајевима не може употребљавати паралелно са *с* и *са* или чак и чешће од њега или обрнуто.

У употреби чешћој или ређој ових предлога у свима другим случајевима сем испред *мно* и сугласника *с*, *з*, *ш* и *ж* влада велика неједнакост међу писцима. Зато ту граматика не може давати дефинитивних правила све дотле докле се одређени начин употребе у одређеним приликама не одомаћи. Друкчије би то значило — произвољно нормализирање нечега што у самоме језику није још довољно устаљено. На то граматичар нема права.

А. Белић

1. Нов примерак старе штампане српске књиге из млетачке штампарије од 1572 г.

И. Каратајев у своме „Описанију славјанорускихъ књигъ, напечатаннихъ кириловскимѣ буквама“ (Сборникъ Императ. Акад. Наукъ. Т: XXXIV) описао је под бр. 83 (стр. 178) мали Зборник који је назвао „*Различнии пошребіи*“ према речима издавачевим у поговору: „... списахъ іаковъ сіе мале књиги въ нихъ же положихъ различніе потребіи на всако врѣме и оугодна бытїи всакомоу члѣку къ трѣбованїю. Даље вели да је „родом од места нарицајема Софија“, и да је „списао“ у Млецима 7080 (1572) г. Књига је врло малог формата (24⁰) и имала је 128 л., 16 *квѣтерниона* по 8; али јој сад недостаје први кватернион и неколико листова из средине. Врло је ретка. Шафарик је не помиње. Опис је према примерку у Петроградској публ. библиотеци. Каратајев не помиње да ли су се остали описивачи које наводи служили истим примерком или и другима.

Други примерак налази се у оставштини пок. проф. др. Ђ. Ђорђевића. Величина 9×6^{cm} по 15 врста на страни, и имао је 15 *квѣтерниона*. Ни он није читав. Недостаје му од првог кв. л. 1—6 и 8, од другог 1-ви (9), од петог 4-ти (36), од шестог 1—3 и 6—8 (41—43 и 46—48), од осмог 1 и 8 (57 и 64), од једанаестог 8-ми (88), од четрнаестог 1-ви (105) и од петнаестог 1 и 8 (113 и 120). Тако да сад има 99 листова.

Како је у оба примерка први чланак (календар) и последњи („последованија и знаменија рождства Христова“) истоветан, то сам, да бих видео откуд у петроградском један кватернион више, упоредио садржину петроградског (у колико је Кар. наводи) с нашим и нашао сам ове разлике.

1. Разлике у тексту:

Кар. стр. 179 вр. 21: *прѣисни* према нашем: *прѣисни*. — вр. 35: *прѣкоу*, према: *прѣокоу*. — Стр. 180, вр. 4: *Днись*, према: *Дѣсь*. — вр. 5: *Бисло*, према: *висло*. — вр. 7: *прѣкѣте*, према: *прѣкѣте*. — вр. 14: *прѣочьскимь*, према: *прѣочьскимь*. — вр. 19: *Сѣмь*, према *сѣнимь*. — вр. 21: *въ градѣ*, према: *въ градѣ*. — Стр. 181, вр. 2: *Починаемь*, према: *починаемь*.

Све ове разлике нису важне, јер могу бити или погрешке Каратајевљеве у исписивању, или штампарске.

2. Промењен је ред речи, или су неке речи изостављене:

Стр. 180 вр. 5: *Сѣ́о́моу арха́гглюу ми́ханлоу*, слава гласъ *·ѣ·*, према: слава гласъ *·ѣ·* сѣ́. ар. ми́х. — вр. 8—9: *Сѣ́о́моу нико́ле ми́ри-ли́киско́моу ипѣ́кпоу*, сла́ва гласъ *·ѣ·*, према: слава сѣ́. ник. ми́р. ип. гласъ *·ѣ·* — вр. 14: *Сѣ́ти́мъ ·ѣ́· мѣ́нико́мъ*, гласъ: *·ѣ́·* (?), према: слава сѣ́. ·ѣ́· мѣ́. гласъ *·ѣ́·* — вр. 15: *На блѣ́ови́щеніе сѣ́не вѣ́е гла́·ѣ́·*, према: на бл. сѣ́. вѣ́е слава и нѣ́та гла́·ѣ́· — вр. 20: ... и мѣ́ри его оу́лти́е, гласъ *·ѣ́·*, према ... и мѣ́. его оу́л. слава, гласъ *·ѣ́·*.

3. Нема појединих чланака у оба примерка.

а) У нашем има, у петр. нема:

После славе о св. Петки (стр. 180 вр. 5) у нашем је (л. 17, првобитно 25, вр. 7—10) слава сѣ́о́моу димитрѣ́ю, слава, гласъ *·ѣ́·* вѣ́селн (!) се ѿ ѣ́и градѣ́ солоу́не ... — После славе на велику суботу (180 вр. 18) у нашем је (л. 23 прв. 31 вр. 8—10) слава сѣ́о́моу геѡ́ргѣ́ю, слава гласъ *·ѣ́·* Кѣ́ли́каго цѣ́а конно ...

Како и у петр. примерку нема неких листова из средине, то да се не би помислило да су ове славе биле на тим листовима, напомињем да ове славе не заузимају читав лист, већ се на њима налазе почечи других које и Кар. наводи, а тога не би било да је лист изгубљен.

После чланка *почина́емъ часо́вѣ* ... (л. 38 б—40 б, Кар. 181 вр. 2) у нашем рукопису су ови чланци:

Л. 56 а (сад 41) сѣ́ (тропарѣ́?) по́ют се вѣ́ не́лю на оу́трѣ́ни по непоро́чїахъ. влѣ́ вѣ́н еси ѣ́и наоу́чи ме. Игѣ́льски съво́рь оу́дни се ... Почто мѡ́ра съ мѣ́стивѣ́нни мѣ́льзамн ... Сѣ́ло ра́йно мѡ́роносице течахоу́ ... Мѡ́роносице жени съ мѡ́ри ...

Л. 57 изгубљен на коме је био свршетак ових тропара и почетак, јамачно, једне молитве Давидове, од које је продужење на л. 58 (42) ... оу́стнахъ лѣ́стивахъ ѿ лица тво́его соудба мо́а ...

Л. 59 (43) б: мѣ́тва дѣ́дова вѣ́нигда вѣ́зиваше къ боу́ боу́ і́ словоу́. к. тебѣ́ ѣ́и вѣ́здыгохъ дѣ́оу мо́ю ...

Л. 63 (48) ц: мѣ́тва дѣ́доу вѣ́нигда прѣ́зываше ѣ́а вѣ́а і́слева. Вѣ́ноуши е́же мѣ́твоу мо́ю и не прѣ́зри ... (Није цела, изгубљен л. 64).

Л. 65 а (48): *Ѵ́ало́мъ дѣ́дова ѿ вѣ́лицн цѣ́кви сѣ́и свѣ́нь иже сътвори́ ю́ сѣ́нь его́ за ·ѣ́· лѣ́тъ вѣ́ іерѣ́лма. Живѣ́и вѣ́ помо́щъ вѣ́шнїаго и вѣ́ кро́вѣ́ ѣ́а нѣ́снаго ...*

Л. 69 (52) а: начело вѣдници глѹше блѣвнѣ еси гн, блѣвм дѣше мои га и вѣса вноутрѣни, и потомъ глѹше слава. Хвали дѣше мои га и вѣсхвалю...

Л. 73 (57) б: идѹше на трапезѹ глѣмь ѡлома ѡрмѣд. Къзнесеѹ ти бе мои бе. и потомъ вѣче нашъ ниже. и по вѣнегда вѣстати намъ ѡ трапезе аще хошема въздвигноути панагѣю. таже глѣмь сѣе стѹхерин. Блѣвнѣ бѣмь мироуни и питани насъ...

Л. 76 (59) а: идѹше на трапезѹ вечерати глѣмь сѣе. Иднѣтѣ ници и наситѣ се и вѣсхвалѣтѣ...

Л. 76 (59) б: нехѹдише ѡ трапези поемъ сѣе стѹхерин. Къзвеселили ни еси гн въ тварѣи твои...

Л. 77 (60) б: Киденѣе прѹрока їеремѣа и въпрошенѣе црѣа ѡзѣа. в страшнаго соудѣа въпрос. Ёремѣа глѣтѣ къ црѹѹ ѡзѣю чедѹ ѡзѣа слиши гласъ мои... въпрошенѣе въторѹе... въпрошенѣе 'г'...

Свега овога нема у петр. примерку. Ни овде неће бнѣти да су изгубљени листови, јер се треће питање свршава на л. 81 (60) а, и почиње чланак сѣго ѡца нашего григорѣа чюдотворца, слово 'а' које у петр. стоји после починаема часовѣ... (стр. 181 вр. 3).

Л. 96 (78) б после тропара (стр. 181 вр. 10) има у нашем: сѣго григорѣа епѣкпа слово ѡ 'а' срѣбръницехъ юдннехъ. Нже вѣзема їуда анна кашѣе тѣстѣ вѣше, а юда вѣше ѡ брата кашѣе... што Кар. не помиње.

б) У нашем нема, а у петр. има:

Стр. 181 вр. 22: „Пасалиа (sic) кѹрилова сице зри... (въ таблицахъ)“ — вр. 23: Послѣдованѣе и знаменѣе рѹждѣства хрѣстова... Пасхалије у нашем рукопису нема, а јамачно је није ни било, јер после завршетка чланка пред пасхалијѹм, који се у нашем примерку завршује на последњем листу 14-ог кватерниѹна, настаје кв. 15 од кога нема првог и осмог — (113 и 120) листа, а одмах на другом (114) чланак је „последованије и знаменије рѹждѣства Хрѣстова“, који је у петроградском после пасхалије и завршни. Сви горе поменути чланци, којих у петр. примерку нема, јамачно су унесени на рачун изостављене пасхалије и још је један кватерниѹн уштеђен.

Шта је било на првом листу 15-ог кватерниѹна (113), не зна се, а на осмом (120) јамачно је био поговор.

4. Због погубљених листова у нашем примерку није се могло извршити поређење у овим случајевима:

Кар. стр. 180, вр. 28—31: Гѣа стѹхѣра прѹрока соломѹна нгда рече въ адѣ къ прѣстѣни вѣци дѣни. Прѣблѣвнѣ еси вѣце дѣѹ поем те вѣпальшшнма ко се... Послѣдованѣе сѣе рѣхѹомъ хѣроуѣвкамъ Иоан

хероукими мистикомъ... На овом листу у нашем примерку нема једног листа (36), и ако су оба чланка могла стати на тај један лист, онда је у оба примерка једнако.

Л. 38 (29) а у нашем: сѣа хероуѣвка на пасхоу. Ђлици въ ѣа крѣстисте се... Л. 38 (29) б: причестіе каѣадѣвнїе. К. не ллю... К. по неалникъ... итд. — начело каѣаѣамаъ. сїе понт се прѣстїе бїцн. ѡврѣзоу оуста мога... У петр. (стр. 180 вр. 34) прва два чланка нема, а за катавасіе не наводи се ориг. текст, већ се само вели: „Катавасїи... на праздници“. Мора бити да нема овога листа, и да је у оба било једнако.

Стр. 181, вр. 1—2: Каноуњъ. творенїе Івана дамаскина гласъ ѡ Пѣснѣа ірмосъ Ѳскрѣсенїа днѣ просвѣтим се людіе пасха... У нашем примерку овде недостају три листа (41, 42 и 43) и на 44 (32)а је пѣснѣ четвртѣа ірмосъ. Јамачно је, дакле, у оба исто.

Стр. 181, вр. 14, 15: а се имена агѣломъ прѣвнмъ и архагѣломъ великимъ... Григорїа чудотворца иже видѣ на оуспенїе бїце и како придоше ѣпѣкпн, ѡпѣли на ѡблацехъ иже рече хсѣ апѣломъ тако пѣлабѣтъ вамъ на всако лѣто приходити въ празникъ ѡ въ іерѣлмъ блѣвѣ ѡче. Къ ѣї мѣца авгоуста посланъ вистѣ архагѣлъ гаврилъ... У нашем примерку овде нема једног листа (105) на коме је био свршетак чланка имена богородичиних и натпис чланка Григорија чудотворца, јер на л. 106 (87) а почетак је тога чланка въ ѣї мѣца авгоуста... и вероватно је између њих био и чланак о именима анђела.

Из овог упоредног прегледа оба примерка излази да је Јаков приредио два издања свога Зборника као и Божидар Вуковић 1520, иако обимом не толико различна као што су Божидарови Зборници (Ј Arch XXIII, 312 Глас LXVI 15).

Остаје још да се рече које је од њих прво, а које друго издање, и јесу ли оба из исте године. — Ја држим да је петроградски примерак прво, а овај друго издање, што се у њему налазе славе св. Димитрију и св. Ђорђу, па је вероватније да су оне доцније уметнуте него да су у петроградском издању доцније изостављене. — Иако у нашем примерку нема поговора с годином, има иста година на крају чланка о млетачким светињама где стоји: сѣа тѣлеса тоу почиваѡт до сѣа врѣмена и лѣта настоѣца ѡїи венедїа. Дакле је и оно из исте године.

22 јуна 1929.

Београд

Љуб. Сїојановић

2. Лична имена и народност у Србији средњега века

Обично се узима да лична имена у нашим повељама средњега века обележавају и народност дотичне особе. Тако се сматра да је сваки човек са влашким именом у старим нашим документима и по народности Влах, сваки човек са арнаутским именом Арнаутин. У том смислу су са личним именима у нашим споменицима оперисали у разним својим расправама — међу осталим и Ст. Новаковић и проф. К. Јиречек.

То је мишљење међутим и нетачно и погрешно. Ја сам из прве дечанске повеље, у којој уопште има највише сачуваних личних имена, прикупио и средио податке по којима се види да је било случајева где је отац носио страно (влашко, арнаутско или бугарско) име, а његов син српско (I), или је, обратно, отац носио српско, а син страно име (II). Затим има случајева да је дед носио страно, а унук или унуци српска имена (III); понекада је дед носио српско, а унук страно име (IV). Има случајева да је дед носио српско, син страно, а унуци опет српска имена (V). Понекада су отац и син имали српска, а унуци страна имена (VI). Некада је један човек имао страно, а син и унук српско име (VII). Напослетку су врло често браћа имала разна имена: један српско, а други страно (VIII).

I

Отац страно име

Шлеман
Маврен
Хинат
Абас
Чохло
Балван
Бочан
Вилијан
Негун
Нешуст
Парош
Поп Шорјак
Тануш
Шодоје

Син српско име

Рајко (4)
Рајко (5)
Брајан (8)
Дојин (9)
Богоје (12)
Озрак (15)
Богоје (16)
Прибислав (27)
Драшко (29)
Драган (32)
Градоје (33)
Богоје (33)
Бољко (44)
Драгија (46)

Гин
Балдовин
Бун
Бечеч
Маус
Шапран

Мојан (50)
Милеша (50)
Хотило (51)
Радета (53)
Војко (57)
Драјко (60)

II

Отац српско име

Богдан
Мароје
Милохња
Бутко
Никола
Поп Доброслав
Седраг
Радин
Богдан
Добрачин
Радомир
Доброслав
Драјко
Богдан
Васиљ
Радован
Прибоје
Граде
Мирослав
Драја
Радан
Војисил
Негослав
Храноје Укопај

Син сѣрано име

Борхан (7)
Беран (10)
Горг-Рајко-Цури (10)
Шоћ-Доброслав (11)
Хинат-Ниноје (11)
Рахут (13)
Батавала-Милко (26)
Драшко-Рајко-Гон (28)
Прогон (30)
Братуш (31)
Негач (32)
Раг (36)
Багреш (36)
Леш (37)
Мирут (39)
Пилиш (46)
Балдовин (48)
Шарбан (51)
Брајун-Бун (51)
Балдовин-Костадин (52)
Балдовин (53)
Лепчин (53)
Шишат (54)
Барбе (60)

III

Дед сѣрано име

Букур
Дминко
Ширан
Одрам

Унук српско име

Брајко-Милослав (5)
Мирчин-Радослав (6)
Милен (6)
Тврдоје-Мирко-Милош (7)

Шин	Богдан-Рајко (13)
Дудљ	Милован-Драгослав (16)
Бебеј	Бојиц-Мирко (23)
Лун	Рајко-Доброслав (26)
Лун	Доброслав-Рајко (26)
Прекала	Милош-Добран (29)
Баташ	Добрен-Обрад (29)
Шарул	Рајко-Богдан-Братован (31)
Жан	Милош (34)
Тепериг	Милош-Богдан (35)
Негач	Драгослав-Братован (36)
Гоч	Тврдоје (38)
Букур	Милоје-Дољко (38)
Букур	Прибач-Тврдоје (38)
Шантор	Дарко-Дабоје-Богдан (45—46)
Куманин	Миленко (47)
Бер	Мирко (49)
Ратиш	Добрачин (49)
Бач	Војимил-Миле (52)
Кутлар	Милан (52)
Гурдеш	Хвалоје (56)

IV

Дед српско име

Прстац
Доброта
Станислав

Унук сѣрано име

Никола-Витан (25—6)
Гал (38)
Шишман (50)

V

Отац српско име

Срамко
Неорица
Драгомир-(Хреља)

Син сѣрано име

Штулча
Калиман
Лагош

Унук српско име

Милован (12)
Прилип (26)
Прибоје-(Велоје)(26)

VI

Отац српско име

Добромир
Добрен

Син српско

Хранча
Милош-Милеш

Унук сѣрано

Хуњер-Бојадин (21)
Малха (29)

VII

<i>Отац сѣрано име</i>	<i>Син срѣско</i>	<i>Унук срѣско</i>
Леш	Никола	Рајко (29)
Толан	Братослав	Толислав (30)
Рахуљ	Владимир-Будислав	Раден-Вукослав (54—55)

VIII

<i>Браћа : један срѣско име</i>	<i>један сѣрано</i>
Радослав	Шишман (9)
Драјко	Гон (35)
Дражут	Гин (44)
Раде	Хрсчор (49—50)
Рајко	Братул-Негослав (4)
Прибоје	Дрокун (11)
Добровој	Братун (34)
Брајен	Гон (35)
Бојица	Ставер (49)
Костило	Ставер (49)
Белош	Крещул (50)

* * *

Могу се правити разне комбинације, откуда је то тако и шта то значи. Можда је та мешавина настала услед женидбе, а, можда, бар делимице, и услед моде, која је, као што је познато, владала у том погледу и у средњем веку. Али је то споредно, и ту се могу изнети разна мишљења и постављати разне теорије и хипотезе. Једно је међутим, на основу изнетог материјала, јасно и сигурно: *лична имена у нашим средњевековним сѣменицима не могу се ни у ком случају узети као подаци на основу којих се може поуздано обележити народност дошлицне особе.*

Сш. Сѣранојевић

3. Jedna konstrukcija sa „moći“ i „morati“

Iznosim ovde jednu konstrukciju. Nova je, ali i ona stavlja glagol „morati“ u vezu sa osnovom glagola „moći“.

Kako sam do nje došao?

U svojoj raspravi: o „moći“ i „morati“ na slovenačkom jeziku (JF V. p, 168) ja sam spomenuo da stari slovenački pisac Krempelj češće piše „primarjati“, kao što se i govori u severoistočnim slovenačkim krajevima odakle je Krempelj bio, te sam dodao: „Odakle je“ j?“

Ta moja primedba prividno nije bila u pravoj vezi sa mojim drugim izvođenjima one moje rasprave. Što sam ja faktički o njoj mislio, bilo je: „primarjati“ je od „*primoriti“, kao što je slov. „prigovarjati“ (ns.: prigovarati) od „prigovoriti“ ili „nagovarjati“ od „nagovoriti“; nije li baš to „j“ imperfektivnika „primarjati“ znak da je jezik ka „primarjati“ došao preko *primariti, dakle preko jednog glagola 4 vrste (sa perfektivnim značenjem), kojeg je međutim danas nestalo?

I sad se vraćam toj misli.

Od „moći“ imamo više kompozita; kod Pleteršnika, Slovensko-nemški slovar, nalazim: domoči se; „nemoči“: iznemoči, onemoči, obnemoči, prenemoči; zanemoči; omoči; pomoči (pripomoči), premoči, zamoči, zmoči — domagati se, iznemagati, onemagati, obnemagati, prenemagati... omagati, pomagati, premagati, zmagati (omagovati, premagovati, zmagovati).

Ne obazirući se na reflektivum „domoči se“ možemo ostala komposita deliti u 2 grupe, u takve, kojih radnja ostaje u subjektu i koji znače moć odnosno nemoć subjekta, i takve, kojih radnja prelazi na objekt: pomoći komu; omoči koga, premoči koga, smoči koga (= savladati koga¹) — a „premoči“, „smoči“ može značiti i: imati novčana sredstva.

Kompozite *primoči nema danas. Nije li je nekada bilo?

Mesto suponirane kompozite „primoči“ uzimljem zasada kompozitu „premoči“, i to u značenju: savladati koga ili što.

Sub „premoči“ navodi Pleteršnik particip „premoren“, besiegt (iz Dalmatina, 16 stoleće, i iz Kastelca, kraj. 17 stoljeća) uz „premožen“ iz jednog starog rečnika.

¹) Cfr.: byti: zabyti nešto; — znebiti dete: kod Broz-Ivekovića, koji upućuje na *izbiti* (biti, ne bytil), ali držim da je tu ipak kontaminacija obeju osnova: isp. slovenački: iznebiti se.

Ta mi je forma sa „r“ polazna tačka za dalji put.

Particip „premoren“ je već zbog svoga „r“ izgubio svaki oslonac u 1 vrsti; u njoj ima: pleten, pređen, grizen, tepen, rečen, strižen itd. itd., ali nijednog glagola kojemu bi particip bio na: -ren. Jednako usamljen, rekao bih, u vazduhu bio bi particip od suponiranog glagola: *primoći : *primoren*.

Naravno da se taj osamljenik brzo snašao u društvu „drugova“ iz jedne druge kategorije, sličnih mu po spoljašnosti, naime u društvu participa kao što su (slovenački): pregovorjen (hs. pregovoren), nagovorjen, ogovorjen, umorjen... razjarjen, prevarjen (oboren), te je po njihovoj analogiji sebi stvorio i infinitiv **primoriti*, kaošto su infinitivi: pregovoriti, nagovoriti, ogovoriti, umoriti, razjariti, prevariti (oboriti)...¹⁾

Glagol se je od svojeg simpleksa već zato lakše otepio, jer se i po značenju bio već odvojio od „moći“, prešavši u značenje: savladati, pobediti, dakle baš *primorati* koga k čemu. Na drugoj strani mogao ga je svojim srodnim značenjem vući glagol „prigovoriti“, što slovenački znači: durch Zureden einen dazubringen, ihm einreden, ihn bewegen, i glagol „pregovoriti“, „nagovoriti“...²⁾

Imamo posla sa neke vrsti *kauzativnim* glagolom, a baš u 4 glagolskoj vrsti imamo kuzativa kao: buditi = činiti da ko ili što bdi; — cveliti = činiti da ko cvili; gojiti = činiti da ko živi; gubiti činiti, da što pogiba; moriti = činiti, da ko mre -- i prema tome bilo bi naravno u 4 vrsti: **primoriti** = *učiniti da ko može...*

Tako bismo eto imali glagol: **primoriti*. Bio bi to perfektivnik. Taj perfektivnik dobio je onda svoj imperfektivnik, severoistočno slovenački: *primarjati*, kao što imamo uz: pregovoriti, prigovoriti itd. imali pregovarjati, prigovarjati...

Perfektivnika : **primoriti* je kasnije nestalo ; imao je takvo značenje da je u tom značenju imperfektivnost po prirodi stvari nadvladala, te je ostalo „primarjati“, a izgubilo se : **primoriti*, za koje

1) Kompozite od „moći“, perfektivne, uopće su se kod Slovenaca jako gubile, te su mesto njih stupila prvotna imperfektiva, ali kao perfektiva, na pr.: premagati. I nemački uticaj bio je kod njih jak.

2) Kako su ti pojmovi glagolâ: primarjati, prigovarjati, nagovarjati... psihički blizu, vidi se iz ovog slučaja: God. 1927 pitao sam pismeno svoga bližeg zemljaka učitelja g. Fr. Jaušovca, kako se upotrebljava u našem kraju „primarjati“; g. Jaušovec odgovorio mi je među drugim ovom rečenicom: „Tak dugo ga je primarjala pa nagovarjala, ka ga je nazadnje prisilila“ (Tako dugo ga je primoravao i nagovarao, da ga je konačno prisililo).

je mogao biti upotrebljavan i glagol: prisiliti. Paralelan razvoj vidimo u odnošaju između „prigovoriti“ i prigovarjati: „prigovoriti“ u značenju durch Zureden dazubringen danas nije živo, a „prigovarjati“ jest.

Sa „primoriti“, valjda već pre njega, nestala je i prvotna forma glagola: *premoči. Eto, zašto nemamo kompozite *primoči! Istisnulo ga je, regbi, vlastito, u neku ruku nezakonito dete.

Ali imamo u hrvatskosrpskim i slovenačkim krajevima ipak perfektivnik, i to „primorati“. Samo po sebi to ne smeta; što u jednim govorima nestaje, to može u drugima ostati. To su psihološki „slučajevi“, kojima u njihovu nastajanju ponekad pomažu glasoslovne pojave. Ali iznenađuje u „primorati“ forma! To je glagol 5 vrste; nema „a“ mesto „o“, što je ipak obično kod prelaza iz 4 vrste u petu (roditi: rađati, pohoditi: pohađati...) — ima, istina, i: „otvorati“ mesto „otvarati“, „uklonjati“ mesto „uklanjati“, cfr. i „hodati“ uz „hoditi“, „nosati“ uz „nositi“, „vozati“ uz „voziti“, „voditi“ uz „voditi“ — a i *perfektivn k* je, što je isključeno kod redovnog prelaza glagola iz 4 u 5 vrstu, dakle i kod prelaza glagola *primoriti* u *primorati*.¹⁾ Izvodeći glagol *primorati* od suponiranog **primoriti*, morali bismo zato misliti da je *primorati*, prvotno imperfektivan, postao perfektivan istom sekundarno, kao što je „plačati“ kod Slovenaca sekundarno postalo perfektivno: kad je „platiti“ nestalo, „plačati“ je preuzelo njegovu funkciju, te je kraj sebe dobilo imperfektivno „plačevati“; jednako bismo zaključivali: kad je **primoriti* nestalo, „primorati“ je preuzelo njegovu funkciju, te kraj sebe dobilo imperfektivno „primoravati“.

Ali smeta kod izvodjena glagola *primorati* od **primoriti*, koliko se tu misli na Slovence, tvrdo „r“. Da je tvrdo „r“ u hrvatskosrpskim krajevima, gde imamo i: prigovarati, umarati,..., to bi bilo razumljivo; ali je forma sa tvrdim „r“ i kod zapadnijih Slovenaca (Pleteršnik i „jugoistočna Štajerska“, dakle kraj Sutle), gde se govori: prigovarjati... To bismo mogli tumačiti na ovaj način: slovenačko *primorati* nije autohtono nego je ka Slovencima došlo iz bližnjih hrvatskih krajeva — pravac nešto drukčiji od onoga na koji je kod širenja glagola *morati* mislio g. Grubor. Prema tome bismo morali misliti da je *impf.* „*primorati“ nastalo negde u zapadnohrvatskim i istočno-slovenačkim krajevima.

Mogli bismo *primorati* kao perfektivno i drukčije protumačiti — naime ovako: iz **primoriti* je nastao glagol 5 vrste (možda najpre

¹⁾ Te poteškoće nema za one koji u *primorati* vide običan kompozitum iz *pri* - i *morati*.

infinitif) tako „anorganski“ kao što je iz *povedeti* nastalo *povedati* (slovenački = reći: perfektivno!), mesto **gledeti*: *gledati* (Miklosich Gr. IV 282); možda bismo mogli navesti i *imati* iměti...¹⁾

Paralelizam sa *povedati* nameće mi se i zato što imamo i kod njega prelaz od *vedeti*, kojega radnja ostaje u subjektu, k *povedati*, kojim se „vėděnje“ prenosi na drugoga. Kod „primorati“ prelazi na drugoga **moženje*, moć...

Tako bismo sad imali:

I **primoriti*: *primorati* (ili prvotno impf. ili prema *povedati*, *gledati*, *imati*...) — *primoravati*.

II u severoistočnim slovenačkim dijalektima: **primoriti*: *primarjati* (prema Miklošiću kod Pleteršnika ima kajkavskohrvatski Habdelić primarati).²⁾

A sad moram da učinim jedan opasan korak, *korak od „primorati“ na „morati“*. Evo ga: iz *primorati* stvorio se novi simpleks, naime: *morati*... jer su bili pored „*pridelati*“: „*delati*“, „*pribiti*“ (*pribyti*): „*biti*“ (*byti*)....

Taj je novi simpleks najpre još imao značenje kompozite (naravno, u čisto imperfektivnom vidu), dakle: *müssigen*, *nötigen*, *zwingen*. To značenje glagola „*morati*“ faktički navodi još Pleteršnik, i to ne samo po manje pouzdanom Cigaletu, nego i po Janežiču i po podacima o jeziku Ljubljane i okoline i po Jurčiču: *Kdo me more morati? wer kann mich zwingen? Morate mi nositi rdečo vrv.*

Značenje „*müssen*“ bilo bi dakle kod glagola *morati* istom sekundarno; primarno bi bilo: *müssigen*, *zwingen*.

Pravac razvoja *čini* se tu baš protivan pravcu: *nečeš* i *nečaš* (Grubor, op. cit., 156): *Sam nećeš pa i mene nećeš*, — ali držim da između *primorati* — *morati*: *nehteti* — *nečati* već i prema značenju nema paralelizma.³⁾

Ima li drugih primera za takvo stvaranje sekundarnih simpleksa od kompozita?

¹⁾ Bolji poznavalac akcenatskih odnošaja uzimao bi u dilemi: „**primoriti* — *primorati* (impf.)“ i „**primoriti* — *primorati* (kao: *povedati*)“ i akcent. Hs.: *primórati*, *primôrâm* kao: *vózati*, *vôzâm*...

²⁾ Da je tamo (kod severoistočnih Slovenaca i susednih hrvatskih kajkavaca) došlo do forme sa *-a-*, slaže se sa formama imperfektivnih glagola sa *-a-*, običnim i kod glagola koji u drugim govorima nemaju *-a-*, na pr.: *podkovati* — *podkavati*; *pokopati* — *pokapati*; *naročiti* — *naračati*; *pozvoniti* — *pozvanjati*....

³⁾ Svakako g. Grubor (l.c.) uzimlje obrnuti pravac kad kaže da je u slov. od neprel. *môreš* mogao najpre nastati prel. *moraš* = *primoravaš* (sam *môreš* ter in [tudi!] mene *môraš*).

Svakako ima primera u kojima krivo shvaćanje složenina, daje nove simplekse: poljski *badac* iz *ob-adać* preko *o-badać*; *baczyć* iz *ob-aczyć* preko *o-baczyć*; dial. *bagnić się* iz *ob-agnić się* (Berneker); — biknuti iz ob-yknuti (Mikl., Gram. IV. 295). Kako može simpleks zbog kompozite dobiti sasvim drugo, protivno značenje, pokazuje glagol *łąčiti* (= *družiti*), koje je preko *razłąčiti* dobio značenje *razdruživati*, *odvajati*...

Mojoj teoriji idu u prilog dva fakta; prvo fakt da glagola *morati* nema tamo, gde nema glagola „*primorati*“ (kod severoistočnih Slovenaca), drugo fakt da ide *formalno* tumačenje uporedno sa *semaziološkim*...

Moje razlaganje ima jedan momenat zajednički sa razlaganjem g. prof. Đura Grubora (JF V 156) koji misli da je glagol „*morem*“ zbog „*berem*“, *perem* itd. prema njihovu participu „*bral*, *pral*“ dobio formu „*moral*“ i „*morati*“, dakle, prešao u 5 vrstu; zajedničko nam je naime to što jedan i drugi operiramo sa analoškim prelazom glagola iz jedne vrsti u drugu. I g. Musić misli na neku analogiju („*Rad*“ knj. 227,8: *Imamo inu moremo*).

Znam da je to što sam napisao samo jedna konstrukcija...¹⁾
Znam dobro gde ima gradnja pukotine i slaba spojiva...

Možda će pak ko drugi iz te konstrukcije naći put — u jednu hipotezu. Trebaće svakako još više geografije, a i istorije reči „*morati*“.

12 jan. 1930.

Fr. Ilesić

¹⁾ Polazna temeljna tačka bilo mi je ono „*I*“ u „*primarjati*“. Neko bi mi mogao reći: to „*I*“ je došlo po analogiji „*nagovarjati*“, te ne treba misliti uopće na — *iti*.

1. Први конгрес оловенских филолога у Прагу 1929 г. од 6—13 октобра.

Један од великих догађаја словенске филологије — несумњиво је овај конгрес слависта, изведен у великим размерама и према организацији и према пословима. Као и за друге конгресе ове врсте — не може се рећи да и овај значи неки свршени посао који ће утицати на измену развитка словенске филологије. Он не би то могао бити да је трајао и три пута више. Али се не може порећи ипак његов велики значај. Он је приближио људе који на истом послу раде у различним словенским земљама; он је истакао нове правце рада и изнео их пред оне који досада нису о њима мислили или, заклањајући се за конзерватизам који постоји и код научника као и другде, нису о њима хтели мислити. Све то заједно дало је несумњиво велики потстицај за даљи рад многима, многе је охрабрило, а многима је дало материјала за размишљање о ономе о чему дотле нису мислили.

Пре него што пређем на организацију рада на конгресу морам изјавити своју дубоку захвалност онима који су се неуморно старали око те организације, извели је на опште задовољство и показали толико умешности, прибраности, енергије и такта, да им се на изведеном послу мора честитати. На првом месту морам поменути г. проф. Матију Мурка, претседника конгреса, за којега се може с правом рећи да је био душа конгреса. Као човек из онога поколења слависта које није одвајало књижевност од језика, језик од етнографије, — он је свугде стизао не само да организује него и да учествује у самој раду. Затим морам одмах споменути г. Јиржа Хорака, општег секретара, на чијим је плећима била цела материјална организација овог великог конгреса. Он је показао заиста изванредну гипкост и свежину. Када се сетимо колико је он поднео и како је још 12 октобра на банкету у Братислави одржао импровизовани говор, пун полета, снаге и широких погледа о значају конгреса — морамо се дивити његовој издржљивости и похвалити нарочито љубав са којом је свој задатак вршио. Тако исто смо имали прилике да видимо у разним ситуацијама овога конгреса г. Милоша Вајнгарта, који је — сем

тога што је био благајник конгреса — стизао да учествује у знатној мери и у самој раду конгреса.

Из даљег излагања видеће се како је текао научни рад на конгресу, а овде морам још поменути да су и званични кругови, а тако исто и друштвени, а нарочито професорски — показивали толико пажње овоме конгресу и толико предусретљивости према његовим члановима —, да се јасно осећало да му они дају не уски значај једног научног, макар и словенско-интернационалног, састанка већ једне знатне национално-културне манифестације. Дужност ми налаже да им свима заједно, у име свих чланова конгреса наше земље, изразим и на овоме месту дубоку захвалност на срдачном гостопримству, које нас је пратило свугде, на сваком месту, за време целог конгреса, и у Прагу, у Брну и Братислави.

*

Цео рад конгреса био је подељен у три секције: историско-књижевну, лингвистичку и педагошко методолошку. Само су првог дана приликом отварања конгреса (6 октобра), и при крају, за време затварања конгреса, све секције биле присутне заједно; иначе су, од 7 октобра, оне радиле напоре, и свака самостално. Нема сумње да је то имало својих незгода. У 3-ћој секцији, на пример, било је много питања која су интересовала и учеснике I-ве или II-ге секције¹⁾; али они нису једновремено могли присуствовати свима секцијама, тако да су морали много штошта пропустити. Али и то није једина незгода. Обе прве секције (дакле, I и II) имале су свака по три потсекције (А, В и С), у свакој од којих су се држала предавања у различним просторијама у исто време; то је за историско-књижевну секцију отпочето већ првог дана рада (7 октобра), а за лингвистичку — другог дана (8 октобра); на тај начин, обично су се за претставнике првих двеју секција у исто време држале седнице на четири до пет различних места (ако узмемо у обзир и рад педагошко-методолошке секције). Према томе, свако је од њих, у најбољем случају, могао пратити $\frac{1}{4}$ или $\frac{1}{5}$ рада своје струке који би га могао интересовати у целини.

¹⁾ Да наведем нека од тих питања: примена нових лингвистичких праваца у средњој школи при предавању матерњег језика и осталих словенских језика, предавање словенских књижевности у средњој школи; учење словенских језика у вишим школама итд.

Та се незгода до извесне мере ублажава тиме што се на седницама секција говорило о општијим питањима, тако да су оне претстављале највећи интерес; а засебна предавања била су посвећивана специјалним питањима о којима ће референти свакако штампати своје студије или у публикацијама самога конгреса или где другде. Али сам факат што су она постојала — одвлачио је изванредан број учесника из дискусија и о општијим темама; а то је штета.

На овај начин, у ствари, овај је конгрес био састављен од три конгреса; и прва два конгреса, књижевно-историски и лингвистички, били су подељени у два потконгреса: један о општијим питањима, а други о специјалним.

Ја мислим да је врло тешко уклонити незгоде које се јављају под овим условима и сматрам да је требало поделити цео конгрес у свега два одељка. Један лингвистички, а други историско-књижевни. Сваки од ових одељака могао би се распадати на два дела: теориско-научни и педагошко-методолошки, од којих би један био у једне, други у друге дане. У теориско-научним и педагошко-методолошким дискусијама, по моме мишљењу, могли би учествовати *једино* чланови конгреса и доносили би резолуције, а нарочити реферати о специјалним питањима могли би се држати као засебна предавања (без дискусије) у време кад на њима могу присуствовати сви чланови конгреса и друга публика која то жели. Поводом њих не би се доносиле никакве резолуције.

Али и овакав какав је био овај конгрес, пружио је много интересантног и поучног. Ја ћу се постарати да изнесем рад на њему лингвистичке секције, у којој сам и сам учествовао и која ме је највише интересовала.

*

У великој Сметаниној сали, у позадини које су огромне оргуље, отворен је конгрес свирањем на оргуљама народне химне у 10:30 ч. пре подне 6 октобра. Поред чланова конгреса присуствовали су овој седници шефови прашких дипломатских претставништава, министри г. г. Бенеш, Спина, Д-р Штефанек и Власак, заступник г. Претседника републике, претседници обеју палата, претседништво вароши Прага и затим многобројни претставници најразличнијих просветних, културних, научних и уметничких корпорација.

Претседник конгреса проф. М. Мурко отвара конгрес великим и интересантним говором. Он даје историју жеља исказиваних

у различна времена и историју покушаја (у Русији) да се овакав конгрес сазове. Затим се задржава на полету славистичких студија не само код словенских народа који су се ослободили и подigli многе нове универзитете, него помиње нарочито развитак тих студија у иностранству (исп. славистичке часописе код Француза *Revue des études slaves* и *Le monde slave*, код Немаца — *Archiv für slav. Philologie*, *Zeitschrift für Sl. Phil.*, *Jahrbücher für Geschichte u. Kultur der Slaven*, *Osteuropa*, код Енглеца *Slavonic Review*, код Талијана *Rivista di letterature Slave* и *Europa orientale*). Нарочито пак говори о Прагу као правом и данас највећем славистичком центру, истичући знатан број катедара за славистику у њему (пored катедара за општу славистику са језичке и књижевне стране и засебних катедара за чешки језик и чешку књижевност, он има и три засебне катедре за различне словенске језике и осам словенских лектората). Проф. Мурко се нада да ће се моћи ускоро у сједињеним богатим прашким књижницама наћи свака словенска књига. По ономе што сам имао прилике да видим у Прагу, ја мислим да ова нада уваженог колеге није нимало претерана! На крају је г. Мурко топло поздравио све учеснике конгреса.

Говорили су за њим г.г. министар просвете Штефанек, са много одушевљења, о словенској узајамности, а нарочито Чехословака и Југословена, у име вароши Прага — проф. Свобода, са пуно полета и љубави према гостима, и г. Јосиф Зубати, претседник Чешке Академије Науке, у име научних и културних корпорација.

За време мале паузе, после ових говора, отсвирао је изванредно лепо, са пуно прелива и осећања, проф. Видерман на оргуљи фантазију на хорал св. Већеслава. Затим су по реду француске азбуке претставници научних изасланстава различних држава поздравили конгрес и пожелели му плодан рад: г. г. Макс Фасмер (за Немачку), Н. Трубецкој (за Аустрију), Љ. Милетич (за Бугарску), А. Карлгрен (за Данску), Б. Линде (за Естонију), Г. З. Петрик (за Сједињене Државе), Ј. Ј. Микола (за Финску), П. Боаје (за Француску), Л. С. Wharton (за Енглеску), М. Ласкарис (за Грчку), М. Бартоли (за Италију), Ј. Ендзелин (за Летску), М. Биржишка (за Литву), О. Брок (за Норвешку), Ј. Барбулеску (за Румунију), Ј. Вајс (за св. Столицу), П. Н. Сакуљин (за Советску Русију), Р. Егблум (за Шведску), М. Нидерман (за Швајцарску), А. Белић (за Југославију). За научно друштво Шевченка К. Стубињски и за Лужичке Србе Ј. Крал.

Ја сам рекао: „Поштоване госпође и господо, чини ми необично задовољство да у име академија наука, универзитета, научних друштава и културних и научних установа Југославије, којих се појединачни претставници налазе на овом скупу, поздравим овај Први конгрес словенских и иностраних научника који се баве словенском филологијом и да му пожелим плодан рад.

Било је покушаја у прошлости да се такав конгрес сазове, али ово је први пут да је он остварен. Није случајно што је он остварен баш у оној словенској земљи у којој се родио и оснивач словенске филологије неумрли Јосиф Добровски, а још је мање случајно што су се претставници словенске филологије из свих словенских земаља први пут састали у оној словенској вароши у којој је интересовање за остале словенске народе било увек врло живо и стално будно...

Међутим колико је било дубоких разлога да се не само данас састанемо, него да се већ одавна састајемо...

Али, као што се види, било је потребно да се изврше огромне промене у свету, да се после једног крвавог рата, по страхотама једног од најкрвавијих откако свет постоји, словенски народи ослободе, па да данашњи научни састанак наш, тако отмен по циљевима својим, а тако оправдан по својим разлозима, буде остварен у пуном обиму своје.

О његову значају за будућност наше науке — ја нећу говорити; будућност ће то сама показати. Али је не могу прећутати сву умешност или сву неопходност данашњег нашег виђења. Зар има иједне науке која је толико општесловенска, која је толико словенска као словенска филологија и која заслужује да се око ње сакупе сви слависти... Свако од нас ко је залазио у дубине каквог словенског научног проблема морао је доћи до уверења да га може добро разумети само тако, ако узме сву целокупност словенског духовног или материјалног живота. За нас пак који се језиком бавимо може се рећи да, проучавали пољски или чешки језик, руски или који јужнословенски, у ствари, имамо један заједнички предмет, са мањим или већим модификацијама у различним деловима простране словенске земље. Чак и онда када је неко од нас проучавао оно што је у његову језику ново или индивидуално према заједничкој старини, — и његов метод рада и његови резултати били су корисни за остале. Зато ако се и не може рећи да смо апсолутно увек радили сви подједнако на истом непосредном објекту, ми смо увек једни другима били потребни...

Али и поред тога што нас је све упућивало на заједнички рад и овакве састанке, ми се ипак нисмо састајали...

Зато претседништву овог конгреса припада велика заслуга, част и слава за данашњи наш скуп.

Како је у исто време, по своме унутрашњем садржају, овај славистички скуп речити израз развитка словенске филологије за више од сто година, ја се у име побројаних институција са побожним пијететом клањам сени и успомени онога који је тако снажно покренуо нашу науку у самом почетку њену да се мора сматрати као оснивач њен, и који је својим неуморним духом и дубоким интересом обухватао све словенске народе... Слава творцу наше науке неумрломе Јосифу Добровском, којег стогодишњицу од смрти његове ми данас прослављамо, и хвала сенима оне славне плејаде слависта, достојних ученика великог учитеља, који су од многозаслужног и дубоког абата примили нашу науку и продужили да је развијају.

Што смо се ми данас могли искупити око имена славног Добровског у овој лепој словенској вароши, заслуга припада, поред неуморног Претседништва овог конгреса, Чехословачкој влади и Општини града Прага, које је гостопримство над свима похвалама. Зато ми је част замолити њихове високе претставнике, г. г. Министре као претставнике *влaде*, г. Баксу као претставника Општине града Прага и г. Мурка као претставника неуморног извршног одбора и претседника овог конгреса — да приме са овог места најтоплију и најискренију захвалност југословенске делегације и саопште је високим телима која заступају.

Ми смо срећни што у овој прилици можемо преко њих упутити ове осећаје дубоког поштовања и искрене захвалности и целом чешком народу, који је и овога пута показао: своје давно познате осећаје словенске узајамности и дивно разумевање и цењење опште-словенских интереса“.

После поздрава генерални секретар конгреса проф. Ј. Хорак саопштио је да на конгресу има 544 учесника, од којих су 183 странци. Најјаче страно изасланство претстављају Пољаци са 40 учесника, одмах иза њих Југословени са 20, Французи са 12, Немци са 10, Советска Русија са 9, Бугарска са 8, Румунија са 5 учесника.

Тиме је завршено отварање конгреса.

Између 3 и 5 часова гости су обилазили варош у нарочито спремљеним за њих аутокарима; у 5 час. по подне претседништво

Словенског института у лепим просторијама „Обецног дома“ примило је учеснике конгреса.

7 октобра отпочео је рад конгреса. Организована је општа седница и I и II секције на којој се говорило о заједничкој, исцрпној библиографији. Прво је говорио проф. М. Хисек који је изнео мисао да се за историско-књижевна и етнографска дела створи библиографски центар у Прагу (у Словенском институту); други су износили потребу да он купи и библиографску грађу филолошко-лингвистичке садржине. За њим је говорио о лингвистичкој библиографији проф. А. Белић. Он је изнео мисао да различни лингвистички словенски часописи *по једноме плану* износе исцрпније но досада библиографију (са кратким садржајем и оценом дела) свега онога из области филологије и лингвистике што излази у границама земље дотичног народа и што се са тим наукама налази у непосредној или посредној вези. После подуже дискусије (у којој су учествовали г. г. Б. Кутник, А. Бем, М. Мурко, С. Сируполко, К. Њич, П. Дилс и др.) одређена је мала комисија која је утврдила овај текст резолуције:

„I конгрес словенских филолога у Прагу прима обавезу претставника словенских филолошких часописа да ће сваке године на време доносити библиографију дела и чланака научне вредности који се тичу словенских језика, а који су изашли у дошљичној држави.

Библиографија ће доносити по ушврђеном плану садржину у карактеристичку дела и чланака.

Комисија за ушврђивање плана: Белић, Милешич, Њич и Хујер.

Према томе, овим је осигурана библиографија филолошко-лингвистичких дела словенске филологије која излазе у Пољској, Чешкој, Бугарској и Југославији. Остаје још да се на једном, приступачном месту издаду библиографије онога што излази у С. Русији и у несловенским земљама. То ће вршити за руска дела или *Руски научни институт* у Београду или *Словенски институт* у Прагу. Остављено је да г. Хујер одреди, у споразуму са претставницима славистичких часописа несловенских земља, ко ће и како ће преузети на себе остатак библиографије; лужичкосрпску библиографију узима „Slavia“ на себе.

Требало је да г. Меје и Вајан говоре о начину издавања старих текстова. Г-на Мејеа, који на конгрес није могао доћи, заменио је г. Мазон. После подуже дискусије (у којој су учество-

вали г. г. Дилс, Карински, Милетич, Мазон, Слоњски, Вајс, Вајн-гарт, Куљбакин, Белић и др.), према узајамном споразуму, утврђен је овај текст резолуције:

„Конгрес сматра да је неопходно пошребно да се доврши тачно издавање и свесћрано проучавање засебних старословенских споменика.

У исто време конгрес препоручује словенским академијама и научним друштвима да пошћомогну свим начинима предлог г. г. Мејеа, Мазона и Вајана о кришћичком издавању шексћова поединих дела старословенске књижевности“.

Главна је идеја поменуте г. г. у овоме: „Edition critique, tenant compte de tous les manuscrits de chaque texte, quelle que soit la date des manuscrits et quel que soit l'aspect, bulgare, serbe ou russe, qu'ont revêtu les manuscrits“.

У 1 ч. у подне г. Министар просвете д-р Антонин Штефанек у изванредној сали „Луцерна“ дао је ручак учесницима конгреса. У име југословенске делегације говорио је проф. Кидрич.

Цело по подне обе секије заузела је дискусија теза Прашког лингвистичког кружека (Pražský lingvistický kroužek) у којем су најистакнутији чланови проф. Матезијус, Трубецкој, Јакопсон, Карцевски и Хавранек. Њихове тезе обухватају велики део савремене лингвистике, тако да нису на овоме скупу могле бити исцрпно продискутоване. То није могло бити утолико пре, што у овом правцу испитивања која су отпочета, тако да речем, званично издањем Фердинанда де Сосира *Cours de linguistique générale* (1916), а која су продужили његови ученици Ch. Bally и A. Sechehaye у Женеви, до извесне мере A. Meillet у Паризу, такође у извесном правцу Ото Јесперсен (у многим својим делима) и многи други, нису још добила тако заршену форму да би се могла изнети у облику дефинитивно утврђених принципа. Напротив, многобројни говорници (проф Њич, Дорошевски, Белић и др.) доказивали су да и међу претставницима тако зване структуралне или функционалне лингвистике нема још ни приближно потпуне сагласности, а, с друге стране, да су и испитивања старијих лингвиста вођена често у правцу те новије лингвистике. Јасно је било из целе дискусије да нико није порицао значај новог правца и потребу да се предузета проучавања удубе и прошире. Наглашавано је такође да се треба чувати у тим испитивањима свега што не истиче из језика, него се са стране у њ уноси (на пр. какав филозофски

правац који би неко желео применити и на језик). После живе и интересантне дискусије која је трајала више од три сата донесена је овака резолуција:

1. *1 конгрес словенских филолога у Прагу утврдио је важност примене и синхроничног и дијахроничног метода у испитивању језичких факаша. Он је нашао да нема у шуме правцу принципских разлика између словенске лингвистике и других модерних лингвистика.*

2. *Пошто функционално-структурално (а специјално синхронично) испитивање није створило још боље утврђен систем научног испитивања, што се мора оставити појединцима да продуже ова испитивања; али се нарочито препоручује паралелни рад: и на оваквом проучавању словенских језика и на израђивању дефинитивног система оваквог начина испитивања.*

3. *Оба метода рада, дијахронични (историски) и синхронични, — дођују се узајамно. Од циља научних студија зависи, да ли ће се само један од њих употребити, оба наизменице или оба у исто време.*

4. *Конгрес одлучује да комисија која је ову резолуцију саставила остане и даље у важности, са задатком да спрема материјал из ове области испитивања за нови конгрес словенских филолога и да се брине о вези оваквих студија у области словенских језика са сличним студијама у области несловенских језика.*

Комисију чине г. г. Белић, Дорошевски, Јакојсон, Карцевски, Матезијус, Њич, Романски, Симович, Трубецкој, и Хавранек.

Секретар комисије: г. Хавранек.

Нема никакве сумње да је *Прашки лингвистички кружок* показао као једно тело више интересовања за питање ове врсте него друга слична тела у другим центрима словенске лингвистике. То је друштво приредило и два зборника студија израђених у овом правцу: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 1. *Mélanges linguistiques dédiés au Premier congrès des philologues slaves* (Prague, 1929), са преводом њихових теза на француски језик и са прилозима Б. Трнке, Н. Трубецког, В. Матезијуса, С. Карцевског, Ф. Слотија, Б. Хавранека, Јана Макаржовскога, П. Н. Савицког, Луја Брена и Милоша Вајнгарта. 2. *Roman Jakobson, Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues* (Prague,

1929). Врло је добро што су чланови овог друштва дали илустрације својих погледа у овим расправама, тако да ће их други моћи не само боље разумети него и оценити њихову вредност.

Истог дана увече Југословенско-чехословачка лига дала је вече у част југословенских гостију на конгресу (говорио је на њему, поред г. М. Мурка и П. Поповић). После овог фамилијарног вечера југословенски су гости отишли на вечеру коју је *Slavische Rundschau*, у просторијама Аутомобилског клуба, давала својим сарадницима и пријатељима међу учесницима овог конгреса.

Други дан рада II секције отпочео је изношењем савремених проблема ст. словенског језика које је предложио Прашки лингвистички кружок, а који су били критиковани од Ст. Куљбакина и других. Цела је дискусија пошла у другом правцу када је Ст. Младенов, бугарски делегат, у непотребно оштром, местимице грубом, експозеу изнео своје мишљење: да старословенски језик треба звати старобугарским. Дискусија се толико заоштрила да је цело питање морало бити стављено на гласање. Његов је предлог одбачен.

Затим је седница била посвећена дискусији и рефератима о транскрипцији словенских гласова у најразличнијим правцима. Прашки лингвистички кружок износи у најопштијим цртама потребу уједначења фонетичких и фонолошких принципа за бележење различних гласова различних гласовних система словенских језика; Хенрик Батовски (из Лавова) се задржава само на „транслитерацији“ ћирилице знацима латинице, али је његов реферат непотпун; Лисијан Тенијер (Штразбург) говори, углавном, о томе да би требало примити дијакритичке знаке за транскрипцију шуштавих и извесних афиката (поред *š ž, č*) и за *ц* и за *ђз* (као што употребљавају Пољаци), и да се треба постарати да ти знаци постану општи за латиницу. Т. Бењи (из Варшаве) није због недоласка одржао своје предавање о принципима једнообразне фонетичке транскрипције; на крају је Б. Трнка говорио о стенографским системима за фонетичко бележење живих словенских језика и њихових дијалеката.

Секција није могла прихватити у целини ниједно од ових питања, пошто су она изнесена или делимично (Тенијер) или непотпуно (Батовски). То је штета, јер су ово врло важна питања словенске лингвистике. Може се пожелети да се за идући конгрес спреми и обилатија грађа и да се изврше све претходне студије, да се бар један део питања ове врсте може дефинитивно решити. Секција је примила само сугестије и жеље референата и препо-

ручила их специјалистима и научним телима која се баве овим питањима.

У 1 ч. у подне г. Претседник Општине града Прага давао је свечани ручак у Сметаниној сали „Обецног дома“ учесницима конгреса. У име југословенске делегације говорио је професор Ст. Ившић.

После подне било је посвећено изложби која је обухватала „Јосифа Добровског и његове научне везе“, а коју је приредила библиотека Народног музеја у Прагу. Пошто је директор те изложбе, г. Јосиф Волф објаснио присутним појединости о постанку колекције предмета из живота и рада Добровског (његових рукописа, књижнице, слика, материјала о путовањима његовим и др.), посетиоци су је детаљно разгледали. Поводом стогодишњице од смрти Добровскога издао је Словенски семинар Карловог универзитета у Прагу зборник под називом *Josef Dobrovský 1753—1829. Sborník statí. Uspořadali Jiří Horák, Matyáš Murko a Miloš Weingart (v Praze 1929, IV + 429)*. У овој се књизи црта рад и утицај Добровског у најразличнијим правцима. Нас се непосредно тичу ови чланци: А. Брезник, *Dobrovskoga upliv na slovenski jezik* (1—22); В. Дукат, *Dobrovski i Hrvati* (44—80), Љ. Стојановић, *Добровски код Срба* (162—168), Ј. Кршић, *Добровски и српска народна поезија* (183—192), Ј. Нађ, *Prvi odjeci Dobrovskoga u Dalmaciji* (236—240), П. Поповић *Добровски и српска књижевност* (277—287) и Н. Жупанић, *Dobrovskega naziranje o Sporih in poznejša mišljenja o njih* (384—392).

Увече је приређена у част конгресиста у Народном дивадлу опера Далибор Беджиха Сметане.

Трећег дана конгреса једно од најважнијих питања било је — питање о лингвистичком атласу. Познато је у каквој је почасти овакво претстављање језичких факата код Француза, откако је Жилијерон (Gillieron) израдио свој *L'Atlas linguistique de la France*; затим колико је у овом правцу урађено после њега у Француској; наредо са тим — у Швајцарској, Италији, па и Немачкој. Али ма како ми ценили значај оваквог претстављања језичких факата, ми се нисмо могли сложити са г. Тенијером да је ово нешто сасвим друго него „стара дијалектологија“. Јер ако је метод оваквог претстављања систематски и хомоген, зар дијалектолошка испитивања не треба да су и систематска и хомогена; ако је ово претстављање синоптичко, зар и досадашње претстављање језичких фатака на картама није било синоптичко.

Напротив, може се рећи да је ово само један од *начина* претстављања дијалеката, који не може сам себи бити циљ, већ само средство. И то претстављање тек са потпуном дијалектолошком сликом говора и са историјом језика добија право, научно осветљење. Ја бих рекао још више: да једино право дијалектолошко проучавање у вези са оваквим претстављањем језичких црта кад је то потребно (и за које је црте то потребно) — може дати ваљане резултате.

Пошто су се многи говорници сложили у оваквој оцени значаја лингвистичког атласа, прешло се на дискутовање изнесених предлога. *Прашки лингвистички кружок* изнео је неколико општих мисли о потреби међусловенског лингвистичког атласа. Бодуенде-Куртене, којег на жалост нема више међу живима и којему је конгрес, исто онако као и проф. А. Мејеу, послао топле поздраве, пошто обојица нису били на конгресу, изнео је у своме прилогу под називом „Изоглосе у језичкој словенској светлости“ са којих би се тачака гледишта могле повлачити изоглосе међу словенским језицима. Г. А. Меје и д-р Тенијер износе велики значај овоког претстављања језичких појава и желели би да се на целом терену словенских дијалеката организује купљење црта према одређеном програму и на основу тога да се изради лингвистички словенски атлас; П. Скок, који није био на конгресу, скептички се држи према једном лингвистичком југословенском атласу, већ је пре за стварање малих одбора који би само купили за такав атлас материјал и све то стављали на расположење стручњацима.

После исцрпног расправљања о целиходности једног општег међусловенског лингвистичког атласа донесена је ова резолуција:

„Први конгрес словенских филолога одобрава предлог о састављању „Лингвистичког словенског атласа“ и одлучује да одреди одмах привремену комисију која ће до краја организовати овај посао“.

Комисија: Белић, Бузук, Милетић, Њич, Тенијер, Хујер.

Према одлуци која је тада такође донесена, ова се комисија, које ће секретар бити Тенијер, може према потребама и попуњавати новим члановима. Тенијер је одређен да у споразуму са Мејеом изради прву скицу програма рада ове комисије.

У потсекцијама II секције било је овога дана врло интересантних предавања. У секцији А: 1) Ј. Хлумски полемише са abbé Rousselot-ом и доказује да је умекшавање сугласника активно појачавање артикулације гласова, а не њихово слабљење и предлаже

да се „умекшани“ гласови обележавају тачком над сугласником, а „меки“ запетом (на пр. *л* и *л'*); 2) Иван Пањкевич (из Ужгорода) изнео је кратак историјат покушаје Бечке академије наука да фонографски записује различне говоре (исп. D-r R. Rösch, Technik und Wert des Sammelns phonographischer Sprachproben auf Expeditionen); затим о таквом записивању у Паризу, Берлину и стварању института за то у Прагу. На основу тога реферата донесена је ова одлука:

„Потсекција А Лингвистичке секције I конгреса словенских филолога, саслушавши реферат д-ра Ј. Пањкевича „Фонограф у служби лингвистике“ и продискутовавши цело питање, сматра за потребно да се сви словенски језици и њихови дијалекти записују на фонографима најбољег система (у овом случају система Pathé), са циљем да се створе архиви свих словенских језика и дијалеката. Ти ће архиви служити као збирке у којима ће се чувати живи савремени језик за будућност, а тако исто и као помоћно средство за проучавање словенских језика при утврђивању акустичке стране дотичног језика или дијалекта“.

3-ћи реферат је био Вл. Розова о прасловенским групама *tort*, *tolt*, *tert*, *telt* и значају прасловенских акцената за њихов развитак (ја тешко могу примити његово тумачење). 4-ти је реферат В. Курашкевича, поводом расправе Љера-Сплавињског и кн. Трубецког о прасловенским носним вокалима. Он наводи материјал и из готских старих споменика да потврди тачност мишљења Љ.-Сплавињског. Као 5-ти референт у овој потсекцији говори Ст. Смаљ-Стоцки о најближим задацима славистике, износећи у 8 тачака своју *profession de foi* (да академије словенске, у споразуму, потстичу да се предузму извесни научни послови). У потсекцији В требало је као први референт да говори Н. Н. Дурново о времену цепања прасловенског језика, али он није присуствовао на конгресу (сасвим је сумњива његова хипотеза коју је изнео у кратком штампаном изводу, да то треба ставити између X и XIII века, када су се почели губити полугласници у слабом положају у различним засебним словенским језицима). Као други реферат износе Т. Љер-Сплавињски и Јан Чекановски своје идеје о дијалектима прасловенским (са многим од онога што они износе — ја се не могу сложити). Као трећи референт говори Ст. М. Куљбакин о потреби састављања потпуног прегледа (описа) словенских ћирилских и глагољских споменика. После исцрпне дискусије донесена је ова резолуција:

1. Конгрес словенских филолога сматра за пошребно да се црквенословенски рукописи систематски поишу, и то према истојме плану.

2. На томе ће послу сарађивати сва словенска научна друштва која се интересују црквенословенским сјоменицима.

3. На остварењу такве акције радиће овде изабрана комисија од г.: Белића, Вајана, Вајса, Каринског, Карског, Куљбакина, Мазона, Маслова, Огијенка, Слоњског, Сјанојевића, Сјојановића, Теодорова-Балана и Фасмера.

Даље Ј. Вајс износи, на основу описа Асеманова јеванђеља, интересантне напомене о особинама овог споменика, о времену састављања или превођења његова. Познато је да је 1929 године у издању Чешке академије наука изашло фотолитографско издање Асеманова јеванђеља. Најзад В. А. Погорелов није одржао (јер није био присутан на конгресу) свој реферат о западнословенским елементима у лексици Ћирила и Методија.

У потсекцији С Иван Зилински говори о класификацији украјинских говора; затим М. Малецки (пољски филолог) говори о пореклу истарског словенског становништва у вези са постанком њихових дијалеката (иако је ово озбиљан покушај тумачења ових појава, са многим се тврђењима референтовим не могу сложити). После њега Ст. Ившић говори о значају хомонимија за губљење речи и облика у српскохрватском језику. Проф. Ст. Шобер (из Варшаве) износи да психолошки подмет заузима прво место у реченици, а психолошки прирок — друго место; зауставља се на односу граматичког подмета и прирока и психолошког. Најзад, А. М. Пешковски није одржао своје предавање о резултатима руске школске литературе у општим синтаксичким питањима.

Тога дана у 1 ч. по подне они учесници конгреса који су у исто време и чланови Словенског института у Прагу били су гости на ручку код г. претседника Института Л. Нидерлеа. У име наше делегације говорио је А. Белић. Увече од 8¹/₂ ч. г. Бенеш, министар спољних послова, и г-ђа Бенеш примили су чланове конгреса у просторијама „Сполеченског клуба“.

10 октобра био је последњи дан рада конгреса у Прагу. Од напорних седница осећала се свугде извесна замореност. На општим седницама II секције изнео је проф. Њич потребу да словенски научници добијају обавештења из различних словен-

ских земаља, када им је то потребно, о географском простирању употребе извесних речи. На основу дискусије која се поводом тога развила донесена је ова резолуција:

„Конгрес се обраћа академијама или другим научним друштвима са молбом да створе у својој средини могућност да они који се баве словенским речником добијају из извесног броја места обавештења о географском простирању у дошћној земљи извесне речи“.

Затим је проф. Н. Трубецкој говорио о значају функционалне лингвистике за правилан развитак књижевног и говорног језика (устаљеност језика и ортографије, упрошћеност правописних система итд.).

Много је живљи рад био тога дана у потсекцијама. У првој је потсекцији одржао А. Кљечковски предавање о немачким речима у старочешком и старопољском; затим раније у изводу објављено предавање о методу испитивања позајмица турског језика из словенских језика — Т. Коваљски (из Кракова) није одржао, јер није био на конгресу; Ј. Балота (из Букурешта) ставља неколико важних питања о времену када су словенски језици почели утицати на румунски језик; Д. В. Бубрих, који није био на конгресу, није такође одржао објављено предавање о узајамним односима руског језика и финског. У потсекцији В. В. А. Мошин је говорио о правцима проучавања варјашког питања последњих година; после реферата г. Фасмера о старим називима и именима између Лабе и Вистуле изабрана је комисија (од г. г. Хујера, Рудњицког, Козјеровског, Каринског, Романског, Рамовша, Њимцовича, Кордубе, Касперовича и Фосмара) која ће се старати о скупљању топономастичког материјала. Затим је Т. Миљевски (из Лавова) истакао потребу испитивања полапског материјала у различним правцима и поред тога што је већ досада код Пољака много урађено на овом пољу. Јан Хусек (из Братиславе) говорио је о вези лингвистике и етнологије. Витољд Дорошевски, говорећи о покушају класификације значења суфикса у словенским језицима, с правом истиче основно, структурално значење суфикса *-ец* и *-ек* у пољском језику и одваја од њега њихова специјална реална значења и њихово т. зв. „експресивно“ значење, које би било згодније назвати, иако и други овај израз употребљавају, каквим другим називом. Ј. Куриловић (из Лавова), који је говорио о пореклу словенског глаголског вида, ипак није могао учинити вероватном своју

претпоставку да се система глаголског вида развила на основу односа глагола на *-ати* и *-њти* у прасловенском. Тако исто је мало вероватна претпоставка Јана Отрембског (из Виљна) који би хтео глаг. *нарнчж*, *нарнцаж*, *нарницати* да објасни путем аналогije и II-ом палатализацијом. Најзад, рад ове потсекције завршен је рефератом Васиља Симовича о деминутивним и амплификативним облицима личних имена. Он показује да, према документима и старим споменицима, има живих начина образовања таквих облика у малоруском (украјинском) свега 8, а остали су изумрли.

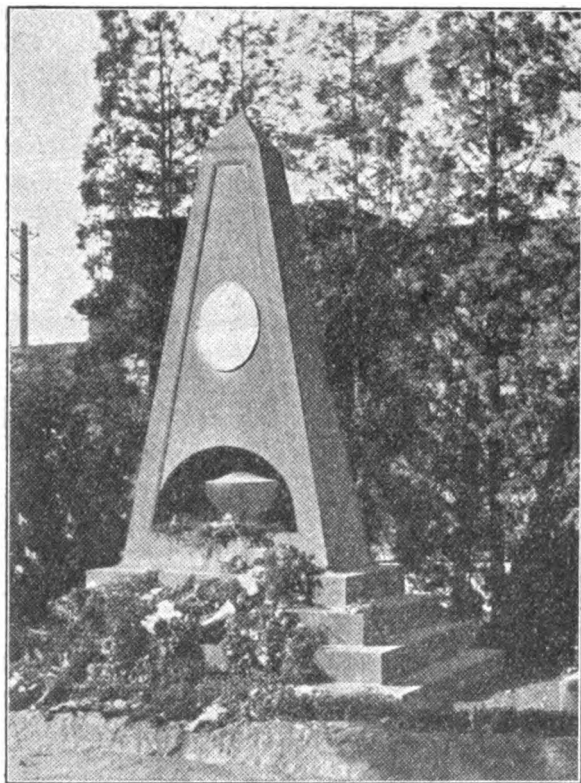
После завршених радова после подне сви учесници конгреса сакупили су се у амфитеатралној учионици нове зграде Карлова универзитета, која је први пут за време овог конгреса и употребљена, у пленарној седници у којој су саопштене различне резолуције конгреса и једногласно примљене. Затим је прочитан пројекат статута за конгресе словенских филолога у 12 тачака и, са малим изменама, акламациом је примљен. Г. Љер-Сплавињски је објавио после тога жељу пољског изасланства, коју је одобрила и прихватила пољска влада, да идући конгрес — кроз *џеџ* година — како је статутом предвиђено, буде у Пољској. Дотле ће ликвидацијом послова овог конгреса управљати досадашње његово претседништво. Све је ово једногласно примљено. После изјаве захвалности свих изасланства на труду претседништву конгреса — закључен је рад I конгреса словенских филолога у Прагу.

Тога дана, 10 октобра, у 1 ч. у подне француско изасланство, са г. Р. Воуег-ом на челу, давало је доручак својим пријатељима учесницима конгреса, а у 7^{1/2} часова увече давало је претседништво конгреса велики банкет у историској сали на Словенском Острву. На њему је одржао врло леп говор — г. министар спољ. послова Бенеш. У име наше делегације говорио је г. П. Поповић.

Иако је на овај начин конгрес био званично завршен, онај од учесника ко је хтео могао је отпутовати заједно са претседништвом конгреса у Брно, где се налази гроб Добровског, и у Братиславу, културни словачки центар.

11-ог октобра учесници конгреса су отпутовали у Брно, где је у свечаној сали универзитета говорио проф. А. Новак, са пуно полета и речитости, о Јосифу Добровском и његовим претходницима у историји књижевности чешкој. Истог дана био је за учеснике конгреса врло жив банкет на Лужанкама, а сутра дан у 9 часова пре подне учесници конгреса поклонили су се на Брнском гробљу — гробу Јосифа Добровског, по хладној и обилној

киши. После говора проф. Ст. Сучка, претставници свих делегација изјавили су своје дубоко поштовање успомени патријарха словенске филологије (г. Ившић је, у име југословенске делегације, говорио на старословенском језику).

Гроб и споменик Ј. Добровског у Брну.

Они који су имали прилике да прегледају институције младог Брнског универзитета, а нарочито универзитетску библиотеку и библиотеку Словенског семинара, могли су се уверити да се овај универзитет развија заиста са благословом и под окриљем великог абата.

После доручка на станици, претставници конгреса, поздрављани на различним станицама врло срдечно од месног становништва, отпутовали су у Братиславу, где их је већ на станици очекивао изванредно срдчан дочек претставништва вароши Братиславе, универзитетских власти и грађанства.

У 5.30 часова п. подне ректор универзитета проф. Д-р Хинек поздравио је госте, затим је у исцрпном говору своје, састављеном у изванредно лепом стилу, говорио проф. Пражак о значају Братиславе у културнополитичким покретима словенским у XIX в. Увече је био врло жив банкет у великој дворани владине палате на којем су говорили покрајински президент г. Дробни и многи други.

У недељу 13 октобра вредни претставници универзитетске библиотеке, месне архиве, музеја (г. г. Емлер, д-р Фохман, д-р Фауст) показали су учесницима конгреса књиге и часописе универз. библиотеке, братиславске споменике, Музеј и оно што је најинтересантније у самој вароши. По подне је организована екскурзија у Ђевин, место у околини Братиславе, које је 1544 год. било насељено Хрватима-чакавцима, којих данас више у њему нема (међутим у Новом Селу у близини Ђевина — има их још у знатном броју). Језик чакаваца, којих у околини Братиславе још има, одлично је описао Д-р Вацлав Важни 1927 год.

У подне је учеснике конгреса позвао на ручак у 1 ч. п. п. претседник г. Дробни у хотел „Карлтон“, а увече су били на чају у „Словачком клубу“ као гости „Словачког клуба“ и „Словенске беседе“.

Тако се завршио овај конгрес словенских филолога, који се хучно отпочео у чешком Прагу, па се продужио у моравском Брну и словачкој Братислави, свугде прихваћан од месних претставника са много срдчности и љубави. Ја бих готово рекао да је он био једна општенародна манифестација. Интересовање које је свугде показивано према овоме састанку и њеним учесницима није могло бити вештачки створено и одржавано. Ја мислим да се то налази у вези са популарношћу славистичких студија код Чехословака, јер су претставници националних наука код њих знатно утицали на буђење националне свести и били су каткада и сами једни од првих бораца за народну индивидуалност и народну слободу. „Славистика“ је код њих више него наука у обичном смислу речи; она је у исто време и позив на слободу и заштита од туђинских утицаја. То је она била код Чехословака у прошлости. У садашњости пак, када је Чехословачка постала и слободна и независна, „славистика“ је један од унутрашњих покретача чехословачке самосталности и индивидуалности у културном правцу. То Чехословаци дубоко осећају и ти су њихови осећаји падали у очи сваком ко је учествовао у овим данима конгреса.

*

Ја сам уверен да ће рад конгреса бити значајан по даљи развитак славистике; не зато што су основане комисије које ће се бринути о различним интересантним научним питањима и гледати да их знатно усаврше до II-ог конгреса; не зато што је академијама и научним телима — много штошта препоручено; не зато што ће можда у библиографији словенској од овог конгреса бити мало више реда. Тај је значај у нечему сасвим другом. Видело се да се у различним деловима словенске филологије врши превирање, и то превирање у правцу приближавања словенске филологије новим правцима и новим схватањима савремене науке.

С друге стране, могло се констатовати да је то превирање сасвим правилно или логичко продужење оног стања које се у њој раније находило. То значи да словенска лингвистика, која и у садашњости има својих заблуда и претераности, као што их је имала и у прошлости, ипак иде здравим путем. Тим не желим давати преимућство младима над старим или обрнуто, нити кудити једне, а хвалити друге. И код младих и млађих има каткада непознавања онога што раде старији, као што има и обрнутог. Овај конгрес им је то најбоље показао; он је баш изнео, можда против очекивања неких од њих, и њихове додирне тачке. У исто време могло се констатовати у различним центрима словенске лингвистике интересовање за прасловенске проблеме, који тако лепо уједињују рад претставника наше науке код различних словенских народа. Нарочито је пријатно констатовати да тога има доста код млађих претставника наше науке. Без обзира на то, колико су у којем специјалном случају успели да даду дефинитивно решење каквог питања, може се пожелети да на том путу истрају и по могућности још више удубе своја испитивања. Надамо се да нас II-ги конгрес словенских филолога неће у том преварити.

А. Белић

2. Велики губици пољске лингвистике

† Јан Лош

На овоме месту пре годину дана поздравили смо Јана Лоша као јубилара и пожелели му, на корист и пољске науке и уопште словенске, да продужи и доврши послове које је отпочео; а данас већ морамо да забележимо тужну вест о његовој смрти (10-XI-1928).

Ми нећемо овде понављати оно што смо о њему рекли у ЈФVI 223—4. Само ћемо се задржати на његову значају за развитак лингвистике и филологије у Пољској.

Главни задатак живота овог повученог, али отменог човека, био је да проучи прошлост пољског језика по споменицима његовим. Да је проучи са свих страна: и са гласовне, морфолошке, синтаксичке и лексичке стране. Када се зна, како је пољска прошлост богата споменицима, када се замисли колики је он посао морао савладати док није дошао до својих крупних синтетичних дела, као што је његова историја пољског језика, онда се тек може достојно оценити рад овог скромног и тихог човека, који је радио без хвалисања и разметања. Да је оно што је он урадио једна од основних потреба сваке науке о језику, — мислим да је свакоме јасно. На тај начин пок. Лош је омогућио даљи, свестранији и дубљи развитак пољске лингвистике, пошто је сам свршио један од њених претходних, неопходних послова. А проучавање и оцена вредности и значаја појединих споменика? Колико је само то олакшало и спремило даљи рад нових испитивача.

Колико је у њему изгубила краковска лингвистичка група, у којој је он био један од главних чланова! Розвадовски, Лош и Њич — покретачи су *Рочника славистичног*, они су душа *Језика пољског*, часописа популарно-научног, којег је вредни уредник и главни покретач проф. Њич; затим у Краковској академији, која је толика дела своја посветила пољском језику, опет су главни иницијатори Розвадовски, Лош и Њич. Из овога тако прекаљеног савеза тројице — изашао један од најстаријих чланова. Његово отсуство ће се у њему несумњиво осећати, иако пољска лингвистичка наука располаже и другим добрим претставницима, — јер место онога ко је као Јан Лош неуморним радом и све новим крупним делима стекао тако крупних заслуга и за стварање краковске научне школе и за развитак пољске и словенске лингвистике опште — лако се не попуњава.

А. Б.

† Виктор К. Поржевињски

Још релативно млад В. К. Поржевињски умро је (12-III-1929) као професор упоредне граматике индоевропских језика Варшавског универзитета.

Поржевињски је био један од најбољих и најоданијих ученика Ф. Ф. Фортунатова. Добио је добро класично образовање у Москви, свршио је Московски универзитет и у њему је продужио своју

научничку и професорску каријеру. Када се проф. Ф. Фортунатов преселио у Петроград да заузме своје место у Императ. академији наука, на његову је катедру изабран Поржезињски. И, заиста, нико од ученика Фортунатовљевих није тако познавао до крајњих појединости погледе великог руског лингвисте као он. Када сам био студент Московског универзитета и када је Поржезињски отпочињао своју научничку каријеру као приватни доцент, још су студенти радили по литографисаним лекцијама Фортунатовљевим, писаним руком Поржезињског. Он је и у доцнијем раду свом објављивао у својим делима врло често читаве делове из предавања свога учитеља. Тако на пр. у његову Уводу у науку о језику, који је изашао у више издања, има велики број глава које су не само израђене по Фортунатову, него које су на многим местима изнесене готово речима Фортунатова. Уосталом, он је толико био усвојио начин излагања свога учитеља да друкчије није ни умео ни могао чинити.

После слома Русије, он је још неко време остао у Москви, па је после великих несрећа које су застигле његову породицу под бољшевичким режимом пешке пребегао у Пољску где је 1922 г. у Варшавском универзитету продужио свој професорски рад. Али је тада већ његово здравље било знатно оронуло.

Од његових радова за време његовог московског периода (да оставим на страну уџбенике и мање чланке) поменућу његове обе дисертације под називом Прилози историји облика конјугације у балтским језицима (Москва, 1901, 166.) и Повратни облик глагола у литавском и летском језику (Москва, 1903, 109 стр.) И те су теме из онога круга који је разрађивао Фортунатовљев ученик Уљанов у својим делима о словенском и балтском глаголу и којима је посвећен чувени „Разборъ“ Фортунатова Уљановљевих дела.

За седам година свога рада у својој отаџбини Поржезињски је штампао знатан број мањих и већих студија (в. њихов преглед у *Jęz. Polski* XIV, 1929, 60—61).

Иако је готово цео живот свој провео у Русији и изванредно владао руским језиком, Поржезињски је био увек Пољак у души. Он је владао великим ерудисијом, нарочито из области балтских и класичних језика, али је уопште био више рецептиван таленат неголи што друго. Велика је штета што овај необично добар познавалац науке Фортунатовљеве није дуже поживео да је даље развија и предаје новим поколењима лингвиста свога народа.

А. Б.

† Ј. А. Бодуен-де-Куртене

Пре кратког времена поздравили смо као јубилара ветерана пољске лингвистичке науке, а данас оплакујемо већ његову смрт!

Бодуен-де-Куртене је био необичан човек. И поред 85 година живота, још увек свеж и пун енергије, он се спремао на нов рад и имао је још увек да каже нешто ново и оригинално савременом поколењу. Још пре три-четири месеца добио сам од њега две књижице: брошуру „Из успомена и размишљања о Словенцима и Словенима у Италији“, коју је био спремио као свој прилог „Словенском зборнику“ који је требало да изађе прошле године у Загребу и *Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung*“ (Варшава 1929, стр. 71). Прва од тих књижица води га у далеко време његових испитивања резиских и других словеначких говора седамдесетих година прошлога столећа; а у другој — он даје резултате својих многобројних испитивања психолошке и социјалне стране равитка књижевног и народног језика.

Он се родио 13 марта 1845 г. у Радзимину под Варшавом, у којој је свршио средњу школу и Велику школу (*Szkola Główna*). Како му није било допуштено као Пољаку да се хабилитира у Варшавском универзитету, он је, после бављења у Немачкој, постао доцент Петроградског универзитета (1870). Од 1875 године до 1883 био је професор Казанског универзитета, где је предавао упоредну граматику, а те године прешао је у Јурјевски (Дорпатски) универзитет на катедру словенске лингвистике. Од 1893—1899 предавао је упоредну граматику и санскрит у Краковском универзитету, а од 1900 па све до 1918 био је професор упоредне граматике и санскрита у Петроградском универзитету. 1918 год. позван је за професора Варшавског универзитета у којем је остао до смрти своје, до 3 новембра 1929 год.

Ја сам имао срећу да лично познајем овог ретког човека. 1911 године, када сам испитивао чакавске истарске дијалекте, он је путовао 20 дана са мном, да се упозна са чакавским дијалектима и са мојим методом рада. Пошто је рђавим временом и болешћу био спречен да доврши са мном започету екскурзију, он се вратио, а ја сам му, на његов захтев, изложио у писму главне стране свога начина рада. Тако је постало „Письмо проф. А. И. Белича къ И. А. Бодуэну-де-Куртене о собираніи діалектологическаго матеріала“, које је Б. де Куртене наштампао (са малим својим уводом)

1913 год. у Изв. Отдѣл. русск. яз. и словесн. XVIII, св. 1, 229—242.¹⁾

Б.-де-Куртене је био ретких способности. Његова ерудиција била је огромна. Све што је знао добивало је код њега нарочити, индивидуални облик. Иако је радио у Немачкој онда када се тамо стварала младограматичарска школа, иако је целог века изучавао психолошку страну језика, он се није слагао са испитивачима историске стране језика онако како су то чинили Бругман и његови ученици. Он је и у младограматичарском покрету имао своје засебно место.

За Б.-де-Куртене били су главно језички процеси са свима моментима, духовне и материјалне природе, који их прате. Не уско — историско, већ оно што је опште, општејезичко — њега је интересовало. Зато је он пратио, с једне стране, „атоме“ лингвистичке природе језика — физиолошко-психолошке процесе његове, а, с друге, — покушавао је да утврди и најкрупније и најдубље факторе који утичу на стварање језичких појава. Њихово временско смеђивање — њега није интересовало. Према вечитом развиту човечијег језика — то за њега није имало значаја.

О словеначком језику он је, потстакнут свакако од свога учитеља И. И. Срезњевског, врло много писао. Дао је 1875 „Опытъ фонетики резьянскихъ говорѡвъ“; затим крупно дело под називом Материалы для южнославянской діалектологіи и этнографіи I (1895) 708 стр., II (1904) 240, III 1903 — у којима проучава резиски и терски дијалекат у Италији и штампа неке њихове споменике; овамо иду и Резья и Резьяне (Славянскіи сборник т. III Спб. 1876), Резьянскій катихизисъ (Петроград 1875), Бохинско-посавскіи говоръ (1877), Sull' appartenenza linguistica ed etnografica degli Slavi del Friul (Cividale, 1900), Il catechismo resiano con una prefazione (Udine 1894), Sprachproben des Dialektes von Cirkno (Arch. f. slav. Philol. VII—VIII), Латинско-италианско-славянскіи поминальникъ XV и XVI столѣтїя (Петроград, 1906). Али ипак главни је његов рад био у области опште граматике, пољског језика, индоевропске упоредне граматике (исп. његову фонетику латинског језика). Из свих ових области саставио је краће и дуже уџбенике за универзитетску наставу.

¹⁾ Моја је преписка са њим вођена на српском, са моје стране, а — на пољском, с његове. И ово је писмо било написано на српском, тако да је морало бити преведено на руски језик. На српском је изашло у ЈФ VI 1—10.

Исто онако као што је у својим лингвистичким делима тежио истини и био увек довољно смео да каже оно што је сматрао као истину, такав је био и у животу. Врло питом и нежан, али увек спреман да брани правду по сваку цену, без икаквих компромиса. Он је често брошурама, док је био у Русији, а и доцније, исказивао своје мишљење о питањима и дневне политике и о различним политичко-националним питањима. Једна таква брошура одвела га је и у затвор на три месеца у Петрограду 1913 год. Како је поред свега другог, имајући велику породицу, морао много да ради за насушни хлеб, те је имао врло мало времена за прави научни рад и одмор, он ми је из затвора писао, са правим задовољством: ево ме, најзад, у санаторијуму, који давно желим, и ево ме међу књигама и у студијама, за којима сам дуго уздисао... Био је праведан и истинољубив човек, вечити бранилац потиштених и неправедно гажених; само је према себи био неправичан. Он је много урадио, потстакао је многе нове мисли и радове, јер је био интуитиван и индивидуалан испитивач; али је себе јавно оштро шибао и критиковао. Жалио се увек да није умео да ради, да није умео да се сконцентрише, да се због животних неприлика сав истрошио на којекакве ситне послове, место да да нешто крупно, достојно пажње. Требало је много духовне снаге да се то рече, без обзира на то, да ли је основано или није.

Његова дела, и описна и синтетична, имају својим индивидуалним особинама и данас несумњив значај и нарочиту драж. И онда када се са њиме не слаже, она претстављају корист за онога ко их проучава.

Словенска лингвистика, на којој је он радио толики низ година, оплакује данас у њему једну од својих величина. У њеним аналима његов живи темперамент и његова многострука природа добиће несумњиво велико признање и праву оцену. А онима који су га познавали остаће за увек драга успомена на (овог реткога човека и пријатеља¹⁾).

А. Б.

¹⁾ Ко жели да сазна што више о његовим делима, наћи ће о томе података у часопису *Język Polski* XIV (1929) 6, 164.

3. Велики губици руске филологије

† А. И. Собољевски

Пре годину дана, 1928 год., изашао је велики зборник у Петрограду (Статьи по славянской филологии и русской словесности, велика 8^о, стр. 507) посвећен седамдесетогодишњици живота А. И. Собољевског, у којем је 109 стручњака дало своје прилоге. Али за кратко време иза тога њему није било више суђено да се још дуго бави својом науком.

Првео је цео живот свој у испитивању и раду и скупио је огроман материјал који је објављивао у многобројним делима својим. Родио се у Москви 26 децембра ст. стила 1856 г.; ту је свршио све школе и универзитет и 1882 г. позван је за професора Универзитета св. Владимира у Кијеву, 1888 — у Петроград, а од 1900 г. академик је у Одељењу за руски језик и књижевност Петроградске академије наука. Поред Шахматова он је био најистакнутији испитивач руског језика за последњих 40—50 година. Истина, он је био више филолог неголи лингвиста, али је и као такав био врло значајан за развитак руске лингвистичке науке, јер је он изнео на видело многе значајне особине староруских дијалеката и најразличнијих језичких споменика. Њега с правом називају оцем историске дијалектологије руске, али и за савремену руску дијалектологију његови су радови били од значаја. Он је дао први историски преглед развитка руског језика у својим познатим „Лекцијама из историје руског језика,“ које су доживеле више издања. Он је знатно покренуо унапред руску палеографију; а за преводну књижевност руску московског периода — његова су испитивања од великог значаја. Он се бавио и археологијом и етнографијом; његово издање руских народних песама у више великих књига — претставља врло вешто изведену кодификацију њихову. Уопште нема ниједног кутка словенске филологије у примени на проучавање руског народа и Русије у који он није загледао.

У излагању је био сух и кратак; није волео сложене комбинације и несигурне хипотезе. Његова дела, према материјалу увек критична и поуздана, претстављала су знатан интерес и за словенску филологију уопште. 1918—19 год. изгубио је свој рукописни архив, у којем је била богата грађа, неуморно купљена у току од 50 г. Али и после тога он није престајао да ради. Да наведем оно што је из његова целокупног рада важније: Изслѣдованія въ области русской грамматики (Варшава 1881); Статьи по

славјанорусскому језику (1883, 1894); Очерки изъ историји рускаго језика (Кијев 1884); Смоленско-полоцкѣй говоръ въ XIII—XV в. (1886); Опытъ русской грамматики. I нарѣчїя великорусское и бѣлорусское (Петроград, 1897); Лекціи по историји рускаго језика (Изд. 4^о Москва 1907); Матеріалы и изслѣдованїя бѣ области славянској филологији и археологији (Петроград 1910); Лингвистическія и археологическія наблюденїя (1913—1914); Славяно-русская палеографїя. Две свеске (Петроград 1908); Южнославянское вліанїе на русскую письменность XIV и XV вѣковъ у кнѣзи Переводная литература Московској Руси XIV—XVII в. (Петроград 1903).¹⁾

А. И. Собољевски био је дописник С. К. Академије од 1909. г.

А. Б.

† П. А. Лавров

Други тако исто велики губитак претрпела је руска наука смрћу П. А. Лаврова, професора и академика. Он је, истина, припадао по облику својих дела, по језику којим су писана, руском народу, али по садржини њиховој он припада сав Јужним Словенима. Прво његово веће дело посвећено је Његошу (Петар П. Петровић Његош, владика црногорски, и његов књижевни рад, 1887. на руском), друго — бугарском језику (Преглед гласовних и формалних особина бугарског језика, (1893), а једно од његових најзнатнијих дела посвећено је нама и Бугарима (Палеографски преглед ћирилског писма, 1914).

Иако ова три велика дела сведоче о Лавровљеву широком научном интересовању, ипак она не дају ни приближну претставу о огромном раду овог научника и о његовој необичној научној ерудицији.

Он се родио у Јарослављу, а свршио је Московски универзитет код славних учитеља Буслајева и Тихонравова, од којих му је остало стално интересовање за стару књижевност, а нарочито апокрифе; славистику, у ужем смислу, радио је код проф. Моск. унив. Дјувернуа, којег је бугарски речник он, у друштву са В. Н. Шчепкином, и завршио. Отпочео је своју научну каријеру у Московском универзитету, затим је продужио у Одеском и Петроградском, а умро је као академик — члан многозаслужног Одељења за руски језик и књижевност.

Многобројне су његове расправе, чланци, прикази и реферати о најразличнијим питањима старе словенске књижевности,

¹⁾ О раду Собољевског за време рата и после рата (од 1914—1925) могу се наћи подаци у ЈФ V 240—297.

словенских старина, археологије, засебних црквенословенских споменика српске, бугарске или руске редакције. Али се он најчешће враћао питањима о раду Браће Просветитеља, њиховим ученицима и о Симеоновој епоси бугарске књижевности. У тој области он је, после Јагића, био у последње време највећи зналац. И последње велико дело његово посвећено је баш тим питањима: Кирило та Методиј в давньо-словянському письменстві (у Київі, 1928, 424, вел. 8°, изашло на малоруском као 78 књига Украјинске академије наука). У њему су наново претресена основна питања и многа друкчије расветљена о почецима словенске књижевности на старословенском језику.

П. А. Лавров није био лингвиста; али је био одличан филолог који је изванредно добро, до последњих танчина, познавао језик јужнословенских споменика. Његова издања, његове анализе споменика биле су увек не само на висини савремене науке, већ су претстављале образац савесног рада одличног стручњака и врло доброг посматрача. Његове збирке снимака са старих споменика црквенословенских — врло су богате, тако да су могле послужити као основица за његову „Палеографију“. Он се бавио много односима словенских текстова према грчким, и често је и у том правцу давао важне прилоге. Једном речју, он је у извесном правцу продужавао традиције слависта који су обухватили својим радом и интересовањем и стару књижевност, и језик, и етнографију и, нада све, старине. Он је био продужавалац рада Јосифа Шафарика, којег је необично ценио.

П. А. Лавров и његова пок. жена Марја Сергејевна, која је била у научним пословима помоћница свога мужа, били су изванредно добри људи и пријатељи наше омладине, која се у Русији учила, и нашег народа уопште. Они су често путовали по нашим земљама, у којима је пок. Лавров налазио нов материјал за своје студије и где су стално стицали нове пријатеље. Смрт Лавровљева одјекнуће тужно у целом нашем народу. У успоменама нашим о небројеним знацима љубави овог изванредног човека према нашем народу меша се поред поштовања које смо према њему увек имали и горчина, што су га прилике у данашњој Русији од 1917 год. одвојиле од осталог словенског света са којим је он дотле духовно живео.

П. А. Лавров је био од 1906. год. дописни члан наше Академије наука.

А. Б.

1. — Е. Ф. КАРСКИЙ, Славянская кирилловская палеография. Издательство Академии Наук С. С. С. Р. Ленинград 1928. XI+494.

Познато је да је словенска палеографија разрађивана највише у Русији. Истина, руска се наука, углавном, интересовала ћирилском палеографијом, и то више руском него јужнословенском, али опет остаје чињеница да се без руске научне литературе не може радити о словенској палеографији *уопште*: најбољи је рад о глагољици — познато дело Јагићево у 3 свесци ЕСл.Ф. које је изашло г. 1911 на руском; а најбољи досада палеографски преглед јужнословенских ћирилских споменика претставља познато дело проф. Лаврова „Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма“, које је изашло 1915 г. (ЕСл.Ф. IV). Поменућу и албум снимака глагољских споменика Каринског под насловом „Образцы глаголицы“ 1908 г. као пример интересовања према глагољској палеографији од стране руске науке. Револуцијом су створене врло неповољне прилике за руску науку уопште, а нарочито за такве научне студије као што су палеографске.

Али и поред тога научни рад на палеографији у Русији није прекинут.

Год. 1920 изашао је „Учебник русской палеографии“ покојног руског слависте Шчепкина, у којем се виде резултати дугогодишњег самосталног проучавања палеографских питања и палеографске грађе.

Год. 1923 у Кијеву је изашло на малор. језику дело пок. И. Каманина које може служити као допуна познатих радова Лихачова¹⁾ и Брикеа²⁾ о воденим знацима на старој хартији — под насловом „Водяні знаки на папері українських документів XVI и XVII в. в. (1561—1651 г.)“.

Год. 1925 проф. Карински штампао је албум снимака са руских рукописа XI—XII в. са доста интересантним уводом: „Образцы письма древнейшего периода истории русской книги“; ту има свега 68 снимака.

1) „Палеографическое значение бумажных водяных знаков“

2) Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, avec 30 figures dans le texte et 16.112 fac-similés de filigranes. Leipzig. 1923.

Најзад је ове, 1928 г., изашла обимна књига познатог руског научника, проф. Карског, под насловом „Славянская кирилловская палеография“.

Ово последње дело и хоћу овде да прикажем.

Проф. и акад. Карски предавао је палеографију на универзитету дуги низ година, па је још пре револуције штампао своја предавања неколико пута. Четврто издање његове палеографије изашло је у Варшави г. 1913, али је то издање скраћено: оно има 211 страна, док издање г. 1901 има 384 стране.

Књига Карског које смо наслов навели горе, — 1928 г. није ништа друго до најновије издање његова уџбеника. Наравно да су се од 1913 г. до 1928 г. појавили нови радови и нова грађа коју је Карски морао да употреби у последњем издању. Он је то и учинио у извесној мери.

Али је општи карактер његове књиге — то се мора одмах утврдити — остао исти као и у пређашњим издањима.

Као и раније писац је посветио много више пажње питањима опште природе неголи самој историји ћирилског писма.

У почетку своје књиге писац после кратког одељка о предмету и методи палеографије опширно говори о изворима те науке.

У том одељку саопштавају се подаци о рукописним збиркама; том приликом сазнајемо за судбину руских библиотека после револуције: познати „Публичный и Румянцевский музей“ у Москви очуван је, али се зове сада „Публичная библиотека союза С.С.Р. имени Ленина“. Очувана је библиотека „Исторического музея в Москвѣ“, али је укинута позната „Московская синодальная библиотека“, збирке које су предате „Историческому музею“. Истом су Музеју предате збирке Николског јединоверческог манастира и Уварова. Укинуте су библиотеке Троицко-Сергијеве лавре и бивше Московске духовне академије; збирке једне и друге библиотеке предате су Публичној библиотеци у Москви. Библиотека Кијевске духовне академије припада сада Украјинској академији наука. Нестала је (тако каже Карски) Виљенска публична библиотека.

Даље, тако се исто опширно говори о проучавању палеографије, о материјалу на коме су писани споменици, о формату и повезу рукописа, о писаћем прибору, о орнаменту, о глагољици у ћирилским рукописима, о бројној вредности слова и хронолошким датама, о лигатурама и акростиху, о криптографији, о писцима, о првим словенским штампаријама, о описима рукописа.

У свим тим одељцима налазимо најновију литературу, руску и страну; можда је понешто изостављено, као, на пример, чланак Чремошника о скраћивању речи у ст.-сл. споменицима штампан у часопису *Slavia* 1925 год., али то, наравно, није од великог значаја. Од већег је значаја што се писац није увек у довољној мери користио новом научном литературом коју помиње у својој књизи. Тако, на пример, одељак о орнаменту остао је скоро непромењен, иако Шчепкиново излагање покреће нова питања и даје нове дефиниције.

Али како му драго, сва су питања опште природе, која смо горе набројали, разгледана у књизи Карског доста пажљиво, каткада чак и сувише исцрпно.

Обрнуто, централно питање ћирилске палеографије — историја ћирилског писма код Јужних Словена и код Руса, као и у ранијим издањима књиге Карског, разматра се и сувише кратко, несразмерно кратко према оном простору који је посвећен свим осталим питањима. Књига Лавровљева о јужнословенским ћирилским споменицима није имала скоро никакав утицај на излагање Карског у том одељку: он се врло мало служио грађом те књиге.

У почетку те главе, која носи наслов „*История славянскогo кирилловскогo писма*“, наводи се познато сведочанство Храброво, пореди се устав најстаријих ћирилских рукописа са грчким уставом, говори се о пореклу оних слова ћирилице којих нема у грчком уставу, т.ј. слова за чисто словенске гласове, о разликама између старијег и млађег словенског устава, о тако званом полу-уставу и брзопису, наводе се обрасци старих штампаних књига, — тако да за историју ћирилског писма у ужем смислу речи остаје писцу свега тридесет страна (181—210). На тих тридесет страна имамо преглед разноликих промена појединих ћирилских слова током осам векова, од краја X па до XVIII века, — и код Јужних Словена и код Руса, у рукописима старословенским, српским, бугарским и руским. Јасно је одмах, и без нарочите анализе тог кратког прегледа, да је он недовољан. Док Лавров посвећује самој историји ћирилског писма код Јужних Словена без икаквих уводних питања 300 и више страна, Карски даје историју ћирилског писма и код Јужних Словена и код Руса заједно на 30 страна. Зашто је то, за мене није разумљиво. Писац посвећује нарочиту главу старим преписивачима, и та глава заузима 50 страна, а у њој само списак имена преписивача заузима 20 страна. Међутим за историју ћирилског писма, која је несумњиво централно питање

целе књиге, писац је одвојио свега 30 страна. Целисходније би било изоставити главу о преписивачима, па и главу о криптографији, па можда још нешто, али дати пажљиво израђену, исцрпну анализу тог питања. Овако као што је код Карског, — тај преглед историје ћирилице не вреди много. Не само што у њему нема ништа о различним палеографским јужнословенским школама, него чак није у довољној мери проведена граница између јужнословенских и руских палеографских појава. На тај начин књига Карског претставља опширан, чак можда и сувише обиман увод у ћирилску палеографију, а не саму ћирилску палеографију.

Да не би моје тврђење изгледало недоказано, ја ћу навести два-три примера који ће показати како сувишна збијеност излагања у том одељку књиге заиста води нетачним схватањима или недовољно прецизним дефиницијама.

Једно од слова по чијем се облику најчешће одређује старина рукописа — јесте слово ж. О том слову Карски вели (на стр. 188) да се његов горњи део, почевши од XIII века, смањује све више и више, па каткада се чак и потпуно губи; при томе се писац позива на Псалтир 1296 г., новгородску повељу XIV в., на тако звани Лаврентијев летопис и рукопис XIV в. Исака Сирина, т.ј. искључиво на руске споменике. Међутим за јужнословенске споменике може се свакако тврдити да скраћивање горњег дела дотичног слова почиње већ крајем XII в.: можемо га наћи у Мирослављевом јеванђељу, у Охридском апостоу, у Паремејнику Григоровича и др.

Други је пример — н: „у најстаријим споменицима“, вели проф. Карски, „попечна црта спаја као дијагонала горњи крај леве вертикалне црте и доњи крај десне црте“, — писац се позива на натпис 993 године, на познати потпис француске краљице Ане, кћери руског великог кнеза јарослава 1063 г., на Супрасалски кодекс и Остромирово Јеванђеље. „Затим“ продужује он, „попечна црта постаје краћа и поступно се приближује хоризонталном положају.“ Међутим, у ствари, није тако: у ствари, слово н у најстаријим споменицима нема сталне форме; у Самуиловом натпису од 993 године, најстаријем ћирилском споменику, то слово никад нема облика о којем говори проф. Карски: попечна црта додирује средину леве вертикалне црте, а завршава се нешто испод средине десне вертикалне црте; у Савиној књизи, у Хилендарским одломцима, у одломцима Ундољског па чак и у Остромировом јев., на које се г. Карски позива, налазимо облик слова н који

такође не одговара формули Карског. Само подаци Супрасалског кодекса и писма краљице Ане слажу се са том формулом.

Трећи пример је — једно од најважнијих при одређивању старине рукописа слово ч: Карски ту, наравно, наводи три различна типа тог слова, најстарији тип у облику чаше, затим други тип у облику *вилâ* и трећи, најкаснији, који личи на наше штампано ч; за ово последње Карски вели да се тај облик јавља почев од XIV века све чешће и чешће; међутим било би правилније утврдити у томе погледу разлику између јужнословенских и руских споменика, наиме: у јужнословенским споменицима тај се тип јавља редовно у споменицима XIV века, док руски споменици у XIV веку још чувају старији тип *вилâ*; у њима се најновији тип шири тек у XV веку.

Још један пример: за јотовано *а* (ѡ) Карски вели: — „испочетка цртица која везује *а* са *а* налази се у средини или скоро у средини; тек од *краја XIII в.* јавља се слово ѡ са високим положајем те цртице; Карски се при томе позива искључиво на руске споменике из краја XIII и XIV века; међутим да је прегледао Охридски апостол из краја XII века, он би се уверио да се у њему употребљава редовно облик (главна рука) са врло високим положајем дотичне цртице.

На тај начин, видимо да се писац није ни у новом издању ослободио грешке која се налази у пређашњим издањима његове палеографије, а наиме: он поклања много више пажње руским споменицима него јужнословенским.

Уопште, исцрпно проучавање појединих споменика и група споменика мало га занима. Он много више говори о различним облицима орнаментског *о* који немају никакве палеографске вредности него о различним облицима слова *н* који несумњиво могу служити за одређивање старине појединих споменика.

У одељку посвећеном краткој историји ћирилице, као што сам помену горе, писац је сматрао за потребно да разгледа и питање о пореклу ћирилских слова којих није било у грчком извору ћирилице.

Наравно, ово се питање налази у тесној вези са питањем узајамног односа глагољице и ћирилице, па је Карски морао да додирне и то питање. Он је то учинио укратко у прилогу (355 – 364).

У том питању писац остаје на традиционалном гледишту руске палеографске науке којег се држе и професор Собољевски и професор Лавров. Већина руских научника, и палеографа и слависта, неће никако да се помири с мишљу да је глагољица ста-

рија и да је она азбука Константинова. Тако неће да се помири с том мишљу и Карски.

У вези с тим он скептички гледа на Тајлор-Јагићеву теорију грчког курсива као извора глагољице.

Он донекле допушта тај извор, наиме у погледу слова б, в, д, ђ, к, л, н, с, п, т, али и поред тога тежи да објасни глагољска слова као прераду ћирилских слова; тако он констатује сличност између глагољице и ћирилице у облицима слова е, і, л, р, о, њ, ф, ѿ; ова сличност природно постоји утолико уколико она постоји између тих слова у грчком курсиву и у грчком уставу, али Карски схвата ту сличност друкчије: „требало је само“, вели он, „понека ћирилска слова преврнути, другим ћирилским словима додати кружиће, па да се добију дотична глагољска слова“.

Сем поменутих слова, Карски допушта ћирилски извор глагољице и у погледу слова д, иако је потпуно очевидно да је извор том слову грчко курсивно δ, — даље у погледу слова б, ж, ѕ, т, ц, ч, ш, џ, ю, х. Зашто Карски мисли да су та слова унета у глагољицу из ћирилице, а не обрнуто, — није ми јасно; свакако та хипотеза Карског не само што није доказана него је и невероватна.

Изводећи глагољско х из ћирилског х Карски очигледно чини методолошку *грешку*, узимајући каснији тип глагољског х, док старији тип Кијевског мисала нимало не личи на ћирилско х, него претставља јасну модификацију глагољског о. Сем тога нема смисла објашњавати оно што је јасно по пореклу, а то су глаг. њ, њ (у старијем облику), помоћу чињеница порекло којих није јасно, а то су њ, њ које Карски објашњава као модификацију слова њ! Последње објашњење, наравно, потпуно је произвољно. Даље, не може се објашњавати глагољско в ћирилским в, јер између њих у ствари нема сличности. Нема смисла објашњавати глагољско ж ћирилским ж, јер се глагољско ж може објаснити из грчке лигатуре ђ, док ћирилско ж нема за себе доброг објашњења из грчких уставних слова; Собољевски га објашњава ћирилским словом за dz (ѕ са цртицом) на које оно не личи, а Карски ћирилским х; међутим и једно и друго је натегнуто, па би било најприродније објашњавати ћирилско ж глагољским ж. Нема смисла изводити глагољско ч из ћирилског ч, јер и за ћирилско ч не постоји друго вероватно објашњење сем да је постало од глагољског слова за ч, које је у довољној мери очувало трагове свог порекла од неке грчке курсивне лигатуре. Да избегну потребу да га тако објасне, Собољевски и Карски при-

бегавају претпоставци да је ћирилско ч модификација такође ћирилског ц, што је сасвим невероватно итд. Нећу да разгледам питање осталих горе наведених слова, јер би то одузело много времена, али ћу ставити једно питање: ако претпоставимо да је ћирилица старија азбука, да је она азбука Константинова и да је глагољица прерада ћирилице, као што мисли Карски, зашто се онда јавила глагољица, незграпна, тешка азбука поред јасне и лаке ћирилице која се већ употребљавала? Карски на то питање одговара познатом хипотезом Собољевског која се никако не може примити.

Константин је, мисли Собољевски, а за њим и Карски, донео чехоморавским Словенима ћирилицу; када је немачко духовништво у Моравској и Панонији показало своје негодовање према делатности Солунске Браће због грчкословенског правца те делатности, сâм Константин или можда његов брат Методије после његове смрти изумео је глагољицу, прерадивши ћирилицу по угледу на грчки курсив. Ово ново писмо није више личило на грчку азбуку. Да и не говоримо о томе, како та хипотеза Собољевског нема под собом никакве стварне подлоге, никаквих доказа фактичне природе, она и не одговара слици коју претставља најстарија словенска књижевност, не објашњава у довољној мери историске чињенице. Да је глагољица никла у Моравској због нарочитих историских прилика, а прва словенска азбука била ћирилица, ђаци Константина и Методија донели би Јужним Словенима ћирилицу, а не глагољицу, јер овде на југу није било услова због којих би никла глагољица по мишљењу Собољевског и Карског. Не можемо претпоставити да ђаци Солунске Браће нису знали да је Константин прво употребио ћирилицу, да нису знали због којих је разлога Методије или сâм Константин касније увео глагољицу. Да је ствар текла овако, као што је замишља Собољевски, сигурно не бисмо имали на југу друге словенске књижевности сем ћирилске. Међутим у ствари имамо дуги низ глагољских рукописа писаних у Македонији током XI века, а скоро ниједног који је писан у тој области ћирилицом пре XII века. Карски вели да су ђаци Солунске Браће донели на југ и једну и другу азбуку, и ћирилицу и глагољицу, па се и једна и друга употребљавала према томе којој је азбуци било наклоњено становништво. Ту Карски већ заборавља своје сумње о грчком курсиву као извору глагољице: „код македонских и бугарских Словена, вели он, примљена је глагољица стога што је овде и раније било покушаја употребе грчког курсива за потребе

друштвеног и верског живота“. Ваља поменути да је глагољица примљена и код Хрвата који тешко да су знали за грчки курсив: дакле, остаје нејасно са тачке гледишта Карског, зашто код Хрвата у старије доба налазимо глагољицу, а не ћирилицу, ако су ђаци Константинови донели Јужним Словенима и једну и другу.

Али уопште претпоставка да су ђаци Солунске Браће увели у употребу код Јужних Словена и једну и другу азбуку — невероватна је. Зашто би они приморавали своје ученике да уче две азбуке и зашто не би изабрали ону која је била лакша и zgodнија, а у исто је време била и прва Константинова азбука.

Могло би се још много што шта рећи о томе питању, на пр. могло би се доказати да се сведочанство Храброво не може применити на ћирилицу него само на глагољицу, јер Храбар вели да је Константин изумео 38 слова, и то 24 „по чиноу гръчскихъ писмених, а 14 по словѣнскѣмъ рѣчи“. Сада ми не знамо како је изгледала ћирилица у своме најстаријем саставу, да би било лако показати како тај њен старији састав одговара поменутом сведочанству Храбра који налази у Константиновој азбуци 24 грчких слова и 14 словенских.

Али ја овде не могу да се упуштам у то питање дубље; констатујем само да одбрана ћирилице коју је преузео Карски, бар по моме мишљењу, није успела. Мисао да је ћирилица Константиново писмо не одговара савременом стању наше науке.

Спољашња је страна књиге Карског угледна: књига је штампана на лепој хартији, обилато украшена многим украсима и иницијалима који се налазе у старим словенским рукописима. На крају књиге налазимо снимке из ј.-сл. и руских споменика од XI до XVIII века, свега 124 сн., већином смањене величине.

С. Куљбакин

2. — ИВАН ОГИЕНКО проф. Памятки старо-словянської мови X—XI віків. Варшава 1929, 493 с.

Обимна књига г. Огијенка садржи у себи историски, лингвистички и палеографски преглед ст.-сл. споменика X—XI века са научном литературом предмета, а сем тога и велики албум снимака тих споменика (155 снимака). Уз албум се даје ћирилска транскрипција снимака глагољских и понеких ћирилских рукописа и речник.

Обимност књиге објашњава се не само оваквим њеним садржајем, већ и тиме што је у групу ст.-словенских споменика увршћен

велики број различних споменика. Писац је мишљења да уобичајени канон ст.-сл. споменика мора бити проширен, те је унео у свој списак сем глагољских и ћирилских споменика управо ст.-словенске редакције знатан број староруских преписа ст.-словенских оригинала (26 споменика), а тако исто и Фризиншке одломке. Треба споменути овом приликом да г. Огијенко као и други украјински научници избегава употребу назива „руски“. У почетку своје књиге он утврђује ове редакције ст.-слов. језика: „бугарску, српску, хрватску, словеначку, чешку, моравску, кијевску и новгородску“. Даље, када почиње набрајати споменике руске редакције, писац употребљава место „руски“ назив „источнословенски“. Споменике те „источнословенске“ редакције писац дели у ове групе: споменике „украјинске редакције“ (103 с.) и споменике „северноруске“ редакције.

Наравно да се та пишчева терминологија налази у вези са политичким обзирима, што се свакако не може сматрати као позитивна црта његова дела.

Што се тиче проширења уобичајеног канона ст.-сл. споменика оно није на свом месту, барем у оном обиму у коме се јавља код писца.

Разуме се, ст.-сл. граматика може се служити подацима руских споменика XI в., и то за морфологију и синтаксу, — она се и у ствари служи тим подацима, али то не значи да треба уврстити у број ст.-сл. споменика све познате руске преписе XI в. Интересантне податке за ст.-сл. граматику можемо наћи и у јужнослов. споменицима XII века као што су Мирослављево јеванђеље, Охридски апостол, Слеченски апостол итд., али се подаци тих споменика не уносе у ст.-словенски канон. Чисто формално преимућство руских споменика XI в. — што су баш XI века, а не XII, није довољан разлог да чинимо такву разлику.

И друго нешто: ако се уносе у канон ст.-сл. споменика црте рукописа руске редакције, онда их треба наводити у правој научној светлости. Код г. Огијенка огромна већина руских споменика XI в. јавља се под називом „споменици украјинске редакције“: од 26 споменика само су два уврштена у групу „северноруских“ рукописа и пет остају без ближег одређивања, осталих 19 су „украјински“.

Пре свега треба напоменути да је неправилно примењивати назив „украјински“ на споменике XI в., чак и у случајевима када ти споменици имају у себи јужноруске особине, јер је

формирање украјинског језика појав каснији од XI века, као што и формирање великоруског и белоруског. А друго, — већи број споменика који су код писца обележени као украјински немају у себи ништа што би дало право да их назовемо јужноруским споменицима.

На страни 100—103 писац набраја, прво, заједничке јужне и северне, „источнословенске“, ознаке, па онда јужне („украјинске“) ознаке „источнословенских“ споменика XI в. У источнословенске, тј. руске, писац је уврстио језичке црте које се не могу сматрати као специјално руске: често губљење слабих полугласника (то се губљење налази и у понеким ст.-сл. споменицима XI в. јужнословенског порекла), обележавање редуцираног и помоћу њ (уп. исто у одломцима Ундолског, Охридском јеванђељу, у Мак. ћир. одломку, у Мак. глаг. одломку, код појединих преписивача Син. пс.), употребу сажетих облика сложене придевске деklinације и имперфекта, што такође нема у себи ничег специјално руског.

Међу особинама које писац сматра као јужне (украјинске) налазимо замену љ са и која се може наћи и у северноруским споменицима, мешање оу и вѡ које се налази, као што признаје сам писац, у споменицима српске редакције, делимице и у северноруским, мешање ненаглашеног ѣ са и и ненаглашеног џ са оу, које се налази у јужнословенским споменицима XI в. и које је могло ући у руске споменике из јужнословенских оригинала; тако исто је писац без довољно разлога уврстио у јужноруске особине обележавање редуцираног и помоћу њ (уп. горе), хр место кр (христисѡ), изостављење д у броју ѣдмѡ, облике датива једине на -ови, ном. мн. на -овѣ, ген. мн. на -овѡ (такви се облици јављају у јужнослов. споменицима XI в.), ген. јед. придевске деklinације на -ого место старијег -аго, облике императива на љ (ндѣти и сл.): који су нормални ст.-сл. облици, те није никакво чудо што их имамо у руским преписима XI в.

Писац је и сам свестан тога да те црте нису, у ствари, украјинске, али их сматра као украјинске, како он вели, стога што се јављају у старим украјинским споменицима и у садашњем украјинском језику (103 стр.).

На тај се начин украјинско порекло споменика доказује цртама које нису, у ствари, специјално украјинске, него се сматрају као украјинске стога што се јављају у украјинским споменицима: као доказ служи оно што треба доказати. Помоћу

таквих метода доказивања није било тешко уврстити у број украјинских споменика такве рукописе који немају у себи ничег специјално јужноруског („украјинско“).

Тако на пр. као украјински споменик сматра се Остромирово јеванђеље.

Као језичке особине тог споменика наводе се ове црте: 1) мешање носних вокала са вокалима оу, а, 2) *вѣрѣдѣ*, *испѣрѣдѣ* и сл., 3) тако звано „полногласије“, 4) мешање *ѣ* са *и*, што се доказује примером *вѣдѣѣ* = *видѣѣ*, 5) замена жд са ж, 6) тврдо р: *воура*, *лазара*, *кисара* и сл., 7) меко ц: *коницаѣ*, *отѣцаѣ* и сл., 8) облик *нишѣдѣши* место *нишѣдѣше*, 9) *сѣмѣѣѣ* = *сѣдмѣѣѣ*, 10) ген. јед. и ном. мн. ж. р. на *ѣ*, 11) *каманиѣ* и сл., 12) 3 л. јед. и мн. презента на *-тѣ*, 13) 3 л. јед. презента без наставка *-тѣ*: *напише*, *и*; 14) императив на *-ѣте*, 15) имперфект на *-иа-* (*вѣидѣж* и сл.), 16) оу = *вѣ*: *ста оу ниѣѣ*.

Од ових особина једне су заједничке руске, оне под 1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 12, (особина ст.-рус. језика, сада у јужновеликоруском *ѣ < тѣ*), 15; понеке су црте могле ући у Остромирово јеванђеље из јужносл. оригинала; примери типа *лазара*, *кисара* налазимо у јужнослов. споменицима XI в. (6); облици императива на *-ѣте* (*идѣте*, *нишѣте* = *нишѣте*) нормални су облици у ст.-сл. споменицима писанима у македонским крајевима и Бугарској (14); тако исто су врло ретки примери 3 л. јед. презента без *-тѣ* (13) могли бити пренесени из јужнослов. оригинала: такве облике налазимо спорадички у Зогр., Мар., Асем., Син. пс., Клоч. зб., Сав., Унд. одл., доста често у Супр.

Једини пример *вѣдѣѣ* м. *видѣѣ* (4) не може се узимати као доказ да се у дијалекту преписивачевом *ѣ* мешало са *и*: то је најобичнија грешка; ни једини пример *ста оу ниѣѣ* (16) не може доказивати мешање оу са *вѣ*: то може бити мешање предлога оу са *вѣ*; уосталоме, и тај је пример могао ући у Остромирово јеванђеље из јужнословенског оригинала: уп. сличне примере у Мар., Син. пс., Супр. Најобичнији је правопис јужнословенских споменика XI в. *коницаѣ*, *отѣцаѣ* и сл. (7); нема разлога видети у тим примерима јужноруско меко ц. Најзад, није ми јасно на који начин може доказивати украјинско порекло Остромирова јеванђеља погрешни правопис *нишѣдѣши* (8).

Тако исто као и у погледу Остромирова јеванђеља писац није доказао јужноруско („украјинско“) порекло читавог низа других споменика које је он уврстио у групу украјинских.

Заиста, тешко је говорити о јужноруском пореклу Туровог јеванђеља само на основу примера *оваџа, оваџамѣ, оџа*, — у последњем примеру имамо нормални старословенски правопис, и на основу јединог примера и м. *ѣ* -видѣтъ; правопис *дѣвръ* не може бити доказ да је *р* очврсло, јер је тај правопис могао ући из јужнословенског оригинала.

Шта је јужноруско у одломку „Типографског“ јеванђеља (151—152с) ? — не може се сматрати стари облик *влизницѣ* као доказ да је *ц* било у преписивачевом говору умекшано; наставак имперфекта *-шта* је стари наставак, који се налази у јужнословенским споменицима XI в., нарочито глагољским.

Или: чим се може доказати јужноруско порекло „Купријанових“ одломака ? — *лазарѣ, лазара* и сл. налазимо у старим јужнословенским споменицима XI в., а остале су црте које наводи писац или заједничкоруске или, у другим случајевима, нормалне за ст.-словенски језик јужнословенске редакције.

Или: шта сведочи о јужноруском пореклу такозваног Јевђе-нијевог псалтира ? Писац наводи ове црте: 1) *тѣврдѣ* и сл., 2) ж м. жд, 3) о м. *ѣ* у почетку речи, 4) наставак *-тъ* у 3 л. презента, 5) мешање носних вокала са *а, оу*, 6) наставак *-он* у првом падежу једине придевске деклинације (*сиљнон* и сл.), 7) наставак другог лица множине имперф. *-шѣтѣ*.¹⁾

Или: шта је јужноруско у Пандектима Антиоха ? Писац наводи: 1) *ж = оу, ѣ = а, ѣ*; 2) „полногласије“; 3) о м. *ѣ* у почетку речи; 4) *оу = вѣ* (могло је бити у јужнослов. оригиналу); 5) *р о м рѣ* (*рѣкотѣ* и сл.); 6) неколико примера за мешање *ѣ* и *и* од којих се могу узети као права само два, а они су могли бити пренесени из јужнословенског оригинала, 7) ж м. жд, 8) 2 примера *ц м. ч* на основу којих је Кримски, украјински филолог, сматрао тај споменик као новгородски, а које писац сматра за случајне погрешке; 9) наставак *-ан*, 10) *тѣвѣ*, 11) наставак за 3 л. јед. презента *-тъ*, 12) исти облик 3 л. јед. презента без икаквог наставка.

Тако исто нема разлога убрајати у јужноруске споменике одломак биографије св. Кондрата, одломак биографије св. Текле и понеке друге. Али писац иде тако далеко у својој жељи да пронађе што више „украјинских“ споменика XI века да проглашује за украјински споменик чак и тако звани Тмуторокански натпис 1068 године, који гласи: *вѣ лѣто: . ѣ . ѣ ѣ ѣ ѣ . ѣ глѣвѣ князѣ мѣрилѣ*

¹⁾ Писац се позива на Јагића, али је јасно да је *-шѣтѣ* баш стари наставак имперфекта, а не *-стѣ*, као што мисли писац.

мо(ре) по ледѣ ѿ тѣмѣтороканѣ до кѣрчева · і · и д · сажн(ни). Које су у том натпису црте јужноруске, писац не говори.

Уопште писац, као што смо видели, кад наводи доказе јужноруског порекла каквог споменика, служи се језичком грађом без икакве критике, не узимајући у обзир могућност случајне грешке или другу могућност — да је пример ушао у руски препис из јужнословенског оригинала. Тако на пр. он наводи пример мироу м. мѣроу у Зб. 1076 г., иако зна да је у тој речи и писано каснијом руком. Или писац узима као доказ мешања и и ѣ у истом Зб. стране речи: „мосѣа, моси, шнивьгитѣне, али дѣманитниоу“, — у последњем примеру несумњиво имамо случајну грешку. Више пута се писац позива на примере типа оѣца као на доказ да је џ било умекшано; међутим, тај је правопис нормалан у ст.-сл. језику и могао је ући у руски препис из јужнословенског оригинала; тако исто ништа не доказује правопис жѣ, чѣ, шѣ, јер се тај правопис јавља у више јужнословенских споменика XI в. Не може ни пример двѣрѣ бити доказ да је р очврсло у говору руског преписивача; чак не могу то доказивати примери типа лѣзѣра, кѣсѣра, воуѣра, јер такве примере налазимо у јужнословенским споменицима XI века. Не могу ни примери мешања оу и вѣ доказивати јужноруско порекло споменика, јер су и ти примери могли ући у руски препис XI в. из јужнословенског оригинала итд.

Нагласићу још да се као докази јужноруског порекла споменика јављају каткад примери који претстављају сасвим правилан ст.-словенски облик. Тако писац наводи (стр. 127) облик изѣѣ као пример мешања ѣ са и; међутим то је сасвим нормалан ст.-сл. облик; или као пример мешања и са ѣ он наводи не косноуѣѣѣ ѣи (ib.), очевидно мислећи да облик ѣи стоји м. ѣѣ = ст.-сл. ѣѣ; међутим је облик ѣи на своме месту, јер глагол косѣѣѣ захтева локатив; или као пример мешања и са ѣ писац наводи облик диоуѣ ак. јед. (ibid.), међутим је и у тој речи старо.

Таквих неспоразума има код писца доста.

Додаћу још да писац без довољне критике оцењује лексичку грађу ст.-руских споменика: као лексичке особине јужноруских споменика он наводи такве речи као што су година, вѣѣрѣ, рѣло, сѣдѣоро, цѣѣанти и сл., чак и ѣѣга.

Толико о груписању ст.-сл. споменика код г. Огијенка и о свему што је у вези са тим груписањем. Али се поводом прегледа ст.-сл. споменика може учинити више других напомена.

Пре свега није ми разумљив ред којим се наводе споменици „бугарске редакције“: Зографско јеванђеље, Сав., Супр., Асем., Син. еух., Син. пс., Хил. одл., Мак. гл. одл., Мак. ћир. одл., Охр. јев., одл. Ундољ., одл. Слуцк., натпис цара Самуила, Темнићки натпис, Зогр. одл.: то није хронолошки ред, јер се не може рећи да су Хил одл. млађи од Супр. и Сав., или да су одл. Ундољ. старији од натписа 993 године или Зогр. одломака; а није то груписање ни по азбуци којом су писани споменици, нити по садржају.

Даље, на стр. 13 наводи се Јагићево груписање глагољских споменика XI в. по типу писма без икакве критике, иако у научној литератури таква критика постоји (в. ЈФ. I св.).

Библиографија коју писац наводи уз поједине споменике обилата је, али он је наводи без процењивања појединих дела, цитирајући туђа мишљења без довољно критике. Тако на пр. г. Огијенко без икакве критике прима закључак Шчепкина да је преписивач Сав. нарочито јако испољавао у своме рукопису особине свог властитог говора (25 стр.), што у ствари не стоји. Тако исто не може се примити мишљење Шчепкиново о глагољском оригиналу Сав., са којим се слаже писац (*ibid.*). Моје мишљење у питању где је постао Супр. кодекс писац наводи по мојој граматици 1915 год. (30 стр.), док је требало да наведе оно што сам о томе рекао 1922 у *Revue des études Slaves* II, 175 и д.

Код сваког споменика писац набраја његове правописне и језичке особине, али у тој карактеристици појединих споменика на више места правописне особине нису јасно одвојене од фонетских; тако на пр. на стр. 42—43 међу гласовним особинама Хил. налазимо и особину да се полугласник ставља иза р, л: *влѣка*, *мрѣтѣкѣ*; међутим то је само правописна црта која сама собом још не даје правог појма о изговору. То исто налазимо на 51 стр. где се говори о гласовним особинама Охрид. јеванђеља. Или: на неколико места наводи се као гласовна особина споменика и односно *ѡ* испред јотованог вокала. Међутим, не можемо поуздано тврдити да је та разлика гласовне, а не правописне природе; на стр. 46, где се говори о Мак. глаг. одломку, као гласовна особина наводи се недоследна употреба *ѡ* и *ѡ*; тако исто на 48 стр. као гласовна особина Мак. ћир. одломка наводи се искључива употреба *ѡ*. Није довољно опрезно тврђење да се у примеру *полагаѡ* у натпису 993 г. огледа „дијалекатска бугарска црта“: то може бити само графичка црта.

Обележавање гласовних особина појединих споменика није увек тачно: тако на пр. о Супр. (29 стр.) писац вели да је вокализација јаког њ доста честа појава у том споменику. Међутим постоји у том погледу разлика између првог и другог дела рукописа. О носним вокалима у Супр. писац вели: „има случајева мешања ж и оу, али мало“; у ствари, поузданих примера таквог мешања у Супр. нема.

О Син. пс. писац вели да се у њему налази мешање ж и оу, иако ређе неголи мешање ж и о; у ствари, као фонетска особина тог споменика може се сматрати само мешање ж и о.

Писац се вара кад мисли на основу правописа *вѣрхъ* и сл. да није искључено источнословенско порекло Мак. ћир. одл.

На 33 страни писац одређује старину Асем. јев. као крај X или почетак XI в., што није доказано, а није ни вероватно. Није ми јасно зашто се наводе у својству језичких особина Унд. одл. облици императива „изверѣте, свѣрѣте, свѣажѣте, али оставите“ када у ст. словенском друкчије није могло бити.

Други део књиге претставља обимни албум снимака; уз снимке са глагољских споменика, и појединих ћирилских, дата је ћирилска транскрипција; у тој транскрипцији писац одбацује досадашњи начин обележавања глагољског слова *ѣ* помоћу *ѣ*: он га оставља без промене (*ѣашѣ* и сл.). Не видим од тог начина велике користи: опет остаје двојство у гласовној вредности једног истог слова, сем тога остаје употреба *ѣ* са двоструком гласовном вредности у ћирилским споменицима и, најзад, тај нов начин уноси извесну пометњу стога што се глагољско слово *ѣ* употребљава у појединим ћирилским споменицима у вредности носног вокала.

У почетку албума даје се табела глагољских и ћирилских слова, али су глагољска слова у појединим случајевима унакажена, у другим се пак јављају не у најстаријем него у каснијем облику.

Поједини су снимци бледи.

У транскрипцији снимака каткад налазимо грешке, иако ретке (на пр. у Кијев. М., стр. 311 *прѣдрагѣнѣ*, у Хил., 259 с. *лѣвѣ м љѣвѣ*).

Најзад, на крају књиге налазимо старосл. речник. Писац наглашује да су у том речнику речи наведене у њиховом основном облику; међутим, и поред те напомене, у речнику налазимо *прѣзи м. прѣзи* (433 стр.), — уп. на 434 стр. правилно *пѣнѣѣ*; *вѣпрѣ м. вѣпрѣ*, *вѣтѣхъ м. вѣтѣхъ*, *вѣторѣникѣ м. вѣторѣникѣ*, *прѣвѣѣѣѣѣ м.*

прѣвъшьнѣ, дрѣмлю м. дрѣмльж, иногда м. иногдаж, казнь м. казньж, кагроличнштѣ м. кагржличнштѣ, слоужба (449 стр.) м. слоужьба, оутроба (449 стр.) м. жтрока, прѣдѣ лицемѣ, прѣдѣ нимѣ м. прѣдѣ лицемѣ, прѣдѣ ѣнмѣ, мелж м. мелжж, направати м. направати, паволока м. павлака, пѣтель м. пѣтелж.

Није правилно наводити у речнику облике етимолошке вѣзчадѣнѣ, вѣсчинѣнѣ, вѣсчоудитисѣ, јер такав изговор није никад постојао у ст.-сл. Требало би обележити у речнику разлику између л и ѣ, н и ѣ.

Уопште акрибија није одлика ове књиге. Понеке сам примере карактеристичне у томе погледу већ навео: излѣж писац сматра као пример мешања ѣ и и, а у примеру дѣра он види и м. ѣ; али има и других примера: на 154 стр. писац наводи облик посхлѣстѣ као пример ѣ м. ѣ, међутим то је морфолошка црта коју налазимо и у јужнословенским споменицима XI в., а која је прешла и у руске преписе. На страни 164 и 168 у облику помагати писац види пример са а м. о (уп. срп. помагати). На страни 174 писац убраја у такозване пуногласне облике реч сѣрѣро (ст.-сл. сѣрѣро). На 181 стр. читамо: „обично иза р правилно имамо ѣ, али оумриши“, — оумриши је сасвим нормалан облик = оумьриши. На стр. 185 поводом Тмуроканског натписа писац у облику лѣдоу види вокализацију ѣ у ѣ (уп. срп. лед).

С. Куљбакин.

3. — Г. ИЉИНСКИ, Погодинские кирилловско-глаголические листки. Byzantinoslavica, recueil pour l'étude des relations byzantino-slaves publié par la commission byzantologique de l'Institut slave. Tome I. Prague 1929, 86—117.

Чланак који је штампан под горњим насловом у зборнику Byzantinoslavica посвећен је споменику који је унеколико познат науци по описима Боџанског (Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ, 1859: „Московскіе глаголическіе отрывки“), Лавровског П. (Описание семи славянскихъ рукописей, Чтенія IV, 51—54), Срезњевског (Дополненія къ „Древнимъ памятникамъ русскаго письма и языка“, Извѣстія X, 580—582). Н. М. Карински дао је снимак са једне стране споменика у својим „Обрасцима глаголице“.

Али све што је досад урађено на проучавању тог споменика, ван сваке сумње, не може задовољити науку, те ће она бити захвална неуморном руском слависти на његовом новом издању споменика и његовој свестраној анализи.

Пре свега је од важности да је у новом издању г. Иљинског (помоћу Ф. И. Покровског) тачно одређен садржај одломака, те се тако могао дати текст словенског превода паралелно са грчким.

Даље, у новом издању налазимо снимке са целог споменика што даје могућности у извесној мери за контролисање тачности издања, — у извесној мери, јер снимци 1 и 2 нису довољно јасни.

Свакако, издање је добро, иако има грешака: на 2 (6 ред) у речи *земьнѣмъ* у издању налазимо глагољско *с* место глагољског *з* (на снимку није потпуно јасно, али у индексу речи налазимо ту реч са глагољским *з* у почетку); на 2 (11 ред) у речи *спрѣщан* тако исто погрешно је штампано глагољско *с* место глагољског *з* које се јасно види на снимку.

Поред текста и снимака у чланку налазимо палеографску и језичку анализу споменика, неколико речи о његовом значају за историју старе словенске књижевности и глосар.

Старину споменика писац одређује помоћу палеографске анализе XII веком; ја бих рекао да су одломци из краја XII века или почетка XIII: имам на уму врло јако скраћивање горњег дела слова ж, а и слово ч, које не чува увек стари облик чаше (уп. на пр. 1₁₂ у речи *речѣтъ*).

Правопис и језик одломака јасно показује да је споменик руски; што се тиче његова оригинала или праоригинала, може се мислити да је из источне Бугарске; уосталоме, и сам садржај одломака показује да је првобитни текст постао у Бугарској за време цара Симеуна: то је коментар св. Иполита на књигу пророка Данила.

Можда је у вези с тим пореклом чување полугласника у јаком положају, о којем писац говори на стр. 107: у руском језику друге половине XII века полугласници су се променили у том положају у вокале *о*, *е*, као што примећује и писац.

Свакако у вези са питањем о постанку споменика у смислу епохе цара Симеуна писац је могао навести ове изразе које налазимо у одломцима: *великѣ*, *власть*, *врачѣ*, *дѣла*, *земьнѣ*, *манѣти*, *небѣснѣ*, *послоушнѣствовати* место старијих лексичких варијаната *велини*, *область*, *бални*, *ради*, *земьскѣ*, *непѣштѣвати*, *небѣсскѣ*, *сѣвѣдѣтельствовати*; само каткад су очувани старији изрази: *тѣкѣмо*, *ради*; али реч *тѣкѣмо* позната је и садашњим руским дијалектима.

Најинтересантнија одлика одломака јесу глагољска слова: *д* (5 п.), *в* (7 п.), *з* (15 п.), *ж* (4 п.), *з* (7 п.), *и* (13 п.), *о* (1 п.), *п* (10 п.), *р* (3 п.), *с* (1 п.), *т* (10 п.), *ѣ* (1 п.), *х* (8 п.), *ц* (6 п.), *ч* (1 п.).

Писац утврђује да последњи преписивач одломака није сам унео та глагољска слова у свој препис, него је копирао у том правцу свој образац; на основу пак тога закључка г. Иљински износи интересантну претпоставку у форми питања: „не преждременно ли в науке установилась аксиома что глаголическое письмо очистило свои позиции в пользу кирилловского еще при Симеоне, и не вернее ли думать, что последняя азбука окончательно восторжествовала над своей соперницей при сыне Симеона, Петре, когда греческое влияние при болгарском дворе достигло своего зенита?“

Дакле, писац је наклоњен мисли да је глагољица за време цара Симеуна владала још у Бугарској.

Мени се чини да за ту мисао нема никаквих озбиљних разлога. Да су сва слова старијег облика, могло би се још поуздано тврдити да су та глагољска слова ушла већ у праоригинал, али то не стоји: као што примећује и сам г. Иљински слова се в, в, ж, н, х јављају у каснијем облику; ја бих додао да и слово ѕ, које се доследно употребљава у вредности з, није очувало потпуно стари облик, јер се спушта далеко испод линије реда.

Мени се чини да оваква употреба глагољских слова каква је у тим одломцима по једно-два, ретко кад три, слова у речи баш доказује да у време када су та слова уметнута у ћирилски текст том се азбуком више нису служили, него је преписивач случајно познавао глагољицу, па је хтео то да покаже.

У вези са последњим питањем о употреби глагољице у источним бугарским крајевима морам приметити да мисао сличну оној коју је исказао у томе погледу г. Иљински износи г. Миятев у чланку „Симеоновата црква въ Преславъ и нейниятъ епиграфиченъ материалъ“ (Български прегледъ, година 1, книга 1, София 1929, 100—124) на основу нове епиграфске грађе која је нађена при раскопавању старог града Преслава.

Та се грађа састоји не само од ћирилских натписа и појединих слова, него међу њима налазимо и елементе глагољице. Г. Миятев мисли да је та палеографска грађа из X века; по његовом мишљењу она сведочи о широј употреби глагољице у Преславу током IX и X века (120—121 с.).

Морам приметити поводом ове нове палеографске грађе следеће. Од глагољских елемената на првом месту стоји реч тигѣѣ

које значење није јасно: г. Миятевъ мисли да је то можда неко туранобугарско име. У тој речи два пута се јавља слово *ι* без доњег стубића, што никако не можемо сматрати као црту X века — скраћивање тог доњег стубића у овом слову не налазимо у најстаријим споменицима, Кијевском мисалу и Зографском јеванђељу, већ у Маријином јев. и др.; сем тога полугласник *κ* јавља се опет у новијем облику XI века, а не у старијем облику којег је главни део слово *ο*. Од осталих глагољских слова која су нађена слово *м* (табла 5, 15) и слово *а* (табла 6) стара су; обрнуто, слово *з* и слово *в* (исто на табли 6) новијег су облика за који је тешко мислити да је из X века; према свему томе не видим у новој епиграфској грађи доказа да је глагољица употребљавана у источној Бугарској X века.

Што се тиче ћирилских елемената у новој епиграфској грађи, у њој збиља налазимо много старих облика: *ѣ*, *љ*, и и др., али на пр. слово *и* има исти облик који налазимо у Супрасалском кодексу и који не личи на облик у натпису цара Самуила.

Сем фрагментарних елемената ћирилице нађен је натпис од два реда: *цѣркы сѣтааго иоана дѣлаи...*

пауломъ хартофлађомъ

г. Миятевъ налази да је тај натпис старији од Самуиловог, али се са тим закључком налазе у опреци палеографске црте тог натписа: *ы* са *ь* у првом делу и цртицом која спаја први и други део слова, слово *а* са округлом петљом место старог троугла и јотовано *и*.

С. Куљбакин.

4. — НИКОЛАЈ ДУРНОВО, Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов. *Byzantinoslavica. Ročník I. V Praze 1929, 48—85.*

То су мисли и претпоставке које су засноване, као што то признаје и сам писац, више на размишљањима априорне природе неголи на објективним подацима, — мисли и претпоставке за које и сам писац признаје да су парадоксалне.

Ипак се мора признати да су те мисли и претпоставке интересантне и да могу потстаћи друге научнике на нова истраживања.

Расправа г. Дурново састоји се из два дела: у првом писац разматра питање „О пореклу и суштини старословенског језика“

и о његовим редакцијама (I—II), у другом — порекло и узајамни однос словенских азбука (III). Уосталом и једно и друго налази се у тесној узајамној вези.

Писац наглашава да је ст.-слов. језик књижевни језик, претставља извесну норму коју су писци, преводиоци и преписивачи свесно спроводили у своме раду. Ст.-сл. језику, вели писац, припадају само језичке особине које се јављају у најстаријим споменицима као нормалне. Даље писац утврђује две главне варијанте ст.-сл. књижевног језика: чехоморавску и бугарску; чехоморавска се варијанта огледа у Кијевском мисалу и Прашким одломцима, а такође и у Бечким и Прашким глосама писаним латиницом. Под бугарском варијантом писац подразумева не само бугарске споменике „него и македонске, српске и руске“.

Можемо се сложити са основном тезом пишећом да је ст.-сл. језик књижевни језик, са напоменом да треба имати на уму не само његове фонетске особине, које се јављају као норме у најстаријим споменицима, него и облике и синтаксу па и речничку страну. Уз то треба приметити ово: ст.-слов. „норма“ у нашим најстаријим споменицима толико је испреплетана са дијалекатским особинама да се може рећи да та „норма“ постоји само идеално — у уобразиљи научника. Сем тога израз „ст.-сл. језик“ може обележавати и нешто друго, наиме, језичке особине ст.-сл. дијалеката X и XI века које се огледају у нашим споменицима. Не може се тврдити да треба узимати у обзир само језик Ћирила и Методија који се налази у основи ст.-сл. књижевног језика, већ и особине дијалеката X и XI в. претстављају за упоредну граматику словенских језика врло интересантну грађу.

Што се тиче две варијанте ст.-сл. језика о којима говори писац, чехоморавска варијанта, тако рећи, виси у ваздуху: питање о Кијевском мисалу, као што је познато, спорно је и до сада није још нико, по моме мишљењу, доказао да га је писао прави Чех или Морављанин; Прашки пак одломци имају релативно мало особина које можемо сматрати као ст.-сл. „норму“ и, с друге стране, много чехизама.

Централно место у чланку г. Дурново заузима питање о основним особинама језика Ћирила и Методија. Те особине, уколико су фонетске природе, писац одређује, углавном, помоћу анализе глагољице. Ово су те особине:

1) почетно *a* у речи *азъ* без јотовања;

2) „недостатак етимолошке разлике између ја и ѓ“; другим речима, писац оставља отворено питање да ли се ст.-сл. јат изговарао као *ǣ* или као ја, 'а;

3) чување њ и њ без промене;

4) изговор ж и љ, „као *o, e* + неодређени носни сугласник (вероватно редуциран)“;

5) немање етимолошке разлике између *e* и *je* као и разлике између *e* и *je*;

6) *l* од прасл. *dl, tl*;

7) изговор старих група *bj, pj, vj, mj* као *bl', pl', vl', ml'*;

8) *ǰ* и *k'* палатално = прасл. *dj, tj* и *kt*;

9) облици сложене придевске деклинације са завршетком — *ajego* или — *aago*, — *ujemu* или — *umtu*, — *ějetь* или — *ěěть*;

10) облици *tebě, sebě*;

11) облици 2. sing. praes. на *-ši*, 3 sing. и pl. на *-tъ*, 1 pl. на *-mъ*;

12) облици пом. sing. m. партиципа на *-y*;

13) почетно *t* у речи *tudь*.

Овај списак (в. 63—64 с.) биће непотпун и кад га попунимо још једном фонетском особином коју писац наводи на 54 страни: *dz* од старијега *g* испред *ě, i* од дифтонга. Иначе може се примити већи број наведених особина као особина језика Ћирила и Методија. Само две напомене: прво, писац није доказао да старословенско ж и љ нису били носни самогласници, а друго, с чим се је тешко сложити, његова је хипотеза, која претставља можда центар целе расправе: писац мисли да старословенски језик Ћирила и Методија није имао од прасл. *dj, tj* и *kt* — шт, жд, него палаталне *ǰ* и *k'* или друге сличне палаталне сугласнике.

Своју хипотезу писац је извео из анализе глагољице. Као што је познато у тој се азбуци налази нарочито слово за обележавање грчког γ испред палаталних вокала. Писац је мишљења да није имало смисла уводити у словенску азбуку то слово за глас који се изговарао код Грка и Словена у грчким речима. Што је уведено у словенску азбуку то слово, по мишљењу пишчеву, доказује да је тај глас постојао у домаћим речима.

Константин Бугарски, аутор азбучне молитве, могао би лако навести у стиху који се морао почињати тим словом какву грчку реч са почетним γ испред палатала, али место тога он почиње тај стих са произвољно изабраном речи *лѣтѣтъ*; писац види у томе доказ да је дотично слово уведено у азбуку за обележавање

словенског гласа који се није јављао у почетку речи, а то је био рефлекс прасл. групе *dj* који се изговарао као палатално *ǰ*.

У вези с тим Дурново мисли да је глагољско *џ* првобитно имало друкчију гласовну вредност неголи шт. Иако тог слова нема у Зогр., а у другом делу Мар. оно се пише врло ретко, иако од ћирилских споменика не зна за њ Супр., иако га нема у најстаријим словенским азбучним молитвама, ипак је писац мишљења да је то слово било у глагољници већ од почетка: оно има своје одређено место (између *w* и *ц*), а има и своју бројну вредност (800). Само је писац мишљења да је то слово обележавало не шт, већ муклу паралелу јасном гласу *ǰ* о којем смо говорили горе, тј. *k'* = прасл. *tj* и *kt*. На тај начин, солунски дијалекат IX века, који је обрађен за књижевну употребу од стране Ћирила и Методија, по мишљењу пишчеву, не припада групи македонских дијалеката са шт, жд = *tj*, *dj*, већ групи са *k'*, *ǰ* = *tj*, *dj*. Пре свега, тај се закључак, ма како био интересантан, не може утврдити без претходног проучавања питања историске дијалектологије; без таквог проучавања, без објективних података у корист те претпоставке она не може имати никакве вредности.

Сем тога та хипотеза није много вероватна ни априори: на страни 49 писац примећује да су се понеки моравизми очували у Мар., Син. пс. и Клоч. зб.: Мар. *розѣство, княжа, шеѣзства, оѣѣѣѣ¹⁾*; намеће се питање, како се није очувао ни један пример, ни у једном споменику старије употребе глагољског слова за грчко *γ* испред палатала у вредности *ǰ* = *dj*, ако је таква употреба заиста постојала у оригиналним преводима Ћирила и Методија.

Што се тиче пишчеве претпоставке да је глагољско *џ* било од почетка у словенској азбуци Ћирила и Методија, тј. у глагољници, — ту се јасно види негативна страна пишчевог начина којим он у своме чланку проучава научна питања. Наиме, у кратком предговору своме чланку он каже да сматра за сувишне ма какве библиографске податке.

Поред таквог начина остаје нејасно да ли је писац проучио апсолутно целу научну литературу о питању које разматра, да ли није штогод случајно изоставио или сматра за погрешне све оне теорије о којима не говори ништа.

¹⁾ Остали примери које писац наводи из Син. пс. нису моравизми: *взро* *роумѣшаго* је грешка Гајтлерова издања, *плача м.-а* вероватно је случајна преписивачева грешка, *васа зима* пот. s. — неправилно разумевање текста од стране преписивача.

Такво се принципско питање намеће баш кад говоримо о ψ и његовој првобитној гласовној вредности у глагољици. Ствар је у томе што је Нахтигал г. 1923 штапао чланак под насловом *Doneski k vprašanju o postanku glagolice*¹⁾ у којем доста убедљиво доказује да се у првобитној глагољици између слова w са бројном вредности 700 и слова ψ са бројном вредношћу 900 налазило слово α .

Требало је да писац пре свега обори аргументе Нахтигала, па тек онда да утврди своју хипотезу.

У другом делу свог чланка писац износи своје мисли о пореклу глагољице и ћирилице и њиховом узајамном односу. Те су мисли тако исто интересантне као оне у првом одељку расправе, а толико исто и недоказане и парадоксалне.

Дурново мисли да су ове две азбуке, глагољица и ћирилица, компоноване истовремено за две различите сврхе — једна за књижевност, а друга за натписе и сличне сврхе. Дакле, он се не слаже са обичним мишљењем да је глагољица тешко и извештачено писмо, а да је ћирилица једноставнија, лакша и јаснија: по његовом мишљењу ћирилица је згоднија за натписе, док је глагољица згоднија за писање на кожи, јер се знатни део њених слова може написати једним потезом пера. С тиме је тешко да се сложимо; слова α , γ , ϵ , ζ , η , θ , ι , κ , λ , μ , ν , σ , τ , ϕ , χ , ψ , ω , α , β , γ , δ , ϵ , ζ , η , θ , ι тешко се могу написати једним потезом пера; тако глагољица остаје ипак компликованије и теже писмо према ћирилици.

Тако исто у мислима пишчевим које се тичу порекла појединих глагољских слова и састава првобитне глагољице и ћирилице има много штошта спорно и нетачно. Тако на пр. сумњам да глагољско слово α у другој варијанти (са троуглом у доњем делу) одговара грчком η , или да глагољско ψ има у своје основу грчко ψ , или да глагољско ν води порекло од грчког дифтонга $\epsilon\iota$, или да ћирилско ω води порекло од грчког ω — у вези са том последњом хипотезом писац мисли да је преврнуто слово ω старије него ли обично ω — што се никако не може примити, јер се преврнуто ω не јавља ни једанпут у старијим рукописима него само у споменицима тако зване средње бугарске редакције XII—XIII века.

¹⁾ *Razprave I Jzdaje znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani 1923.*

Интересантна је мисао да је првобитна ћирилица имала слово *ћ*: то се слово јавља, као што је познато, у најстаријим српским споменицима XII века; али ма како била интересантна та хопотеза, опет нема никаквог објективног основа. Тешко је разумети зашто се то слово не јавља ниједанпут у ћирилским споменицима XI века као остатак старине, као што се јављају на претки моравизми у старим глагољским споменицима; при преписивању ћирилских рукописа са глагољских оригинала то би се слово морало употребљавати на место односног глагољског, бар у почетку.

Остаје без потврда претпоставка да је ћирилско и глагољско слово *ѡ* обележавало не јотацију већ нарочити носни вокал, можда носно *ѡ̃*.

Не верујем да је у првобитној ћирилици постојало слово *и*: сведочанство натписа 993 године за мене је у том погледу довољно.

Чудновата је пишчева мисао да сам нацрт ћирилских слова за носне вокале наговештава да су ти гласови били монофтонзи у завичају ћирилице, а да се обрнуто у нацртима тих глагољских слова огледа њихова дифтоншка природа. Мишљења сам да би се могло навести више разлога у корист претпоставке да је у дијалекту Ћирила и Методија било правих носних вокала, а да су се поред тога могла употребљавати слова која су графички састављена од два елемента; што се тиче ћирилских слова за носне вокале, та су слова секундарног порекла, тј. постала су модификацијом глагољских слова.

Међутим писац из те своје претпоставке о изговору носних вокала на западу и на истоку, а у вези са још две друге претпоставке, изводи оригиналан закључак о завичају ћирилице: на истоку, вели он, постојала је разлика у изговору између *з* и *ѕ*, док у ћирилици првобитно те разлике нема; на истоку није било разлике између *ћ* и *ѡ* док у првобитној ћирилици те разлике има (што је врло сумњиво, као што смо видели); „монофтонгизација дифтонга са носним сугласником у другом делу извршила се раније у Моравској и у западном делу Балканског Полуострва неголи у источном његовом делу“, — из тога свега писац закључује да је ћирилица постала не на истоку, већ можда у Моравској. И ова је претпоставка пишчева, као и више других, неоснована, па чак и невероватна.

С. Куљбакин

5. — Д-р СВЕТОМИР РИСТИЋ и ЈОВАН КАНГРГА. Речник српског и немачког језика. Други део српско-хрватско-немачки. Израдили — Велика осмина, С. XVI + 1260. Београд, 1928. Издавачка књижарница Рајковића и Ћуковића.

Речник г. г. Ристића и Кангрге јавио се у време када је истински био потребан један такав речник; ранији речници за немачки језик, Поповићев и Грчићев, имали су великих недостатака и садржавали релативно мали број речи, а у школској настави подмиривао је потребу добар али мали немачко-српски речник г. Ј. Кангрге. Овога пута г. г. Ристић и Кангрга дали су речник не само обилан и обилат материјалом, већ и дело које показује веома велики учињени напор. Тај речник мора се посматрати и као грађа нашег књижевног језика, и у томе смислу добро је што су састављачи велики број речи, нарочито ређих, објашњавали и српским изразима или синонимима.

Речник је састављен са добрим познавањем немачког језика. Основна вредност једнога речника мора се ценити прво по томе како је решен проблем значења речи. У сваком језику живе речи својим животом, у специфичним асоцијативним везама и групама, и није потребно нарочито истицати како се у речима разних језика значења не поклапају, и да у највише случајева чине ексцентричне кругове са делимично истим значењима. Овде је обрађена довољна пажња на уношење разних нијанси значења; уношено је и доста примера у реченицама да се реч осети у својој конкретној и реалној вредности, а сам однос тих нијанси значења претстављен је скоро рељефно у групама и подгрупама. Наравно, ово је чињено с практичне тачке гледишта, али ипак обично су етимолошки основна значења и полазна. Однос значења српског и немачког језика показује са те стране добро познавање оба језика. Па ипак, мора се учинити једна замерка, и то најважнија замерка оваквом речнику, а то је непретстављање разлике и перфективних и имперфективних глагола нашег језика. Једна од највећих тешкоћа у нашем језику за странце је разликовање глаголских видова, и зато, а још више што је тај систем компликован новим извођењима, требало је независно и исцрпније објаснити ту разлику, — а не упућивити код свршених глагола на несвршене, као код *увиди* на *увидјати*, *удружиди* на *удруживати*, *усукаиди* на *усукивати*, или обрнуто: *представи* на *представљати*, *схваиди* на *схваћати*—*схваћати* на *представи*, *схвати* и др. Ову разлику требало је истаћи много пре но што је то учињено са одређеним и неодређеним видом у придева.

Овај речник може имати и један други значај; он даје слику нашега књижевног језика, и у том смислу значи довољан напредак, али отуда потичу и неке замерке у односу на сам тип књижевног језика који се овде огледа.

Од појаве првог речника нашег народног језика Вука Стеф. Караџића протекло је путних сто и десет година, а то значи веома много за наш књижевни језик, који се у том размаку времена развијао упоредо са опште друштвеним, културним и научним напретком, и то у два правца: скрећући ка екавизму и богатећи се нагло речима из народних говора и техничким терминима из страних језика. Данас се осећа велика потреба за једним савременим и потпуним речником нашега језика, и у томе смислу учињено је много у Београдској Академији Наука на прикупљању грађе и на препремама за такав речник, који претставља велики потхват, и за који треба поред великог броја сарадника и много времена. Док тај речник не буде израђен, или из грађе за тај речник објављен један ручни речник, — потребу би у довољној мери могао задовољавати речник г. г. Ристића и Кангрге. Пре свега, он према Караџићевом „Рјечнику“ чини напредак дајући тип савременог књижевног језика с екавизмом у основи. С друге стране, напредак се види и у далеко већем броју речи но у Караџића, — на пример, нарочито у множини народних назива биља, које је састављачима ставио на расположење један професор београдског Унивезитета. Речник Броз—Ивековића, са 52.279 речи није означавао напредак толики, колики чини овај речник са својих 71.309 речи према 45.996 код Караџића; тај пак однос постаје још изразитији ако се узме у обзир то да је Караџић давао речи и у јекавском и у екавском и у икавском изговору. Само мора се констатовати да у овом речнику има и појединих облика који су унети као засебне речи, н. пр. *вос. s. вошче*, *соп. чешће*, гл. облици *може*, *нећеш*, *вошћах* и многи глаголски придеви; све је ово требало оставити граматици и унети уз основни облик, а засебно само оне случајеве где се глаголски придев еманциповао и осећа се као придев, на пр. *ошечен* и сл.; исто тако стварни број нових речи смањио би се и тиме да нису уношени облици и неодређеног и одређеног вида, као *џрвосџуџан*, *џрвосџуџни*, поред истовременог означавања као у *џрвосџеџен (и)*. У сваком случају, број стварно нових речи повећава се многим разгранатим и новим значењима којих нема у Караџића.

Међу новим речима има врло много страних речи (5.447), и то су већином технички термини, као *електрика* и изведене речи, *дејаршман*, и др., а и речи дијалекатских странаг порекла као *уфал* „нехотице“; има затим неологизама, као *куцаљка* Perkussionshammer, затим: *куњавица* grippe, *полувајка* weisses Kopftuch, *пошклайница*, изведене речи са *прво* =, *првосшејен*(и) и др., дијал. *сладор*, *хай*. У неким приказима учињена је већ похвала што има много дијалекатских речи, као што их има и у Караџића и Броз-Ивековића, — само је било корисно, као код ових, означити из кога је краја реч, и није требало уносити речи које су дијалекатске а уопште нису у широј употреби, као *ламиче* Lämplein, чак ни онда, ако их је уносио Караџић, као *дујо*, *ждронцање* м. „дрешдање“, а ни речи које се губе, као *цка* в. даска, *јазук*, *целейчија*, *шилбок*, *регулаш* Liniensoldat, или које данас имају релативно јако избледело значење, као *владановишина* politische Reaction. Исто тако могле су без штете изостати речи које се употребљавају у ужем кругу или имају неку нарочиту нијансу у породично-шаљивом говору или у ђачком жаргону, на пр. *цинцо*, *полацигано*, *прејисаницја*, *куванција*, *шеранција*. Све што се може чути не значи и да припада књижевном језику.

Кад је реч о речнику ових размера, јасно је да има извесних непотпуности које се поткраду, као ненаведене обичније речи поред мање обичних: *лакавица*, *преласш*, *продоран-продорно*, *шлингерај* који је г. Винавер унео у „литературу“, затим *мађарац* (кувар), *мажење*, а има *лака*, *прелашћивање*, *продиран*, *шлинговаша*, *мађуџац*, *шешошење* и др.

Има извесних примедба које би се могле учинити и у питању о дублетима, као и уопште о извођењу речи. Захтев да књижевни језик буде прецизан наводи нас да дублете сводимо на праву потребну меру, на случајеве где оба добију бар право употребе, што није у речима *богомјство*, *глешо*, *нешјак*, *ошисши*, *приздрешти*, нарочито не са јекавским изговором *каогођ* — у речнику ком је основица екавизам. Требало је изоставити и дублете вулгарног изговора: *зафала*, *зафалывање*, *нашфашшаша*, *шаврањика*, *повисивање*, *гољуждрав*, *убевушшши*, а тако исто и *уздај*, *парокија*, *уриш*, *уришање*, па и међу страним речима *палија*, *вакља*, *кашкеш*, *цирафа*, *шалиншра*, *еквинокција* — поред добре речи која је из провинциског изговора ушла и у књижевност „еквиноцио“, — а можда би *велосийед* могло остати поред *велосийед*. Нису потребне речи ни *завица* с контракцијом, ни *ћимане* ни *рештириаша* поред *ре-*

шерираши, које је преовладало. Даље, нису потребни ни дублетни облици извођења, као *шљачица-шљакица*, као ни *перовођство*, *распуклошина* (м. „распуклина“), *самоћовање* и др. Код страних речи, као што су *филтроваши*, *банкрошовање* били би обичнији наставци = *ираши*; = *оваши* = *аш* и = *ош*, пак, иду у групу тривијалнијих наставака, а и саме речи *бичкаш*, *блебешаш*, *чорбарош* нису неопходне књижевном језику, ма да се последњом добро преводи Suppenschmidt, Suppenfritze. Али има знатно примера који само показују ремећење у општем језичком осећању: *учишељовање* — *учишељоваши* и др.

Образовање речи, у много примера, показује сугестију немачког језика, која потстиче понеки тип извођења, као *дозвиждаши*, *дозвиждукаши*, *дошражиши* (в. дотрајати, дочекати и др.), *надхрваши* (в. надвладати), *надчовек* и др., *ирасродство*, *ирасћање*, *ирасћварање*, *ирасћихија* (в. прастари, прашума). Има кованица које су постале по типу немачких речи, и то добрих: *полуглавац* Halbkopf (в. полубог), *раскнез* Exfürst (в. расцар), *шестойрег*, *влазказ*, можда и термин *иоименичавање*; има их пак које се осећају као вештачке, на пр. *ироседелац* (м. прастановник), *иросивножник* („антипод“ је довољно раширена), *сваштозналац*, *сваштознанац*, поред добре и познате речи „свезналац“ — „свезналица“, *иазикаћа* реч која се није могла укоренити поред речи „вратар“ и „хаузмајстор“; такве су *сходишти* — клуб, *својинар* Eigentümer поред довољно раширене „сопственик“, и добре речи „притежалац“, *објаснилац* Erklärer (м. коментатор), *свешлик* Phosphor према „водик“, „кисик“, „угљик“. Поједине речи апстрактног значења јако се осећају као кованице; *бегунство* Flüchtlingsschaft, Flüchtlingsein непотребна је поред речи *бегство* која означава и факт и стање изазвано тим фактом (пр. дао се у бекство; за време бекства из земље = за време боравка ван земље пошто је утекао); тако није потребна реч *размешност* поред добре *размешљивост*, а сасвим је далеко од језичног осећања *иленошљивост* Übertragbarkeit. Одречне речи два типа показују потпуно немачки калуп — прво: *неиситљивост* Unerforschlichkeit, чак *неизгубљивост* Unverloerbarkeit, и друге: *безболност* Schmerzlosigkeit, *бесемен*, *бсзмашичиши се*, чак *бескрунице* (в. бесцветнице).

Има неколико речи које су сложене и као такве требало их је и означити: *шашар-канџија*, редупл. *цѝн-цѝн*, и то с једним акцентом: за *узлу-ддбар* не би се смело тврдити да је једна реч и да има право да буде унета у речник.

У нијансама значења, које достижу врло велики број, природно је да има детаља на које треба скренути пажњу састављачима. Према Fuchsin дато је значење речи *лисица* (женка). Има извесних речи код којих значење треба да буде јасније и одређеније дато на пр : *екавштина* f. E = Mundart, *кришкара* Art Mütze, *либрењак* Art Leinwand, *сџрука* Plaid, *соџбина* Diebesungeberlohn. Има и случајева непотпуних значења; уз реч *еро* (*херо*) требало је додати израз „перо на еро“, а уз *шећња* — „шетни воз“; требало је дати фигуративна значења речи *вејромешина*, *гунџураћ*, *рушавиши* (некога); *јесџасџвеничар* значи и Naturforscher, не само Naturlehrer; *орјашки* има значење grob, barbarisch пре но gemein; *џредњак* у соколству значи „предводник“; *џройис* аначи и „писанка“, Heft; *увијач* је и синоним речи *уврџач* у значењу Gelzer, Schweinesschneider; *шкријавац* значи и „сухи снег“.

Код појединих речи требало је указати на диференцијацију значења, као између *лишџови* и *лишџе*. *Таланаш* дато је само као варијанта речи *шаленаш*, док прва има старо значење новца (у алегориској Христовој причи), а друга фиг. „даровитост“, „обдареност“; *џиџарица* добија значење нормалног деминутива, а *џиџарица* значи „остатак цигаре“, „пикавац“; код *расџрш(џ)ашџи* требало је такође нагласити диференцирање, ма да врло утањано.

Састављачи овог речника, схватајући савесно свој посао, желели су акцентовати све српске речи и означити квантитет. Тиме су наишли на један сплет тешкоћа, које је немогуће било решити једним потезом. Караџићев „Рјечник“ данас не претставља у потпуности стање књижевног језика, па и акцентуација у њему не одговара потпуно начину акцентовања у говору писаца и других културних људи у престоници. У Београду се стичу придошлице из разних дијалекатских крајева, и сасвим је природно да се временом и код новодосељених, а поготову код наредне генерације развију појаве мешавина; то све баца одблесак на школски језик, па се осећа, јаче или слабије, и на књижевном језику. Ту бисмо имали неколико појава: неразликовање кратких акцената у извесним приликама, разлика у месту акцента, скраћивање дужина и, обрнуто, дуљење кратког узлазног. Тако, ма да је у Броз-Ивековића „Пџткана“ овде је *Пџћкана*, а по Караџићу *рџнац*, *карџнфил*, *деџница*, док у говору преовлађују облици са продуженим акцентом. Обрнуто, остављајући како је у Броза — „чџисло“, „џпис“ или у Вука — „хџазур“, нису дати облици са кратким узлазним, тако и код *гризџукаџи*, *дарџвалац*; по Вуку је дато и *сџраџалац* (м. страџалац),

а *унаи́ређење* м. *унаи́ређење* биће штампарска грешка; слично је и код страних речи *дисхармонија*, *дискреција*, *дискредитоваши*, *паралела*, које су стварно добиле тип акцентуације домаћих речи, док, обрнуто, реч *реконвалесцѐнш* још није дошла у ту фазу и чува свој акценат — „реконвалесцѐнт“; тако је и арх. *си́сѐније* требало оставити „на спасѐније“.

Превирање акцентуације нарочито се карактерише акценатским дублетима, чега, заиста, има и у Караџића, али далеко мање. Такви дублети могу се примити ако су дијалекатски разграничени као *Сџва* — *Сава*, или ако су послужили за диференцијацију значења, као и код В. *варѐње* *das Kochen* *варѐње* *das Gekochte*, или по В. и Б.-И. *хладнѝк* *Sonnenschirm* и *хладнѝк* *Laube*, *Gartenlaube*. У томе смислу овде су добро дати дублети *хљбица* — *хљбица* према В. „хљба“ *der Schnopf* — „хљба“ *die Schnopfhenne*, па према *иљшница* *die Reisende* могла се дати и „*иљшница*“ која себи привлачи значење *Reisepass*. Дублети акценатски по природи или по месту акцента су као у В. *жљбор* (*жљбор*), *џван* (*џван*), *среџина* — *среџина*, или код Б.-И. *мимоѝћи* — *мимоѝћи*, *крѝвица* — *крѝвица*, али према В. „*иџудџње*“ и Б.-И. „*иџудџње*“ овде се даје *иџудџње*. Међутим иако има *грџм*, *шџш* поред *грџм*, *шџш* — није дато „*бџк*“ поред *бџк* које се губи, али је добро дато *сѝв*, *шѝл* поред В. *сѝв*, В. *шѝл*. Речи код којих скраћивање дугог низлазног акцента није захватило ширег замаха требало је оставити као у В. — *иљра*, *хљмез*, без *иљра*, *хљмез*, а са кратким као у Б.-И. *љвод* без *љвод*. Поред *свѝш*, *иѝреѝш* није било потребно *свѝш*, *иѝреѝш*, ни поред *иџлуга* (В. и Б.-И.) — *иџлуга*. Ипак не може се замерати што су дати дублети онде где се то стварно запажа: *џдле* В. — *џдле*, *иѝкиџ* (В. и Б.-И.) — *иѝкиџ*, *шџца* (В. и Б.-И.) — *шџца*, *иѝсѝшљи* (В.) — *иѝсѝшљи*, *каљкање* (В.) — *каљкање*, *суџѝнѝк*, *суџѝница* (В.) — *суџѝнѝк*, *суџѝница*, *иѝиѝшѝк* (Б.-И.) — *иѝиѝшѝк*; затим *миџсрдан* (Б.-И.) *миџсрдан*, *иѝрџвалиџа* — *иѝрџвалиџа*, *разџџџње* (В. и Б.-И.) — *разџџџње*, *иѝџџџиџа* (Б.-И.) — *иѝџџџиџа*, *иѝсѝшѝџџџџџѝ* (Б.-И.) — *иѝсѝшѝџџџџџѝ*, ма да је пре *хладнџкрѝван* (Б.-И.) но *хладнџкрѝван*. Неке пак речи, којих нема у Караџићевом „Рјечнику“ ни у речнику Броз-Ивековића, забележене су двојаким акцентовањем, иако то није неопходно: *љвѝнце* — *љвѝнце*, *иѝрџдор* — *иѝрџдор*, *маџалос* — *маџалос*. У неким пак случајевима, уместо по Вуку *рудџкоѝња*, *равноџбразнѝш*, *иѝравџсџднѝ*, *иѝравџсџсѝво*, *иѝоклџднѝк*, требало је дати *рудџкоѝња*, *равноџбразнѝшѝ*, *иѝравџсџднѝ*, *иѝравџсџсѝво*, *иѝклџнѝк*, тако м. „*чџловџа*“ — *чџловџа* према *кџловџа* (В.).

Кад се зна шта је природа сложене речи у психолошко-језичном погледу, онда није требало код неких сложеница остављати по два акцента — т. ј. на оба компонента: *вѣликомѹченик, -ица, вѣликоѹседник, влѣгокѣз, зѣленѣѣа, ѡрѣсрѹдство, ѡрѣстиѣње, ѡрѣстѡварѣње, [а: ѡрѣстихија —!], ѡрѣмаѡдѡиис, сѣмохѡвѣла, сврзи-браѡа, сврзимѡнѡиѣа, стѡрофрѡнцѹскѣ, стѡрохрѡватскѣ, сѹмѡоро-водѡник*. То пак могућно је само онде где се елементи осећају још као самостални, као *кѡднокѡда* (т. ј. „кѡдно-кѡда“), *кѣки-рѣки* (т. ј. „кѣки-рѣки“), али не и *кѣси-зѹб*; само и у тим случајевима, као и у ономотопејама *бѣмбѣм, вѡувѡу, кѡкѡдѡ* (м. „кѡкѡдѡ“) на једном слогу је прави акценат а на другом — споредни. Обрнуто, у овом речнику налази се и рѣчи које су остале неакцентоване, н.пр. *ѡѡрошарина, ѡред(а), adv. ѡред, ѡресло, ѡрислина* (bot. Art Apfel), *свиѡе, скорѡар, сошка, улока, црнциѣ, черен, чесаница* . . .

Што се тиче обележавања квантитета, треба напоменути да је то неки пут учињено онде где је јасно скраћивање — *ѡрѡнѣелов-шѡѡк*, а не онде где се дужина још осећа — *мрѡшѡвѡница, сребрѡ-љубѡн*; има случајева где се бележи двојак — *црѡвиѣ* и *црѡвѣѣ*, *ѡириѣ* и *ѡириѣѣ*. За обележавања квантитета пак није требало узети знак дугог низлазног акцента.

Кад је реч о примедбама поводом бележења акцената и квантитета, треба учинити ограду: међу наведеним примерима можда има и случајева неисправљених штампарских грешака, јер сличних појава има и међу исправљеним штампарским грешкама: ' место ` — *изнѡлазак, зѡтѡзѡнѣ, дѡранѣм, кризѡкаѡи, бѡрек*, тако: *ѡекмѣзарѡтво* м. *ѡекмѣзарѡтво*; даље: *брѡ* без акцента; најзад *ѡзнаѣен* м. *ѡзнаѣен* нѣмосѡ м. *нѣмосѡ*, *ѡѡѣем* м. *ѡѡѣем*, *кѡнѡѡриѣ* м. *кѡнѡѡриѣѣ*.

Управо зато што овај речник има своје вредности, мора се истаћи да није требало допустити извесне неуједначености, бар кад се тиче правописа. Отуда, није требало оставити адј. т *бел*, ни могућност писања са *л* — у речи *ѡресѡ(л)ница*. После књиге о правопису проф. А. Белиѣа сва питања нашег правописа могу се сматрати као решена, па ипак овде не само да има отступања од тих правописних принципа, но се често види права недоследност. Тако, пише се са *ј-дијагноза, дијалекѡика, дијалѡшки, ла-бијѡлни*, затим без *ј-нианса*, и најзад са обе могућности — *ѡри-(ј)ѡнѣел, ѡри-(ј)ѡнѣелација, ѡри-(ј)ѡнѣелациѡни, ѡри-(ј)ѡс, ѡри-(ј)ѡсни*; исто тако — *ѡрохијѡски, ѡроѡѡѡцијѡница, затим ѡроѡѡѡцијѡски, најзад ѡерси-(ј)ѡски, ѡесѡи-(ј)ѡца, ѡѡѡи-(ј)ѡница, ѡѡѡи-(ј)ѡски, ѡармѡни-(ј)ѡски*. Такве

недоследности не могу остати ни у сугласничким групама: *целаштво*, *бога(ш)ство*, и *госпоство (господство)*; затим *студеншки*, *унијашки*, а *прошестан(ш)ски*, *прошестан(ш)киња*, па чак и *одбран(д)бени* а поред *представљаш* и *adv. људски*; без једначења и *надчовек*, *надчовечан*, *надчовечански*, *надчовечност*, док је *целешчија* с једначењем у духу немачког језика.

У техничком извођењу било је речи које није требало издвајати, као „*лијса*- крава што само није липсала“ и „*лијса*— липсоња“. Код придева неки пут су означена оба вида — *првосшејен(и)*, или само један вид — *првослолни*, *првошњи*, а *првосшуйан*. *Распадануши се* стављено је пре но *распадаши се*. Код речи *реум* упућује се на *реим*, а ове нема. Најзад има доста и неисправљених штампарских грешака: код речи *еквиноција* у загради стоји *равнодневница* м. „равнодневица“, код речи *даба* стоји *Belzebub* м. „Belzebul“, тако код *лабијални* — *усмени* м. „уснени, усни“.

*

Уопште узев, мора се признати да је задатак састављача овог речника био и тежак и компликован, а њихов речник је интересантан управо тиме што нам конкретно износи пред очи проблеме савременог књижевног језика, а нарочито питање о акценту, које је најзамршеније у Београду, чије становништво превире и чијем је типу језика општа одлика екавизам. Као и друга питања књижевног језика, тако ће се и питање о акцентуацији решавати употребом; а њихово решење може упутити одређеним правцем само Академија Наука и Министарство Просвете, и то једино преко школског језика. Али састављачи су могли бар неке стране ових питања простудирати, и отклонити оне цојаве које нису ни Караџићеве ни нормално београдске по данашњем начину говора. Уосталом, природно ја да се за послове ове врсте, поред правог познавања материјала, и поред неопходне добре лингвистичке школе, захтева и студија конкретних лексиколошких проблема. Ипак, састављачи су успели савладати велике тешкоће, осем оних које су захтевале претходну лингвистичко-лексиколошку студију и које су у самој природи нашег књижевног језика, још у напону свог развитка; огроман напор и дуготрајни рад, савесност и познавање многих детаља чине да ће њихов речник бити ипак користан, и то дуго времена.

Д-р Миливој Павловић

6. — С. І. КАРЦЕВСКИЙ, Языкъ, война и революція. Русское Университетское Издательство, Берлинъ. Всеобщая Библиотека 47. Берлинъ. 1923. 72. 16^о.

Нема сумње, као што и сам г. Карцевски каже у свом уводу, да су догађаји последњег времена, европски рат у свима европским државама, а у Русији и револуција, били од великог значаја за сам језик, и то толико да су неки мислили да могу говорити о револуцији језика у томе правцу.

Г. Карцевски се задржавао више пута на посматрању тих појава у руском језику, — прво у једном чланку *Языкъ, война и революція* („Современия записки“ књ. X), затим у прилозима *Русский языкъ и революція* („Общее Дѣло“, Париз, 8 фебр. 1921) и *Халшур* („Послѣднія новости“, Париз, 3 фебр. 1922). Овога пута он је тај материјал попунио и цело питање свестраније обрадио и сређеније изнео у засебној књижици.

*

Значај нарочитих социјалних прилика за развој речника, кад је реч о руском језику, г. Карцевски шири и на време револуције од 1905 године, и о томе говори у једном одељку, а затим засебан одељак посвећује добу европског рата и совјетске револуције. По њему сам руско-јапански рат није имао великог значаја у овоме смислу: многе тадање нове речи војничког језика, управо војнички технички изрази, могли су се сретати и у новинама, али нису ушле у народне масе, а за реч *булеметъ* тврди да је тек после московског устанка ушла у народ. Уопште узев, г. Карцевски сматра да је тек револуција 1905 године изазвала знатних појава у животу речи и богаћењу језика. И то је, у основи, оправдано. Борба за слободе ширила је врло много нових појмова кроз народне масе, које су, у нарочитом психолошком стању будући, врло лако примале нове речи.

У томе правцу и г. Карцевски наводи позајмице као: *аграрный, демократија, демонстрација, кооперација, манифестација, марксизмъ, провѣскашоръ, прокламација, пролетариашъ, штрейк-брехеръ*. Међу речима овога типа он наводи и друге, које су несумњиво биле и раније познате, као *анархизмъ, анархистъ, буржуазија, социализмъ*, и за њих је само требало констатовати да су оне управо добиле јачег полета за ширење кроз народне масе, што би важило, само у мањој мери, и за оне друге речи. Уопште

узев, ја не мислим као г. Карцевски да је то доба донело потпуно нових позајмица у великом броју, већ да их је бацило у ширу употребу новинског и народног језика. Уз ову групу речи иду и оне које су добиле облик руских речи, као *агитарникъ*, итд.

Најзад, померање значења речи имало је много значаја, — *шоваришцъ* на пр. почело је значити „члан партије“, „политички савезник“; *интелигентъ* добило је супротно значење речи „рабочий“, и служила за извођење нових речи — као *интелигентскій* итд.

Али г. Карцевски нема права што мали број речи ових група појачава другим језичким појавама које нису биле везане за револуцију од 1905 год. То су речи које су везане за општи технички развитак, и означају исти појав као и у другим културним језицима: *авиација*, и према њој кованица *лешчикъ*, која је истисла првобитну *авиашоръ*, док је реч *аэропланъ* победила кованицу *самолетъ*, начињену по типу *самокашъ* „велосипед“. Ту су даље речи *шолохъ* и др., *радиотелеграфъ* и др., *фильмъ* и др. Најзад, у ову групу није требало уносити ни скраћенице као неку специфичну карактеристику, већ то истаћи као појаву која је добила знатно маха за своје ширење, нарочито у називима политичких организација: *с.-р.* (т. ј. *эсэръ*) „социјалистъ револуционеръ“, *к. д.* (т. ј. *кадэ > кадетъ*) „конституционалистъ-демократъ“, са етимолошки изведеним речима, — јер овакво скраћивање било је познато и раније у Русији *С. П. А.* „С.-Петербург. Телегр. Агентство“, или *Ройишъ* „Російское общество пароходства и торговли“ итд.

*

Језичке појаве везане за европски рат и за руску револуцију г. Карцевски не дели, и ту има права уколико се то односи на известан број техничких израза, од којих су се неки доцније изгубили, а други нису ни изишли из круга техничког значаја, као стручни, технички термини. То би до велике мере оправдале и скраћенице, заједничке и данима рата и данима револуције: *главковерхъ* „верховный главнокомандующи“, *командармъ* „командующий арміей“, *военминъ* „военное министерство“, као и *земгоръ* „Земскій и городской союзъ“. Ове врсте појаве добиле су много више маха за време револуције, полазећи, нарочито у скраћеницама, од типа оних које су почеле добијати маха у језику војске, тако: *совдеиъ*, *армкомы* „комиссары при арміи“, *полишкомы* „политическіе комиссари“.

То ширење скраћеница у доба револуције имало је нечега *шворачког* у себи, и то би била права реч коју је могао употребити и писац ове књижице износећи примере ове врсте, нарочито код назива надлештава, друштава, организација уопште. Само, г. Карцевски није морао у два засебна одељка разматрати *словна* скраћивања („буквенныя сокращения“) као *РСФСР* (эр-эс-эф-эс-эр) „Россійская сициалистич. федеративная совѣтск. республика“, и *гласовна* скраћивања („звуковыя сокращения“) као *МОНО* „Московскій Отдѣлъ народн. образования“, или *НЭП* „Новая Экономич. Политика“. У принципу нема разлике између ових појава, само — онде где почетни гласови не дaju *облик речи*, то се постиже сливањем имена почетних слова у једну реч. — Таквих појава, појава скраћивања, било је и пре рата, и такве језичке творевине имале су дуго карактер „шифре“, конвенционалне ознаке, а везиване су за нарочите појмове из ђачког, спортског или привредног живота, — тако: *PCN* „Phisque, Chimie, Sciences naturelles“, *PLM* „Compagnie du chemin de fer — Paris—Lion—Méditerranée“, *PO* „Paris—Orléans“. Тај начин означавања проширио се врло много у Америци, а и у нас има доста маха, нарочито у спортским изразима — *Б.С.К.*, *Хашк*, *Зашк* и т. д., као и у називима неких ранијих политичких странака: *ХСРС*, *ХСС*, *СДК*, *СДС*. То је код нас ишло чак до стварања ироничног израза *есхаезија* (С. Х. С. „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца“) у листу Епоха за 1921 год., чиме се хтело претставити несређено државно стање, а по далекој унутрашњој аналогiji према Домановићевом изразу *Сѣрадија* и слично малоруском изразу *Совдеиџа*. — Те појаве разумљиве су саме собом: један израз или цела група речи добију опште заједничко значење, синтетичко, и томе новом значењу концизно исказаном даје израза група оних елемената који ће извесно време симболизирати целе речи које претстављају. То је нарочита врста језичких образовања којих полазна тачка опомиње на принцип постајања сложеница, и која је условљена битним карактеристикама психологије човека поратног доба: сликовитим и синтетичним претстављањем, симболизирањем без анализе.

Међутим, руски језик је имао појава којих је очајно мало у нашем језику, као *специџ* < „специалистџ“, *генштабџ* „генер. штабџ“, *Наркомџросџ*, „Народн. комиссаријатџ просвѣщенія“, као у српском језику назив једног београдског биоскопа *Наркиџо* „Народно кино-позориште“. Најзад, ту су и мешовите скраћенице, по сло-

говима и гласовима — *Росѣа* „Російское телеграф. агенство“, и скраћивање речи са слободнијим унутрашњим везивањем — *Главконефтѣ* „Главный нефтяной комитетъ“. Међу осталим примерима г. Карцевски наводп и реч *автосекција* „Главное управление автомобилей“, али тај пример не спада овде, јер та реч није образована од речи *автомобилъ*, већ према *auto-*, као и у српском језику: *аушокоманда*, *аушосекција*, *аушогаража*. Али други примери, као *комјарѣија* „коммунистическая партія“, *жельдорога* „железная дорога“, *добрармија* „добровольческая армія“, показују интересантан тип психолошко-језичког стварања по принципу хаплоглогије, само вршеног свесно: процес стапања две речи у један појам, и то се изражава оним деловима дотичних речи који су карактеристични; често онај део који би имао бити за ново значење главнији, као психолошки предикат, скраћује се, управо зато што је он *ѣакав* довољан да унесе нову карактеристику, као у речима *комјарѣија*, *добрармија*, а из тога се јасно види полазна тачка за постанак нових речи таквог типа, које у ствари нису ништа друго до потпуно еманциповани у један појам и један речнички елеменат изрази са ранијим формалним скраћивањем и чувањем индивидуалности појединих речи: *ком. ѣарѣија*, *добр. арміја*, као *Краљ. срѣ. окр. начелѣштво*. Како нам је г. Карцевски дао доста материјала у овом правцу, било је с правом очекивати да из дискусије тог материјала дође и до ових објашњења, — али он то није учинио, нити је то на први поглед јасно из самог излагања материјала.

*

Износећи свој материјал, г. Карцевски даје нарочити значај извођењу речи, и он те изведене речи разгледа по граматичким категоријама и наставцима. — Сасвим је природно било, као последица свежег језичког осећања, да се из потребе за разликовањем перфективног и имперфективног вида, у употреби начини глагол *заѣѣаковашѣ* према *ѣѣаковашѣ*, које је у књижевном језику имало обе нијансе значења. Исто тако било је сасвим природно што су од многих страних речи или од многих на други начин посталих речи извођене читаве етимолошке групе: глаголи, именице, придеви, — као што је нарочито занимљиво то изнео г. Карцевски за реч *халѣѣура*.

Али, као што је г. Карцевски могао, разгледајући образовање прилога, истаћи нарочито обилатост нових речи са префиксима

анџи-, *џро-*, *конџра-*, — тако је могао и говорећи о глаголима, а нарочито о именицама, истаћи које од тих група и категорија сматра живљим и продуктивнијим. Таква анализа могла би имати много занимљивости, јер не треба нарочито подвлачити да се то не сме закључивати само по броју примера, већ да при томе има знатног удела и учестаност јављања једне речи у језику, њени специјални асоцијативни односи са другим елементима свести, њена потсвесна емоционална обојеност. Од свега овога, пак, ми имамо у материјалу г. Карцевског само број примера, и то без вероватноће да је он тачан. Судећи по броју примера, пак, изгледа да би најважније категорије образовања биле наставцима = *еуџ* — *џарџијеуџ* и др., и *-икџ* — *большевикџ*, *меньшевикџ*, ма да се и ту на први поглед осећају празнине и ненаведене речи, као *бџлогваројеуџ*. Г. Карцевски је проживео доба стварања тих речи и свакако и сам преживљавао њихово стварање, и мора се јако жалити што није пошао један корак даље да нам у анализи да своје утиске о употреби, значају, интензитету значаја и о емоционалној вредности, и које су категорије и речи по тим мерилима најјаче укорене у свести. Тиме би његова књига постала обимнија, али тиме нимало не би изгубила од своје занимљивости и за шири круг читалаца, а њена вредност знатно би добила. Да је он то учинио, могло би се ићи још један корак даље, и предвиђати: које категорије и које речи имају изгледа да се најдуже задрже у говорном и књижевном језику.

*

Не улазећи у многе занимљиве суптилности језичке анализе свог материјала, г. Карцевски види само главни проблем, проблем односа великих социјалних потреса и самих језичких појава. Средивши свој доста обилати материјал, и не улазећи у дубљу анализу проблема који искрсавају из самог материјала, г. Карцевски изводи закључак да се ове појаве језика, постале углавном при великим социјалним покретима у Русији, могу сматрати као „језик револуције“, — ма да би се могло приметити да међу тим појавама има многих које су везане за општи технички напредак, или за општу карактеристику новог времена, за синтетично схватање појава и синтетично изражавање мисли и утисака. У основи г. Карцевски има право када не допушта израз „револуција језика“, и не слаже се с тим да је утицајем револуције на језик извршена и револуција језика, као што мисле неки који су писали о истој

теми¹⁾. Он, сасвим исправно, остаје при мишљењу да су ове нове творевине чињене у духу руског језика и по његовој системи. Па ипак мора се овде приметити г. Карцевском да је у целом том процесу превирања било извесних отступања и недоследности у формирању извесних речи, као што се може видети управо из материјала који нам сâм Карцевски даје, — само та отступања и те недоследности нису биле од толиког значаја да се могла изазвати „револуција“ у руском језику, која би уздрмала његове основе.

Поводом разгледања материјала ове књижице, намећу се две принципске опаске.

Прво. Овакве појаве у језику које су последица утицаја рата или друштвених покрета и револуција, могу се јавити, независно, у разних народа, али могу имати и нечег заједничког, — могу добити значај општи, међународни, као на пр. речи *совјетски*, *совјетски*, *бољшевизам*, и тада улазе у разне језике као нека врста „техничких термина“; оне могу, пак, претстављати оживљавање и враћање у светски промет речи које су се некад изгубиле из употребе, као на пр. реч *комунизам*, која се после париске комуне сретала само у социолошко-теоретским и историским студијама или у енциклопедиским речницима, а која је понова ушла у живот под утицајем догађаја у Русији. — Само, те појаве, иако се могу развити у свима народима који су били уздрмани великим социјалним догађајима светскога рата, нису дошле до истог израза у свакоме од језика тих народа. Ако се унеколико генерализује, може се рећи да је у француској војсци тако рећи нов језик, не само нов речник са речима које се саображавају нормалним језичким категоријама, језик који је у пуном смислу „argo“, као што је то јасно показао у својим студијама и прилозима г. Доза; ту је новом стварању био дат правац према тајним језицима који су већ постојали, један са периферије париске а други ђачки, — тако да је то био сасвим нов језик, недоступан и неразумљив непосвећенима. У руском језику, пак, поред свих новина, нарочито у речима, структура није била повређена, и неспоразумевања је могло бити само онда када сам појам није био познат некоме од саговорника. Најзад, у српском језику, исто тако, било је у војсци нарочитих речи и нових техничких израза, — али образовање нових речи није ни изблиза било узело толико маха као у руском језику, а највећи део

¹⁾ Екат. Ремпель, Языкъ революціи и революція языка. („Новый Путь“, 28 авг. 1921 Рига).

потребе за изражавањем нових утисака задовољаван је психолошким померањима значења, и према томе највише новина било је засновано на поређењу и метафорском казивању, на пр. *послашти жабуку*, *послашти лимун*, *поздрависти*, *загудети*; „избацити топовски метак“ итд., поред ређих нових или прилагођених речи, на пр. *кркљанац*, „збрка две војске при јуришу на нож“ > „јуриш“, „закрчен пут колонама и комором“.

Друго. Мешавине народа, ратови и револуције увек су остављали трагова и у животу појединих језика. Само не треба заборавити да је увек у сличним случајевима од нових појава један део остајао, као трајни утицај — најчешће у богаћењу речника, а неки пут и у изменама саме структуре језика, — али увек је бивало много појава које су ишчезавале после најезде туђег народа или после ратних страхаота. И могло би се, генералишући, казати да ратни арго француског поали-а бледи постепено, и да ће ишчезнути потпуно још за живота самих његових творца, учесника у рату, да ће нестати чак и тако општепознатих и омиљених речи као *pinard* (вино), *poilu* (војник-ратник) и др., — а да ће се много више новина одржати онде где су нови елементи улазили у структуру једног језика, не рушећи је, као што је с њима било у руском језику, ма да ће и ту много речи отићи у заборав, остављајући за собом само оне које су везане за нови поредак у Русији, и које ће можда и надживети евентуалне измене у животу саме Русије.

Г. Карцевски је имао доста материјала који му је омогућавао да уђе у дубљу анализу и да јој, у овом наглашеном правцу, да општији карактер; он је то могао учинити, иако је ова његова књижица била намењена ширем кругу читалаца, — и да је то учинио ова књижица била би исто тако занимљива, али би добила већи значај. Ипак, и оваква, књижица г. Карцевскога је користан прилог не само познавању једне епохе руског језика, већ и општој науци о језику.

Миливој Павловић

7. — Поводом г. М. МАЛЕЦКОГА критике „*Bodulskih Pisama*“ Pere Ljubića (Šibenik 1927, str. 1—45.) у JF IV (1926—1927).

Hvale је вредно што се г. Malecki као Poljak zainteresовао дијалектом ове збирке pesama. Baš radi toga што га некоја питања овoga дијалекта veoma интересују, одлучио сам да му на та питања одговорим.

Г. Ljubić је, doduše, у napomeni рекао да су njegove pesme писане hvarским čakavским narečjem. Autor при pisanju svojih pesama није

mislio na jezik koliko na sadržaj, koji ne bi imao svoga pravog značenja, kad bi pesme bile pisane štok. dijalektom, a naročito ne za čakavca sa ostrva Hvara, jer su pesme po svojoj sadržini lokalnog karaktera. Pesme svakako nisu ispevane, kako tvrdi i sam g. Malecki, dijalektom grada Hvara, ni Jelse, ali g. Malecki nije posve tačno odredio geografski položaj čakavskog dijalekta. U gradu Hvaru narod govori čakavski, ali u Jelsi to nije slučaj. Da je g. Malecki zašao među narod u Jelsi, bio bi se uverio, da je taj dijalekat čisto čakavski. U donjem delu toga mesta još samo pet starica i jedan starac, a u gornjem delu jedna starica govori čakavski. Ovde napominjem da se u gornjem delu mesta čistije govori, jer su tamo vinogradari i uopšte težaci, a u donjem su obrtnici i zanatlije, na koje su više uticale osobine talijanskoga jezika.

G. Ljubić je rođen u Vrbanju (čak. Varbađnj) na Hvaru. Svoje pesme nije napisao u dijalektu rodnoga mesta, nego je pokušao da dade mešavinu dijalekata Staroga Grada i Vrbanja. G. Ljubić nije dobro učinio, jer dijalekti tih dvaju mesta nemaju gotovo ništa zajedničko, bar ne u vokalima i njihovu izgovoru. To mešanje dijalekata dovelo je do toga da je osobine Vrbanja tačno provodio, a osobine Staroga Grada negde je provodio, a negde nije. To gosp. Ljubić nije činio svesno nego nesvesno, zbog nedovoljne pažnje i nepotpunog posnavanja dijalekata Staroga Grada.

U dijalektu Vrbanja svako *ā* prelazi u diftong *ao* n. pr. jaōje, glaōvā, jadaōn, dvaōdeset, Kaōtā, jaō, zajaōt. Na ovakvom *ā* uvek je naravno znak duljine ili dugi akcenat, ko'i započne na prvom delu diftonga, a potputo se razvije na drugom delu. Drugi uzlazni akcenat, je u onom mestu najtipičniji čakavski akut, koji se jako pri svršetku uspinje. Drugi su vokali u Vrbanju čisti. U Starom Gradu je drugi slučaj. Vokal *ā* zamenjuje se vokalom *o* n. pr. jōje, mlōdi, mōli, glōvā, Kōtā, jō, zajōt, jedōn. Vokali *ē* i *ō* uvek su diftonzi *ie* i *uo* n. pr. griēn, piēt, šiēst, miēso, žiēje, zanovietāt, viēdro, ženiē, vodiē, vaziest; uōv, uōn, muōj kuōnj, puōć, bruōd, Duōmā, muōre, zvuōn. I na ovim vokalima akcenat započne na prvom delu diftonga, a na drugom završi, čak je na *ie* glavni ton akcenta na prvom delu diftonga u zatvorenom slogu i uopšte u sredini reči, ali kako je drugi deo pretežniji, beležim ga na drugom delu. Da je gosp. Ljubić i teo naglasiti svaku reč u svojim pesmama, našto on uopšte nije ni pomišljao, bilo bi mu to dosta teško, jer se akcenat Staroga Grada ne poklapa svugde sa akcentom u Vrbanju.

M. Hraste.

8. — Dr. VÁCLAV VÁŽNY, *Čakavské nářečí v slovenském Podunají, v Bratislavě, 1927, Sb. Fil. Fak. V 47 (2)*. 8° од 123—336 (са картом на којој су обележене некадашње колоније у Чехословачкој).

Г. Важни је пре неколико година описао дијалекат Хрватскога Грба који се налази североисточно од Братиславе (исп. ЈФ V 314—316). Сада је у горњој обимној монографији описао дијалекат колонија чакавских које се налазе на северозападу од Братиславе у близини ушћа Мораве у Дунав. Ту има шест места у којима се некад говорило или у којима се и данас говори чакавским дијалектом: *Děvin, Děvinska Nová Ves, Důbravka, Lamač, Bystrica* и *Mást*. Данас се од тих места говори чакавски у месту *Děv. N. Ves* коју тамошњи живаљ назива Новим Селом (*Ňuďvo Sělo*), у Дубрави (*Dubráva* хрв., слов. *Důbravka*); у Ламочу (слов. *Lamač*, чак. *Lāmčoč*) г. Важни је нашао само још једног старца који је говорио чакавски; у осталим се местима више не говори чакавски. Познато је да сличних колонија има још у Подију у Моравској, у Доњој Аустрији (са делом Бургенланда који јој је припао), и у западној Угарској. Поред старе литературе код нас (Курелац и Милчетић), исп. неке белешке о Бургенланду код Серг. Јовановића (Гласн. Срп. геогр. др. 1929, 103—108); осталу ће литературу наћи читалац код Важнога.

Ми смо досада тако мало знали о овим говорима да морамо бити захвални г. Важноме што је, са много труда и много лепе акрибије, описао поменуте наше говоре. Ја нисам имао прилике сам да их посматрам; зато не могу рећи колико је карактеристика њихова код г. Важног у свему тачна; али на основу самог материјала, на основу доследности јављања језичких црта — може се слободно рећи да је г. Важни врло добро извршио свој задатак. Колико је његов материјал и употребљив и значајан, може се видети по томе што сам ја на основу њега могао израдити студију „О значају чакавских и штокавско-кајкавских говора Словачке за историју нашег језика“, која ће се појавити у издањима С. К. Академије.

Кога интересују појединости ових говора — ја тамо говорим и о дијалекту Хрватскога Грба и о чакавском говору, који ја тамо, краткоће ради, називам новоселским — упућујем их на ту расправу; овде ћу се задржати само на њиховим општим особинама, не би ли тако побудио или г. Важнога или кога другог да и остале наше говоре у поменутих крајевима овако исцрпно као

што је описан новоселски говор — опише. То ће бити права добит за нашу науку.

Велика је разлика, бар у принципском правцу, између дијалекта Хрв. Гроба и новоселског говора. Дијалекат Хрв. Гроба, којег су се претставници доселили у Словачку у II-ој половини XVI века, претставља говор који је сачувао своје особине онако како их је донео из своје постгојбине (вероватно из краја око Сиска и Костајнице); он се, како изгледа, на своме путу није мешао, бар не много, са претставницима других говора. То излази из његове целокупне језичке структуре. Зато је он за нас врло драгоцен. За новоселски говор — то се не може рећи. За њ је несумњиво да претставља још увек врло добро сачуван чакавски дијалекат који се налазио негде око Купе; али пре него што су се његови претставници населили у Новом Селу и по другим местима, он је, вероватно, негде у западној Угарској био у блиским везама са осталим чакавским дијалектима који су се растурили по Моравској и Аустрији. На тај начин, тај део његова развитка треба делити од његова ранијег развитка. На срећу, нове црте могу се и лако и врло лепо одвојити од осталих, тако да оне не сметају да се утврде и његове основне црте.

За основни тип дијалекта Хрв. Гроба може се рећи да претставља опет чакавски дијалекат који се находио под јаким утицајем једног штокавског дијалекта који је већ ушао или улазио у сферу утицаја кајковског дијалекта. У њему имамо *ч* и *џ* = прасл. *tj* и *dj*, а место чакавског *šč* и *žj* — *шч* и *жџ*. Истина, у њему полугласник даје увек *a*, *ǫ* — *u*, *o* — *u* итд., што све показује његове везе са чакавским или штокавским говором; али у облицима има већ и кајковских особина. Зна и за *kaj* итд. Нарочито је интересантна његова акцентуација: и она је штокавско-кајковска. Пре свега, ако се акценти¹⁾ сведу на старе, у њему се налазе само два низлазни акцента: $\grave{}$ и $\check{}$. Низлазни $\check{}$ чува своје место (он претставља и чакавски $\acute{}$ и стари $\check{}$), али $\grave{}$ се повлачи са крајњег слога на слог који му претходи дајући опет са кратким слогом низлазни $\grave{}$, а са дугим — низлазни $\check{}$; најзад, дужине се изван овако извршених акценатских промена скраћују (исп. *pīšem, pītam, bolī, letīm, desēti* итд.; *òrih : orìha, òbed : obèda, mòlit* итд.; *dūša, črivo, dīte* и сл.).

¹⁾ Г. Важни је у расправи о Хр. Гр. бележио акценте знацима $\acute{}$ и усправним или курзивним словом (= $\grave{}$); у другом делу свом — знацима $\check{}$ и $\grave{}$; ја сам свугде употребио знаке $\check{}$, а за новоселски акут — $\acute{}$.

Није тешко показати да се те акценатске особине заиста налазе у основици и данашњих источно-кајковских дијалеката.

За новоселски ћу говор само поменути да је добро сачувао своју чакавску основицу; али је развио неке нове црте акцен-туације и вокализма. Он, као и дијалекат Хрв. Гроба, има у основици само два низлазна акцента " и ^, али он оба, и то онако као Хрв. Гроб ", превлачи са последњег отвореног и затвореног слога на слог који му претходи, развијајући на тим слоговима " и ^ (исп. не само *sěstra, mlīko, dūša, hōdit* и сл. него и *dřžim, kōtal, dūšje* и сл.). Иако је и ово у духу акценуације Хрв. Гроба, ово је један корак даље. Али се и на томе није стало у новоселском дијалекту. Сви кратки слогови који су на себи имали стари акценат ", а нису били последњи у речима, дуљили су кратко *a, o* и *e* у *á, ó* и *é*; затим је наступила дифтогизација *ō* и *ē*, тако да је *ō* давало *ūo, ó — uō, ē — ĩe, 'e — ĩě*, а *ē* и *ō* ненаглашено *je* и *jo* (*lopáta, kráva, náša, sobudta, bŭog: bŭdga, piěbo*, међутим *kŭt'a, vŭna, sŭla, kŭga, zŭno* итд.).

Ово су, по моме мишљењу, особине које је овај чакавски говор развио у оној ванхрватској заједници са другим овдашњим говорима која је претходила његову насељавању у Братиславском Подунављу. Наравно, друго је питање — како се која од ових особина развила и под којим утицајем (то ће се моћи утврдити у потпуности тек онда када и други говори ове врсте буду испитани), али је несумњиво да се и у овом огледа познији кајковски развитак него што смо имали у дијалекту Хр. Гроба.

До ових, оваквих и других интересантних закључака доводи нас материјал г. Важнога; он показује да у структури помињатих говора и других такве врсте има много више и системе и значајних особина него што се мислило на основу онога што се досад знало. То је једна од крупних заслуга испитивање г-на Важног ових дијалеката.

4./IV. 1930.

А. Белић.

9. — Д-Р ЈОВАН ЕРДЕЉАНОВИЋ, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату (из књиге *Niederlŭb Sbornik, Praha, 1925, стр. 285—308*).

Г. Ердељановић, који већ неколико година испитује састав банатског становништва, изнео је у овој расправици податке историске и језичке о најстаријем слоју банатског становништва. У глави „Историски подаци о Словенима у Банату до у 15 век“

г. Ердѣљановић износи историске помене о словенском становништву у различним деловима Баната; затим у глави „Најстарија топографска имена у Банату“ наводи и из својих испитивања банатске топографске номенклатуре и из различних других извора називе са словенским кореном. Иако се не могу у свему сложити са тумачењима г. Ердѣљановића, несумњиво је да таквих словенских назива има, а то је за г. Ердѣљановића најглавније, — па је према томе такође несумњиво да је и словенских насеља било у Банату пре краја XV в. У глави о досељавању Срба у Банат у новије време г. Ердѣљановић је покупио из историских расправа помињање досељавања Срба у Банат, почевши од 1404 год. све до краја 18 века. Напослетку, у глави о народном говору („Подаци из народног говора“, стр. 291—300 стр.) г. Е. наводи особине које он приписује најстаријем слоју банатског становништва и које он одваја од новијих слојева, косовско-ресавског и шумадиско-сремског.

У приписивању нарочитих црта томе врло старом слоју банатских Срба — г. Ердѣљановић ће тешко имати право. У цртама које он наводи под т. 2 (на стр. 292) — махом су црте косовско-пећког говора, којему баш г. Е. приписује врло мали значај у образовању ових дијалеката. Међутим и отворени вокали (е^а, о^а и сл.) и дифтонзи који су се у тим говорима појавили — припадају несумњиво њему; заменице као *ошог* и сл. припадају такође косовско-пећком говору у којем су се оне развиле у целу систему и сл. Тако ја ни у чем што је г. Е. навео о језичким особинама старога слоја српског становништва у Банату — не видим неке нарочите или врло старе особине. Све се то може објаснити мешавином локалних дијалеката у Банату.

У Банату, као што је то познато, имамо или продужење косовско-ресавских особина (одмах преко Дунава) или особине шумадиског говора (кановачког) које се пружају и по Срему и Бачкој или особине осталих говора шумадиско-сремског типа са приличном примесом особина пећко-косовских говора. Неке особите старине ту нема. Њихов језички тип не прелази крај 17 и почетак осамнаестог века. Према томе, старих трагова ту нема никаквих; али зато има свакојаке мешавине.

Г. Е. додирује још и Крашоване. Они показују мешавину три дијалекатска типа: старог тимочког, косовско-ресавског и бугарског који у овим крајевима није старији од XVIII в.

Тешко би се и ту нашло нешто што се укрштањем црта тих говора не би могло објаснити и добијањем по нечег из западних српских банатских говора.

Нема никакве сумње да је основни дијалекат Баната, као и других наших покрајина у његовој близини, био *источни* или *икавски*; али је тако исто несумњиво да су се претставници западног или икаквог говора, почевши још од XIII века па све до краја XV, па и доцније, мешали са претставницима источног говора уносећи у њ „икавизме“. Нема за мене никакве сумње да је први дијалекат који је са старијим источним говором дао шумадско-сремски говор — био западни или икавски. Са јужним говором источни говор дошао је у живљи контакт тек после XV века.

Према томе, ја не видим никакве потребе да се ишта у језику банатских Срба приписује давном времену. По језику релативно најстарији би били Крашовани; све остало показивало би језик краја XVII в. и још доцнијих времена.

То, наравно, не значи да претставници наших говора нису асимилирали и старије становништво, које је делимично могло бити овде и врло старо; али та се старина у данашњим дијалектима не види. На против! Ново становништво, са својим говорима, наметнуло је своје језичке особине и старом становништву. И у томе правцу Војводина је продужење Србије, са примесама пећко-косовског и тимочког говора (код Крашована).

Ако друге етнографске особине не даду поузданијих знакова старога слоја српскословенског становништва у Банату, језичке особине, бар уколико их данас знамо, не дају нам права да о њему позитивно говоримо, иако је њега несумњиво било на тим местима.

А. Б.

10. — ANDRÉ VAILLANT, prof. à l'École nationale des langues orientales vivantes. *La langue de Dominko Zlatarić*, poète ragusain de la fin du XVIe siècle. I Phonétique. Paris 1928. XX + 368. 8°.

На првој страни налази се посвета г. Вајана: A mes maîtres Alexandre Belić, Paul Boyer, Antoine Meillet. Као што се види, г. Вајан је сјединио у себи нашу школу са француском славистиком (П. Боаје) и француском упоредном граматиком индоевропских језика (А. Меје). Тему своју добио је овде, код нас, а дефинитивно ју је обрадио у Паризу, под руководством својих тамошњих наставника, удубљујући је све више.

Колико се о овом „савезу“ словенских лингвистичких студија може судити на основу ове књиге, може се рећи да је он дао добре резултате. Али, нема никакве сумње, то је на првом месту заслуга самога г. Вајана, његове спреме и његових способности.

Већ се из овог првог дѣла обраде језика Доминка Златарића виде све особине г. Вајана као испитивача. Он зна да се дело једног писца или, боља да речем, да се језик једног писца извесне епохе мора *интензивно* обрадити. Без тога се губи индивидуалност и дотичног писца и индивидуалност једног тренутка развитка извесног језика. И зато је г. Вајан свог писца обрадио не само врло исцрпно него и свестрано. Он је, да би у сваком појединачном случају могао бити сигуран, да ли је Д. Златарић заиста рекао оно што је П. Будмани наштампао у тексту његових дела (*Stari pisci XXI: Djela Dominka Zlatarića, 1899*), полазио прво од праизвора текста Златарићева: од издања оних његових дела које је сам Златарић приредио (Венеција, 1597—1598; Златарићев *Љубмир* — превод Тасовог *Аминше* од 1580 год. потпуно је загубљен, тако да данас нема ниједног егземплара од те књиге) и друго, од рукописа неких од оних дела која за живота Златарићева нису штампана. На основу студије ове друге врсте поникао је други рад г. Вајана под називом *Les pjesni razlike de Dominka Zlatarić* (Paris, 1928) о којем ће се у овом часопису засебно говорити. Према овоме, свугде у овој књизи имамо пре свега проучавање текста, његову критику и, где је потребно, и исправке текста, тако да је рад г. Вајанов на првоме месту филолошки.

Можемо рећи да је овај чисто филолошки задатак г. Вајан с успехом извршио. Он је показао не само да је добро савладао наш језик, што за странца, макар се он и научно бавио њиме, није ми мала ни лака ствар, него и да има лепе проицљивости — што је умео вћи у дух Златарићева језика у најширем смислу те речи: и његове ортографије, и његове метрике, и његова језика са историске стране. Тако је могао створити себи мерила која су одлучивала у пресуђивању шта је у издањима текстова Златарићева, а шта није. Када се узме да Златарићева дела претстављају велики текст (у Будманову издању 300 страна!), онда се мора одати признање марљивости ауторовој, његовој акрибији и љубави према послу.

Цело се г. Вајаново дело дели на ове одељке: увод, о језику и књижевности дубровачкој и о Златарићу; I део: о тексту Златарићева (43—72), о ортографској системи (73—102), о метрици

(112—165); II део: фонетика (вокали 169—264; сугласници 265—357; закључак 363—366).

Дубровачки језик као језик мале, културно развијене области и прилично одвојене политичком међом од других крајева наших, претставља нешто нарочито, нешто своје. Његово некадашње романско становништво полако ишчезава, изумире и замењује се становништвом околних крајева Хума и Требиња, данашње источне Херцеговине. Зато је језик тај у основици својој херцеговачки, као што је то лепо показао проф. М. Решетар у својим студијама о језику дубровачких повеља (ЈАгch. XVI—XVII). Али прва већа књижевна дела Дубровника III^г половине XV века и I^ве XVI^{ог} показују до извесне мере нешто друго. Место херцеговачког говора, макар и нешто измењеног, находимо у то време код дубровачких писаца знатне елементе чакавског екавског и чакавског икавског дијалекта. Ти се елементи јављају још и у знатној мери код Доминка Златарића, и тек код Гундулића они се губе, иако и код њега не сасвим.

Било је различних мишљења о овом елементу дубровачког књижевног језика. Г. Вајан је морао да према њему заузме, у много прилика, при испитивању особина Златарићева језика, одређено становиште. И он то чини, по моме мишљењу, сасвим правилно.

Иако је католички Дубровник добијао своје становништво из Хума и Требиња, своју духовну културу, на српскохрватском језику, он је добијао од најближих католичких српскохрватских центара. То је била првобитна католичка глагољашка књижевност на северном и севернијем острвљу, на екавском дијалекту, а затим икавска чакавска литература северне и средње Далмације. Када се говори о културним центрима средње и северне Далмације, имају се, наравно, на уму њени градови на обали. Ту књижевност треба разумети у најширем смислу речи, а не, као што се некад чинило, само као рад Марка Марулића (1440—1524), који је свакако могао утицати и несумњиво утицао, али који је свакако само један од момената који су у поменутом правцу утицали.

Зато што су ти утицаји били духовне природе, и језик чакавски (у екавском или икавском изговору) послужио је за дела те врсте, јер се, не будући својим икавизмима и другим особинама сасвим туђ дубровачкој средини (исп. ниже) са свакидашњим, пословним херцеговачким језиком, могао осетити као нешто архаично, апстрактно, и тако врло лепо послужити моралној и лирској поезији Дубровника. Оне су се пак угледале на изра-

ђену латинску поезију ренесанса или талијанску поезију тога времена.

Г. Вајан је тачно уочио *књишки* карактер тих елемената и тако им је и одредио место у развиту књижевног језика дубровачког; али они су у том језику добили и свој значај, тако да су задуго чинили његов саставни део.

Ја бих само још нешто додао. Мени изгледа да је и у становништву дубровачком, од почетка, иако је у њему владао у словенском становништву хумско-требињски карактер, било ипак извесних елемената и из екавских и икавских чакавских крајева¹⁾. Када се тачније и боље него што је било досада, испита састав првобитног словенског насеља Дубровника, видеће се то јасно; језик претставника тих говора, наравно, није могао изменити херцеговачки карактер већине словенског становништва, али је у њ уносио по коју своју црту и давао му у извесном правцу архаистичку нијансу.

Ја бих хтео да истакнем још једну црту коју је, вероватно, штокавски икавски средње Далмације доцнијих времена, слично поменутих старим утицајима, унео у дубровачки говорни језик. То је неразликовање *ч* и *ћ*, *џ* и *џ*. Као што је познато, та се црта развија почетком XIX века у дубровачком дијалекту, и ја мислим да је до тога дошло утицајем поменутог штокавског икавског говора. Један део штокавских икавских говора, његов најстарији дијалекат, имао је у своме склопу поред *ћ*, *џ*, *шћ*, *жћ* и меко *ч* и меко *џ*; то фрикативно меко *ч* и меко *џ* били су тако блиски звуцима *ћ* и *џ* да су се у свима тим случајевима добили гласови *ч*, *џ* — дакле, и место *ћ*, *џ* и као саставни делови *шћ* и *жћ*. Ти су говори унели те звуке у дијалекте западне Славоније, западне Босне и делимице средње и северне Далмације. У дубровачком изговору *ћ* и *ч* и *џ* и *џ* гласовима *ч* и *џ* ја и видим утицај тог говора.

Дубровачки су писци, као што се може лепо видети из Маретићеве *Istorije hrvatskoga pravopisa*, имали свој правопис којим су се, са колебањима која су међу њима постојала, одликовали од осталих покрајинских писаца наших, иако је несумњиво да су и они пошли од талијанског начина употребе латинице. Г. Вајан

¹⁾ „Досељеници [у Дубровник] по мору долазили су са три стране: а) са сјеверо-запада из далматинских градова и хрватског Приморја, а, по свој прилици, и из унутрашње Хрватске“. (Д-р И. Синдик, Дубровник и околина, стр. 63). Ово се код њега тиче доцнијег времена (XV—XVI в.); али тако је било и раније и у почетку стварања српскохрватског Дубровника.

је лепо оцртао особине његове. Златарић чува особине правописа који је био у употреби пре њега, али и он не разликује *ц* и *џ*, већ их пише истим знаком (*z*), занемарује разлику између *ц* и *ћ*, коју је Д. Рањина обележавао; на исти начин обележава и кратко и дуго „јат“ знаком *ie*, што је и Рањина чинио; али зато он добро одржава разлику између *s* и *z*, *u* и *v*, *š* и *ž*.

Интересантна је грађа о акценту и квантитету коју је г. Вајан изнео на основу употребе удвојених сугласника и вокала и употребе акцената. Иако су се те црте дубровачког правописа развиле према сличним особинама талијанскога правописа, које су постале већ традиционалне у књижевности дубровачкој до Златарића, ипак је Златарић у примени њиховој био доследан и одређен. У употреби удвојених сугласника г. Вајан с правом види обележавање кратког вокала; изгледа по свему, и то знатно смањује вредност ове особине Златарићеве, да је ово обележавање традиционално, да је на основици чакавског акцента и да је често помућено графичком или ортографском аналогијом (на пр. према томе што у *nom. plur.* имамо *kosse* = *kǎse*, имамо и у *nom. sing.* *kossa* м. *kosa* = *kǎsa*). Ја се слажем са Вајаном у његову општем држању према примерима Златарићевим; али мислим да би какво специјално испитивање о овим геминатама код свих писаца до Златарића — могло дати и какву модификацију поменутих закључака. — Од удвојених вокала Златарић употребљава само *i* које пише *ij* за обележавање дугог *ī* (али *ij* у ортографији Златарићевој има и других значења). Акценти имају код дубровачких писаца ортографску, а не акценатску вредност. Зато је потребно код сваког писца утврдити вредност акценатских знакова. Г. Вајан, на основу брижљивог испитивања, долази код Златарића до оваквог закључка: „Златарић је узео од Рањине и Хекторовића њихову систему од два акцената. Али свакоме од њих он даје одређену вредност. Акценат ' означава дужину свих вокала сем *i* (*ī* = *ij*). Акценат ` стоји на предлозима и на крајњим кратким вокалима прилога и свеза. У извесном броју случајева он се ставља насупрот дугоме акценту ': за одређивање неодређеног придева према одређеном, неких аориста према презенту, извесне речи — према њеним хомонимима са дугим вокалом. У свима тим случајевима он означава кратак вокал. Овај акценат, који је позајмљен из талијанског и из латинских издања XVI в., где он углавном обележава прилоге, постао је код Златарића на тај начин такође — акценат за обележавање краткоће“ (стр. 94). По себи се разуме да се треба чувати штампарских

и писарских грешака, којих увек има (у издању од 1597 год. Вајан је нашао петнаестину таквих случајева). Из наведеног материјала који има несумњив значај навешћу неколико интересантнијих примера: *zubbove* (веров. зљбове) *pūt* (месо): *vutti* (*pūti*), *malla* (*māla*), *dnī* (пом. асс. pl.), *meni*, *tebi*, *pđletjē* у аор., *dōm*, *īstōk*, *īzg'ēdōm* (једном), *tebē*, *menē* (gen. = асс.), *vīše* (са *ě*), *věce*, *nīže* и сл. (стр. 104). Из овога се види да материјал Златарићев ове врсте, иако недовољан по количини, даје извесних прилога за историју дужина у нашем језику.

Једну од најзначајнијих партија г. Вајанове књиге чини одељак о метрици. Сем онога што је урадио проф. Маретић о савременој метрици народних песама, ови Вајанови прилози нашој историској метрици са оним што је проф. Решетар изнео о Гундулићевој метрици (J Arch XXV. 250—289), претстављају најбоље што је досада израђено о метрици код наших старијих писаца. Код г. Вајана је важно нарочито то што он устопице прати Златарића у преносењу класичких грчких и латинских стихова (у преводу Електре и Пирама и Ђизбе) и талијанских Тасових стихова. Али нас и код Златарића, као и код ранијих и познијих песника, највише интересује дванаестерац, око којег се због његових у дистиху четворних сликова толико и Златарић мучио, и осмерац, који се, истина, код њега јавља у маломе броју стихова, али који ће код Гундулића постати најомиљенијим и најмоћнијим стихом. Врло су поучни разлози, и по моме мишљењу потпуно тачни, о некима од којих је уосталом говорио раније и г. Решетар, зашто је Гундулић заменио ранији дванаестерац својим осмерцем. Тако исто претставља корисну грађу оно што г. Вајан износи о различним особинама стиха: о цезури (главној и споредној), о ритму, о синереси, апокопи и зеву; али није још баш сасвим јасно, колико су у свему ишли наши стари песници за талијанским узорима, а колико је ту и њиховог, иако је за много штошта јасно утврђено да је узето из талијанског; тако исто није увек сигурно шта су Дубровчани добили од чакаваца, и у коме облику, а шта су сами створили. Поводом баш тога питања, хтео бих да учиним једну напомену.

Г. Вајан примећује, говорећи о подели стихова на стопе: „La loi ne porte pas d'ailleurs sur la place de l'accent, mais sur le rythme syllabique; un monosyllabe isolé n'est pas admis chez Zlatarić à la fin de l'hémistiche“ (стр. 113). Иако је ово тачно, ја мислим да ипак карактер осмерца и дванаестерца, који у поезији дубровачкој постају традиционални, дају извесна обавештења и о ду-

бровачком акценту, а преко њега и о постанку самих тих стихова. Пошто се у карактеру ових стихова Гундулић не разликује од Златарића, ја ћу узети Гундулића, јер се на основу његове поезије може са више поузданости говорити о осмерцу.

Разлика у природи дванаестерца и осмерца код Гундулића, а тако исто и код ранијих песника, сасвим је јасна и одређена у једном правцу: у дванаестерцу пред главном цезуром може стајати једносложна наглашена реч, а тако исто таквом се речју може завршавати стих; међутим код осмерца не може на крају стиха стајати наглашена једносложна реч, а готово никад не стоји и пред цезуром његовом (и за Златарића вели г. Вајан о осмерцу: „Il est divisé en deux hémistiches de 4 syllabes, par une pause obligatoire. En outre, le dernier mot de chaque hémistiche ne doit pas être, en règle générale, un monosyllabe accentué“ 113). Истина, г. Решетар наводи 140 примера отступања од тога у првој половини стиха, и свега два на крају стиха (исп. оп. cit. 273), али то не чини никакву сразмеру према 20.000 и више стихова које је он прегледао!

Из овога факта ја не изводим закључак да је дванаестерац јампског, а осмерац трохејског карактера; али ја морам на основу тога закључити да је дванаестерац постао у крајевима са непренесеним акцентом у којима се допуштао у језику јампски метар, тако да се у навици да се пред цезуром дванаестерца и на крају стиха може стављати наглашена једносложна реч сачувала традиционална веза са некадашњим јампским карактером његовим. Код осмерца немамо тога. То значи, по мом мишљењу, да је он створен у средини са пренесеним акцентом. Јер да акценат није био пренесен у двосложним речима, које чине главни број речи у оваквим стиховима (исп. код Златарића, Вајан, стр. 137), нема никакве сумње да би се морале допустити једносложне наглашене речи и пред цезуром и на крају стиха. Из овога излази да је дванаестерац позајмљен од чакаваца, а да је осмерац постао у Дубровнику. Оно мало колебања код неких песника у овом правцу — не може ништа сведочити против овога. С друге стране, овим се посредно доказује да је у Дубровнику у II-ој половини XV века морао бити акценат пренесен. Овај закључак не противи се нимало ономе што смо и досада мислили о херцеговачком говору у овом правцу. С друге стране, у корист туђег порекла дванаестерца у Дубровнику г. Вајан је навео доста и других оправданих разлога.

Остали део г. Вајанове књиге посвећен је гласовима код Доминка Златарића. Највећи део књиге обухвата расправљања

о ђ (јату) — од 182—250 стране. Али време у којем је живео Златарић и дијалекат којим је писао не дају много прилике за лингвистичко расправљање. Главни гласовни закони били су већ раније завршени, готово сви, тако да је остало описивачу Златарићева језика да утврди код њега примену њихову, да покаже шта је савремено, шта је Златарићево, а шта је или традиционална црта код њега или утицај који је добивен са стране. Зато је цело излагање Вајаново, сем у питању о јату и још неким ситнијим питањима, разбијено на расправљање о појединим облицима, утврђивање њихове гласовне вредности и њихова порекла. Кад бих ишао у стопу за писцем, било би ми потребно да се зауставим на многим посебним питањима, што је на овоме месту не могу чинити. Могу рећи само да је и ту г. Вајан показао сву своју критичност и трезвеност; али, наравно, овде, по природи самога посла, мора бити много више сумњивог неголи у ранијим одељцима. Зато ћу се овде задовољити само кратким напоменама; а исцрпније о многим појавима имаћу прилике да говорим на другим местима када ће ми бити згодније да се позовем на материјал и других споменика.

Поводом непостојаних вокала, г. В. је тачно приметио да употреба *са:c* није ни приближно онако диференцирана у нашем језику као што би то излазило на пр. из њеног нормирања¹⁾ код Маретића (стр. 176). — Иако нам етимологија *cieća* није сасвим јасна, ипак по његовој употреби излази да треба полазити од облика *са -а*. Према томе *-а* би било код њега не непостојано, већ покретно (исп. код В. 175); иначе је тачно што г. В. говори о непостојаном *а* уопште (178 и д.). — Г. Вајан утврђује, по моме мишљењу, са пуно разлога, да се Златарић, и поред свих икавизама које употребљава, може назвати чистим јекавцем; да су икавизми и код Звездића и Руска, судећи према природи речи у којима се налазе, резултати културних утицаја чакавских икавских дијалеката; да је сасвим природно што у религиозној и љубавној поезији тих икавизама има много више него у фамилијарној (185), и што у пародији народне песме (међу Пјеснима разликим) — икавизама сасвим нема. Иако је Златарић по икавизмима ближи Д. Рањини него Гундулићу, ипак је он својим јекавизмима — прави претходник Гундулићев (преглед икавизама и одређивање тенденција које се њима оцртавају в. на стр. 187—209). — Мислим да је (стр. 206) м. *oholit* умесно претпоставити

¹⁾ Исп. чланчић напред на стр.

ohol bit; али ми није сасвим поуздано да је Златарић у ранијем добу писао *pe m. pje*, а доцније воспотавио архаично *pje* (стр. 213), јер нам се Аминта, дело његове младости, није сачувало у оригиналу. — Ја не знам зашто *pri- = prě-* у дијалекту, које је у њему врло старо, не бисмо приписали врло старом чакавском утицају чакавског насеља у самом граду (в. напред). — Сматрам да је добро учинио г. В. што је издвојио у своме излагању екавизме (стр. 236) и што их дели на две групе утицаја: црквеног језика и чакавских споменика (242—3). — Биће тачно разлагање о *jěd* и *jād* (249), али тешко ће бити *jād* (туга) у штокавском — црквеног порекла. — Ако се каткада *x* у Дубровнику изговарало као *k*, мислим да је оно тако било у устима туђинаца у Дубровнику (исп. 280). — Г. Вајан наводи тачно поновну употребу у дубровачком дијалекту сугласника *l* на крају слога и на крају речи (294 даље); само ја мислим да нас то не треба да чуди, пошто оно *l* које се наново ставља на крају речи и на крају слога свакако није било исто са *l* које се претворило у *o* (то *l* било је, због испадања полугласника иза њега, свакако дуго). — *Vadriti*, и поред излагања г. В., за мене је и даље само — хиперчакавизам. — Тачно је што вели г. Вајан да су *žudjenje* и сл. црте ортографске природе у језику И. Ђорђића (312); али је „његова реформа“ и поникла на основу вршења новог јотовања и његова неконсеквентног бележења код ранијих писаца (зато ашто се *rodjak* почело бележити и *rođak*, т.ј. са извршеним јотовањем, али се и даље употребљавало и писање *rodjak*, могло се на пр. писати и *rodjen* м. старог *rođen* или сл.); иначе г. Вајан тачно говори о новом јотовању (нарочито на стр. 313 при дну). Али ћу додати ипак неколико речи. И код Зоранића, а нарочито код Бараковића, а делимице и код других, ново се јотовање искоришћује нарочито у слику. Иако је несумњиво да је у Бараковићево време овога јотовања било у знатној мери у штокавским говорима, интересантно је да га он употребљава, углавном, у слику, а изван слика не употребљава. Ја сматрам да се јотовање почело вршити, наравно не у свима групама и не подједнако у свима говорима, од краја XV века до краја XVII и почетка XVIII. Један процес који се тако дуго вршио давао је много различитих могућности за примену у књижевности, нарочито у слику. — Мислим да су тачна објашњења постанка облика *brijēme*, *Caplat* и сл.; тако исто је и облик *sasma* (325) правилно објашњен. Поводом *žimi* треба испоредити и Милчетића (O imperativu *žimi* итд. LjJAK

XXXI, 2, 74—7 и додатак ib. 132). — У *благослов* и *слобода* јасно је да имамо дисимилацију (328); и ја сам их тако увек тумачио. — Поменућу такође да је сасвим добро (стр. 354—358) што је г. В. разликовао сугласничке појаве код префикса и код суфикса; и из материјала Златарићева јасно се види да се успостављање сугласника знатно чешће врши код префикса неголи код суфикса, што одговара природи ових делова речи (исп. код мене констатације о томе поводом поделе речи на слоге. Граница слога у српскохрватском језику, 1929, стр. 14, Зборник у част Богдана Поповића).

По себи се разуме да има и тумачења за која сматрам да су мање тачна, каткада несигурна, а понекад и нетачна. Да поменем понешто и од овога. — Не верујем да се у *kъt* и *sъs* у бугарском, а тако исто и у неким нашим дијалектима, огледа *k²* и *s²* које г. В. претпоставља (175), већ сасвим други процеси (*kъt* се своди на *kat*, *kato*). — Сматрам да је *omileti* (као и сл. глаголи) старо, иако је у речницима позно забележено (206). — Сумњам да се може говорити о гласовном прелазу *-ъje- > ije-* у екавским говорима (219), иако има научника који то претпостављају. — Невероватна ми је претпоставка о постанку *korěнь* (од *korę-ni*) и свему што је са тим у вези (222—224); тако ми је исто невероватно да је *kupjena* старо, а *kupina* — ново. — Ја веома сумњам да прасловенско *sěto* и *s'ato* могу ишта доказивати о прелазу *ъ* у *'a* у прасловенском језику (226). — *ândio*: *ândjela* — ја мислим да је књишког порекла, јер се јавља од XVIII в. (исп. стр. 227), када је замена гласа *ђ* групом *dj* у књижевном правопису била доста обична (Ђорђевић и др.), па је према *ândjela*, које је из књижевности ушло у разговорни језик, начињено *ândio*. — Веома сумњам да је *odeca* м. *odeđa* графичког порекла (241). — Ја сматрам *prijati* за прави чаковизам који је могао бити добивен и од чакаваца некадашњих становника Дубровника (253—4). — Мислим да г. Вајаново тумачење *kresti*, *resti* и *vrebac* помоћу прелаза *řęđъ > r'adъ* (који се не може доказати) није померило с места ово питање (250). — И тумачење *čint'* (256) и цео § 233 (стр. 257) о редукцији *i* нису убедљиви (за ове појаве има других вероватнијих тумачења). — Уз § 237 о *zì* — могао је бити наведен чланчић о томе префиксу у ЈФ 110—113. — Ја сматрам и *теју* и *такоје* (267) за праве чаковизме. — Мислим да премери на стр. 270—271 и 340 о *m > n* показују ипак да се већ тада тај процес отпочињао и у Дубровнику. — Ја мислим да би *копъ Morave* (в. стр. 278) или *копъ-ńega*

давали *ko Morave* и *ko-ńega* са дугим *t* или *ń*, а не дисимилацијом *d*; *d* је могло бити добивено од осталих предлога (*їод, їред, од, над*) који губе своје *d* испред *ш* или *д* (*од шебе* и сл. једнако је са *o шебе* са дугим *ш*); испред вокала горње *ko-* могло је добити *d* од оваквих предлога итд.; *kol kuće* и сл. мислим да нема оног значаја који му даје г. В. — Уверен сам да се за *grem* (стр. 310) не може рећи да је имало атематску промену и поред тога што има врло сличне облике атематским глаголима (они су се развили по једној доста привидној аналогiji). — *Muńa* и *uђе* и сл. претстављају, по моме мишљењу, заиста почетак новог јотовања (исп. горе). — *Рос: роје* (стр. 315) познато је и из других чакавских говора и споменика. — Мени је мало вероватно да се *dvići > dići* (стр. 319), које је заузело тако велике просторије нашег језика, прво развило дисимилацијом у *uzdv.ći* и сл. — Ја бих претпоставио (исп. стр. 323) развитак *svt-* у **svt-* и даље: *svt-*, *cut-* или *ct-* у различним говорима (последње преко *cvt-*). — Ја сам увек сматрао да је мататеза у *svaki, sve* у шток. дијалекту (исп. стр. 323) врло стара, т. ј. када је од *vьsaki, vise* добивено *vsaki, vse* — да је тада и извршена, тако да је у већини говора добивено *svakъ, sve* пре него *unuk, udova* и сл. од *vnuk, vdova* и сл.; али, наравно, то није искључивало да се од *vьs* у м. роду поновно образује *vsega* и сл..

Поред ових напомена могло би се изнети још већи број других овакве или сличне природе; али све оне заједно не смањују вредност ове књиге. За неке од тих појава ваљало би предузети и нова истраживања, а за друге опет ваљало би навести знатно опширнији материјал него што је то могао чинити В. у једној оваквој монографији. Уосталом, његов задатак није ни могао бити, да све објасни што се у језику његова писца налази. За њега је било главно да покаже карактеристичне црте језика Доминка Златарића и да их објасни, ако су поникле прво у његову језику. Иначе би требало дати целу историју дубровачког дијалекта у вези са развитком нашег језика уопште.

Г. Вајан је и у овом делу своје књиге извршио свој задатак. Он је јасно и одређено показао учешће Доминка Златарића у изграђивању дубровачког књижевног језика и дао је карактеристику постанка и развитка тога нашег покрајинског књижевног језика.

Поред других ствари, корисних за нашу науку, које из ове књиге истичу, опет је констатована сва недовољност досадашњих

издања старих писаца за послове ове врсте. И Вајан с правом вели: „Ова су издања од неједнаке вредности. Будманова су добра, али нису без грешака. Издање Д. Рањине од М. Ваљавца — не заслужује оних похвала које су му исказивали Будмани и А. Стојићевић. Јагићева су издања застарела. Поновно издање Гундулићевих дела, иако претставља извештан прогрес,.... није још дефинитивно“ итд. Од овога се изузимају издања Решетарова, за која је несумњиво да одговарају савременим потребама науке

Ја сам навео ове речи, да бих нарочито, још једном, истакао, да су нашој науци потребна дефинитивна издања која траже од својих приређивача спрему нарочите врсте и озбиљну студију самог текста. Г. Вајан је показао на више места своје књиге, како је то неопходно потребно, ако желимо да говоримо о језику једног писца на основу издатог текста. Зар није најприродније и најумесније да те студије врши сам приређивач текста, а не свако од оних ко жели научно да се текстом користи.

Г. А. Вајан, један од претставника француске славистике, ушао је толико у један део наше науке да је могао дати књигу која ће не само странцима показивати део историје нашег језика него бити корисна и нашој науци. Ја радосно поздрављам ово двоструко сарадништво г. Вајаново и желим му да га продужи са оном енергијом са којом га је отпочео. Његова спрема и способности сигурно су јемство да и даљи успеси неће изостати.

20 X 1929 год.

Београд

А. Белић

11. — К. Н. MEYER, Beiträge zum Čakavischen (JArch 40, 1926, 222—265).

Ко се бавио дијалектолошким проучавањима зна добро са колико су тешкоћа она скопчана и за домороце, а камоли за странце, нарочито када нису Словени. Овај рад г. К. Х. Мајера то врло јасно показује.

Он је подељен на два дела. Први приказује досадашњи рад на проучавању чакавских говора. У њему нема ничег оригиналног (то су библиографски подаци који су и досада били познати), али свакако за немачку публику (а нарочито за почетнике у овим студијама) он може послужити као извесне врсте увод у познавање чакавских дијалеката.

Ту је г. Мајер морао говорити и о моме раду. Поводом тога морам рећи неколико речи. Иако он назива моје „Замѣтки по

чакавскимъ говорамъ“ „von geradezu epochaler Bedeutung“, ипак обиље материјала у њима изазива код њега сумњу, да ли сам ја све чуо што сам записао (на пр. вокатив *čäse* или *vläse*) или сам понешто сам реконструисао или „durch irgendeine Suggestion von seinen Medien erfragt“. Он даље продужава, сад већ сасвим позитивно: „Es ist schlechterdings nicht anzunehmen, dass der Verfasser jeden Kasus eines jeden dieser Wörter gehört hat“ (236). Пошто је тако сам своју сумњу једном претпоставком „потврдио“, он продужује: „Ich vermisse also in der Arbeit Belić's die klare Scheidung zwischen sicher Gehörtem und dem Erschlossenen oder Suggestierten“. Затим г. К. Х. Мајер ни мање ни више него овако говори свима који су се досада користили овим материјалом за теориска питања о словенској акцентологији: „Daher sind die Schlüsse, die gerade aus dieser Studie für die gesamte slavische Akzentforschung gezogen, so lange verfrüht, bis jene Scheidung erfolgt ist“ (236).

Морам рећи да ову целу ствар нисам узимао сасвим озбиљно, пошто је све што је рекао г. Мајер само приближно, од прилике. Ја сам очекивао да ће г. Мајер, пошто се већ налазио на Кварнерском острвљу, отићи у Нови, подвргнути мој материјал ревизији, и тек тада, ако нађе да у њему штогод није у реду, — изнети своје сумње. Како и ја сам верујем своме материјалу и вршим на основу њега акценатске студије, по себи се разуме да би и мени било мило да се исправе грешке у томе материјалу, ако их има.

Али како то г. М. није учинио, ја сам принуђен да речем нешто више о том материјалу, не само ради тога да покажем како је М. на погрешном путу, него да још једном одам признање онима који имају заслуга баш зато што сам ја могао за релативно кратко време да дам доста исцрпну слику дијалекта места Новога.

Ја сам имао прилике да говорим уопште о своме начину рада на терену. То је посао толико мучан и толико разнострук, да се ја питам, да ли га странац уопште може вршити, ако није бар Словенин (исп. ЈФ VI 1-10), и поред тако сјајног изузетка у овом правцу који чини Олаф Брок. Овде нећу томе додавати ни речи, већ ћу одмах прећи на мој материјал.

Пре свега морам поменути да сам ја на чакавској територији пробао много времена. Једном кад сам израчунао колико то свега износи — добио сам цифру 8 до 9 месеци. По себи се разуме да сам био на различним местима: на Цресу, у Врбнику

и околним местима на Крку, у Новоме и целом хрватском Приморју, а нарочито на Гробнику, у Каству и Лубурнији, у централној и југоисточној Истри. Од првога дана до последњег мене је интересовало, на првом месту, да нађем чакавски дијалекат са најстаријом и најбоље сачуваном акцентуацијом, јер су ме у то време највише интересовала акценатска питања словенских језика. Ја сам нашао неколико таквих тачака. Прва је од њих *Нови*. Зато сам био оставио публикување остале грађе и узео сам *новљански* дијалекат пре свих осталих *иншенивно* да проучим, знајући како значајну грађу он пружа.

Под џуним сазнањем одговорности за сваки облик који ћу дати, ја сам *ошћочео испишивање*. Ја нисам могао тачно да одредим колико сам баш на овоме послу пробавио у Новоме, јер је Нови био за мене централна тачка у коју сам се стално враћао, у којој сам стално попуњавао свој материјал и сређивао оно што сам купио по другим местима. Што сам могао врло угодно да радим у Новоме и да урадим за релативно кратко време (неколико недеља) више него обично, за то припада нарочита захвалност пок. д-ру Богосаву Мажуранићу. Изванредан човек и лекар, он је био у исто време и необичан поштовалац и љубитељ свога чакавског дијалекта. Он је тако далеко у том терао да није допуштао да ико у његовој кући друкчије говори но чакавски, и то исправно чакавски. И он је са Новљанима говорио чакавски.

Али тај необични љубитељ чакавскога дијалекта, када се уверио да ја тачно бележим особине чакавскога дијалекта, сматрао је да је неопходно потребно да што више и што боље урадим. Са своје је стране чинио за то све што је могао. Како је познавао цео Нови у прсте, и као лекар, и као велики поседник винограда, и као многогодишњи народни посланик, он је знао ко ми може послужити као добар објекат. И тако се образовала, како смо је ми називали, у његовој кући „Академија под волтама“ (сводовима). Готово целу ту кућу он ми је уступио за рад. Жене у његовој кући, момци и остали — доводили су све нове објекте за моја испитивања (њих су позивали да ми причају о старом времену, народне приповетке, описују обичаје итд.). Биле су спремљене у пространом претсобљу две велике клупе на којима је седело каткада 8—10 таквих објеката. Из искуства које сам имао, ја сам знао да се они брзо замарају, губе интерес за овај посао и зато сам заморене објекте замењивао свежим или

ма по чему неподесне — подеснијим. Д-р Мажуранић, иако је за све то време ивршио примање болесника, напуштао би сваки час посао и присуствовао би моме раду. А после подне он би сатима разговарао са мојим објектима, а ја бих бележио. Оне дијалекатске типове који су били добри, ја сам позивао да свакодневно или у извесне дане долазе, што су они и чинили за незнатну награду.

Када је долазило вече, после 8 сах. често до поноћи, а често и преко тога времена, ја и д-р Мажуранић прегледали смо цео материјал, наравно, према мојим записима. Када би било нешто несигурно или сумњиво, ја сам остављао да га сутрадан или доцније проверим.

Ја се и сада, после готово двадесет и више година, како сам вршио тај посао, дивим необичном стрпљењу д-ра Мажуранића који је из чисте љубави према своме домаћем говору и из великог одушевљења мојим записима, којих тачности — као лајик у овим пословима — просто није могао довољно да се начуди (нека ми читалац извини за ову нескромност на коју сам нагнат туђом кривицом!), — преседео дане и ноћи загњурен у моје забелешке. Ја и данас, као и онда кад сам радио, осећам дубоку захвалност према овом човеку који ме је тако незаинтересовано и тако свесрдно помагао.

Али, наравно, ово су тек услови за рад, а не још и сам материјал. Што се тиче самих облика — *нема ниједнога који није забележен од чакаваца*. Дакле, априорног материјала до којег бих ја дошао дедукцијом — код мене нема. Али, пита г. Мајер, да ли можда нема материјала добивеног „сугерирањем“.

Ко је из овога што сам написао осетио, а то је могао видети и из мога писма упућеног Бодуену де Куртене, — како ја високо ценим тачност у бележењу дијалектолошког материјала и *његову изворност* могао је закључити да сам у своме испитивању морао употребити све мере, чак и по цену количине материјала, да искључим *сваку* „сугестију“. Мени је било главно да утврдим како облик гласи, и да га проверим са различних страна, сасвим независних једних од других. Тако сам добио свој материјал. Ја сам га изнео у синтетичком облику, дајући одмах целе групе речи, прво, зато што сам из „везаног говора“ бележио оне облике који су били типични и који су ми били потребни, а друго, што нисам хтео непотребним материјалом своје излагање да претрпавам. Према томе, могу рећи да сам **све главне облике, по којима се**

нека реч одређује којој категорији припада, забележио не само из уста чистокрвних чакаваца него да сам сваку од њих у свима својим записима подвргавао многоструким проверавањима.

Ето, тако сам ја дошао до свога новљанског материјала. Када је материјал био сложен, у Петрограду, ја сам опет из бојазни да и један облик не буде нетачан, отпутовао у *Нови* и тамо сам извршио *коректуру са домороцима*, предузимајући у исто време накнадна трагања, ако ми је нешто у тексту било сумњиво.

Ја сам и после изласка своје расправе о новљанској акцентуацији одлазио у Нови и нисам никад заборављао на проверавање свог материјала. Оне уистину *минималне* поправке које имам — саопштићу у новом издању овог материјала које мислим да приредим у проширеном обиму (заједно са осталим својим чакавским материјалом који имам). А овде ћу поменути још једну ствар.

Једном кад сам био у Новоме дошао ми је г. Д....., свршени ђак Бечког универзитета, који је био сам Новљанин родом и који се бавио проучавањем новљанског говора са синтаксичке стране. Он ми је испричао да је био добио, као Новљанин, од проф. Решетара (тадашњег професора Бечког универзитета) да проучи моју чакавску грађу са акценатске стране. Он је, прича он, нашао да је она у свему исправна, сем у две категорије случајева (толико се сада сећам, а можда их је било и више). Проф. Решетар му је рекао да ствар ипак *испишта на лицу места*. И г. Д., чувши тада (а то је било прве или друге године после рата) да се ја налазим у Новоме, дошао је *да ми саопшти* (иако ја о томе свему нисам ништа знао!) да се — за њега необјашњиво — он преварио и да је нашао да сам и у оним категоријама које је он незаслужено осумњичио, — тачно обележио акценат.....

Ја сам овај пример навео не тога ради да проверавањем г. Д., Новљанина и чакавца родом, изнесем „непогрешност“ свога бележења, него само да покажем да и други мисле, а не само ја, када неко посумња у какво акценатско бележење или какво друго, а нема за то никаквих разлога сем „*социјалног домишљања*“, пре него што изрече своју сумњу, нарочито у онако грубом облику као г. М., има да оде на лице места и ту утврди њену оправданост или неоправданост.

Али има још нешто друго што морам назвати, у најбољем случају, код г. Мајера несавесношћу. Јер се због недовољног познавања ствари, не сме ништа осумњичити.

Мајер прво износи мишљење проф. Решетара да се Решетар у својим дијалекатским испитивањима није служио народним песмама зато што оне имају *мању* вредност него ли проза (што је у осталом сасвим тачно!), затим мишљење Хошека да се обично песме не слажу са локалним дијалектом (што бива, али не мора бити увек), па затим додаје: „Belić's Lieder stimmen dagegen mit dem Lokaldialekt im wesentlichen überein, was stark zu denken gibt“ (236).

Шта треба да значи ова реченица? Да сам ја својевољно мењао текст? Да сам га дотеривао? Или да сам се за своју студио служио материјалом некритичним?

Али, у ствари, од овога нема ничега. Пре штампаних песама има *двадесет* реди рускога текста у којем ја тачно износим: зашто сам штампао ове песме и каква је њихова вредност. Ја нигде не говорим да ове песме имају вредности за моју чакавску грађу. Напротив. Ја велим да су оне од интереса нешто својим садржајем (иако су оне већином познате), а *нарочиџо својим размером*. „*Въ виду возрастаюцего интереса къ чакавскому стихосложению я ихъ и печатаю*“ (стр. 78), т.ј. ја их и штампам због њиховог размера. Говорећи о њихову размеру, ја истичем да је размер *трохејски*, а не *јамбски* као што бисмо очекивали, и још истичем да се тај трохејски размер накалемљује на чакавски текст, да му је туђ, тако да речи чакавске добијају, под утицајем овог штокавског размера, сасвим *друге* акценте. Неке су од тих песама и препеване са штокавског. Нема сумње да је ово *метрички* врло интересантан случај, и зато га је требало забележити и ја сам то учинио. Ја сам још додао ово: „Те се песме наводе овде, наравно, *са пош-ћуним чувањем онога размера*, који су оне имале у рецитативу Новљанака“, а о тачности језика и не помиње се ништа, јер се по себи разуме да је језик забележен *ајсолуџно верно*, али су оне уопште биле интересантне не због свога језика, већ — метра. Г. Мајер је из овога могао видети, а то је могао видети и из саме расправе, да ја не сматрам ове песме као важан извор за чакавски језик, а с друге стране — могао је да се поучи: како се у песмама дуже чува размер неголи дијалекат, иако се у њима осећа (као што је то и наглашено) и штокавски утицај. Ако је пак мислио г. Мајер да су те песме само зато сумњиве што *он није знао* да оне тако гласе у Новом, он је учинио грешку што је о њима писао.

Ја ћу оставити друге ствари на којима би се још г. К. Х. Мајеру могло замерити у овом излагању и чега све он такође није свестан; али ја ћу прећи преко тога као безначајног за судбину даљих

испитивања чакавских дијалеката, и задржаћу се само на испитивању г. Мајера: II Zur Mundart von Njivica auf Krk (Veglia).

Њивички је говор онога типа којег је и дубашнички, бар у главним цртама својим. И поред студије г. Мајера, мораће се овај говор понова испитивати, ако желимо да сазнамо поуздано његове особине. Мислим да је погрешно бележење акцената тога говора Вуковим знацима, иако акцентуација њивичког говора има својих колебања. *Hukada* се на овом острвљу не чује Вуков ' и Вуков ` које г. М. стално употребљава. Иначе оно што би могло бити ново код г. М. (изговарање *u = o* испред звучних сугласника отвореније и као дифтонг, изговор *er* у једном положају, а *r* у другом, мешање предлога *u* и *va*, изговор *zid* на крају реченице и као *zid* и као *zît*) тражи нових проверавања. Г. М. је нашироко изнео своју хипотезу, која се слаже са расправљањем Јакубинског о замени *ѣ* вокалима *i*, *e* у овом говору. Ја ћу о овом мишљењу њих обојице — говорити на другом месту, и тада ће се видети што ја мислим о њеној вредности. Г. М. често говори шта се и како се у овом говору употребљава, али се и то не може примити без нових проверавања (на пр. да се лос. fem. *a* основа не употребљава, да се у асс. sing. употребљава *jedan brat* итд.). Иначе ја не налазим ствари у овој расправи којима би се стварно богатила било општа концепција о развиту чакавских говора на Крку било унапред покренуло фактично познавање његово.

А. Белић

12. — PRAVOPIS HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA. Napisao D-r D. Boranić, prof. Univerziteta u Zagrebu. Peto izdanje prerađeno prema propisima Ministarstva prosvjete. Zagreb. 1930. 243. 8°.

ПРАВОПИС СРП. КОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА према прописима Министарства просвете. Саставио А. Белић, проф. Унив. у Београду. Друго, прерађено издање. Београд. 1930. 168. 8°.

Као што се види из наслова оба ова правописа, они претстављају ново издање удешено према званичним прописима Мин. просвете о уједначеном правопису.

Министарство просвете организовало је пре неколико година комисију од стручњака (од г. г. Љ. Стојановића, Т. Маретића, М. Решетара, Д. Боранића, Ст. Куљбакина, Фр. Рамовша и А. Белића) којој је ставило у дужност да изврши уједначење нашег правописа, како би се у свима средњим и стручним шко-

лама на исти начин писало. То је Министарству било потребно нарочито стога што је неједнакост правописа отежавала правилно оцењивање ученика и стварала сметње учвршћивању писмености код ученика. Према томе, у средишту ове мале реформе находили су се практички разлози. То се види сасвим јасно по правилнику који је Министарство издало под називом Правописно упутство за све основне, средње и стручне школе Краљевине С. Х. С. (Државна штампарија, 1930 8^о 26).

У целоме свету сматрало се да је питање о нашем правопису, толико тешко у развијеним књижевним језицима запада, решено тако идеално Вуковом реформом да је примањем ње за основицу правописа целог нашег народа — питање о правопису за навек скинуто са дневног реда.

Они имају само у основним цртама право. Вук је срећно и повољно решио највећи део питања која су у вези са правописом. Али ипак изван главних питања остало је доста споредних које је Вук у први мах оставио, јер су заиста споредна, и задржавањем на њима није хтео учинити своју реформу сложенијом него што је у први мах морало бити. Писање великих и малих слова, састављено и растављено писање речи, реченични знаци (интерпункција), транскрибовање туђих гласова — све је то било просто према великим графичким и ортографским променама које је он тражио својом реформом. Колико је морало бити тешко тадашњем поколењу да разуме и прими ту реформу, када и данас има људи који је не разумеју како треба!

Обично се износи да је борба између Вука и опозиције била борба двају правца друштвених: модерног, новог, радикалног правца у примени нових погледа и конзервативног правца, који је тежио да сачува оно што је било у дотадашњој употреби. Једном речју, да је то била борба новог и старог, младих и старих.

То није тачно. Противници Вукови сматрали су, истина, да се боре за старо, али су они били „псеудоконзервативци“ или лажни конзервативци. Они се нису борили за оно старо које је постојало, већ за оно старо које су они сами градили. Онај књижевни језик који је Вук Караџић увео у нашу књижевност — није имао непосредне раније књижевне традиције; према томе он није могао имати ни старе ортографије која се могла задржати. Зато се тај језик могао писати само оном ортографијом која је њему одговарала. Та је ортографији могла бити графички и друкчија него што је Вук предложио, али по начину обележавања гласова она

је *морала* бити слична Вуковој. Јер никад се старија ортографија вештачки не ствара, већ увек одговара гласовноме саставу извесног језика извесне епохе. Тако ће и Вукова ортографија, ако се не буде мењала, постати једног дана традиционална и својим ће значајама само условно обележавати гласове који се тада буду изговарали. То је судбина свих азбука и ортографија које се у току времена *не мењају* или *недовољно мењају*. То је прави карактер етимолошких правописа. Они су, у ствари, само конзервативни, историски начини писања речи.

Али сасвим је нешто друго *хшећи* створити такав правопис. То је псеудоконзерватизам, основан на непознавању праве суштине ствари Против таквога непознавања ствари, а не против право конзерватизма, имао је Вук де се бори.

Код Хрвата између 1830 и 1835 г. Гај је, после извесних колебања, увео у књижевност херцеговачко наречје. Он је извршио и графичку реформу тадашњег правописа, али је у правопису задржао многе старије особине латиничких азбука различних наших покрајинских књижевности. То је, по моме мишљењу, знатно помогло да се његова *графичка* реформа брзо прими; али ипак његова је ортографија била још далеко од Вукове. У сваком случају, конзерватизам Гајеве ортографије и његових последника са извесне тачке гледишта могао се разумети. Зато његове неке стране још 60-тих година брани Јагић!

Ја нећу пратити све етапе у развоју наших правописа. Њихова је историја позната. XIX век својим различним културно-националним и политичко-историским покретима учинио је да пред његов крај (деведесетих година) цео српскохрватски народ усвоји, углавном, Вукову ортографију. Али примањем те реформе у главним културним центрима нашег народа, развојем књижевности и просвете, сви мали недостаци или непотпуности Вукове ортографије и у ћирилској и латиничкој примени постали су јаснији и осетљивији, тако да се јавила потреба њихова проверавања и уједначавања. Из те потребе поникло је „Правописно упутство“ Министарства просвете.

Правописно упутство подељено је на неколико одељака: I О азбуци и свему ономе што је у вези са спољашњом страном ортографије. II О писању појединачних гласова (самогласника и сугласника). III О гласовним групама (самогласничким и сугласничким). IV О реченичним знацима (о интерпункцији и др. знацима) и V О транскрипцији страних речи у нашем језику.

I Првим се одељком и даље остављају обе азбуке; чак се не дира ни у њихове графичке особине, тј. и у томе се правцу оне не изједначују. Познато је да се у латиници *џ*, *љ* и *њ* пише са два слова: *dž*, *lj* и *nj*. То се противи основном принципу Вукове азбуке: да сваком гласу одговара један знак. У латиници глас *џ*, који не претставља по изговору засебно *д* и *ж*, ипак се тако пише; то вреди и за *љ* и *њ*. Познато је да је Даничић за велики речник свој, који и данас продужава да издаје Југослав. акад. знан. и умјетн., узео за *dž*—*ǰ*, за *lj*—*ǎ* а за *nj*—*ń*; али та његова реформа није отишла даље од речника и понеког издања Југослав. академије. Међутим, у том или у каквом другом сличном правцу, — потребно је извршити ту реформу, прво, у интересу што правилнијег читања нашом латиницом писаних текстова (данас се чита каткада чак место *љейоша* — *лјейоша* и сл.), а, друго, ради типографских олакшица — да би се ћирилицом писана књига могла лако „транслитерирати“ латиницом и обрнуто.

II У одељку о писању великих и малих слова, против којег се се, вероватно, лајчка пубика највише бунити — ја видим тежњу да се правила о томе што више упросте. С друге стране, баш у овоме правцу било је највише неуједначености, тако да ће морати бити баш у овом правцу највиша отступања од досадашњег.

По себи се разуме да су ово ствари споразума и договора, и главно је питање: да ли да се велико слово пише у свима саставним деловима каквог назива или само у почетној речи. По овоме пропису — остављена су велика слова, углавном, у географским називима и именима и презименима, све остало може имати само почетно слово прве речи велико, уколико дотичне називе треба уопште писати великим словом. Нема сумње да ће прво време овакво писање бити мало необично и вређати нашу претставу о слици коју смо имали раније од написаних таквих назива; али у корист простоте и лакоће правописа — те се мале нелагодности морају савладати.

III Подела речи на слоге стављена је, по моме мишљењу, на сасвим разумно земљиште, које одговара, готово у потпуности, ономе што се о томе могло научно утврдити (исп. моју расправу „Граница слога у српскохрватском језику“ 14, 4^о у Зборнику у част Богдана Поповића, Београд, 1929). Нарочито је драгоцено повлачење разлике између дељења речи када први део речи чини какав предметак (префикс), основане на психолошком осећању

префикса као засебне целине, и свих других случајева, основаних на физиолошко-фонетским моментима.

IV Иако је у току времена, и код наших писаца и код граматичара, било велике разлике и многих колебања у одвојеном и састављеном писању речи, ипак се за последњих 20—30 година јављало готово општа тенденција да се сложене речи пишу заједно. Министарско Упутство, које је водило рачуна, углавном, о ономе што није било досада уједначено, имало је да пропише у овом правцу само како ће се уклонити споредније и појединачне неједнакости. Нема сумње да је и ту ваљало каткада дати одређена, отсечна правила за случајеве који су у језику прелазни, са различним преливима, тако да ту изгледа да је оправдан и какав други начин писања. Али таквих случајева има увек у свима језицима, и при давању практичних правила, за широку употребу, даје се оно што је ипак највише у складу са категоријама сасвим одређеним. Тако је урађено и овде.

V и VI глава, о самогласницима, пружале су прилике да се даду само појединачне напомене о стварима које су већ биле довољно утврђене у нашем правопису. Истина, оне обухватају и једно од основних питања у нашем језику — о књижевном изговору, али у то питање није дирано: Министарским Упутством прописују се напореда правила и о источном и јужном изговору и оставља се појединцима за који ће се изговор одлучити.

Нема никакве сумње да је то двојство књижевног изговора (јекавског и екавског) — слаба страна нашег правописа, а нарочито — слаба страна нашег уједначеног правописа. Увек је било код различних народа да књижевним изговором постаје онај којим се говори у главном центру или у најглавнијим центрима. У Београду и у Загребу говори се екавски; према томе, требало би очекивати да ће Београд и Загреб утицати својим изговором тако да екавски изговор постане заједнички. Али једним случајем, који нема никакве заједнице са националним разликама или особинама, јекавски је говор постао обичан у западним деловима нашег народа. Тако је он добио данас политичко обележје. Када се питање о изговору књижевног језика ослободи од политичког ореола и када се о њему буде решавало само по ономе што оно у себи садржи, ја сам уверен да ће се убрзо доћи до правилног решења. Јер не треба заборавити да сем тога што јужни изговор тражи од екаваца да *науче* где треба ставити *је* или *ије* или *и* место *е* њихова матерњег изговора, — он тражи од њих тако исто да

тачно разликују и у изговору и на писму *је* од *ије*, што не може — без школе и учења — чинити ни сваки јекавац! То се међутим разликовање оснива на правилном разликовању краткоћа и дужина како под акцентом тако и без њега. А то разликовање претставља велике тешкоће онима који пишу овим књижевним изговорима, јер се у народном језику оне не чувају подједнако. Када, као што рекох, питање о књижевним изговорима буде ослобођено од свега другог што с њиме као *језичком црпшом* нема везе, сви ће ови моменти добити прави значај свој у решењу овог питања.

VII Писање гласа *ј* садржи неколико специјалних тачака. Познато је да глас *ј* претставља једну од најмање доследних особина Вуковог правописа. Тамо где се глас *ј* наводи међу самогласницима од којих ниједан није вокал *и* — за њ нема тешкоћа, он се правилно пише (*језеро, моја, јаје* и сл.); али када је један од вокала *и*, било да се оно наводи испред тога *и* или иза њега, — већ у Вукову правопису није било чврстих правила. Биле су две могућности: или да се свугде у том положају пише *ј* или да се нигде не пише, јер је несумњиво да се оно свугде у тим положајима једнако изговарало као непотпуно развијено, прелазно *ј*. Код Вука се *ј* писало када се налазило у основи речи, на пр. *џијем, мојих* према *моја* итд., међутим *џио, носио, дио* итд. Отуда се развила особина да се *ј* пише увек када се наводи при грађењу основа, а да се не пише када између вокала није у тој служби (*иоле, џрионуџи* итд.). Нема сумње да су то све недоследности којих не би требало да има у фонетском правопису; с друге стране, могло би се такође рећи да и писање сасвим без *ј* не би у потпуности одговарало изговору. Отуда се јавила тежња да се у духу Вукова писања створе чврста правила, макар и немала ону широку оправданост коју слична правила имају у другим случајевима. Како је било потребно утврдити писање *ј* и у страним речима у овом положају, то су се јавили ови погледи:

а) *ј* се задржава и даље у образовањима основа и онда када се испред или иза њега наводи самогласник *и* (дакле, *џијем, бијем, којих* и сл.);

б) када *ј* нема такву службу, само се *ј* између *и* и *о* не пише, иначе се пише, ако је на другом месту који други вокал, а не *о*;

в) када се у случајевима под б *и* наводи на другом месту, а на првом је који други вокал, *ј* се не пише (то вреди нарочито за стране речи: *џаин, даире* и сл.; у нашим речима: *наиме, заинаџиџи се* и сл.).

Тако се дошло до тога да се пише : *библиоџека*, али *Библија*, *националан*, али *нација* (зато што се осећа да је *ј* у основи у *Библија*, *нација*, а у *библиоџека* — не осећа се итд.); пише се *дијалекаш*, али *диоскури* итд. На тај начин, овим тешкоће нису уклоњене; али су могуће произвољности у употреби ограничене. При поновним ревизијама нашег правописа, којих ће у своје време морати бити, на ово ће се морати обратити нарочита пажња.

Још је претстављало тешкоћа писање *иј* пред сугласницима; ту је допуштено двојако писање: и *иј* и *и*, на пр. *шумадијски* и *шумадиски*; тако је оно стављено напоредно са двојаким писањем *ји* код придева као *врајчији* и *врајчи*. Али ја мислим да је међу њима велика разлика; док двојност облика *врајчији* и *врајчи* постоји у изговору, дотле писање *шумадијски* и *шумадиски* постоји само у књижевној традицији; изговара се само *шумадиски*. Тако исто писање *биј*, *бијше* — постоји само у традицији, а у изговору је само *би* : *бише*. Према томе, овде се водило рачуна, на првом месту, о традицији или о колебањима која су постојала и у писању поменутих облика код Вука и Даничића.

Писање *ч* и *џ*, *ћ* и *џ* ствара тешкоћа великом броју претставника нашег народа. Према томе, иако за те звуке и њихове знаке није имало шта да се уједначује и исправља, ипак ће о поменутих тешкоћама писци правописа морати водити рачуна и гледати да и, у интересу опште писмености, њихово писање више олакшају. То им препоручује и Министарско Упутство.

У писању гласа *х*, којему је посвећена гл. IX, има доста неједнакости у различним крајевима нашег народа. То потиче отуда што се и сам Вук према њему неједнако понашао у различно време свога рада. У прво време, више од 20 година, Вук га није писао, јер се тај глас не изговара у његовом матерњем говору; од 1836 до краја живота он га међутим употребљава. Али, иако је у другој половини свога рада он исповедао да га треба писати свугде где му је по етимологији место, он га ипак никад није сасвим правилно употребљавао. Тек Даничић својим Коријенима (1877) и Речник Југ. акад. утврдили су где га ваља писати. Тако и званично Упутство, прихватајући стање које се у току времена, углавном за последњих 40 година развило, прописују да *х* ваља писати свугде где га дијалекти наши који знају за правилну употребу тога гласа — употребљавају. Али ти дијалекти претстављају мањину и налазе се, тако рећи, на периферији наше језичке територије (југозападни говор, чакавски дија-

лекат и кајкавски дијалекат); у већини се говора тај глас не употребљава. Али, као што је поменуто, и поред тога, Караџић га је вратио. При томе враћању, они случајеви у којима се *x* изгубило без икаквог трага — нису претстављали тепкоћа; али тамо где су се после губљења *x* (а оно се отпочело губити од почетка XVI в.!) развили други гласови (исп. *сув*, *аждаја*, *сѣш* м. и поред *сух*, *аждаха* и *сахаш*) — *x* се у књижевном језику тешко одомаћивало. Како ће се ускоро навршити 100 година како је *x* враћено, Правописно упутство бележи резултате враћања његова у делима многих поколења. Правописни пропис не узима још дефинитивно да реши ово питање. Он допушта двојаки начин употребе тога гласа, али му тачно ограничава, у сваком засебном случају, обим: речи се са тим гласом морају писати тамо где му је место (по етимологији, т.ј. како се оно огледа у нашим говорима који су сачували потпуно правилну употребу тога гласа); од тога се допушта отступање само онда када се место некадашњег *x* развио који други глас (*сув*, *аждаја*, *сѣш* и сл.). Из овога се види да се желело још причекати са дефинитивним утврђивањем општег правила; али је у исто време произвољност у његовој употреби сведена на најмању меру. Иначе се дају упутства о неким појединачним случајевима у којима додanas није било такође потпуне уједначености.

Поводом писања гласовних група, којима су посвећене гл. X, XI, XII, XIII и XIV, најважније је било писање сугл. *Ѣ* и *ш* у неким случајевима: писање *Ѣ* и *ш* испред наставка *ски*, *сѣво* и писање *ш* испред *ћ* у будућем времену (*градски*, *ѣса(ш)ћу*). Ту се Министарско Упутство враћа Вукову начину. Прописује *брашски*, *градски* и искључиво *ѣсаћу*. У ствари, односи овде нису тако прости. Несумњиво је да се у *ѣсаћу* *ш* губи од најстаријих времена (већ од XV века код писаца *ѣсаћу* и сл. примери нису ретки); али тако исто нема сумње да се *градски* и *брашски*, уколико се у њима *Ѣ* и *ш* не губи, изговара *грацки* и *брацки*. Тако исто у *богашсѣво*, *госѣодсѣво* и сл. речима, у којима је савременим прописом утврђен само један облик, и то са *ш* и *Ѣ*, најчешће се ти гласови губе. Због свих тих колебања узет је „символички“ облик са *Ѣ* и *ш*, дакле *градски*, *брашски*, *богашсѣво*. Нема сумње да је ту било највише од значаја то што је Вук тако писао. Уосталом, и ту се тежило не реформисању или поправљању правописа него уједначавању. Сва могућна отступања помирена су Вуковим начином. Иначе се у овим главама нарочито истицало да се и у

свему другом треба држати Вукова фонетизма: *оца, свеци, добици*, који је сада спроведен и у писању префикса: *ошшешаши, ошцейиши* итд.; *воћшво, бекшво* итд. За последњих 30—40 год. у овом је правцу владала велика неуједначеност и начини блиски „етимолошкој“ школи били су доста распрострањени. Сада је све то сведено на најмању меру и остављена је само она недоследност према принципима Вукова правописа (*градски* и сл.) коју је већ Вук и оставио у своме правопису и толико у своје време бранио.

II У четвртном одељку најглавније је питање о интерпункцији. У Упутству се дају принципи употребе запете. Њоме се одваја само оно што је у самоме мишљењу нашем одвојено. За стављање запете међу засебним речима није било никад већих тешкоћа; зато је сада обрађена у Упутству нарочита пажња на реченице. Да би се могло показати где међу њима треба стављати запету, све су оне подељене на три групе: напоредних (независних), допунских (зависних) и различних додатих реченица са полусамосталним карактером (полузависних). Као полузависне сматрају се и све допунске и све полусамосталне реченице када су инверсијом праметнуте (*сви сматрају да је шако* — зависни однос, дакле, без запете; а *да је шако, сви знају* — полузависни однос, добивен инверсијом). Међу напоредним и полузависним реченицама — ставља се запета; међу главном и њеном допунском реченицом — запета се не ставља. На тај начин, цело питање о употреби запете ставља се на синтаксичко земљиште. Практична граматика мораће све реченице да класификује према овим критеријима, и тада савлађивање употребе запете неће претстављати оних тешкоћа које је досад претстављало.

V Пети се одељак бави транскрибовањем туђих речи и имена. У једном оваквом Упутству не могу бити предвиђени сви случајеви. И, заиста, овде се дају најопштији принципи којих треба да се држе они који буду имали потребе да из туђих језика преносе речи и, нарочито, различне називе (географске и др.) и имена у наш језик. Из краткога излагања које је илустровано извесним бројем примера и у којем је показано на које се тешкоће наилази у овом послу и како је досада рађено, могу се извести ови принципи за транскрибовање туђих речи:

а) Речи треба транскрибовати онако како се оне *изговарају* у језику из којег се позајмљују.

б) Ако у нашем језику нема гласова и знакова којим би се се туђи звуци обележили код нас, употребиће се најближи гласови и они знаци којих код нас има.

в) Када се узимају речи класичних језика, наш облик номинатива једнине треба градити према основи коју реч има у дотичном класичном језику; треба се трудити да према своме роду реч добије у нашем језику наставак који јој према нашим граматичким родовима одговара.

г) Када се узимају речи из модерних језика, онда њихов номинатив једнине служи као номинатив једн. и у нашем језику, колико је то могуће; али у даљој промени тај номинатив једнине може у нашем језику остати као основа (*Геше: Гешеа, Верди: Вердија* и сл.), а може, ако се слаже са нашим номинативима, бити онако мењан како се сличне именице у нашем језику мењају (*Пеш-рарка: Пешрарке, Тасо: Таса* итд.).

д) Када се такве речи у нашем језику мењају, оне морају добијати све особине *наше* промене (не може се избацити *е* у речима као *Јуречек, Олоњец* и сл.).

У упутствима овакве врсте и није могло бити дато ништа исцрпније. Нема никакве сумње да ови општи прописи нису довољни и да ће се при њиховој примени видети како се они могу неједнако тумачити; али није питање у томе да се да потребно упутство за сваки појединачни случај, већ да ли је оваквим принципима добро погођен карактер транскрибовања највећег броја досадашњих позајмица.

И поред свих отступања од њих која показују речи позајмљиване у различна времена развитка нашег новог књижевног језика и на различним тачкама његове територије, ипак поменута правила не само одговарају најбоље природи нашег правописа него и најразумнијем начину за транскрибовање који би се могао утврдити. Свако отступање од фонетизма — створило би врло велике тешкоће. Пракса ће, најзад, показати, у коликој мери тај фонетизам мора бити ограничен; али стоји једно: да ћемо моћи написати само оно што можемо нашим гласовима изговорити!

Ово су најважнија и најкрупнија питања којих се тиче Правописно упутство којим су се руководила оба горња писца при изради својих правописних књига. Нема сумње да оно преставља знатан напредак према ономе што је било досада; али тако исто нема никакве сумње да оно још не претставља завршну фазу у овом правцу. Сви непотребни дублети, који нису засновани на из-

говору, мораће бити у току времена уклоњени; тако исто и све оно што у себи нема довољно разлога, већ се одржава само традицијом; мора бити такође уклоњено. Правописи свих земаља и свих народа развијају се и усавршавају се; и наш правопис, и поред тога што има сјајних страна својих, није могао избећи тај општи закон. И ово Правописно упутство претставља само једну етапу у том правцу, али етапу која значи корак унапред.

Оба правописа којих смо наслове исписали претстављају нова издања ранијих правописних књига које су њихови писци саставили. Уколико су се они, по принципима својим, находили даље од поменутог Правописног упутства, утолико су промене у њима биле веће; код г. Боранића веће него код мене. Али ипак је њихов карактер остао исти: код мене мало опширнији, код г. Боранића краћи; код мене са изношењем унутрашњих разлога извесних правописних правила, код г. Боранића са кратким и прегледним констатовањем самих појава. Свако од таквих излагања има и својих добрих и лоших страна и свако од њих зависи од тога — кога је његов састављач, пишући своју књигу, имао пред очима. Али, наравно, Правописно упутство добило је у њима потпуну примену и толико их је узајамно приближило да се каткада чини као да имамо само две редакције истога текста. Иначе као увек тако и овде, у једном је случају при излагању био срећнији један аутор, у другим — други. Ја се на томе нећу задржавати, јер сам уверен да ће они и сами то видети и где је потребно у потоњим издањима свој текст учинити простијим или јаснијим.

Овде бих се хтео зауставити само на неким појединостима које сам опазио код г. Боранића. — На стр. 6 г. Б. говори о три главна говора штокавског наречја. Мени се чини да је овде боље говорити о *изговорима* књижевног језика, и то само о оним који се данас у књижевности допуштају. Јер када је већ Вук тражио да у књижевном језику буде *све* једнако осим изговора гласа јата, ту је тешко говорити о различним наречјима. — На стр. 11 г. Б. говори да у именима или презимена може бити начина писања који се иначе не могу одобрити, на пр. *Раућ*, *Кадчић* (за разлику од *Качић*). Ја мислим да се данас у књижевном језику мора писати *Рајућ*, а и у имену *Кадчић* мора се извршити једначење по звучности, дакле *Кайчић* (и то не због тога да се разликује од *Качић*, него зато што је своје име дотични писац писао *Кадчић*). *Кад* од *Röntgen* ми градимо у нашој ортографији *Рендген*, морамо и *Кадчић* писати *Кайчић*. — *Кад* на стр. 13

Б. наводи *љушџика* које се употребљава место *љушџика* од *љуска*, можда је требало навести и *љушџица* у којем стоји *шџ* (као *шџица* и *дашџица* и сл.). — Ја бих рекао да није најзгодније рећи „Од *ждј* може постати и *жд*: од *размождиџи* глаголски придјев трпни *разможден*“ (стр. 19), јер је свакако у оба случаја *жд* на сличан начин од *зи* постало (*-zgi-*: *-zgi-*). — На стр. 22 мислим да је непотребна примедба: „У изгубљеном лику (*од*)*лахнуџи* развило се *x* од *k*“, пошто је већ раније речено да тај облик гласи *одлануџи*. — На стр. 23 мислим да правило под 3. да се *ј* не пише између два вокала од којих први није *и* — није згодно стилизовано, јер обухвата и речи са *и* на другом месту — где се *ј* каткада писало (на пр. *каиш*, *сеусана*, *аџеусџи*, *оџоич*) — и речи где се *ј* никад није писало као *јаук*, *џореадор* и сл. — Мислим да се одредбом Правописног упутства да је *џко*, *сваџко* и сл. застарело и да зато треба дати првенство облицима *ко*, *свако* итд. није мислило на онаку стилизацију каква је код г. Б. на 34 стр.: „Поред *ко*... могу се писати и старији ликови: *џко*“... — Мислим тако исто да је правилом на стр. 49 „Туђе речи које у новије доба примамо из живих језика, поглавито *власџиџа имена*, пишу се латиницом у своме изворном лику: *Shakespeare, Rousseau*“ — дата друга представа о томе него у Правописном упутству. Истина, даље се вели код г. Б. кад би могла наступити сумња о правилном изговору тако цитиране речи, да се може у загради ставити и фонетичка транскрипција. Према т. 147 Правописног упутства ваљало би ствар претставити обрнуто: када према фонетичкој транскрипцији не би било јасно о којем се имену говори, може се ставити, чак и на прво место, изворно писање. — Поводом транскрипције туђих речи, која обухвата текст од 49—58 стр., може се рећи да се у правописним књигама ове врсте исцрпнија правила могу дати тек онда када се гласовни облици, на основу општих принципа, утврде у терминолошким и номенклатурним речницима. Овако ће бити неизбежна разилажења у понечем у различним правописним књигама. — На 62 стр. добро је инесено правило о употреби запете уз атрибут, али се са тумачењем реченице не бих сложио. „У *сџарим*, *народним џјесмама често се сџомиње сунце*“ ја не бих разумео као „у старим, и то у народним песмама“, већ „у старим и у народним песмама“, јер само тако тај пример одговара правилу да су овде атрибути независни. — Код г. Б. одељак о писању запете иза реченице врло је добро и прегледно састављен, нарочито је добро што се на 64 стр. находи

дефиниција реченица (независних, полузависних и допунских) према којима се запета ставља или не ставља. Али је сасвим природно да се писци оваквих књига у распореду грађе и истицању онога што је најважније могу и разликовати. Тако, је не бих стављао код спојних и раставних свеза (стр. 65) да их треба растављати и да је то њихова главна особина, сем, наравно, ограничења која су и код г. Б. предвиђена. У Правописном упутству стоји: „не одвајају се спојне свезе и свезе подударности“ (т. 131), наравно, у нормалним приликама (овде је назив подударности намерно употребљен место раставне свезе, да се покаже зашто се међу њима не ставља запета). Можда је нетачна стилизација Упутства у т. 106 где се као раставне свезе наводе само *али* и *ша*, и она је, вероватно, и навела на ово г. Б. Ја мислим да је то место „в) раставне: *али, ша*“ уопште требало да изостане из Упутства, и тада би све било јасно. Тада би било разумљиво да раставне свезе *уколико имају значење подударности* не растављају се, али кад им је значење *растављања* главно, тада се растављају. Сувише лаконски карактер Упутства могао је навести свакога на грешку. Ја мислим да је и термин раставни, који претставља добар превод „дисјунктивни“, незгодан када се доказује да реченице са тим свезама не треба одвајати; за то је бољи термин подударности (*или; или* итд.). — Можда би се за покоју полусамосталну реченицу, наведену на стр. 67, могло рећи да има више допунски карактер неголи „узрочни“ или „последични“, али то су обично реченице са двојном функцијом: допунском и узрочном или последичком. Ту зависи од самог писца шта ће осетити као претежније. — У примеру *због шешке болести која га снашла...* недостаје *је*. — Мислим да не доприноси јасности и да не треба употребљавати тачку и запету место две тачке у половини периода у реченицама као што је наведена на стр. 73. — Сматрам да је боље употребити назив „угласт“ него „углат“, јер овај други има нијансу аугментативности. — Истина је да у *зеугма, ауџор* и сл. у грчком имамо дифтонге; али у нашем су језику ту по два манотонга. Зато те речи треба делити онако као и све друге у којима се налазе у групи два самогласника.

И поред ових ситних напомена и сличних које би се још могле учинити г. Б. књизи и које се могу свакој књизи ове врсте учинити, његов Правопис добро илуструје савремени званични правопис; он је брижљиво и пажљиво израђен. Нема сумње да ће оба ова Правописа у току времена, када се у примени покажу

све њихове особине, имати да претрпе и извесне измене; али већ и сада, овакви какви су, они претстављају исцрпну примену Правописног упутства којим се уједначају све основне црте нашег савременог начина писања.

30 марта 1930 г.

Београд.

А. Б.

13. — MIECZYŚLAW MAŁECKI, *Čakawizm, z uwzględnieniem zjawisk podobnych, z mapą. W Krakowie 1929. Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Językowej. № 14. 8°. 98.*

Г. М. Малецки је провео једно време на Београдском универзитету и у нашој земљи. Као резултат тог бављења појавило се неколико његових радова о чакавском дијалекту; сем овога, још друга три: *Ћићки говори и њихово порекло*, *Око поделе крчких говора* и најновије и највеће његово дело *Преглед ишарских говора*. О свима овим радовима младог и вредног пољског лингвисте говориће се у нашем часопису, а сад сам хтео само са нарочитом похвалом да истакнем брзину са којом је г. Малецки ушао у питања о нашем језику, ширину његовог интересовања и његову симпатичну одлуку да се позабави оном страном нашег језика, његовим дијалектима, која пружа и домороцима озбиљних тешкоћа.

У овој монографији својој, о цакавизму, г. Малецки се бави једном особином чакавских говора која нам је одавно позната. То је замена у многим локалним чакавским дијалектима звука *ч* звуком *ц*, звука *ш* — *с* или *с̣* (*š*), *ж* — *з* или *з̣* (*ž*), дакле — гласовима који се, по изговору, налазе између *ш* и *с*, *ж* и *з*; када се изговарају као *с̣* или *з̣*, тада се и просто *с* и *з* у њима тако изговара.

Као што је познато, ти су гласови помињати у многим расправама о локалним чакавским дијалектима, али нико досада није израдио карту простирања тих појава; био је познат њихов изговор, али се нико није *пошанко* позабавио њиховом природом; најзад, исказивано је тачно мишљење да су ти звуци потекли од млетачког изговора поменутих гласова, али нико није досада покупио и изнео све аргументе у корист таквог мишљења. Ето све је то, марљиво и трезвено, учинио г. Малецки. Ако му је каткад било непознато или непоуздано, да ли гдегод има „цакавизма“, он је одлазио на лице места да разбије своје сумње;

тако је знатно тачније него што се досад знало утврдио поред осталог и „цакавизам“ у Истри. Сем тога, изнео је паралеле чакавскоме „цакавизму“ из словеначке језичке области (иако је ту цакавизам другог порекла) и из других словенских језика. Напоследку, цело искуство које је добио испитујући ове особине, на првом месту на нашем и на словеначком језику, он је применио на свој матерњи језик, пољски, да би објаснио или, боље, да би се само приближио објашњењу његова „мазурења“ (или „мазуровања“) које је у замени *č* звуком *c*, *dź* (*y*) — *dź* (*s*), *ś* — *s*, *ż* — *z* у извесном делу пољских говора (нарочито у Малопољској и на Мазовшу). Али то не значи да је он тога ради и предузео своје испитивање. Напротив, оно има два врло неједнака дела: утврђивање позитивних факата о српскохрватском и словеначком „цакању“ и размишљање о могућности примене добивених резултата и на тумачење пољског „мизурења“.

У првом одељку г. Малецки описује природу овог процеса. На више места он вели да се „цакавизам“ огледа у изговору општечакавских *č*, *ż* и *ś* као *c*, *z* и *ş*. А гласове *z* и *ş* одређује као *z* и *s* изговорено са нешто вишом артикулацијом врха језика (стр. 7), тако да то даје каткада готово утисак гласова *š* и *ž*; у сваком случају, он их одваја од пољских *ś* и *ż* и бележи их Асколијевим начином — знацима *ş* и *z*. Он додаје такође да се ти гласови врло често изговарају и нешто палатално (9), као што тврди Тентор о тим гласовима у дијалекту места Цреса или као што је он опазио у изговору Башчана, Пажана и у неким истарским говорима.

Морам признати да је тај глас у мојим белешкама увек означаван, када се изговара као *ş* или *z*, као палатализован. У својим белешкама, на пр. о бакарском говору, ја сам их обележавао знацима *s* и *z* којих су доњи краци прецртани; тиме сам хтео да покажем да се њихова природа и у новом гласу још не губи. Истина је да је врх језика у гласа *ş* и *z* уздигнут, тако да се добија шири ваздушни пролаз неголи код гласа *s*; али је и та цела артикулација не само доста висока него и лабава, што јој даје карактер извесне умекшаности.

Мислим да правилно сматра г. Малецки да је немогуће утврдити разлику између онога гласа који се добија од *ž* и *ś* у овом изговору, тј. као *z* и *ş*, од онога који се у тим дијалектима добија од *s* и *z*. У мојим су записима они такође једнаки.

Ја мислим да се мора ставити у основицу „цакавизма“, сем замене *č* — звуком *c*, изговор оба реда гласова, и *ś* и *ż* и *s* и *z*

— једним начином, оним средњим гласом који г. Малецки обележава знацима \mathfrak{s} и \mathfrak{z} . Јер у томе и јесте природа ове појаве у њеној основици. Истина г. Малецки сасвим тачно вели „Trzeba też silnie podkreślić fakt, że w tych dialektach, w których \mathfrak{s} и $\mathfrak{z} \geq \mathfrak{s}$ и \mathfrak{z} również i pierwotne s и z wymawia się z podniesioną artykulacją końca języka, czyli że zawsze mamy do czynienia z tym samym w zasadzie rezultatem, to jest zredukowaniem jednego szeregu omawianych przedniojęzykowych. Mamy zatem albo $\mathfrak{c} \geq c$, $\mathfrak{z} \geq z$, $\mathfrak{s} \geq s$, albo $\mathfrak{c} \geq c$, $\mathfrak{z} \geq \mathfrak{z}$ (ew. \mathfrak{z}), $\mathfrak{s} \geq \mathfrak{s}$ (ew. \mathfrak{s}), przyczem też etymologiczne $s \geq \mathfrak{s}$ (ew. \mathfrak{s}), $z \geq \mathfrak{z}$ (ew. \mathfrak{z})“.

И поред тога, што г. Малецки нарочито подвлачи овај факат, он му не даје довољно значаја.

Мени уопште није сасвим јасно како г. М. замишља млетачки изговор поменутих гласова: да ли су Млечићи изговарали за све време свога утицаја на наш живаљ s и z , \mathfrak{s} и \mathfrak{z} као \mathfrak{s} и \mathfrak{z} или су га изговарали и као s и z , као што излази из излагања његова. Ако су изговарали и једно и друго, онда је њихов утицај друкчији; а ако су изговарали у једно време на један, а у друго — на други начин, питање је да ли од тога има каквих остатака код чакаваца. Међутим изгледа да је ипак најприродније, као што је и Шухарт чинио, претпоставити да је по среди један, заједнички изговор и за звуке реда \mathfrak{s} и за звуке реда s .

Ако се прими да сви гласови који се обухватају називом „цакавизам“ потичу отуда што су међу чакавско становништво претставници млетачког изговора унели своје c , \mathfrak{s} и $\mathfrak{z} = \mathfrak{c}$, s , \mathfrak{s} , z и \mathfrak{z} , па су тако изговарали и чакавске гласове, онда би од тога потекле четири појаве (о томе — у ком је правцу могућно ограничења овога, — исп. ниже):

1. Да их је усвојило и чакавско становништво, изговарајући место свога $\mathfrak{c} — c$, место \mathfrak{z} и $z — \mathfrak{z}$, место \mathfrak{s} и $s — \mathfrak{s}$.

2. Други претставници чакавског говора, ненавикнути на изговор \mathfrak{z} и \mathfrak{s} , могли су их замењивати својим најближим гласовима:

а) гласовима z и s , тако да се у њихову говору добијао један ред: c , z и s место \mathfrak{c} , \mathfrak{z} и \mathfrak{s} и \mathfrak{c} , z и s или

б) гласовима \mathfrak{s} и \mathfrak{z} (Башка), тако да се тада добијао такође један ред c , \mathfrak{s} и \mathfrak{z} (или c , \mathfrak{s} , \mathfrak{z}).

3. Одатле је могла поникнути, а тако исто и под утицајем књижевног језика и језика образованијег света, и делимична замена књижевног $s —$ звуком \mathfrak{s} , $z — \mathfrak{z}$, $\mathfrak{s} — s$ и $\mathfrak{z} — z$, а према томе и њихово мешање.

Једна је од најважнијих глава у овој књизи о простирању „цакавизма“ у чакавским говорима (20—50). М. испитује прво најјужније делове чакавске територије и потврђује да на Пељешцу и на острву Корчули цакавизма нема; о осталим местима овог дела острвља и Далмације он примећује да је било познато да се цакавизам налази на Вису и у Омишу,¹⁾ и то на Вису углавном у месту Комижи; и за место Вис утврдио је да се цакавизам налази свугде (не само на Малој Банди), сем у делу варошице под називом Кут; иначе су сва селца острва Виса чакавска. На о. Хвару је утврдио да се цакавски говори у м. Хвару, од старина, и у знатно мањој мери у Јелси. Ово је, и по мојим обавештењима, тачно, само у Јелси има цакавизма данас минимално. На острву Брачу одређује као чакавска места Милну, Сутиван и Супетар, и остала као чакавска. Мени је био познат цакавизам нарочито за Милну; међутим за Супетар и Малецки тврди да се у њему цакавизам губи. Помиње цакавизам у Омишу и Трогиру и нарочито истиче за Шибеник да је део вароши, под називом Долац, у којем цакавизма има, најстарији део вароши. Ни на другом острвљу ни у местима на далматинској обали цакавизма више нема. Даље помиње, као што је било и досад познато, цакавизам у Карлобагу, Сењу, Бакру, на Реци и на Трсату на обали хрватског Приморја. За место Паг на острву Пагу било је познато да је цакавско, а од околних острваца утврдио је да је порт Молат на истоименом острву цакавски, а да су остала села његова чакавска. Острваца *Ист* и *Силба* цакавска су, а за о. Премуду није могао утврдити поуздано какво је; на Рабу, по сведочанству Кушара, цакавизма има само у месту Рабу, а села су чакавска. На о. Крку јавља се цакавизам само у Новој Башци. На о. Цресу, сем у м. Цресу, има цакавизма и у варошицама Валуноу, Лубеницама и делимице Мартиншћици и у селима: Керцини, Збицини, Пернату, Бертулцићу и Подолићу. У месту Осору, влада такође „цакавизам“. У М. Лошињу и В. Лошињу, иако не баш на исти начин, становници „цакају“; на о. Унији и о. Сушаку дијалекат је чакавски.

У Истри има цакавизма у м. Каству, затим у местима на источној обали: Волоском, Ики, Ловрану, Дрази Мошћеничкој,

¹⁾ Ја сам у Народној енциклопедији (Ћирилском издању) писао за „цакавце“: „Има их на Брачу, у Омишу, Трогиру, на Вису, око Шибеника, на Реци, у Бакру, у Башки (на Крку), на Цресу и другде“, Из овога „другде“ види се да ми на том месту није било стало до тога да набројим баш сва места за која сам знао да „цакају“.

Мошћеницама и Рапцу. У Пломину и Лабину, варошима са много талијанског живља, говори се цакавски (тако и на падинама пломинског брда); али у селима мало удаљенијим од њих — чакавски (у пристаништу Лабина — Долњем Рапцу и Горњем Рапцу цакавски се говори, а у Вичанима нешто одаљеним од Г. Рапца — свега 1 километар — већ се говори чакавски). У средњој Истри има „цакавизма“ у старим местима Жмињу, Грачишћу, Линдару, Пићну и Болуну (за Пазин није могао да утврди да ли је цакавски), а у селима га нема. Још да поменем у средњој Истри цакавизам у Грдоселу, донекле Кашћерзи и селима Жудетићима и Церкладу. На западној обали има цакавизма у м. Фонтани. Од Фонтане на север средиште је цакавизма м. Тар, Ваврига, М. и В. Мај, Фрата, село Варвари. На с. од реке Мирне цакавски се говори у Штерни и сеоцету Чепићу. У овим местима као и у Грдоселу и другим местима, у којима је $\acute{c} = \check{c}$, c се јавља и место \acute{c} („истарски цакавизам“, како га назива г. Малецки). На запад од Буја цакавски се говори у Маринчићима, Фарнетићима, Бурулима, Јурцанима и Матеради. У ћићким селима које је имао прилике да види г. Малецки — овог појава нема, а у дијалекту Фућака, насупрот тврђењу Решетарову, такође га нема, сем у Врху и његовој непосредној околини.

Тачно је тврђење г. Малецког да се систематска замена фрикативних сугласника у споменицима глагољским наводи у већој мери тек од почетка XVIII в; али у извесној мери има тога и раније. Ти (ранији) споменици или нису датирани или су њихови примери доста усамљени или није поуздано да ти примери претстављају појав ове врсте (или због несигурности транскрипције или због могућности појединачне позајмице дотичне речи). У сваком случају, мора се признати да позајмица из млетачкога говора, са млетачким изговором, као што је то у своје време истакао Шухарт, има готово од почетка чакавских споменика писаних народним језиком (од краја XIII в.)

Ја се само не бих сложио са Малецким у извођењу закључка да јављање („proces powstania“) цакавизма не прекорачује крајњу границу XVII века. Истина је да ово вреди за јављање примера у већем обиму у споменицима; али ја мислим да се процес образовања „цакавизма“ извршио знатно раније. Он је био могућ од времена када су се Млечићи настањивали у већим масама по градовима и када су почели савлађивати наш језик, а претставници чакавског дијалекта — млетачки. Према томе, од XV века па све до данас тај се процес врши. На неким местима могао се извр-

шити раније, на другим касније; што то није допрло одмах до писаних споменика, има многих разлога. Да се у самом млетачком дијалекту тај појав појавио у XVI или XVII веку, могло би се мислити да има разлога да се онј у нашим дијалектима тако касно јави. Међутим у млетачком он се налази од најстаријих времена.

У глави о постанку „цакавизма“ г. М. даје потребне историске податке о колонизацији вароши млетачким живљем за време млетачког владања тим крајевима (од поч. XV в. до 1797 год.) и о утицају млетачке културе и ширењу млетачког дијалекта. По себи се разуме да то може вредети за она места у којима су се налазиле млетачке власти и млетачки колонизатори, који су и оставили траг свога утицаја у „цакању“. Ја сам тако мислио када сам и изрекао своју мисао о млетачком утицају на чакавски дијалекат и свакако сам и онда када сам о томе узгред поменуо у извештају са својих дијалектолошких испитивања знао о томе знатно више него што садржи моја поменута белешка.

Али бих хтео ту да се задржим на једном факту. Г. М. наводи (на стр. 66—7) мишљење Шухартово о томе да су Словени (чакавци), слушајући млетачко ζ и z , могли их репродуковати или својим s и z или својим \check{s} и \check{z} , пошто ζ и z није постојало у њихову изговору. Наравно, и Шухарт не може порећи да су се под јаким непосредним утицајем млетачког изговора и чакавци могли научити да изговарају ζ и z , исто онако као што су им те гласове могли предавати и Млечани који су примили чакавско наречје. На тај начин, поред супституцијом добивених s и z и \check{s} и \check{z} (евент. \check{s} и \check{z}) место ζ и z , могли су бити добивени непосредним утицајем и гласови ζ и z .

Г. М. узима целу ствар нешто друкчије. Он истиче да је у данашњем млетачком изговору $\check{c} = s$ или ζ , а да се и s и z , исто онако као и \check{s} или \check{z} , изговарају као s , z или као ζ и z . Али тај се изговор не поклапа са оним који се огледа у чакавском „цакавизму“. У њему нема s место $\check{c} > c$. Г. М. да би то објаснио, сматра да је прелаз \check{c} у c стари млетачки изговор, а изговор књижевног \check{c} као s — да је црта новија.

Али мени то није сасвим јасно. Ако у данашњем млетачком имамо новије s м. c ($= \check{c}$), можда је новије и s поред ζ , и z поред z , јер и у s м. c имамо редукцију извесних гласовних елемената као што их имамо у s и z м. ζ и z . Према томе, ваљало би утврдити, да ли је старије млетачко само c , z и ζ ($= \check{c}$, z , \check{z} , s , \check{s}) или

је старије млетачко обоје *c, z* : *z, s* : *s*. Ако би се претпоставило да је првобитно млетачко ово последње, онда бисмо очекивали да се *s* употребљава на своме месту, а *z* — на своме итд. Тада би у једним чакавским говорима (супституцијом) био добивен само један ред сугласника *c, s* и *z* (где се *z* и *z* осетило као *s* и *z*); у другим говорима два реда *s* и *z* и *š* и *ž* (у којима се *z* и *z* осетило као *š* и *ž*); и, најзад, у трећим *s* и *z, z* и *z* (који су у потпуности примили млетачко *s* и *z, z* и *z*); али у њима је баш главно да се оба реда изговарају увек као један, било као *s, z, c*, било као *z, z, c* било као *š, ž, c* или слично. То значи да се мора претпоставити у основици овог појава један начин изговора за оба реда, т. ј. *c, z, z*. Али тада остаје да се објасни, откуда у самом талијанском изговору порад *c, z* и *z* за исте гласове и *c, s* и *z*. Да то није процес који се историски развијао и на чакавском земљишту код претставника млетачког говора, т. ј. у местима на хрватској територији где су се сами Млечићи настањивали, и то тако да се код неких претставника тога говора вршио, а код других — није (паралелно ономе што се у самим Млецима вршило, сем прелаза *c* у *s*). Тада би се он тако предавао и чакавском дијалекту, јављајући се понегде, а понегде изостајући, према развоју у самим млетачким локалним изворима на чакавском земљишту. У том случају, *s* и *z* у цакавском не би било добивено супституцијом, већ непосредним утицајем млетачког дијалекта као и *z* и *z* или, другим речима, овај би појав и у другом његовом делу цакавски дијалекат преживео заједнички са млетачким дијалектом. Онда би тако и требало разумети стално напоредно стављање код г. М. за млетачки изговор и цакавски чакавских дијалеката *c, z* — *s, z* — *z*.

Г. Малецки узима у расправљање и сличне појаве у другим словенским језицима. Интересантно је оно што он утврђује за дијалекат Немачког Рута у Горици. У њему се доскора говорило тиролским немачким наречјем; 1911 год. била су у њему још свега два старца од 83 год. који су говорили тиролским наречјем. Г. Малецки је утврдио да становништво тога места изговара *s* и *š* — гласом *z*, а *z* и *ž* — гласом *z, c* — гласом *c*. То је дошло отуда што је сличне артикулације поменутих гласова и било искључиво у тиролском говору. На тај начин, слично млетачкоме утицају код чакаваца, можемо забележити и немачки утицај у Н. Руту. Затим г. М. говори о цакавизму Презида, Н. и Старог Кута и мањих села око њих (тако се некад говорило и у Чабру). Г. М. доводи у везу цакавизам тих места са развојем цакавизма у словеначком Ко-

чевју где се он јавља опет под утицајем немачког изговора тамошњих колониста Немаца.

На крају књиге г. М. се зауставља и на старом питању о развоју цакавизма у пољским дијалектима на „мазурењу“. И у мазурским говорима место \acute{s} , \acute{z} и \acute{c} — јавља се s , z и c , тако да место два реда фрикативних сугласника и у њима имамо само један (овде и $\widehat{d\acute{z}}$ прелази у \widehat{dz}).

Он износи обе територије о постанку тога појава у пољском теорију о туђем утицају, финском или немачком (Бодуен-де-Куртене, Добжицки) и о самосталном развоју, можда само под туђим потстицајем (Њич). Он је пре за прво неголи друго.

По себи се разуме да је врло тешко одлучити се за једно или друго мишљење, када немамо довољно сасвим поузданих факата о прошлости реченог насеља. Али ипак ја бих једно напоменуо.

Оно што вреди за један језик (као што је овде туђе порекло цакавизма за чакавски дијалект) — не мора вредети за друге језике. Ја мислим да би за пољски језик имало много више вероватноће — наравно и ту страни утицај није искључен — за претпоставку о самосталном развоју „цакавизма“ неголи за наш чакавски дијалект. Прво, у пољском се палаталност боље и дуже чувала неголи у нашем језику, а друго — палаталност је у њему давала увек више пискаву нијансу фрикативних сугласника него шуштаву. Тако и прасловенски гласови d' и t' у пољском дају \widehat{dz} и c (првобитно $\widehat{d\acute{z}}$, $\widehat{t\acute{s}}$), исто онако као што се d и t претварају испред палаталних вокала у \widehat{dz} и $\widehat{t\acute{s}}$. У једним говорима је \acute{s} , \acute{z} и \acute{c} могло дати \acute{s} , \acute{z} и \acute{c} , а доцније и s , z и c , онако као што је старо $\widehat{d\acute{z}}$ (= прасл. d') и старо $\widehat{t\acute{s}}$ (= прасл. t') дало тврдо \widehat{dz} и $\widehat{t\acute{s}}$. У чакавском дијалекту нема ништа што би помагало такав развој: у њему се појачава палаталност на рачун фрикативности (исп. t' са великом умекшаношћу, $\acute{s}\acute{c}$ и $\acute{z}\acute{t}' > \acute{z}\acute{t}'$ итд.); на тај начин, код чакаваца је заиста морао доћи туђ утицај, па де се помињати појави изврше.

На крају своје књиге додао је г. М. и карту простирања цакавизма у чакавском дијалекту.

Нема никакве сумње да је главни део питања г. Малецки решио поуздано и добро; ако се буде штогод мењало — биће појединости у једном или другом правцу. Зато дугујемо искрену захвалност г. Малецком што и као странац није жалио ни труда ни средстава да исцрпно обради и осветли једну особину наших дијалеката.

А. Белић

14. — ANDRÉ VAILLANT: *Les Piesni razlike de Dominko Zlatarić*. (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. VIII.) Paris 1928. Стр. 8 + 44.

Овај рад Вајанов претставља у неку руку допуну његова великог и исцрпног дела *La langue de Dominko Zlatarić. I. Phonétique* и уједно и практичну примену резултата његових истраживања на пољу фонетике Златарићева језика. Дели се у два поглавља; у првом поглављу (стр. 1—19) говори В. најпре о тексту збирке *Piesni razlike*, т. ј. о њеним рукописима и издањима, па онда потанко описује ортографију двају главних рукописа *d* и *c*.

Као што је познато, *Piesni razlike*, већином љубавне песме из песникове младости, нису ушле у издање дела Златарићевих које је 1597 год. изашло у Млецима под брижљивим надзором самога песника. Тек његов син, Михо Златарић, сакупио је растурене песме свога оца, а његов син Франо преписао их је у једну збирку негде око 1640 год. Та се збирка изгубила и песме Златарићеве сачувале су се само у неколико рукописа XVIII века. В. одређује међусобне односе тих рукописа и утврђује да се критичко издање мора наслањати у првоме реду на рукопис *d*, који је пре 1759 год. из непознате матице преписао дубровачки властелин Михо Џона Растића (Resti). Од осталих рукописа (*c*, *e*, *b*, *h*), који сви директно или индиректно потичу од ркп. *d*, од највећег је интереса ркп. *c*, који је био 1759 год. са ркп. *d* преписан од И. М. Матијашевића (Giannaria Mattei). Између та два рукописа ипак има извесне разлике. Док је Растић преписивао савесно, али без особитог познавања ствари, због чега је по каткад и грешио, и док се понекад чисто ропски држао графике своје матице, Матијашевић, као много бољи познавалац старијег језика, много је штошта у свом препису поправљао и дотеривао, па донекле и текст, у доброј намери, архаизирао, уводећи на пр. многе икавизме.

Што се тиче графике рукописа *d* и *c* указује В. (стр. 10—19) да се система Матијашевићева ркп. *c* потпуно слаже са графиком његова дела *Srce prisveto Jezusovo* ит.д., које је изашло у Млецима 1783 год. (упор. Тома Марећ: *Istoriја hrv. pravop.*, стр. 280) и да показује све карактеристичне црте правописне реформе коју је зачео Игњат Ђорђић. Међутим, система је Растићева (ркп. *d*) нешто компликованија и уједно и архаичнија, јер се у њој на пр. не разликују гласови *c* и *z* (оба се бележе знаком *s*) и донекле се мешају и знаци за *ш* (*sc*, *ʃc*) и *ж* (*scg*, *ʃsg*, *ʃc*, *sc*, *sci*).

Неке особине у ркп. *d* потстакле су Вајана да на један духовит и оштроуман начин покуша да у појединим случајевима реконструише графику Раститеве матице. Тај непознати ркп. назива В. рукописом *D* и сматра да је био у врло блиској вези са преписом песникова унука Франа, или чак да је био с њиме управо идентичан (стр. 12—17). У томе је погледу особито занимљиво и поучно оно што аутор излаже о мешању израза *življenje*, *žuđenje* и *žuđenje* у рукописима *d* и *c*. В. полази од претпоставке да је ркп. *D* за реч *življenje* имао графички израз **sciuglenie* (са *u m. v*). Тај мало неразговетни начин писања дао је повода нашим преписивачима да на неким местима погрешно напишу или *žuđenje* (CI, 53 *d, c*; VIII, 8 *žudjenje c* док *d* има *življenje*; IX, 12 *žudjenje c*, али *življenje d*) или *žuđenje* (XCVI, 14 *žuđenje d*, *žuđenje c*, али на маргини поправља у *žuđenje*; CXV, 48 *žuđeña d*, *žuđenja c*). На свим тим местима В. предлаже да се чита *življenje*, као што су то у осталом (осим CI, 53) учинили већ издавачи Кукуљевић и Будмани. Али исто тако доследан требало је, по нашем бар мишљењу, В. да буде и на другом месту (CXII, 9—10), које гласи у издању Будманову (*St. pis. hrv. XXI, 233*) овако :

Svakuomu povraća veselo življenje,
veselijem naplaća žalosno cviljenje.

Наши рукописи ту имају: *žuđenje* + *življenje (d)* и *žuđenje* + *živjenje (c)*. Очигледну погрешку преписивача поправио је још Кукуљевић (*življenje* + *cviljenje*) и за њим се повео и Будмани (*življenje* + *cviljenje*). Али В. сматра (стр. 16) да ту не треба никакве конјектуре, премешта само речи у слику и предлаже: *življenje* + *žuđenje*. Глаголску пак именицу *žuđenje* изводи од глаг. *žúlití* (који Вук Рјеч. наводи као дијалекатски израз у Ц. Гори са значењем *гүлиши*) и претпоставља да је ту ркп. *D* имао у оба стиха исту, мало варљиву графику типа **sciu(g)lenie*. — Али сам израз *žuđenje* чини нам се веома сумњив. Какво је управо његово значење? То нису знали ни сами наши преписивачи, како се лепо види већ из нашега места (*veselo (!) žuđenje*) и из других места¹⁾, која с пуним правом поправљају и издавачи и сам Вајан. У Црној се Гори *жули* кукуруз, смоква или кромпир; може се, додуше, чути: Данас сам се *ожулио* кâ коњ! — али далеко смо још од тога да би се именицом изведеном од тог глагола могло обележити душевно стање песника, који је очајавао због болести своје виле. Да видимо сада шта кажу за тај израз

¹⁾ XCVI, 14: *koli će žuđenje moje bit blaženo (!)*; CXV, 48: *pridñega žuđenja kon vile ljubene*.

наши речници. Јак. Микаља, кога В. није консултовао, има: *sgjuljenje* — *utiscenje* (*mordimento, bruscatura*), *ustio, mordacitas*; *sgjuliti, osgjuliti* (*mordere, brucciare*), *uro, mordeo*; *sgjulitise, osgjuliti se* (*far il callo*). Јоак. Стули, на кога се В. позива, разликује глаголе *xūliti* (*mordere, brucciare, frizzare*; *mordere, urere*) и *xūljiti* (*far il callo, caldere*), наводи и именицу *xūljenje*, а *n = fatica, travaglio, labor, opera*, али изречно назначује да је тај израз узео из Златарића — а са којим се правом тај израз у рукописима налази, видели смо више. Ни словен. *žuljenje*, које опет наводи В., не може ту много помоћи. Његово значење (*Reiben und Drücken*, у пренес. знач. *die Erpressungen*; *Pleteršnik s. v.*) тешко да би се могло довести у везу са значењем које би захтевао смисао нашега места. Као што В. спомиње, загонетно *žuljenje* налази се код старих писаца још једанпут, и то у издању П. Хекторовића (*St. pis. hrv. VI*, стр. 73, в. 141):

Тко би mogal pjeti u takom *žuljen'ju*,
i sreću ne kleti u tomem *cviljen'ju*?

Мислимо да и овде треба тражити порекло тога и сувише ретког израза само у нетачно прочитаној речи рукописа *življenju*, што и сам издавач донекле назначује (= *življen'ju* ? у напоменама). Требало би још консултовати рукопис Југослав. академије 646, из којег је песма прештампана. — С обзиром на све што смо навели, мислимо да би било знатно оправданије одбацити израз *žuljenje* и на нашем месту, као што то В. и чини на другим местима, и примити конјектуру Кукуљевић-Будманову. Уосталом израз *cviljenje žalosno* налази се и у СII, 34. У матици пак, у оном претпостављеном ркп. *D*, могао је преписивач због недовољне пажње поновити и на крају другог стиха исту реч *јciugljenje* и Растић ју је репродуковао један пут као *žuljeње*, а други — као *živjeње*.

Задржали смо се можда и сувише дуго код овог примера, који нам је уједно и добро дошао да можемо показати, како В. на основу успостављања првобитне графике покушава да отклони погрешке које су се увукле у наше рукописе.

У другом поглављу (стр. 20—44) г. В. даје потпуни критички апарат Златарићеве збирке. Његове напомене оснивају се, с једне стране, на брижљивом поређењу рукописа *d* и *c*, а, са друге стране, на његову проучавању Златарићеве фонетике. Као основа служи му ркп. *d*, али чињенице које је утврдио анализом језика у издатим песниковим делима одлучују увек кад треба бирати између две рукописне варијанте, или кад треба отступити од текста који дају рукописи и поправити извесна места помоћу коректура.

В. пуним правом сматра за допуштено и потребно да се текст очисти од каснијих језичних примеса које су у њ унели преписивачи, али које су биле туђе језику Златарићеву. Тако на пр., иако оба рукописа имају облик *pošteni*, он поправља у *počteni*, позивајући се на факат утврђени у *La langue* § 354 да група *c, č* + сугласник остаје увек без промене у издању од 1597 год. Али насупрот томе прихвата рукописно *š nim* и слич., иако издање од 1597 год. не зна за ову врсту асимилације, и сматра да је ту по среди извесна црта језика песничкова из доба његове младости. Да ли је баш тако?

Није, мислимо, потпуно оправдано, што В. доследно предлаже облик *žudeni* упркос рукописноме *žudjeni* (на пр. XXII, 10, LXXI, 4; XCIII, 9). Облици као *hotjenje* (XXVII) или *živjenja* (CXXXIII, 14) довољно показују да је старији начин образовања глаг. трп. придева код глагола III врсте још увек могао постојати, ако не у разговорном, а оно свакако у песничком језику Златарићеву.

Да би поправио понека места у рукописима, где је био смисао покварен услед погрешног преписивања, В. је дао читав низ коректура, које су махом тачне, добре и на свом месту. Нека нам буде ипак допуштено да напоменемо неколико ствари:

L, 5 — можда би било боље читати *najvećma* (и везати са *s'jadi*) м. *najvećih*, као што предлаже В. — LXXX, 13/14: правилнија нам се чини поправка Будманова: *zada* + *sada*. Кад бисмо се држали рукописа, како хоће В., не знамо за шта да вежемо реч *tijem*, док у прилог читању: *tijem sada viđ* ит.д. можемо навести: *Tijem tvori sve što hoć* (XCV, 13). — LXXXVII, 7 место рукописног: *svede dat*, што је без икаквог смисла, и место конјектуре Вајанове: *sve ne dat* предложили бисмо: *sve će stat sred usti molbe* још (т. ј. зауставиће се још у устима). — CVI, 15/16: задржали бисмо рукописно: *začne ... i sebi*, са значењем: *зачне=отпочне стварати*.

Рад г. Вајана показује прави пут којим треба поћи при поновном издавању дела наших старих писаца. Тај пут није брз нити лак, јер он захтева скрупулозан и истрајан рад и страну упућеност у многобројна и често веома испреплетана питања која се ту готово на сваком кораку намећу. Тим захтевима г. Вајан је одлично одговорио и стога је и дао рад од несумњиве вредности.

Ошакар Колман

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Франкопанова 30 или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

Јужнословенски филолог излази засада два пута годишње у свескама од 10—16 штампаних табака или у једној књизи од 16—25 штампаних табака.

Годишња је претплата 100 дин. како за Краљевину Југославију тако и за иностранство. Старије године (од 4 св.) — 100 дин.; свеске II и VII књиге засебно (т. ј. II 1—2, VII 1—2 и II 3—4, VII 3—4), свака по — 50 дин. Од прве књиге остао је мали број егземплара и може се добити само када се купе све досадашње књиге (I—VIII).

Претплата се шаље или редакцији, Франкопанова ул. бр. 30, или књи- жарима: Геци Кону, С. Б. Цвијановићу и Ф. Баху у Београду.

Главно стовариште књига Јужнословенског филолога: књижарница Геце Кона у Београду.

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Франкопанова 30 или једном од сталних сарадника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

Јужнословенски филолог излази засада два пута годишње у свескама од 10—16 штампаних табака или у једној књизи од 16—25 штампаних табака.

Годишња је претплата 100 дин. како за Краљевину Југославију тако и за иностранство. Старије године (од 4 св.) — 100 дин.; свеске II и VII књиге засебно (т. ј. II 1—2, VII 1—2 и II 3—4, VII 3—4), свака по — 50 дин. Од прве књиге остао је мали број егземплара и може се добити само када се купе све досадашње књиге (I—VIII).

Претплата се шаље или редакцији, Франкопанова ул. бр. 30, или књи-жарима: Геци Кону, С. Б. Цвијановићу и Ф. Баху у Београду.

Главно стовариште књига Јужнословенског филолога: књижарница Геце Кона у Београду.
